T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

İRAN'IN HAZAR HAVZASI VE BASRA KÖRFEZİ'NE YÖNELİK HİDROKARBÜR KAYNAKLI ENERJİ POLİTİKALARI

Yüksek Lisans Tezi

Ghorban Azimy

Ankara- 2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

İRAN'IN HAZAR HAVZASI VE BASRA KÖRFEZİ'NE YÖNELİK HİDROKARBÜR KAYNAKLI ENERJİ POLİTİKALARI

Yüksek Lisans Tezi

Ghorban Azimy

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Atay Akdevelioğlu

Ankara- 2017

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

İRAN'IN HAZAR HAVZASI VE BASRA KÖRFEZİ'NE YÖNELİK HİDROKARBÜR KAYNAKLI ENERJİ POLİTİKALARI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Atay Akdevelioğlu

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
……..	……...
……..	……...
……..	……...

Tez Sınavı Tarihi :

(Tez Beyan Belgesi)

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (……/……/……)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

……

İmzası

……..

ÖNSÖZ

Hidrokarbür enerji kaynakları, geçmişte olduğu gibi bugün de dünya için büyük önem taşımaktadır. Sanayileşme ile bilim ve teknolojinin hızla gelişmesi, ülkelerin sanayi ve ekonomileri için gerekli olan hidrokarbür enerji ihtiyacını büyük oranda artırmış, böylece Batılı ülkeler başta olmak üzere uluslararası aktörler, hidrokarbür kaynağı merkezlerini kontrol etmek için rekabet içine girmişlerdir. Bu bağlamda enerji kaynaklarının en çok bulunduğu bölgeler, her zaman çeşitli güçlerin dikkatini çekmiştir. Zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olan Hazar Havzası ve Basra Körfezi de bu bakımdan uluslararası aktörlerin rekabet ve mücadele alanına dönüşmüştür.

Hazar Havzası ve Basra Körfezi'ndeki hidrokarbür enerji kaynakları ve bunların İran dış politikasına etkisinin araştırıldığı bu tez üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, hidrokarbür enerji kaynaklarının dünyadaki önemi, dünya ve İran'daki petrol ve doğal gaz rezervleri, ikinci bölümde Hazar Bölgesi'ndeki rezervler, bölgedeki enerji kaynaklarını uluslararası piyasalara taşıyan güzergahlar, 1991 sonrası Hazar Havzası'ndaki enerji kaynakları üzerinde başlayan rekabet ve bölgede değişik güçlerin izledikleri politikalar ve İran'ın tutumu, üçüncü bölümde Basra Körfezi'nde bulunan devletlerin enerji politikaları ve Hürmüz Boğazı'nın stratejik önemi ve İran'ın bölgedeki enerji politikası incelenmiştir.

Tezin planlanmasında ve son halini almasında emeği geçen ve çalışmanın her aşamasında yol gösteren ve öğretici eleştirilerde bulunan danışmanım Yrd. Doç. Dr. Atay Akdevelioğlu'na çok teşekkür ediyorum. Ayrıca yüksek lisans eğitimim süresince bana emeği geçen değerli Uluslararası İlişkiler Bölümü hocalarıma ve başta Kibar Taş olmak üzere bütün arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ i

İÇİNDEKİLER ii

GİRİŞ 1

I. BÖLÜM

DÜNYA'DA VE İRAN'DA HİDROKARBÜRREZERVLERİ

1.1. DÜNYA HİDROKARBÜR REZERVLERİ 5

1.1.1.Hidrokarbür Kaynaklı Enerji 5

1.1.2. Dünya Petrol Rezervleri 7

1.1.3.Dünya Doğal Gaz Rezervleri 10

1.1.4. Dünya Petrol ve Doğal Gaz Rezervlerinin Ömrü 11

1.2. İRAN'IN HİDROKARBÜR REZEVLERİ 14

1.2.1.İran'da Petrolün Bulunması ve Etkileri 14

1.2.2.İran'ın Petrol Rezervleri 25

1.2.3. İran'ın Doğal Gaz Rezervleri 28

1.2.4. Ortak Petrol ve Doğal Gaz Sahaları 30

1.2.4.1. Katar ile Ortak Sahalar 31

1.2.4.2. Suudi Arabistan ile Ortak Sahalar 32

1.2.4.3. Birleşik Arap Emirlikleri ile Ortak Sahalar 33

1.2.4.4. Kuveyt ile Ortak Sahalar 34

1.2.4.5. Umman ile Ortak Sahalar 34

1.2.4.6. Irak ile Ortak Sahalar 35

II. BÖLÜM

HAZAR HAVZASI'NDA HİDROKARBÜR KAYNAKLARI VE İRAN'IN POLİTİKASI

2.1.HAZAR HAVZASI HİDROKARBÜR REZERVLERİ 38

2.2. HAZAR HAVZASI'NIN HİDROKARBÜR NAKLİYAT YOLLARI 39

2.2.1. Kuzey Koridoru 40

2.2.2. Güney Koridoru 44

2.2.3. Güney Doğu Koridoru 47

2.2.4. Doğu Koridoru 48

2.2.5. Batı Koridoru 50

2.3. HAZAR HAVZASI'NDAKİ ENERJİ REKABETİ 56

2.3.1. Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü 56

2.3.2. Hazar Havzasında Yeni Büyük Oyun 60

2.3.2.1. ABD'nin ve NATO'nun Yaklaşımı 61

2.3.2.2. Rusya'nın Yaklaşımı 68

2.3.2.3. Çin'in Yaklaşımı 72

2.4.İRAN'IN HAZAR HAVZASI'NDAKİ ENERJİ POLİTİKASI 81

2.4.1. Hazar Havzası'nda İran'ın Güvenlik Algısı 81

2.4.2. İran'ın Hazar Politikasına Genel Bir Bakış 85

2.4.3. İran'ın Enerji Politikası Bağlamında Hazar Havzası'ndaki Ülkelerle İkili İlişkileri 90

2.4.3.1. İran – Rusya 90

2.4.3.2. İran – Türkmenistan 96

2.4.3.3. İran – Azerbaycan 102

2.4.3.4. İran – Ermenistan 110

2.4.3.5. İran – Kazakistan 114

III. BÖLÜM

BASRA KÖRFEZİ'NDE HİDROKARBÜR KAYNAKLARI VE İRAN'IN POLİTİKASI

3.1. BASRA KÖRFEZİ HİDROKARBÜR REZERVLERİ 123

3.2. BASRA KÖRFEZİ'NİN HİDROKARBÜR NAKLİYAT YOLLARI 125

3.2.1. Barış Boru Hattı Projesi 125

3.2.2. İran-Irak-Suriye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi 128

3.2.3. Irak-Türkiye Petrol Boru Hattı 130

3.2.4. Irak (Kerkük)-Suriye (Banyas) Petrol Boru Hattı 131

3.2.5. Trans-Arabistan (Tapline) Petrol Boru Hattı 132

3.2.6. Irak-Suudi Arabistan Petrol Boru Hattı 132

3.2.7. Irak - Kuveyt Doğal Gaz Boru Hattı 133

3.2.8. Katar - BAE - Umman Doğal Gaz Boru Hattı 133

3.3. BASRA KÖRFEZİ'NE YÖNELİK ENERJİ REKABETİ 136

3.3.1. ABD'nin Yaklaşımı 136

3.3.2. AB'nin Yaklaşımı 144

3.3.3. Çin'in Yaklaşımı 152

3.4. BASRA KÖRFEZİ ÜLKELERİNİN ENERJİ POLİTİKALARI 161

3.4.1. Suudi Arabistan'ın Enerji Politikası 161

3.4.2. Katar’ın Enerji Politikası 166

3.4.3. Birleşik Arap Emirlikleri'nin Enerji Politikası 172

3.4.4. Irak’ın Enerji Politikası 176

3.4.5. Kuveyt’in Enerji Politikası 181

3.5. İRAN'IN BASRA KÖRFEZİ'NDEKİ ENERJİ POLİTİKASI 185

SONUÇ 210

KAYNAKÇA 226

ÖZET 254

ABSTRACT 255

GİRİŞ

Dünya genelinde gün geçtikçe hidrokarbür enerjiye olan talep artmaktadır. Bununla birlikte ülkelerin ekonomi ve endüstrisinin can damarını oluşturan bu enerji kaynaklarının arz ve talep güvenliği meselesi de büyük önem taşımaktadır. Söz konusu hidrokarbür kaynaklarının dünyanın belirli bölgelerinde bulunması, bu kaynakları elde etmek isteyen uluslararası aktörler arasında rekabete neden olmaktadır. Zira enerji kaynaklarını kontrol eden güçler, kendi ulusal güvenliklerini garantiye almanın yanı sıra, diğer uluslararası aktörleri de kontrol etme imkanına sahip olacaklardır.

Dünya hidrokarbür enerji kaynaklarının %50'den fazlasının, İran'ın da içinde bulunduğu Basra Körfezi'nde bulunması, bölgenin, dünya enerji ihtiyacının temini için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Ancak 1991'de SSCB'nin çöküşü ile birlikte zengin enerji kaynaklarına sahip olan Hazar Havzası uluslararası güçlerin odak noktası haline gelmiştir. Çünkü enerji kaynaklarından yoksun olan gelişmiş ülkeler açısından alternatif enerji kaynakları oldukça önemlidir. Böylelikle Basra Körfezi kaynaklarının başat rolünü azaltmak için Hazar Havzası kaynakları bir alternatif olarak görülmüştür.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni ülkeler ile beraber bölgede yeni bir konjonktür ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu yeni durumla birlikte Hazar Denizi'nin hukuki statüsü, bölgedeki enerji kaynaklarının işletilmesi ve uluslararası piyasalara nakledilmesi gibi konular da gündeme gelmiştir. Hazar Denizi SSCB'nin dağılmasından önce iki ülke (İran ve SSCB) arasında olan bir mesele iken, SSCB sonrası beş ülke (İran, Rusya, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan) arasındaki bir hukuki sorun haline dönüşmüştür.

İran'ın hem Hazar Havzası hem de Basra Körfezi'nde önemli miktarda enerji kaynaklarına sahip olması, bu bölgelere yönelik izleyeceği politikalarda azami dikkat göstermesini gerektirmektedir. İran, dünya petrol rezervlerinin %10'unu, doğal gaz rezervlerinin ise %18'lik gibi büyük bir payını barındırmaktadır. Bu hidrokarbür rezervleri ile üyesi olduğu OPEC petrol rezervlerinin %13'üne sahipken, 34 trilyon m3 doğal gaz rezervle ise dünya birincisidir.

İran'ın Hazar Denizi'nde petrol ve doğal gaz sahalarına sahip olması, Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmemesi ve bölgedeki enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara nasıl ve hangi koridorlardan nakledileceği, İran'ın bölgeye yönelik hassas politikalar izlemesini gerektiren konulardandır. Ayrıca bölgenin açık denizlere yolunun olmaması yüzünden enerji koridorları konusu da oldukça önemlidir. İran jeopolitik konumu itibari ile Kuzey-Güney ve Doğu-Batı koridorları üzerinde bulunduğu için, bölge hidrokarbür kaynaklarının dünya enerji piyasalarına ulaşmasında önemli rol üstlenme özelliğine de sahiptir. Fakat İran'ın, komşuları ve Batı ile yaşadığı sorunlar, bahsi geçen konularda oldukça önemli sonuçlar doğurmaktadır.

Basra Körfezi Bölgesi de İran için sadece sahip olduğu zengin petrol ve doğal gaz kaynakları açısından önemli değildir. Aynı zamanda da İran'ın dünyaya açılan kapısı konumundadır. Ayrıca dünya petrol geçişinin yaklaşık %40'ını sağlayan Hürmüz Boğazı'nı da kontrol etmektedir. İran'ın Basra Körfezi'nde komşuları ile çok sayıda ortak petrol ve doğal gaz sahası da mevcuttur. Örneğin dünyanın en büyük doğal gaz sahası sıfatını taşıyan Güney Pars Doğal Gaz Sahası (Katar tarafında Kuzey Doğal Gaz Sahası) Katar ile ortaktır. Ayrıca ülkenin toplam doğal gaz

sahasının %40'ını da barındırmaktadır. Bunun dışında Suudi Arabistan, Kuveyt, Irak, Umman ve BAE gibi ülkeler ile de ortak petrol ve doğal gaz sahalarına sahiptir.

Bu denli kritik bir bölgede bulunan İran'ın, kendi ulusal çıkarlarını korumak için, bölgesel ve bölge dışı aktörlerle olan ilişkilerine yönelik uygun enerji stratejisi geliştirmesi gerekmektedir. Fakat 1979 yılında İran İslam Cumhuriyeti'nin zafere ulaşması ve 1980'de de ABD'nin Tahran Büyük Elçiliği'nin "İmam Yol İzleyicileri" öğrencileri tarafından basılması sonucu İran, ABD başta olmak üzere Batı'yı karşısına almış ve ardından ABD tarafından İran'a ambargolar uygulanmaya başlanmıştır. Yaşadığı ekonomik ve politik sorunlar sebebiyle zaman zaman Haşimi Rafsancani ve Muhammed Hatemi dönemlerinde yumuşamaya gitmiştir. Bu da İran hidrokarbür endüstrisine olumlu yansımıştır. Ancak 2005 yılında Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı seçilmesi ile İran dış politikası radikal bir değişime gitmiş, Rafsancani ve Hatemi döneminin uzlaşmacı ve yatıştırıcı dış politikalarının aksine daha saldırgan bir politika izlenmeye başlanmıştır. Rafsancani ve özellikle Hatemi döneminde, İran'ın hidrokarbür endüstrisine uygulanan ambargolara rağmen çok sayıda yabancı petrol şirketi, İran petrol ve doğal gaz sanayisinde yatırım yapmıştı. Fakat 2005 yılında radikal muhafazakârların ve Devrim Muhafızları'nın desteği ile cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturan Ahmedinejad'ın izlediği dış politika ve Hatemi döneminde askıya alınan uranyum zenginleştirme programını muhafazakâr çoğunluğu oluşturan meclis desteği ile tekrar faaliyete geçirmesi sonucu, İran'ın nükleer dosyası Uluslararası Atom Ajansı'ndan, BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmiştir. Böylelikle İran'a, hidrokarbür kaynakları başta olmak üzere geniş çaplı ambargolar uygulanmıştır. Bunların yanı sıra kışkırtıcı dış politika sebebiyle İran'ın, Basra Körfezi ve Hazar Havzası'ndaki komşu devletlerle olan sorunları

derinleşerek, siyasi konumu daha da zayıflamış ve bölgede uygulanan hidrokarbür oyunlarından saf dışı edilmiştir.

Bu çalışmada, yukarıda bahsi geçen konularda bölgesel ve bölge dışı aktörlerin (ABD, AB, Çin, Rusya) rolü de göz önünde bulundurularak, İran'ın Hazar Havzası ve Basra Körfezi'ne yönelik izlediği enerji politikaları, İran, Hazar Havzası'nda ve Basra Körfezi'nde bulunan hidrokarbür enerji kaynaklarına yönelik taktiksel bir politika izlemekte ve herhangi bir uzun vadeli stratejiye de sahip değildir, varsayımı ışığında cevaplandırılmaya çalışılmıştır.

Tezde, genel olarak, hidrokarbür kaynaklarının İran'ın siyasi hayatına etkisi, özel olarak ise İran'ın Basra Körfezi ve Hazar Havzası'nda bulunan hidrokarbür rezervleri ve söz konusu bölgelerde karşı karşıya kaldığı zorluklar, İran'ın uluslararası enerji nakil hatlarındaki durumu, petrol ve doğal gaza uygulanan ambargoların İran'ın enerji alanında doğurduğu sonuçlar, kaynaklar ışığında incelenip tartışılmaya çalışılmıştır.

Bu tezde, uluslararası petrol ve doğal gaz alanında çalışma yapan BP, EIA ve İEA gibi kurumların yayınladıkları yıllık raporlar, birincil el farsça kaynaklar, İran'ın Petrol Bakanlığı tarafından yayınlanan dergiler ve internet kaynakları, yetkililerin röportajları, kütüphane kaynakları, yüksek lisans ve doktora tezleri ve Türkçe bilimsel dergi ve makalelerden yararlanılmıştır.

I. BÖLÜM

DÜNYA'DA VE İRAN'DA HİDROKARBÜRREZERVLERİ

1.1. DÜNYA HİDROKARBÜR REZERVLERİ

1.1.1.Hidrokarbür Kaynaklı Enerji

Enerji, insanoğlu için geçmişte neyse bugün de aynı değeri taşımaktadır. Öyle ki bugün ülkeler için stratejik bir güç ve gelişmişliğin en önemli unsuru sayılmaktadır. Sanayi Devrimi ile birlikte bilim ve teknolojinin gelişmesi, beraberinde hızlı bir makineleşmeyi getirmiş, bu da ülkelerin enerjiye olan ihtiyacını hızla artırmıştır. Ancak yıllara göre hızla artan bu tüketim, sınırlı miktardaki enerji kaynaklarını da tehlikeye atmıştır. Bu sebepten günümüzde gittikçe artan enerji tüketimini azaltmak için çeşitli yollar denenmektedir.

Bugün en çok kullanılan enerji kaynakları arasında yer alan petrol ve doğal gaz kaynakları, artan nüfusla birlikte hızla azalmaktadır. Bu kaynakları korumak için güneş ve rüzgar enerjilerinden daha fazla faydalanma yoluna gidilmeye çalışılsa da, bu yöntemler yeterince etkili olamamaktadır. Nitekim son yıllarda büyük artış gösteren petrol tüketiminin, 2025 yılında günlük 111 milyon varile çıkması tahmin edilmektedir.[1] Bu sebepten gelişmiş ülkeler, gelecekte enerji kaynakları tükenirse neler yapabilecekleri konusunda pek çok bilimsel araştırma yapmaktadırlar. Çünkü ülkelerinin geleceği buna bağlıdır. Bu sebepten AR-GE araştırmalarına oldukça yüklü miktarda pay ayırmaktadırlar.

Günümüzde dünya toplam enerji üretiminin %87'lik payı fosil yakıtlar, %6'sı yenilenebilir kaynaklar ve %7'si ise nükleer enerji tarafından karşılanmaktadır.

---

[1] Oğuzhan Akyener ve Abdullah Altun, *Türkiye'de Enerji Stratejileri Ve Politikalarının Belirlenmesinde Rol Oynayacak Kurumsal Bir Yapılanma Modeli*, Ankara, TESPAM, 2006. http://www.tespam.org/upload/2(1).pdf (E.T.18.04.2016).

Dünya elektrik enerjisi üretiminin ise yaklaşık % 64.5'i fosil kaynaklardan (% 38.7 kömür, % 18.3 doğal gaz, % 7.5 petrol) sağlanmaktadır.[2]

Enerjinin ülkeler için hayati önem taşıması, onları bu konuda çeşitli stratejiler geliştirmeye zorlamıştır. Bu bağlamda bugün, özellikle sanayisi gelişmiş ülkeler için, dünyadaki en önemli bölgelerden biri Orta Doğu'dur. Sahip olduğu büyük hidrokarbür kaynakları bölgeye bu değeri vermektedir. Orta Doğu'nun yanında Hazar Havzası da, petrol ve doğal gaz kaynakları sebebiyle öne çıkmıştır. Ortadoğu'da petrol için güç mücadelesi devam ederken, uluslararası jeopolitik hamleler Hazar bölgesinde de hız kazanmıştır.[3] Bunun yanında petrolün transfer edildiği yolların güvenliği de enerji ithal eden ülkeler için büyük önem taşımış ve bunun için her türlü önlemi alma yoluna gitmişlerdir.

Önemli bir enerji kaynağı olan doğal gaza talebin her yıl artması, doğal gazın 2020 yılında, dünya birincil enerji tüketimindeki pay itibariyle kömürü geçerek, petrolden sonra ikinci sıraya oturacağı tahmin edilmektedir. Bunun yanı sıra küresel ölçekte doğal gaz talebinin de 2035 yılında 4.75 trilyon metreküpe çıkması beklenmektedir. Ancak kaya gazından üretilen doğal gazın 2011 itibariyle LNG'ye dönüştürülerek piyasaya çıkması, doğal gaz rezervlerinin ömrünü uzatmıştır. Daha önce 60-80 yıl ömür biçilen doğal gaz kaynakları, LNG'den sonra, 160-200 yıl aralığına çıkmıştır.[4]

---

[2] BP Statistical Review of World Energy, 2008.

[3] Cenk Sevim, "Küresel Enerji Jeopolitiği Ve Enerji Güvenliği", *Journal of Yasar University*, Cilt 7, Sayı 26, 2012, s.4381.

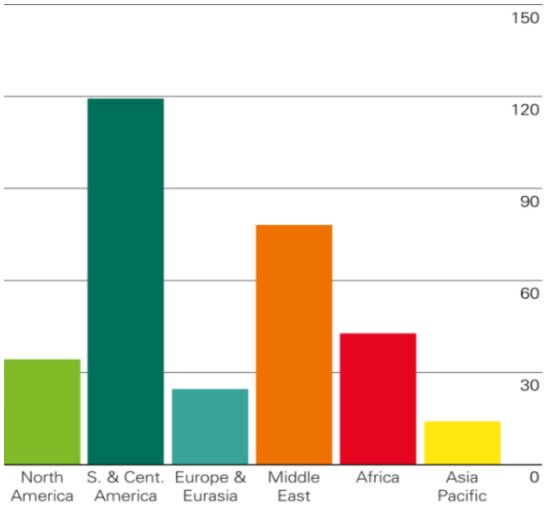
[4] Cenk Sevim, "Küresel Enerji Politikaları ve Yeni Enerji Düzeni", Ankara, *Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi-Türkiye 12. Enerji Kongresi*, 2012, s.2-4. http://www.dektmk.org.tr/upresimler/enerjikongresi12/3-CenkSevim.pdf(E.T.14.06.2015)

Sonuç olarak 21. asırda ülkelerin uluslararası arenadaki dış politika stratejilerini belirleyen ana unsur enerji kaynaklarıdır. Enerjinin hayati önem taşıdığı günümüzde, devletlerin enerji kaynaklarına sahip olma ve onları yönetme ya da zengin enerji kaynaklarına sahip bölgelerde etkin olma arzusu artmıştır. Bugün dünyanın en karışık bölgelerinden biri olan Orta Doğu, bu duruma büyük oranda sahip olduğu zengin petrol kaynakları sebebiyle düşmüştür. Petrolün yanında doğal gaz kaynakları da bu bölgeyi sürekli dünya gündeminde tutmaktadır. Aynı şekilde Hazar Bölgesi de sahip olduğu büyük enerji kaynakları nedeniyle, büyük devletlerin güç mücadelesine sahne olmaktadır. Bu sebepten diyebiliriz ki, insanoğlu enerjiye ihtiyaç duyduğu müddetçe, enerji kaynakları üzerindeki savaşlar da sürecektir.

1.1.2. Dünya Petrol Rezervleri

Genelde dünya enerji jeopolitiği rezerv fazlası ve rezerv açığı ile belirlenmektedir. Buna göre Orta Doğu, dünyanın en büyük petrol rezervlerine sahip bölgesi konumundadır. BP'nin (British Petroleum) 2015'te açıkladığı istatistiklere göre, dünya petrol rezervleri toplam 1700.1 milyar varildir. Venezüella 298.3 milyar varil petrol ile dünyanın en büyük rezervine sahip iken, onu sırası ile 267, 172.9 ve 157.8 milyar varille Suudi Arabistan, Kanada ve İran takip etmektedir. Suudi Arabistan 2013-2014 arasında 1.1 milyar varil petrol daha rezervlerine ekleyerek dünya birincisi olmaya devam ederken, Rusya 1.9 milyar varil düşüşle dünyanın en hızlı rezerv kaybeden ülkesi olmuştur. Rapora göre OPEC ülkeleri toplam dünya rezervlerinin %71.6'sına sahiptirler. Güney ve Orta Amerika ülkeleri ise, 100 yıldan fazla petrol üretebilme kapasitesiyle en uzun ömürlü rezervlere sahip ülkelerdir. Rapordaki verilere göre, tüketim miktarı bu şekilde devam ederse, söz konusu petrol

rezervlerinin ömrü yaklaşık 52,5 yıl olarak tahmin edilmektedir. Yine raporda, 1994-2014 yılları arasındaki sürede Orta Doğu, Avrupa, Avrasya ve Asya Pasifik bölgesinde ispatlanmış petrol rezervlerinin azaldığı görülürken, Amerika kıtasında ise artış olduğu gözlenmektedir. Söz konusu verilere göre, Ortadoğu'daki ispatlanmış petrol rezervleri, 20 yıllık bir sürede, yaklaşık % 59.9'dan % 47,7 seviyelerine gerilemiştir. Aynı dönemde Orta ve Güney Amerika'daki rezervler ise %7,3'ten %19,4'e yükselmiştir.[5]

Şekil-1: 2014 Yılı Sonunda Dünyada Bölgelere Göre Petrol Rezerv Ve Üretim Oranı (Kaynak*:* BP Statistical Review of World Energy, 2015.).

2014 yılında günlük dünya petrol talebi 92,2 milyon varille, 2013 yılına nazaran 700 bin varil artış göstermiştir. Dünya çapında 2008-2014 yılları arasında, ortalama petrol talebindeki yıllık artış %1.1 oranında gerçekleşmiştir. Öngörüler, 2014-2020 yılları arasında, dünya petrol talebinde yıllık artışın ortalama %1.2 olacağı yönündedir. Buna göre dünya petrol talebi günlük 92.2 milyon varilden, 99.1 milyon varile yükselecektir. Söz konusu talebin 45.1 milyon varili OECD ülkelerine, 54 milyon varili ise Non-OECD ülkelerine ait olacaktır. Non-OECD'deki artışın en

[5] BP Statistical Review of World Energy, 2015.

çoğu Asya'da olacaktır. Bu sebepten 2014-2020 yılları arasında Çin'in yıllık ortalama talebi 300 varil artışla, 2014'te hesaplanan 10.4 milyondan, 2020'de 12.1 milyon varile çıkacaktır. Güney ve Doğu Asya ülkelerinin talebi ise 2014'te hesaplanan 12.1 milyondan, 2020'de 14.5 milyona yükselecektir. Orta Doğu ülkelerinin talebi de 2014'te hesaplanan 8.1 milyondan, 2020'de 9.5 milyon varile yükselecektir.[6]

Küresel petrol rezervleri değerlendirildiğinde, Orta Doğu bölgesi dünya petrol rezervlerinin % 48.5'lik bölümüne sahip olarak dikkat çekmektedir. Orta Doğu'yu, % 19.8'lik rezerv miktarı ile Orta ve Güney Amerika, % 13.3'lük rezerv ile Kuzey Amerika takip etmektedir. Buna ek olarak küresel petrol rezervlerinde Afrika % 7.6, Avrasya % 7.2, Asya ve Okyanusya % 2.8 ve Avrupa % 0.8'lik pay sahibidir.[7]

Şekil-2:
http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSekt%C3%B6r%20Raporu%2FHP_DG_SEKTOR_RPR.pdf (E.T.9.09.2016)

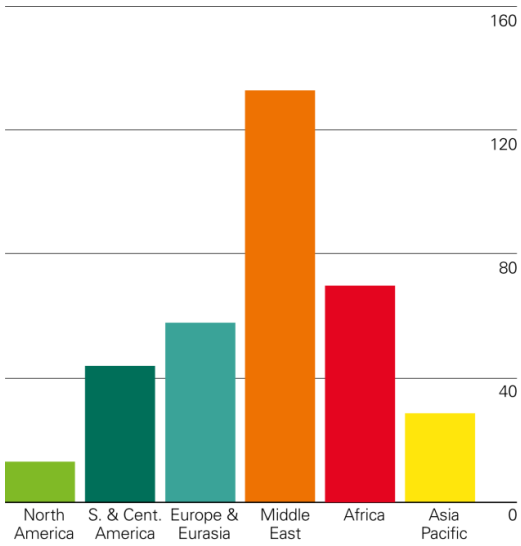
[6] International Energy Agency (İEA), 2015.

[7] *Ham Petrol Ve Doğal Gaz Sektör Raporu*, Ankara, Türkiye Petrolleri Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Mayıs 2015, s.6.

1.1.3.Dünya Doğal Gaz Rezervleri

Günümüzde doğal gaz en önde gelen enerji kaynaklarından biri olarak dünya ticaretinde önemli yere sahiptir. Diğer fosil enerji kaynaklarına göre ucuz, bol ve çevreyi az kirletmesi nedeni ile gelecekte daha da stratejik bir kaynak haline gelecektir. BP'nin 2015 yılında yayımladığı rapora göre, dünya ispatlanmış doğal gaz rezervleri 2014 yılı sonu itibariyle 187.1 trilyon metre küptür. Bu da küresel üretimin, 54.1 yıllık süreyi karşılaması anlamına gelmektedir. Dünya çapında kanıtlanmış rezervler 2013 yılı sonuna kadar % 0.3 oranla büyümüştür. 2014 yılında, Rusya'nın 0.4 tm3 (trilyon metre küp), Azerbaycan'ın 0.3 tm3 ve ABD'nin 0.23 tm3 oranında doğal gaz rezervlerinde büyüme olmuştur. İran 34 tm3 ve Rusya 32.6 tm3 ispatlanmış doğal gaz rezervleri ile dünyanın en çok doğal gaz rezervine sahip ülkelerdir.[8]

Küresel kanıtlanmış doğal gaz rezervlerinin en çoğu Orta Doğu'da bulunmakla birlikte, bölgelere göre dağılımı aşağıda verilen şekildeki gibidir.

Şekil-3: 2014 Yılı Sonunda Dünyada Bölgelere Göre Doğal Gaz Rezerv Ve Üretim Oranı (Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, 2015.).

[8] BP Statistical Review of World Energy, 2015.

Uluslararası Enerji Ajansı'nın 2014'te yayımladığı rapora göre, küresel çapta doğal gaza talep gelecek yıllarda da artışa devam edecektir. Doğal gazın küresel enerjideki payının 2012 yılındaki %21'lik orandan, 2040 yılında %24'e yükselmesi tahmin edilmektedir. Söz konusu talep yükselişi yıllık ortalama %2.2 büyüme ile en çok Non-OECD ülkelerinde gerçekleşecektir. OECD ülkelerinin talebinin ise yıllık ortalama %1'in altında olması tahmin edilmektedir. Non-OECD ülkeleri arasındaki talep yükseliş payının en yükseğinin, sırasıyla %5.2 ve %4.6 ile Çin ve Hindistan'a ait olacağı düşünülmektedir.

1.1.4. Dünya Petrol ve Doğal Gaz Rezervlerinin Ömrü

Dünya petrol ve doğal gaz rezervlerinin miktarı, rezervlerin keşfi ve tüketimine bağlı olarak zaman zaman değişiklik göstermektedir. Doğal olarak rezervlerin bir bölümü tükenirken, diğer yandan da yeni rezervler ortaya çıkarılmaktadır. Tüketim miktarı, keşfedilen rezervlerden fazla ise, bu durum potansiyel rezervlerin azalması anlamına gelmektedir. Bunun tersi, keşfedilen rezervler tüketim oranından daha fazlaysa, doğal olarak potansiyel rezervlerden petrol edinim süreci de uzayacaktır.[9] Sanayi ülkeleri, petrole bağımlı olmaları nedeniyle, her zaman petrol rezervlerinin bitmesi endişesini taşımaktadırlar. Bu endişeler, rezervler konusunda farklı görüşlerin ortaya atılmasına neden olmuştur. Bu sebepten rezervlerin ömrü ve miktarı konusunda uzmanlar arasında bir fikir birliği yoktur. Bunun yanında ülkelerin ekonomik ve politik çıkarları, rezervler konusunda yapılan istatistikî sonuçları da etkilemektedir. Tüm bunlar, günümüzde rezervlerin

[9] http://www.nioc.ir/portal/Home/ShowPage.aspx?Object=GeneralText&ID=85 (E.T.14.2015).

keşfi ve tükenmesi ile ilgili olarak iki farklı görüşün ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bunlardan ilki 1956 yılında M. King Hubbert tarafından ortaya atılan ve Hubbert Zirve Teorisi/Petrolde Hubbert Zirvesi olarak adlandırılan, petrol üretiminin yapısı dikkate alınmak kaydıyla, yeni rezerv keşiflerinin tepe noktası ile üretimin tepe noktası arasında geçen zamanın öngörülebilir olduğunu savunan teoridir. Bu teoride petrol yataklarındaki üretim miktarı çan eğrisi ile ortaya konulmaktadır. Örneğin yeni bir petrol yatağı bulunduğunda, ilk başta üretim değerleri hızla artır ve tepe noktasına çıkar. Daha sonra ise bu zirveden hızla aşağıya iner. Çünkü bu kaynakta sonsuz miktarda petrol bulunmamaktadır. Rezervler sınırlı miktardadır. Dolayısıyla petrol miktarındaki düşüş de kaçınılmazdır. Bu teori baz alınarak, Amerika'daki rezerv keşiflerinin 1930 yılında tepe noktasına çıktığı ve ülkedeki petrol üretiminin de 1970 yılında tepe noktasına ulaşacağını iddia edilmiş ve bu tahmin aynen gerçekleşmiştir.[10] Bundan başka aynı teoriye göre ortaya konulan dünya kömür ve doğal gaz kaynaklarının geleceği ile ilgili öngörü de gerçekleşmiştir. Kömür kaynakları ve tüketimi konusunda, geçmişe dönük olarak yapılan Hubbert Eğrisi analizine göre, kömür 1910 yılında tepe noktasına çıkmıştır, ki petrol üzerindeki mücadele de bundan sadece 4 yıl sonra ortaya çıkmıştır.[11]

---

[10] Mesut Şöhret, "Enerji Güvenliği'nin Ekonomi Politiği Ve Uluslararası Çatışmalara Etkisi", *Kocaeli Üniversitesi-Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi*, 23-24 Eylül 2014, s.549-550, http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-199-2014122935guvenlik_kongresi_bildirileri-35.pdf (E.T. 29.11.2015)

[11] Cenk Sevim, "Petrol Rezervlerinin Zirve Noktasının Enerji Güvenliği Açısından Büyük Enerji Pazarları (ABD, AB, Çin ve Hindistan) Üzerindeki Etkileri", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı 11, Haziran 2010, s.56-57.

Hubbert'ın bu görüşünü savunanlar ASPO (Association for the Study of Peak Oil) adlı bir araştırma kurumu bünyesinde çalışmaktadırlar. Bunlara göre, dünya petrol üretiminin son aşamalarına gelinmiş ve tüketim talebi de gittikçe artmaktadır. Bu sebepten petrol fiyatları artmaktadır. Yine bunlar, dünyadaki petrol rafinelerinin yaşlandığını ve üretim kapasitelerinin de giderek azaldığını iddia etmektedirler.

Petrol kaynaklarının miktarı konusunda Prof. Peter Oder ve takipçileri daha iyimser olmuşlardır. Onlara göre; dünyada var olan petrol rezervlerinin sadece %15'i tüketilmiş ve diğer %85'i kullanılmamış durumdadır. Yine onlar, yer altında potansiyel ya da fizibil olarak büyük rezervlerin mevcut olduğunu ve petrol rezervlerinin 100 yıl daha yeteceğini savunmuşlardır. Bu uzman gruba göre, mevcut potansiyel petroller gelecek yıllarda önemli kaynaklar arasında yer alacaktır. Bu fikrin temsilcilerinden olan, Michael Lynch'e göre, çıkarılabilecek dünya petrol rezervleri ile ilgili istatistikler sabit kalmamakta ve teknolojideki gelişmelerden dolayı da rezervlerden çıkarılabilecek petrol miktarı artacak ve böylelikle rezervlerin ömrü uzayarak "petrol üretimi tepe noktasına" ulaşması da ertelenecektir. Ama tüm bunlara rağmen bu grupta yer alan teorisyenler de, petrol rezervlerinin "tepe noktasına“ ulaşacağını kabul etmektedirler. Fikir ayrılığı ise sadece zaman süresindedir. Bu grup, dünya petrol üretiminin 2050'de tepe noktasına ulaşacağını ön görmektedir.[12]

Sonuç olarak petrol ve doğal gaz, dünya enerji ihtiyacındaki ana konumunu uzun süre muhafaza edecektir. Her ne kadar devletler hidrokarbür kaynakları yerine yenilenebilir ve diğer alternatif enerji kaynakları peşinde olsalar da, yakın gelecekte

[12] Saeid Miratorabi, "Nezm-i Taze-yi Bazar-i Neft-i Cehan", [Dünya Petrol Piyasasındaki Yeni Düzen], *Etellaat-e Siyasi ve Eghtesadi Dergisi*, Sayı 223/224, 2006, s.167.

petrol ve doğal gaz enerji kaynakları, tekel olma konumlarını korumaya devam edeceklerdir. Uluslararası alanda devletler bir taraftan alternatif enerji kaynakları üzerinde yatırımlar gerçekleştirirken, değer yandan da hidrokarbür kaynaklarını kendi kontrollerinde tutmak istemektedirler. Tükenebilir enerji kaynaklarının kısıtlı miktarda ve dünyanın belirli bölgelerinde bulunması, yeni mücadele ve rekabetlere de yol açmaktadır. Ayrıca uluslararası enerji raporlarını dikkate alırsak, gelecekteki on yıllarda, Çin ve Hindistan başta olmak üzere Asya ülkelerinin petrol ve doğal gaz talebinin, Batılı ülkelere göre daha fazla artacağı görülmektedir. Bu da önümüzdeki yıllarda dünya enerji jeopolitiği üzerindeki rekabetlerin daha da derinleşeceği yeni politik oyunların yaşanması anlamına gelmektedir.

1.2. İRAN'IN HİDROKARBÜR REZEVLERİ

1.2.1.İran'da Petrolün Bulunması ve Etkileri

İran'ın ilk petrol arama ve çıkarma anlaşması 1884 yılında Nasıreddin Şah tarafından Hollanda vatandaşı olan Albert Hotz'a verilmiştir. Söz konusu anlaşmanın koşulları hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir.[13] Hotz Şirketi bu anlaşmadan sonra petrol arama işlemlerine başlamış, ancak bundan sonuç alamayınca anlaşmayı İran Bankası Madeni Hukuk Şirketi'ne (Şerket-i Hukuk-i Medeni-yi Bank-i İran) devretmiştir. Bahsi geçen şirket de üç yıl boyunca Daleki (Dalaki) ve Keşm Adası'nda (Qeshm) arama yaptıktan sonra aynı şekilde sonuç alamamıştır. Tüm bu

[13] Naser Farshad Ghohar, *Seyri Der Garardadha-ye Nefti-ye İran*, [İran Petrol Anlaşmalarına Bir Bakış], Tahran, Pajhouheshkadeh Eghtasadi Yayınları, 2001, s.21.

süreç, 1889 yılında İran'da imtiyaz anlaşmalarının iptali ile sonuçlanmış, dolayısıyla Hotz Anlaşması'nın da bir geçerliliği kalmamıştır.[14]

1900 yılında İran'ın Genel Gümrükler Müdürlüğü Başkanı Antuan Kitabçı Han, Paris Fuarı ziyareti sırasında İngiltere'nin eski Tahran Büyükelçisi Sir Henry Drummond Wolf'f'tan, İngiltereli yatırımcıların ilgilerini İran'daki petrol çıkarma sahalarına çekmesini istemiş, bunun akabinde eski büyükelçi de Kitabçı Han'ı, William Khox D'Arcy ile tanıştırmıştır. Sonuç olarak D'Arcy de İran'da petrolün bulunup bulunmadığını öğrenmek amacıyla iki jeoloji mühendisini İran'a göndermiştir. Araştırma çalışmaları sonucunda mühendisler İran'ın batısında ve güneyinde petrol bulunduğunu tespit etmişlerdir. Bunun üzerine İngiltere'nin Tahran Büyükelçisi Sir Arthur Hardinge, İran Sadrazamı Ali Asghar Khan Eminül Sultan'dan D'Arcy'nin önerilerinin ve koşullarının tolere edilmesini istemiştir. Diğer taraftan da Hardinge, Ruslar'ın muhalefetini önlemek için İran'ın kuzey bölgesindeki beş ilin anlaşma dışında kalmasını istemiştir. Çünkü o dönemlerde İran'ın siyasi yaşamında belirleyici rol oynayan iki ülke İngiltere ve Rusya idi.[15] Görüşmelerin sonunda, Hardinge'in yardımıyla D'Arcy'nin temsilcisi olan Mariot; saray mensupları ve Eminül Sultan'a rüşvet ödeyerek, D'Arcy Anlaşması adlı imtiyaz anlaşmasını Muzafferüddin Şah'ın onayına sunmuştur. Şah'ın anlaşmayı imzalayabilmesi için Ruslar'ın buna itiraz etmemesi gerekiyordu. Bu sorunu aşabilmek için Sadrazam Eminüsultan, Rusya Büyükelçiliği Sekreteri'nin Tahran dışında olmasını fırsat bilerek anlaşma metnini Rusya Büyükelçiliğine gönderdi ve Büyükelçi Farsça bilmediğiden dolayı, içeriğini öğrenemediği metne tepki

[14] İraj Zoghi, *Mesael-i Siyasi Ve Egtesadi-yi Naft-i İran*, [İran Petrolünün Ekonomik- Politik Sorunları], 3. Baskı, Tahran, Pejhahang Yayınları, 1995, s.21-22.

[15] İraj Zoghi, *Mesael-e Siyasi Ve Egtesadi-ye…*, s.63.

göstermedi ve en sonunda Sadrazam Eminül Sultan imtiyaz anlaşmasını onaylatmayı başardı.[16]

1913 yılında gemi yakıtı kömürden petrole çevrildikten sonra Winston Churchill, İran petrollerinin miktarının belirlenmesi için talimat verdi. Yapılan araştırmalar sonucu petrolün yeterli miktarda olduğu ortaya çıkınca, İngiltere Denizcilik Bakanlığı 1914 yılında, İran-İngiliz Petrol Şirketi ile bir anlaşma yaptı. Anlaşmaya göre İngiltere, 1 milyon 200 bin lira yatırım ile %51 paya sahip olarak tüm gözetim ve yönetim haklarına sahip oldu. Böylelikle İran-İngiliz Petrol Şirketi, özel şirket konumundan çıkarak politik, ekonomik ve stratejik baskı aracı olarak, İngiltere tarafından İran'a karşı kullanılmaya başlandı. İran'da petrol bulunmadan önce, İran'ın İngiltere açısından önemi Hindistan'daki çıkarlarını korumak anlamında önemliyken, bu kez İran'ın önemi Hindistan'a yakınlığından gelmiyor bizzat ülkede bulunan petrolün öneminden geliyordu.[17]

1920 yılında Rıza Han bir darbe sonucu iktidarı ele geçirdikten sonra, Bahtiyarî Hanları ve Şeyh Hazel isyanlarını bastırarak merkezi iktidarı ve otoritesini sağlamlaştırdı. Aynı şekilde İran-İngiliz Petrol (AİOC) Şirketi'nin faaliyetlerinin de merkezi iktidarın gözetimi altında yapılması yönünde bir politika izlemeye çalıştı. İran yetkilileri İngiltere'nin petrol politikaları karşısında pozitif denge politikası gütmeye çalışmakta idi. Bu nedenle petrol imtiyazı elde etmek isteyen yabancı güçler arasında bir denge kurulmaya çalışılarak, ihalelerin bir gücün tekelinde toplanması önlenmek istenmişti.[18] Bu doğrultuda İran yetkilileri 1921-1923 yılları arasında

---

[16] Sir Arthur Hardinge, *Haterat-e Sir Arathur Hardinge*, [Sir Arthur Hardinge'in Günlükleri], Çev. Javad Shekholeslami, Tahran, Markaz Nashre Daneshgahi Yayınları, 1984, s.37.

[17] İraj Zoghi, *Mesael-e Siyasi Ve Egtesadi-ye*…, s.69-70.

[18] Saied Mirtorabi, *Mesael-e Neft-e İran*, s.52.

İran'ın Kuzey bölgesi petrollerinin çıkarılmasını ABD petrol şirketleri Standard New Jersey ve Sinkler Petrol Şirketi'ne devretmiştir. Ama bu imtiyaz Güney Petrol Şirketi yüzünden uygulamaya geçmemişti. Diğer yandan da Huzistan'da, Şeyh Hazel ayaklanması ve Tahran'da Sakahana'da gerçekleşen şüpheli olaylar nedeniyle oluşan olumsuz hava, anlaşmanın yürürlüğe konmasını engelledi. Sakahana olayını geçekleştiren failler hakkında kesin bir bilgi mevcut olmasa da tüm kanıtlar, Kuzey petrollerinin ABD'li şirketlere verilmesini engellemeye dönük bir eylem olduğunu göstermektedir. Söz konusu olayda ABD Konsolosluğu memuru olan İmbery, 1924 Temmuz'unda kimliği belli olmayan şahıslar tarafından öldürülmüştür. Olayın ardından, Meclis'te İngiltere yanlıları, Serdar-i Sipeh (Sardar Sepah) hükümetini işten düşürdüler. Bahsi geçen grup aynı zamanda ABD'li Sinkler petrol şirketi karşıtları olarak da bilinmektedir.[19]

1927 yılında İran hükumeti petrolden daha fazla gelir elde etmek için, Darcy Anlaşması'nın kökten değiştirilmesi talebinde bulundu. Bu doğrultuda 1927-1929 arası Güney Petrol Şirketi ile görüşmeler başladı. Sözkonusu görüşmeler devam ederken, 1931 yılına ait mali hesapların 1932 de açıklanması İran hükümetinin tepkisine yol açtı. Hesaplara göre İran ın payı 306 bin 872 lira olarak açıklandı, oysa ki bu rakam bir önceki yıl 1.228 milyon lirayı bulmuştu. Bu olay, D'Arcy Anlaşması'nın Rıza Şah tarafından fesh edilmesine neden oldu.[20]

D'Arcy Anlaşması'nın fesh edilmesi İran-İngiliz (AİOC, Anglo İranian Oil Company) ilişkilerinde gerginliğe yol açtı. İngiltere hükümeti Milletler Topluluğu'na

---

[19] İraj Zoghi, *Mesael-e Siyasi Ve Egtesadi-ye*…, s.116.

[20] Mohammad Taghizadeh Ansari, *Siyaset-i Hareci Ve Tosee-yi Saderat-i Mavad-i Medeni Der İran*, [İran'ın Maden Ürünlerindeki İhracat Artışı ve Dış Politika], Tahran, Daftare Motaleate Siyasi Ve Beynolmelali Yayınları, 2000, s.548-549.

başvurarak İran aleyhinde şikayette bulundu. İran delegasyonunun görüşleri alındıktan sonra taraflar arasında müzakere başlatılmasına karar verilerek, 1933 yılında yeni bir anlaşma imzalandı. Anlaşmaya göre; İran'ın payı %16 dan %20 ye yükseltiliyor, İran-İngiliz Petrol Şirketi'nin faaliyet alanı daraltılıyor, çıkarılan her ton petrol karşılığında İran'a vergi ödenmesi şart koşuluyor ve şirketin Basra Körfezi'ne boru hattı inşa tekeli fesh ediliyordu. Bütün bunlara rağmen D'Arcy Anlaşması 30 yıl daha uzatılmıştır. Böylelikle sömürgeci bir anlaşma olduğu iddia edilen Darcy Anlaşması yeni anlaşma ile meclis tarafından ortadan kaldırılmış oluyordu. Oysa ki yeni anlaşmaya göre İran-İngiliz Petrol Şirketi, iki yıl önceden ilan etmek şartı ile, anlaşmayı fesh edebiliyorken, İran hükümetinin, şirketin anlaşma koşullarına uymaması durumunda bile, anlaşmayı feth etme hakkı yoktu.[21]

Güney Petrol Şirketi'nin Basra Körfezi'ne boru hattı inşa tekeli fesh edilince, diğer şirketlerin ve özellikle de Amerikan şirketlerinin önündeki, petrol arama ve ihracına ilişkin engeller ortadan kalkmış oldu ve İran yetkilileri, Güney Petrol Şirketini dengelemek amacıyla 1937 yılında Amerikalı Si Yord Şirketi ile İran'ın doğu ve kuzeydoğusunda 60 yıllık petrol arama ve çıkarma anlaşması imzaladı. Fakat şirket bir süre araştırma yaptıktan sonra faaliyetlerinden vazgeçmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında İran petrolünün önemi büyük güçler nezdinde su yüzüne çıkmıştır. Çünkü İran petrolü bu savaşta büyük rol oynamıştı. Bu dönemde Abadan rafinerisinin üretim kapasitesi arttırılmıştır. Ayrıca savaş bitmeden ABD, İngiltere ve daha sonra SSCB, İran petrolleri üzerinde rekabete girişmişlerdir. Bu doğrultuda 1943 yılında Amerikalı Socony- Vacuum ve Singler şirketleri ve İngiltere'den Shell petrol şirketi İran'la petrol anlaşması yapmak istemişlerdir. Ruslar ise 1944 yılında

[21] Naser Farshad Gohar, *Seyri Der Garardadha-ye…*, s.109.

bir delegasyon göndererek, kuzey petrollerine olan ilgilerini göstermişlerdir. Ancak İran yetkilileri Rusların böyle bir rekabete girmesinden endişe etmişler ve savaş sonuna kadar imtiyaz vermekten kaçınmışlardır.[22]

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesine karşın, İran petrolleri üzerindeki rekabet yine de devam etmekteydi. 1942 yılında iki müttefik devlet arasında yapılan anlaşmaya göre, taraflar, savaşın bitiminden altı ay sonra birliklerini İran toprağından çekeceklerdi. Ancak, zamanı geldiğinde İngiltere, petrol bölgesindekiler hariç, birliklerini çektiyse de 2 Mart 1946'da Sovyet birlikleri hala İran'nın kuzey bölgesinde bulunuyordu. İran, Sovyetleri, Azerbaycan bölgesinde özerklik hareketlerini desteklemek, baskı yaparak petrol ayrıcalıkları elde etmek ve anlaşmalara aykırı olarak işgale devam etmek suçlamalarıyla, BM Güvenlik Konseyı'ne şikayet etti. Konsey, sorunun taraflar arasında ikili görüşmeler yoluyla çözülmesini istedi. ABD'nin baskısıyla ikili görüşmeler olumlu sonuçlandı. Anlaşmaya göre, SSCB birliklerini geri çekecek, Azerbaycana özerklik verilecek ve SSCB'ye İran'ın kuzeyinden petrol ayrıcalıkları tanınacaktı.[23]

1943 yılının sonlarına doğru, iki ABD'li petrol şirketi Standard Vacuum ve Singler Oil ve İngiliz Shell şirketi, İran hükümetinin ve ülkelerine bağlı büyükelçiliklerinin desteğini alarak, İran'ın güneydoğu petrol ayrıcalıklarını elde etmek için görüşmeler gerçekleştirmişlerdi. Sözkonusu görüşmeler sonucunda 1944 yılında Washington'da taraflar arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Bahsi geçen

[22] Mostafa Fateh, *Pencah Sal Neft-e İran*, s.319-320.

[23] Oral Sander, *Siyasi Tarih*, Cilt 2, 15. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2007, s.261.

gelişmeler Sovyetler Birliği'nin İran'a yönelik diplomasisini etkilemiştir.[24] Diğer yandan ise ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki soğuk savaşın belirtileri ortaya çıkınca ABD yetkilileri Rusların niyetlerinden endişe duymaya başlamış ve İran hükümetini Ghavam-Satçikov antlaşmasını fesh etmeye teşvik etmişlerdi. 1947 yılına geldiğimizde ise içeride ulusalcıların meclis seçimlerini kazanmasının ardından tek maddelik bir yasa çıkarılarak Ghavam antlaşması fesh edilmiş, petrol ve yan ürünlerinin yabancılar tarafından işletilmesi yasaklanmış ve Güney Petrol Şirketi'nden İran'ın uğradığı zararların giderilmesi istenmişti. Böylece petrolün millileştirilmesine giden yol açılmıştır.[25]

1949 yılına gelindiğinde, İngiltere'nin müdahalelerine rağmen ulusalcılar Milli Cephe çatısı altında toplanarak 16. Meclis seçimlerini tekrar kazandılar. Böylece Mohammad Musaddık ve arkadaşları meclise girdiler. Ayrıca millilerle çıkar çatışması sonucu petrolün millileştirilmesini isteyenler lehine ortam hazırlanıyordu. Uluslararası alandaki gelişmeler sonucu yapılan petrol anlaşmaları da İran'ın isteklerinde etkili oluyordu. Örneğin 1948'de Venezuella'nın ve 1950'de de Suudi Arabistan'ın yabancı şirketlerle %50 pay üzerinden yaptığı anlaşmalar nedeniyle İngiltere'nin, İran'a karşı pazarlık gücü azaltmıştı.[26] Petrolün millileştirilmesine karşı çıkan Başbakan Razm Ara'nın bir suikast sonucu öldürülmesinin ardından millileştirme yanlıları daha da güçlendi ve Petrol

---

[24]Natalia Yegorova, "Bohran-e Azerbaycan Ez Didgah-i Esnad-i No Yafte-yi Şorevi", [Sovyetler Birliği'nden Kalan Yeni Belgeler Işığında, Azerbaycan Krızi], *Ettelaat Siyasi Egtesadi Dergisi*, Sayı 207-208, 2004, s.117.

[25] Esmail Eghbal, *Negşe-ye Engelis Der Kudeta-ye 28 Mordad*, [İngiltere'nin 28 Ağustos Darbesindeki Rolü], Tahran, Rouznameh Ettalat Yayınları, 1953, s.30-31.

[26] Jami, *Gozaşte Çerağ-i Rah-i Ayande est*, [Geçmiş, Geleceğin Aynasıdır], Tahran, Ghoghnoos Yayınları, 1988, s.556.

Komisyonu meclise tek maddelik bir kanun tasarısı sunarak 20 Mart 1951 (29 Esfend 1329) tarihinde petrolü millileştirdi.[27]

ABD'nin çabalarına rağmen, İran-İngiltere arasında anlaşmazlıklar bir çözüme bağlanamayınca, Eisenhower Hükümeti, bölgedeki çıkarlarını korumak için İngiltere'ye yaklaşmak zorunda kaldı. 16 Ağustos'ta Amerikan yönetiminin aktif önderliğinde "Ajax" kod adı altında başlayan Dr. Musaddık'ın tasfiye girişimi başarısız olsa da, süreci takip eden CIA darbenin planlayıcısı olarak İngiltere ile birlikte Musaddık hükümetini 19 Mayıs 1953 yılında (28 mordad 1332) devirdi.[28] Ardından da darbe öncesi ülkeyi terkeden Mohammad Rıza Şah, ülkeye dönerek görevi yeniden devraldı ve İran petrolünün millileştirme hareketi de tarihe karışmış oldu.[29] Amerikalılar'a göre, darbenin asıl ve önemli nedeni, iflas eşiğine gelmiş bir ülkenin başbakanı olan Musaddık'ın Sovyetlere, İran petrolününü kaptıracak derecede yakınlaşması ve buradan aldığı cesaretle 28 Mayıs 1953'te Başkan Eisenhower'a, kendisine maddi yardım sağlanmadığı takdirde, başka yerlere başvuracağını (Moskova'ya) bir mektuple göndermiş olmasıydı.[30]

Musaddık Hükümeti 1953 yılında ABD ve İngiltere tarafından devrildikten sonra, İran- İngiltere arasındaki yaşanan gergin hava, normalleşmeden önce ABD bu durumdan yararlanmak için Dışişleri Bakanı ve petrol (enerji) danışmanı John Falter'ı İran'lı yetkililer ile görüşme yapmak amacıyla İran'a gönderdi, Zahedi

---

[27] Ghadir Nasri, *Neft Ve Emniyet-i Milli-yi Cumhuri-yi Eslami-yi İran*, [Petrol Ve İran İslam Cumhuriyetinin Güvenliği], Tahran, Pejouheshkadeh Rahbordi Yayınları, 2002, s.90-91.

[28] Veysel Ayhan, *Orta Doğu Ve Petrol*, 2. Baskı, Bursa, Dora Yayınları, 2009, s.168.

[29] Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 4.Baskı, Bursa, Mkm Yayınları, 2008, s.251.

[30]Cenk Pala, *20. Yüzyılın Şeytan Üçgeni, ABD, Petrol, Dolar*, İstanbul, Yasak Elma Yayınları, 2. Baskı, 2007, s.183-185, s.72.

Hükümeti ile müzakere edildikten sonra uluslararası petrol konsorsiyumun kurulmasına karar vermişlerdir. Söz konusu konsorsiyumda ABD ve İngiltere şirketleri başta olmak üzere diğer uluslararası petrol şirketleri de paylarını almışlardır. ABD petrol şirketleri olan Standart, Standart California, Socal, Sonny-Golf ve Teghzas Petrol Şirketi toplam %40 pay, Britanya Petrol Şirketi (1954 Aralığında AİOC ismini BP'ye çevirmişti) %40 pay, İngiltere-Hollanda ortak petrol şirketi olan Royal Dach Shell %14 ve Fransız Petrol Şirketi %6 pay alarak İran hükümeti ile 40 yıllık bir anlaşma imzalamışlardır. Buna ek olarak anlaşmada bir 25 yıllık ve üç 5 yıllık temdit (uzatma) edilebilme dönemi de öngörülmüştür. Öte yandan beş Amerikalı şirket de her biri kendi hissesinden bir hisseyi bir diğer Amerikalı şirketler grubuna verdi. İran ile imzalanan imtiyaz anlaşmasına bağlı çıkabilecek sorunların uluslararası hakem yoluyla çözümleneceği taraflarca kabul edilirken, Konsorsiyum kârın %50'sini (%50-%50 sistemi) İran ile paylaşmayı kabullenmiştir.[31]İran'ın 1951-1953 yıllıları arası petrol krizi yabancı petrol şirketlerinin zaferiyle sonuçlansa da, 1956 Süveyş Boğazı krizi, petrol piyasasındaki tekeli büyük petrol şirketlerinin kontrolünden çıkarmağı başarmıştır. Ortaya çıkan krizin yarattığı hava sayesinde, Konsorsiyum Anlaşmasına dahil edilmeyen İtalyan Eni şirketi, %25-%75 kâr oranı paylaşım koşuluyla, İran'ın lehine Mohammad Rıza Şah ile bir anlaşma imzalamış, böylece %50-%50 kâr paylaşım sisteminin kurallarını bozmuş oldu.[32]1973 yılına gelindiğinde İran hükümeti 1953 konsorsiyum anlaşmasını iptal ederek, yeni bir konsorsiyum anlaşması imzalamış ve petrol üretim ve satışını kendi denetimi ve yetkisi altına almıştır. Söz konusu anlaşma ise 1979'da

[31] Veysel Ayhan, Orta Doğu…, s.169.

[32] Daniel Yergin, *Tarih-i Cehani-yi Naft*, [Uluslararası Petrolün Tarihi], çev. Gholamhossein Salehyar, Tahran, Ettalaat Yayınevi, 1995, s.631-632.

Devrimin gerçekleşmesiyle birlikte feshedilmiş ve yabancı petrol şirketlerinin faaliyetleri ülkede yasaklanmıştır.

ABD'nin Tahran Büyükelçiliği'nin *İmam Yol İzleyicileri öğrencileri* tarafından 1980 yılında basılması olayı, İran dış politikasının radikalleşmesinin başlangıcı sayılmaktadır. Devrimin ilk yıllarında İran dış politikasına radikalizm ve idealizm hakim olmuştur. İktidarı ele geçiren yeni otorite "Ne Batı Ne Doğu", "Kahrolsun Amerika" ve "Devrim İhracı" gibi radikal söylemlerle diğer ülkelerinde dış politikalarını etkilemiştir. Bu yeni gelişmeler ile İran hükümeti ekonomi ve dış politikasını yeniden tanımlamaya başlamıştır. Ancak diğer ülkeler ile ikili ve çoklu ilişkileri de değişime uğramıştır. Bu dönemde İran'ın enerji politikası dış politikasının gölgesinde kalmış, Batı ile olan anlaşmalar feshedilmiştir.[33]

Humeyni liderliğindeki yeni rejimin anayasasının 44. Maddesinde İran ekonomisi, kamu mülkiyeti, kooperatif ve özel olmak üzere üç kısma ayrılmış ve tümüyle devletin kontrolüne geçmiştir. Kooperatif şirketler İslami kurallara dayanarak yönetilmekteydi. Özel sektör ise kamu mülkiyeti ile kooperatiflere ve İslami kurallara aykırı olmamak suretiyle dar bir alanda faaliyet gösterebiliyordu.[34] Dış ticaret başta olmak üzere ağır sanayi, bankacılık, madencilik, iletişim kurumları gibi ekonominin yaklaşık %80'ni hükümet kontrolüne geçmiştir. Bunları takiben dış ticaretin önemli bir unsuru olan petrol politikası da gözden geçirildi. İran İslam liderleri geçmiş rejimin yanlış politikalarını düzelteceklerini kararlaştırdılar. Buna göre de İslami zenginlikleri ve kaynakları artık Batı'nın eteğine dökmeyeceklerini

---

[33] Mohammad Bagher Heshmatzadeh, *İran Ve Neft; Came-i Şinasi-yi Siyasi-yi Neft Der İran (1979- 1997)*, [İran Ve Petrol; İran'da Petrolün siyasi Sosyolojisi], Tahran, Markaze Baz Shenasiye Eslam Ve İran Yayınları, 2001, s.43.

[34] Ganun-e Esasi-ye cumhuri-ye eslami-ye İran, [İran İslam Cumhuriyeti Anayasası].

açıkladılar. Bu girişimin ardından, eski rejimde günlük 5.5 milyon varil petrol üretiminin yerine, devrim sonrası, günlük 600 bin varil üretilmesine karar verdiler. Bu da dünya petrol piyasasında petrol arzının büyük oranda azalmasına ve sonuçta fiyatların hızla yükselmesine sebep oldu.

İran-Irak savaşıyla başlayan petrol arzının yavaşlamasının ardından, küçük petrol şirketlerinin ek taleplerde bulunmaları, İran hükümetine petrol alıcıları ve anlaşmaları konusunda müşteri seçeneği fırsatı yaratmıştır. Bu girişim 1980 yılında Devim Konseyi'nin kurduğu özel komisyon ile yeni bir boyut kazanmıştır. Yeni prosedüre göre, petrolü millileştirme kanunlarına aykırı olan anlaşmalar belirlenerek, büyük petrol şirketleriyle olan anlaşmalar ya feshedilmiş yada payları azaltılmıştır. Böylelikle İran, dış politikasında çok zorluk yaşamadan yeni durumdan yararlanarak petrol müşterilerini seçme ve pazarlama koşullarını belirleme şansına sahip olmuştur.[35] Ancak bu durum İran- Irak Savaşı'nın başlamasıyla sekteye uğramış ve İran enerji politikasında değişim yoluna gitme mecburiyetinde kalmıştır. Yeni dönemin koşulları icabı İran, savaşın masraflarını karşılamak için, petrolünü diğer petrol üreten ülkelerden düşük fiyatlarla satıyordu. Diğer taraftan da petrolünü, Doğu Avrupa ülkeleri ve Sovyetler Birliği'nden mal, hizmet ve savaş malzemeleri karşılığında takas etmekteydi. İran'ın petrol politikasındaki değişim süreci, savaşın bitmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Liderler devrimci idealist anlayışlarından vazgeçip, yeni bir anlayışla ülke ekonomisini ve ülkenin askeri gücünü güçlendirmeye yönelmişlerdir.[36]

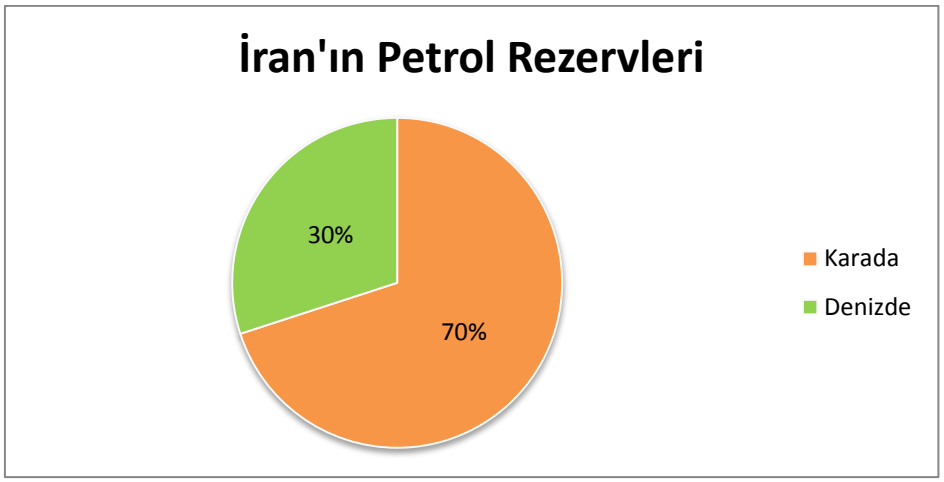
---

[35]*Faslnameye Peyke Naft Dergisi*, Sayı 238, 1988, s.55.

[36]*Faslnameye Peyke Naft Dergisi*, Sayı 265, 1991, s.31.

1.2.2.İran'ın Petrol Rezervleri

İran 157 milyar varil petrol rezervleri ile toplam dünya petrol rezervlerinin %10 payına sahiptir. Dünya sırlamasında Venezüella, Suudi Arabistan ve Kanada'dan sonra dördüncü sırada yer almaktadır. Ayrıca üyesi olduğu OPEC rezervlerinin %13'üne sahiptir. Petrol Rezervlerinin %70'i karada, %30'u ise deniz sahalarındadır. Karada bulunan rezervlerin büyük bir kısmı Irak sınırına yakın Lorestan ve Khouzestan illerinde yer almaktadırlar.[37]

Şekil-4:(Kaynak: EIA, 2015)

İran'ın günlük üretim kapasitesi 4.325 milyon varildir. Bunun 1.730 milyon varili ülke içinde tüketilmektedir. Zamanla İran'ın petrol üretimi önemli ölçüde azalmıştır.

2007 yılından sonra, yaptırımlar nedeniyle yeni petrol sahası açılamamıştır. Bu nedenle de petrol üretiminde sürekli düşüş gözlenmiştir. Bununla birlikte önümüzdeki yıllarda İran'ın doğal gaz üretimi ve ihracatına önem vermesi petrol

[37] Energy Information Administration (EIA), 2015.

üretimindeki düşüşün devam etmesine de sebebiyet verebilir. Çünkü üretilen doğal gazın %12.2'lik kısmı, petrol üretiminin devam etmesi için, petrol kuyularına geri enjekte edilmektedir. Bu sebepten doğal gaz ihracatının arttırılmasına yönelik politikalar petrol kuyularına ayrılan doğal gaz miktarını düşürerek petrol üretiminde negatif etki yaratabilir. Sahip olduğu zengin rezervler sayesinde küresel doğal gaz piyasasında önemli bir aktör haline gelebilecek olan İran'ın ileriki yıllarda izleyeceği doğal gaz politikası petrol üretiminde belirleyici faktör olacaktır.[38]

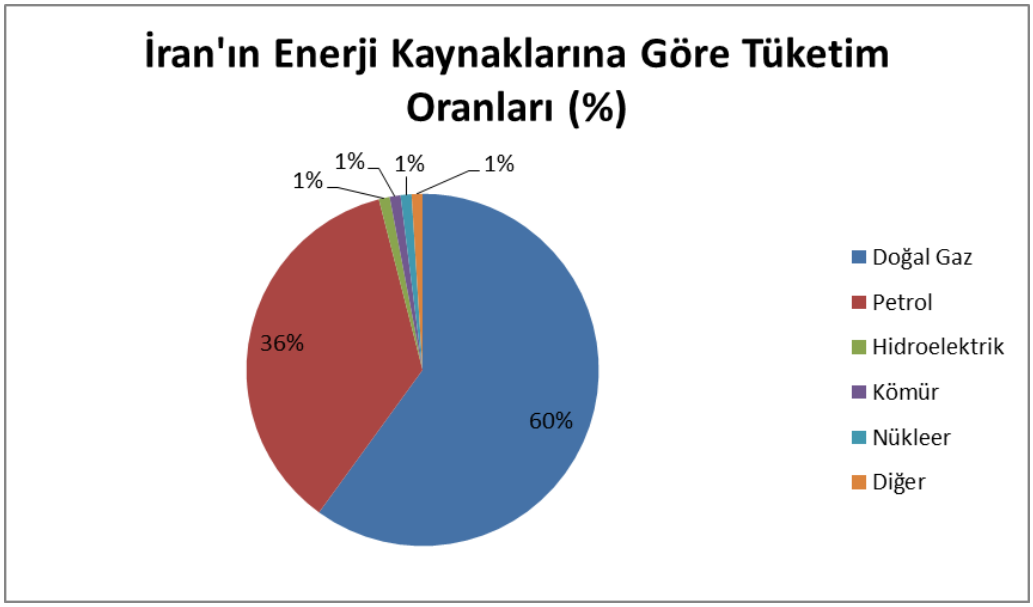

Şekil-5: İran'ın Petrol sahaları.

İran 2013 yılı itibariyle, 244 milyon ton petrol eşdeğeri doğal gaz tüketmiştir. Bu miktar birincil enerji kaynağının yaklaşık %96'sına denk gelmektedir. Geriye

[38] Emin Akhunzada ve Seray Özkan, *İran Enerji Görünümü*, İstanbul, Hazar Strateji Enstitüsü Enerji ve Ekonomi Araştırmaları Merkezi, Aralık 2014, s.8-9.

kalan %4'lük kısım ise hidroelektrik, kömür ve yenilenebilir enerjilerden karşılanmıştır. İran birincil enerji tüketimindeki savurganlığı azaltmaya çalışsa da, 2004 yılından beri iç talepte %50'lik bir büyüme gerçekleşmiştir. İran, yüksek tüketimin önüne geçmek için, daha önceden petrol, doğal gaz ve elektrikte uyguladığı sübvansiyonlarda reforma gitmiş ve ilk olarak 2010 yılında, ikinci olarak da 2014'te fiyat artışı uygulamıştır.[39]

Şekil-7: İran enerji tüketimi (Kaynak: EIA 2015).

İran'ın karada bulunan 62 faal petrol sahası, Khuzestan, Kohkilouyeh ve Boyer Ahmad, Boushehr, İlam, Lorestan, Kermanshah ve Fars illerinde yer almaktadır. Ahwaz, Aghajari, Gachsaran, Maroun gibi petrol sahaları da dünyanın büyük sahaları arasında yer almaktadır. İran petrol sahaları, coğrafi konumlarına göre Güney Petrol Şirketi ve Arvandan Şirketi tarafından işletilmektedir. Diğer sahalar

[39] Energy Information Administration (EIA), 2015.

İran'ın Kuzey Batı'sında yer almaktadır.[40]Karada bulunan bu sahaların yanında İran'ın denizde de pek çok petrol sahası bulunmaktadır. Denizde bulunan 16 faal petrol sahasından Bahrgan ve Khark, Bousher ilinde yer alırken; Siri ve Lavan ise Hormozgan ve Khouzestan illerinde bulunmakta ve Basra Körfezi'nin deniz tabanı ve kıyısındaki yataklarını oluşturmaktadır. Khark bölgesi, ülkenin deniz yataklarının toplam %46.6'sını oluşturmakta ve bu şekilde en büyük sahalar arasında yer almaktadır. Diğer grup ortak sahalar Hazar Denizi'nde bulunmaktadır. Serdar-i Cengel (Sardare Jangal) Doğal Gaz Sahası ve Elborz (Alborz) Petrol Sahası, İran ile Azerbaycan arasındaki ortak sahalardandır.[41]

1.2.3. İran'ın Doğal Gaz Rezervleri

İran, BP'nin 2015 raporuna göre 34 trilyon m3 doğal gaz rezervle dünyada birinci sırada, EİA'ya göre ise dünyada ikinci sıradadır. Buna rağmen küresel doğal gaz ticaretinde önemli bir aktör konumunda değildir. Ambargolar nedeniyle doğal gaz sanayisi yeterince gelişememiştir.

Doğal gaz üretim artışı ise ülkenin zengin rezervlerine rağmen, beklenenden daha yavaş olmuştur. Uluslararası yaptırımlar, özellikle ham petrol ve doğal gaz projelerine yatırımı etkileyen ambargolar, İran'ın enerji sektörünün ilerlemesini yavaşlatmıştır. Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği'nin (AB), 2011 yılı sonunda uyguladığı ambargolar nedeniyle, ham petrol ihracatı bir önceki yıla göre 2012 yılında günlük 1.0 milyon düşmüştür.[42]

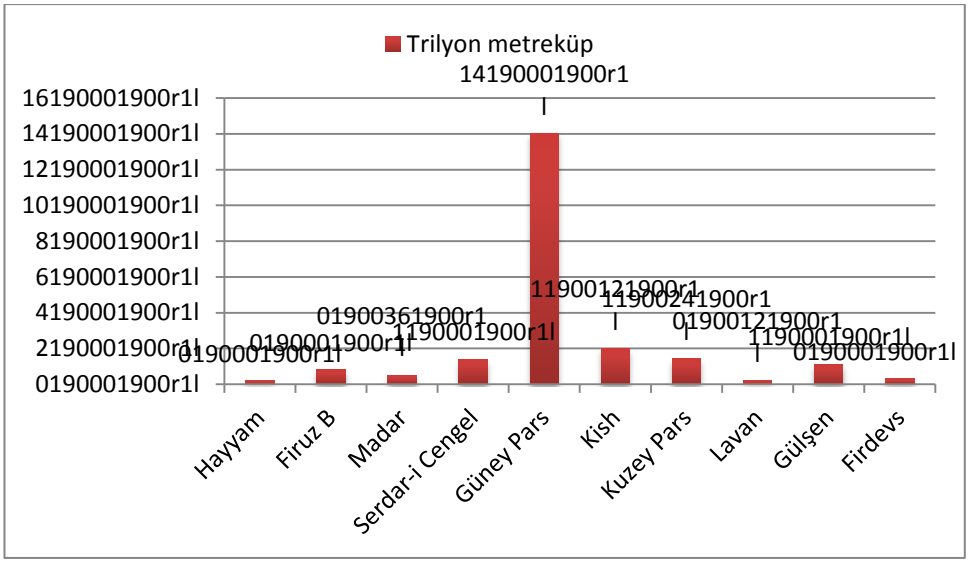
---

[40]*Terazname-i Hidrokerbor-yi Keşver", [Ülkenin (İran'ın) Hidrokarbon Bilançosu]*, Tahran, İran Petrol Bakanlığı, 2008, s.19.

[41]http://jamejamonline.ir/online/1498136105777848545 (E.T.28.06.2016).

[42] Energy Information Administration (EIA), 2015.

İran için doğal gaz sektörü, petrol sektörüne kıyasla daha siyasi bir alandır. İran'ın amacı hem doğal gaz üretimini, hem de boru gazı ve LNG ihracatını artırmaktır. Ambargolar nedeniyle dünya genelinde %18'lik bir paya[43] sahip olsa da, üretimde %5, ihracatta da %1'in altında bir paya sahiptir. İhracın bu kadar düşük olmasının bir sebebi de iç piyasadaki tüketimin fazlalığıdır. İran'da elektrik arzının yaklaşık %67'si gazdan sağlanmaktadır. İran, gaz üretimini artırmak için Katar ile ortak kullandığı Güney Pars Sahası'nı geliştirmeyi amaçlamaktadır. Hâlihazırda 24 fazdan ancak yarısı geliştirilmiştir. İran'ın bir diğer amacı da LNG ihracatı yapabilecek düzeye gelmektir. Bu şekilde ekonomisini de geliştirmeyi hedeflemektedir.[44]

Şekil-6: İran'ın Başlıca Doğal Gaz Rezervleri (Kaynak: EIA2015).

[43] BP Statistical Review of World Energy, 2015.

[44] Serhan Ünal, *Yaptırımlar Sonrası İran ve Bölgesel Enerji Jeopolitiği*, Ankara, Türkiye Enerji Vakfı, No 5, Şubat 2016, s.11.

1.2.4. Ortak Petrol ve Doğal Gaz Sahaları

İran'ın komşuları ile toplam 28 petrol ve doğal gaz ortak sahası bulunmaktadır. Söz konusu ortak petrol ve doğal gaz sahalarından 15'i Basra Körfezi sularında yer alırken, diğer 13 saha karada bulunmaktadır. Ortak sahalarla ilgili çok fazla bilgi yoktur. Bunun sebebi de İran Milli Petrol Şirketi'nin 2010 yılında sahalar hakkında yayınladığı bilgiler dışında, başka bir bilgiyi kamuoyuna sunmamış olmasıdır. İran bu ortak sahalardan diğer ülkeler kadar fayda sağlayamamaktadır. Mesela Suudi Arabistan 4 petrol ortak sahasından İran'ın 10 katı kadar petrol çıkarmaktadır. Suudi Arabistan'ın günlük kapasitesi 450 bin varil iken, İran'ın sadece 42 bin varildir. Irak örneğinde de durum buna benzerdir. Irak ile 12 ortak petrol sahası bulunan İran'ın, 130 bin günlük petrol kapasitesine rağmen, Irak bu sahalardan İran'ın iki katından fazla yani günlük 295 bin varil petrol çıkarmaktadır. Söz konusu durum diğer ortak sahalarda da, örneğin, Katar ile ortak olan Güney Pars doğal gaz sahasında da aynıdır.[45] Aynı şekilde İran-Türkmenistan arasında bulunan önemli ortak sahalardan biri de Gonbadli doğal gaz sahasıdır.[46]

İran, ortak petrol ve doğal gaz sahalarının işletilmesinde, dört farklı bölgede komşuları ile rekabet içindedir. İran'a uygulanan uluslararası yaptırımlar nedeniyle petrol ve doğal gaz sanayinde yabancı şirketler tarafından yeterince yatırım yapılmaması, İran'ın komşularının ortak sahaların işletilmesinden daha fazla fayda sağlamalarına neden olmuştur. Bu ülkeler, yabancı sermayeyi kendilerine çekerek ve

---

[45] Abdoljalil Razavi, "Meyadin-i Moşterek-i Neft ve Gaz Teşneyi Sermaye Gozari", [Ortak Petrol Ve Doğal Gaz Sahalarının Sermaye Eksikliği], http://www.daneshenaft.ir/cvid/250/content/8046/ (E.T.17.01.2016).

[46] *Terazname-i Hidrokerbor-yi Keşver", [Ülkenin (İran'ın) Hidrokarbon Bilançosu]*, Tahran, İran Petrol Bakanlığı, 2008, s.19.

ortak sahaları tek taraflı geliştirerek, dengeyi kendi lehlerine değiştirmiştirler. Nitekim uzmanlara göre, eğer ortak sahalar tek taraflı işletilirse, uzun vadede sahaların petrol ve doğal gaz çıkaran ülke tarafına kayma ihtimali vardır. Diğer yandan ise İran, bu durumdan milyarlarca dolar zarar etmektedir.[47]

1.2.4.1. Katar ile Ortak Sahalar

Güney Pars (Pars-i Cunub-i) Doğal Gaz Sahası, 1.800 trilyon m3 rezerv ile dünyanın en büyük doğal gaz sahaları arasında yer almaktadır. Saha, 9.700 km^2 yüzölçümüne sahiptir ve bunun 3.700 km^2si İran kara sularında, 6.000 km^2si ise Katar kara sularında bulunmaktadır. Saha toplam 40 trilyon m3 doğal gaz rezervi ile dünya doğal gaz rezervlerinin %21'ini oluşturmaktadır. İran'a ait olan kısmın toplam doğal gaz rezervi 14.2 trilyon m^3 ve bu da 19 milyar varil doğal gaz ürünlerine denk gelmektedir. Bu kapasite İran'ın doğal gaz rezervlerinin yaklaşık %40'ına, küresel doğal gaz rezervlerinin ise %8'ine denk gelmektedir. Katar 1991 yılından itibaren söz konusu sahayı işletmesine rağmen, İran aynı bölgede ancak 12 sene sonra doğal gaz çıkarmağa başlayabilmiştir. Günümüzde Katar, ortak doğal gaz sahasından günlük 650 milyon m3 doğal gaz çıkarmaktadır. Bu rakam İran'ın aynı sahadan çıkardığı doğal gazın yaklaşık iki katına denk gelmektedir.[48]

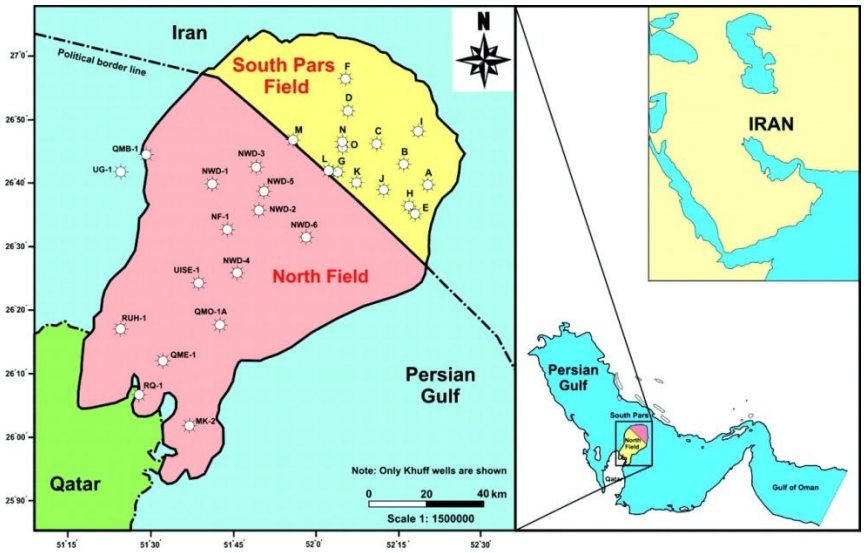
Güney Pars ortak doğal gaz sahasının işletilmesindeki gecikmenin, İran'a günlük zararı 100 milyon dolardı. Yani bu güne kadar İran işletmedeki gecikmeden

---

[47] Kaveh Omidvar, "Pars-e Conubi Esir-e Tahrim", [Güney Pars Sahası Ambargo Tutsağı], http://www.bbc.co.uk/persian/business/2012/07/120701_ka_sanctions_iran_oil_gas.shtml (E.T.01.06.2015).

[48] Ehsan Azad, "Dereng Cayiz Nist, Menafe-i Keşver Der Heter Ast", [Zaman Kaybı Caiz Değil, Ülke Çıkarları Tehlikededir], *Asr-e Energy Dergisi*, Cilt 8, Sayı 22, 2015, s.6.

dolayı yüzlerce milyar dolar zarara uğramıştır. Bunun yanı sıra İran, kendisine uygulanan uluslararası yaptırımlar nedeniyle büyük mali sorunlar da yaşamaktadır. Bu durum da İran'ın milyarlarca dolar kaybına neden olmaktadır.[49]

Şekil-7: Güney Pars Ortak Doğal Gaz Sahası

1.2.4.2. Suudi Arabistan ile Ortak Sahalar

Esfandyar Petrol Sahası, 532 milyon varil rezerviyle, Suudi Arabistan ile ortak sahadır. Suudi Arabistan kendi tarafında bulunan rezervden faydalanırken, İran sahanın işletmesini önce bir Malezya şirketine devretmiş; ancak sonradan bu şirket anlaşmayı feshederek geri çekilmiştir.

Frouzan Petrol Sahası, 2.309 milyon varil rezervle iki ülke arasında bulunan diğer bir ortak sahadır. Sahanın günlük üretim kapasitesini 80 bin varile çıkartması için, İran çalışmalarını sürdürmektedir.[50]

---

[49] Farhad Darvishi ve Ehsan nojoumi, "Mahazen-i Moşterek-i Hidrokerbori-yi İran Der Halic-i Fars; Forsetha ve Çallişha", [İran'ın Basra Körfezi'ndeki Ortak Hidrokarbon Sahaları, Fırsatlar Ve Tehditler], *Jogharfya Dergisi*, Cilt 5, Sayı 12/13, 2007, s.180.

Bu sahaların dışında Farzad A ve Farzad B, küçük sahalar arasında yer alan ortak doğal gaz sahalardandır. Farsi Yarım Adası'nda bulunan bu sahaların sondaj işlemleri sürmektedir. İran söz konusu sahaların ortaklaşa işletilmesiyle ilgili olarak Suudi Arabistan hükümetine öneri götürmesine rağmen, karşı taraftan olumlu yanıt alamamıştır.[51]

1.2.4.3. Birleşik Arap Emirlikleri ile Ortak Sahalar

İran, Birleşik Arap Emirlikleri ile dört ortak petrol ve doğal gaz sahasına sahiptir. Salman Petrol-Doğal Gaz Sahası, 4.73 milyar varil petrol ve 183,5 milyon m^3 doğal gaz rezerviyle, Birleşik Arap Emirlikleri ile olan ortak sahalardandır. Araştırmalara göre sahanın %70'ü İran tarafında, %30'ü ise Birleşik Arap Emirlikleri sahasında bulunmaktadır. Karşı tarafın sahadan ne kadar petrol ve doğal gaz çıkardığı konusunda bir bilgi bulunmamaktadır.

Farzam ve Nosrat diğer ortak petrol sahalardandır. Bunlardan Nosrat Petrol Sahası, 2009'da, günlük 5.400 varil üretirken, 2010 yılına gelindiğinde ise 2.000 varile gerilemiştir. Günlük üretim kapasitesinin 16.500 varile çıkarılması planlanmıştı, ama karşı taraf yatağa su basınca, planın hayata geçirilmesi ekonomik olmayacağından akim kalmıştır. Diğer sahalar ise hala işletilmemektedir.[52]

---

[50] "Aherin Veziyet-i Meydan-i Nefti-yi Furuzan", [Furuzan Petrol Sahasının Son Durumu], *Afkar*, Sayı 1375, 2015, s.7.

[51] Alireza Montahayi, "Meziyet-i İstratejik-i İran; Meyadin-i Moşterek", [Ortak Sahaların Geliştirilmesinde İran'ın Stratejik Üstünlüğü], *Eketshf ve Tolid Dergisi*, Sayı 76, 2010, s.10.

[52] Alireza Montahayi, "Meziyet-i İstratejik-i İran…", s.11.

1.2.4.4. Kuveyt ile Ortak Sahalar

Basra Körfezi sularında bulunan Arash Doğal Gaz Sahası, 13 trilyon m^3 doğal gazla, Kuveyt ile İran arasında ortak olan tek sahadır. Taraflar arasında süren uzun tartışmalar sonucu, söz konusu sahanın iki ülkeye ait olduğu kabul edilmiştir. Sahanın işletme hazırlıkları sürerken, Suudi Arabistan da aynı sahada ortak olduğunu iddia etmektedir. Son zamanlarda, Kuveyt ve Suudi Arabistan'ın eşit biçimde sahanın işletilmesi hususunda anlaştıkları öne sürülürken, İran, yarı sahanın kendisine ait olduğunu öne sürmektedir. [53]

1.2.4.5. Umman ile Ortak Sahalar

Hürmüz Boğazı'nda (Basra Körfezi'nde) bulunan, Hengam Petrol-Doğal Gaz Sahası, 700 milyon varil petrol ve 2 trilyon m^3 doğal gaz rezerviyle, Umman ile ortak bir sahadır. Sahanın %80'i İran'a ve %20'si Umman'a ait olmasına rağmen, 2009 yılında sahadan petrol çıkarmağa başlayan Umman, bir yıl içinde (2010 kadar) 3 milyon varil petrol çıkarabilirken, İran 2010 yılında ancak günlük 4.000 varil üretimle başlayabilmiştir. Bu ise İran'ın payına düşen 14 milyon varilin çok gerisindedir.[54]

---

[53] http://isna.ir/fa/news/91030201098/ , "Ehrac-e Çiniha; Payan-e Esaret-e Azadegan", [Çinlilerin Kovulması; Azadegan Sahasının Tutsaklığının Sonu], (E.T.21.06.2015).

[54] http://www.iranpetrotech.com/education/learning-papers/offshore-education/ , "Berresi-ye Meyadin-e Moşterek-e Neft Ve Gaz", [Ortak Petrol Ve Doğal Gaz Sahalarını İnceleme] , (E.T.21.11.2015).

1.2.4.6. Irak ile Ortak Sahalar

İran'ın rakamsal olarak en çok ortak sahası Irak'ladır (12 ortak saha). Naft Şahr (Neft Şehir) Petrol Sahası, 70 seneden beri işletilmekte olan önemli ortak sahalardandır. Azadeghan, Yadavaran, Dehloran, Azar ve Paydar-i Gharb diğer ortak petrol sahalardandır. Azadeghan sahası 2007 yılında keşfedilmiş ve dünyanın önde gelen büyük yataklarından sayılmaktadır. Tahminlere göre saha 33 milyar varil petrol rezervine sahiptir. Eski büyük petrol yataklarının ikinci yarı ömürlerine girmelerinden dolayı, bu saha İran için bir ümit kaynağıdır. Ancak ambargoların yarattığı zor şartlar, yabancı petrol şirketlerinin faaliyetlerini engellemektedir.[55]

Bu sebepten sahanın işletilmesi ve geliştirilmesi için, 2001 yılında Japonya İnpex Şirketi ile günlük 260.000 varil petrol üretimi konusunda bir anlaşma imzalanmış, ancak ABD'nin baskıları sonucu 2010'da şirket anlaşmadan geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ardından Çin şirketi günlük 320.000 varil petrol üretimini öngören bir anlaşma imzalamıştır. Fakat son zamanlarda anlaşmadan vazgeçeceği yönünde haberler yayılmağa başlamıştır. Böylece, yabancı şirketlerin faaliyetleri hiçbir fayda sağlamadan sona ermiş olacaktır. Günümüzde Azadeghan sahasından iç imkanlara dayanarak günlük 50.000 varil petrol üretilmektedir.

Bir başka ortak petrol sahası da *Azar Petrol Sahası*'dır. Tahminlere göre saha 2.5 milyar varil petrol rezervine sahiptir. Ayrıca sahadan günlük 400 bin varil petrol çıkarılması beklenmektedir. Sahanın işletme aşamaları sürmektedir. İran kendi payını kendi imkânları ile işletmeye çalışırken, Irak tarafı ise Rus şirketi Gasprom, Malezya

---

[55] http://www.mashreghnews.ir/fa/news/164616/, "Erziyabi-i Caigah-i İran der 28 Meydan-e Müşterek-i Neft-i ve Gazi", [28 Ortak Petrol Ve Doğal gaz Sahalarındaki İran'ın Konumuna Bir Bakış], (E.T.20.06.2016).

petrol şirketi Petronas, iki Güney Kore petrol şirketi ve Türk petrol şirketleri aracılığıyla yapmaktadır.[56]

Irak tarafına gelince, bu sahalar yabancı şirketlerin ilgisini çekmiş ve milyarlarca dolar yatırım yapmışlardır. Irak hükümeti Ocak ve Aralık 2009 yılında 84 milyar varil petrol rezerve sahip olan 16 petrol sahasını açık artırma ile yabancı petrol şirketlerine sunmuşsa da ancak 11 sahanın işletmesini devredebilmiştir. Irak, petrol üretimini 2010 yılından 2017 yılına kadar 2,5 milyon varilden, 12 milyon varile yükseltmeği planlamış ve bu doğrultuda 2009 yılında ihaleye giren İngiltere, Rusya, Fransa, Çin, Norveç ve Malezya gibi ülkelerin şirketleri petrol ihalelerini kazanmışlardır. Nitekim İran mali ve teknik sorunlarla karşı karşıyayken, Irak hızla ilerlemeğe devam etmektedir.[57] Diğer önemli bir ortak petrol sahası da, 12.300 milyar petrol rezervine sahip olduğu tahmin edilen *Yadavaran Petrol Sahası*'dır. Sahanın işletilmesi, 2 milyar dolar değerindeki bir anlaşmayla Çin'in Sinopec şirketine devredilmiştir.

Sonuç olarak İran, petrol ve doğal gaz rezervleri bakımından dünyanın önde gelen ülkeleri arasında yer almasına rağmen, üretim ve tüketimde çeşitli sorunlarla da karşılaşmaktadır. Ülkenin enerji ihtiyacının %96'sı petrol ve doğal gaz menşelidir. Ayrıca konut ve sanayi sektörünün enerji verimliliğinin düşük olması, ülke içinde enerji tüketimi miktarının uluslararası standartların çok üstünde olmasına sebep olmaktadır. İran hükümeti her ne kadar sübvansiyonları gözden geçirerek fiyat

---

[56] Mahnaz Mohammadi, "Rekabet-i Azer Ba Bedra", [Azer İle Badra'nın Rekabeti], *Maşal Dergisi*, Sayı 669, 2014, s.4.

[57] Hossein Yadegari, "Tesir-i Tosee-yi Meyadin-i Neft-yi Irak Ber Bazar-i Cehani-yi Neft ve OPEC", [İtak Petrol Sahalarının Geliştirilmesinin OPEC Ve Dünya Petrol Piyasalarına Etkisi], *Eghtesade Energy Dergisi*, Sayı 155-156, 2014, s.5-6.

artışlarına gitse de, aşırı enerji tüketiminin önüne geçebilmiş değildir. Enerji tüketimine yönelik uzun yıllardan beri plan ve proje üretemeyen İran Hükümeti'nin, yakın gelecekte de bu sorunu çözmesi mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla dünya doğal gazının %5'ini üreten İran'ın, içteki yüksek tüketim sebebiyle doğal gaz ihracatı %1'in altındadır. Ermenistan'a ihraç ettiği az miktarda doğal gaz haricinde, neredeyse ürettiği doğal gazı ülke içinde tüketmektedir. Çünkü İran, yıllık 8-10 milyar m3 Türkmenistan'dan doğal gaz ithal edip, karşılığında da yıllık yaklaşık 10 milyar m3 doğal gaz Türkiye'ye ihraç etmektedir.

Petrol tüketiminde de yine durum iç açıcı değildir. Ülkede ulaştırma sisteminin eski olması ve arabaların düşük standartları, benzin ve mazot gibi yakıtların tüketim hacmini yükseltmektedir. Nitekim dünya petrol rezervinde 4. sırada yer alan İran, günümüzde benzin ithalatçısı konumundadır. Bunun yanı sıra zaman zaman mazot ihtiyacının bir kısmını da ithal yoluyla karşılamaktadır. Örneğin, 2013 yılında ülkenin günlük mazot ihtiyacı 104 milyon litre iken, 460 bin litresi ithal yolu ile karşılanmıştır.

Diğer bir konuda, İran'ın ortak petrol ve doğal gaz sahalarıdır. İran sergilediği saldırgan dış politika sebebiyle, ortak sahaları işletmeye yönelik, komşularıyla iyi diplomatik ilişkiler kuramamış ve komşu ülkeler İran'ın yalnızlaşmasından yararlanarak, tek taraflı bir şekilde ortak sahaları işletmeğe başlamışlardır. Böylelikle İran bir taraftan, Batı'nın uyguladığı ambargolar sonucu meydana gelen sermaye ve teknolojik sorunlar nedeniyle üretim kapasitesini giderek düşürürken (düşüş oranı yıllık yaklaşık 250 bin varil petrol tahmin edilmektedir), diğer yandan da ortak sahaları işletemediği için milyarlarca dolar zarara uğramaktadır.

II. BÖLÜM

HAZAR HAVZASI'NDA HİDROKARBÜR KAYNAKLARI VE İRAN'IN POLİTİKASI

2.1.HAZAR HAVZASI HİDROKARBÜR REZERVLERİ

Hazar Bölgesi petrol ve doğal gaz rezervleri ile ilgili çeşitli veriler ortaya konulmuştur. SSCB'nin ilk dağıldığı yıllarda Batılı çevrelerden gelen tahminlere göre, 200 milyar varil petrol ve 289 trilyon m^3 doğal gaz rezervinin bulunduğu ileri sürülmüştür.[58] Ancak EİA'nın 2006 yılı verilerine göre, tahmini 17-44 milyar varil petrol rezervine sahiptir. Buna rağmen, rezervlerin bundan daha çok, yani yaklaşık 180 milyar varil civarında olduğu kabul görmektedir. Doğal gaz rezervleri ise 232 trilyon metre küptür. Petrolde olduğu gibi doğal gaz rezervlerinde de Kazakistan ve Azerbaycan en çok rezerve sahiptirler. Ancak tahminler, Türkmenistan'ın Hazar Denizi'nde bulunan doğal gaz rezervlerinin bu günkünün iki katı yönündedir.[59]

Hazar Havzası'nda bulunan ülkeler arasında Kazakistan %67 ve Azerbaycan %22 pay ile en çok petrol üreten ülkelerdir. Doğal gaz konusunda ise Hazar Bölgesi yıllık 3 trilyon kübik fit üretimle dünya doğal gazının %3'ünü üretmektedir. Bölgenin en büyük doğal gaz üreticisi ise Türkmenistan'dır.[60]

İran, devrimden önce Hazar Denizi'nde bazı yabancı şirketler aracılığıyla petrol ve doğal gaz keşif araması yapmasına rağmen bir sonuç alamamıştır. İran Milli Petrol Şirketi, Hazar Denizi'nde petrol ve doğal gaz keşif ve üretim faaliyetleri

---

[58] Kemp Geoffery, "The persian Gulf Remains The Straregic Prize", *Survival*, Vol.1, No:4, Winter 1998-1999, p.142.

[59] Kamil Uslu, "Hazar Bögesi Enerji Kaynaklarının Ekonomik ve Uluslararası Boyutu", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt XXI, Sayı 1, 2006, s.108-109.

[60] BP, Statistical Review Of World Energy, 2007.

gerçekleştirmek için, 1998'de Hazar Milli Petrol Şirketi'ni kurmasına rağmen ciddi bir sonuç alamamıştır. İran'ın Hazar Denizi'ndeki petrol ve doğal gaz rezervleri ile ilgili kesin bir rakam mevcut değildir. Ancak İran tarafı petrol rezervlerinin 12 milyar varil olduğunu tahmin etmektedir.[61] Ayrıca Elborz (Alborz) Sahası Hazar Denizi'nde bulunan, İran ile Azerbaycan arasındaki ortak sahalardandır.[62]

2.2. HAZAR HAVZASI'NIN HİDROKARBÜR NAKLİYAT YOLLARI

Sovyetler Birliği döneminde Hazar Havzası pasif bir jeopolitik bölge olmasına rağmen, Soğuk Savaş sonrası bölge ve bölge dışı güçlerin rekabet alanı haline dönüşmüştür. Hazar çevresindeki ülkelerin açık denizlere yollarının olmaması, günümüzde bölgede bulunan petrol ve doğal gazın dünya pazarlarına nasıl ve hangi koridordan nakledileceği uluslararası bir anlaşmazlık ve rekabet konusu haline gelmiştir. Bu durum ekonomik bir özellik taşımaktan ziyade politik bir boyut taşımaktadır. 1990'lardan günümüze Hazar bölgesindeki enerji kaynaklarının hangi ülkelerin toprakları üzerinden dünya pazarına ulaştırılacağı tartışma konusu olmuştu. Bu bağlamda 1998 yılında ABD Dışişleri Bakanlığı bünyesinde "Hazar Enerji Havzası" koordinatörü atanmıştır.[63]

Amerika Birleşik Devletleri'nin çoklu boru hattı stratejisi, Avrupa Birliği'nin boru hatları konusundaki büyük yatırım programları ve uluslararası petrol şirketlerinin çıkarları hatların şekillenmesini etkileyen önemli faktörlerdir. ABD

---

[61] *Zehayer-i Neft ve Gaz Derya-yi Hazar*, [Hazar Denizi'nin Petrol Ve Doğal Gaz Rezervleri], Tahran, Markaze Pajhouheshhaye Majles Yayınları, 2007, s.17.

[62] http://jamejamonline.ir/online/1498136105777848545

[63] Ainur Nogayeva, *Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin: Stratejik Denge Arayışları*, Ankara, USAK Yayınları, 2011, s.145.

çoklu boru hatları stratejisini geliştirerek, Rusya toprakları içerisinde bulunan (SSCB döneminden kalan petrol ihraç hatları) ihraç hatlarını devre dışı bırakıp, Rusya'nın bölge üzerindeki etkisini azaltmak istemektedir.[64] Nitekim Doğu-Batı ve Kuzey-güney koridorları çeşitli ülkeler tarafından kendi çıkarları ekseninde planlanmış veya planlanmaktadır.

2.2.1. Kuzey Koridoru

Kuzey rotası Hazar Havzası'ndan Rusya'ya ve oradan da dünya enerji piyasalarına uzanan bir koridordur. Bu güzergâh üzerinde yer alan Rusya, Hazar Havzası ve Orta Asya enerjisini Avrupa'ya taşımada kendi tekelci konumunu korumaya çalışmaktadır. Rusya'nın bu tekelci konumu, Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan'ın sahip oldukları petrol ve doğalgazı, Sovyetler zamanında inşa edilmiş boru hatlarıyla ihraç etmesinden gelmektedir. Buna rağmen petrol ve doğalgaz üreten bölge ülkeleri, Rusya'ya olan bağımlılıklarını azaltmak için alternatif koridorlar bulma arayışlarını da sürdürmektedirler.[65]

Kuzey koridoru genel olarak şu rotayı izlemektedir. Hazar Havzası'ndan alınan petrol, boru hatları ile önce Karadeniz limanına, oradan da İstanbul ve Çanakkale boğazları aracılığıyla dünya pazarlarına ulaşmaktadır. Ancak petrolün boğazlardan geçişi 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne göre bazı kaidelere

---

[64] Necdet Pamir, "Kafkaslar Ve Hazar Havzası'ndaki Ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri," İstanbul, Harp Akademileri Basım Evi, 9-10, Mart 2006, s.165.

[65] Afshin Bazrgar, "Monazeat-i Mentege-i Der Asiya-yi Merkezi Ve Gefgaz Ve Tesir-i An Ber Emniyet-i Entegal-i Enerji", [Orta Asya ve Kafkasya'daki Bölgesel çekişmelerin Enerji Sevkiyatı Güvenliğine Etkisi], *Faslname Motaleate Asiyeye Markazi Ve Ghafgaz Dergisi*, Sayı60, 2007, s.120.

bağlanmıştır. Bu sözleşmeye göre, BM tarafından boğazların denetlenmesi görevi verilen Uluslararası Denizcilik Örgütü, çok büyük petrol tankerlerinin geçişine izin vermemektedir.[66] Ancak hacmi giderek artan Azerbaycan petrolünü boğazlardan geçirmek giderek daha da zorlaşacaktır. Çünkü Novorossiyk limanından sadece Azerbaycan petrolü geçmemektedir. Rusya ve Kazar petrolü de buradan taşınmaktadır. Bu miktar da boğazların taşıma kapasitesinden oldukça fazladır.[67]

Kuzey Koridoru'ndan geçen boru hatlarını şu şekilde sıralayabiliriz.

Atırav (Atyrau)-Samara Petrol Boru Hattı: Bu boru hattı Sovyetler zamanından kalan bir hat olup, geçmişte Kazakistan petrol üretim yerlerini Sovyetlere bağlıyordu. Yakın zamanda yenileme işlemi yapılmış olan hattın uzunluğu yaklaşık 691 km'dir. Günlük kapasitesi yaklaşık 600.000 varil olan bu hat, Tengiz-Novorossisk petrol boru hattı yapılmadan önce, Kazakistan'ın bütün petrol ihracatını gerçekleştiriyordu.

Ekim 2001'de Tengiz-Novorossik Boru Hattı devreye girmeden önce Atırav-Samara Boru Hattı, Kazakistan petrolünün büyük bir kısmını bu hat üzerinden Rusya iç boru hattı aracılığıyla Belarus, Polonya ve Macaristan'a ulaştırıyordu.[68]

Tengiz-Novorossisk Petrol Boru Hattı: Kazakistan'ın Tengiz petrol sahası ile Rusya'nın Novorossisk Limanı arasında uzanan bu hat, 2001 yılında tamamlanarak

---

[66] Niloufar Entakhabi, "Emkan Senci-yi Ehdas-i Hutut-i Lule-yi Neft-yi Derya-yi Hazer", [Hazar Denizi Petrol Boru Hatlarının inşasını irdelemek], *Etelaate Siyasi -Eghtasadi Dergisi*, Sayı 155/156, 2000, s.33.

[67] Rovshan İbrahimov, "Azerbaycan Enerji Politikası: Alternatif Enerji Nakil Hatları Arayışı", *OAKA*, Cilt 7, Sayı 14, 2012, s.136.

[68] Sina Kısacık, Kazakistan'ın Enerji Politikasında Rusya'nın Vazgeçilmez Konumu, http://politikaakademisi.org/2013/11/06/kazakistanin-enerji-politikasinda-rusyanin-vazgecilmez-konumu/ (E.T.29.06.2016).

faaliyete geçmiştir. Diğer adı Hazar Petrol Boru Hattı olan bu hattın işletmesini Hazar Boru Hatları Konsorsiyumu (CPC)[69] yapmaktadır. Bu hat sadece Kazakistan'ın Tengiz sahasındaki petrolü değil, aynı zamanda Kaşagan (Kashagan) ve Karaçakanak (Karachaganak) sahalarından çıkan petrolü de taşınmaktadır.[70]

Kaynak: http://www.eia.gov/todayinenergy/images/2013.09.18/map.png

Orta Asya-Merkez Doğal Gaz Boru Hattı: Astana, Aşkabat ve Taşkent'i Moskova'ya bağlayan bu hattın yapımına 1967 yılında başlanmış ve eklemelerle 1985 yılına kadar sürmüştür. İlk açıldığında hattın kapasitesi yıllık 10,5 milyar metreküp iken daha sonraları 90 milyar metreküpe kadar çıkmıştır. Günümüzde de

[69] Caspian Pipeline Consort project (CPC).

[70] Cem Kartoğlu, *Hazar Denizi Bölgesi Petrol-Doğal Gaz İhraç Boru Hatlarının Hazar Denizi Kıyısı Ülkeleri Ve Türkiye Açısından Önemi*, YLT, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2010, s.48-49.

bu doğal gaz boru hattı, iktisadi ve jeopolitik ehemmiyetini muhafaza etmektedir. Çünkü Orta Asya gazı, bu boru hattı üzerinden Moskova ve Kiev'e taşınmaktadır.

Kaynak: http://politikaakademisi.org/wp-content/uploads/central-asia-precaspian.jpg

Bakü-Novorossisk Petrol Boru Hattı: Azerbaycan'ın Sengeçal (Sangachal) Terminali'nden Rusya'nın Karadeniz'deki limanı Novorossisk'e giden bu hattın uzunluğu 830 km ve günlük kapasitesi 100.000 varildir. Azerbaycan'daki bölümü SOCAR, Rusya'daki bölümü ise Transneft tarafından işletilmektedir. Bu hattın kapasitesinin artırılması için çeşitli öneriler de getirilmektedir. Ayrıca Azeri-Çırak-Güneşli petrol sahası ile Kazakistan'daki üretimin gelecekte artması, bu hattın daha da büyümesini ve önemli hale gelmesini sağlayacaktır. Hattan, 2010 yılında günlük yaklaşık olarak 45,500 varil ham petrol taşınmıştır.[71]

[71] Sina Kısacık, Kazakistan'ın Enerji Politikasında Rusya'nın Vazgeçilmez Konumu, http://politikaakademisi.org/2013/11/06/kazakistanin-enerji-politikasinda-rusyanin-vazgecilmez-konumu/ (E.T.29.06.2016).

2.2.2. Güney Koridoru

Güney koridoru, Hazar ve Orta Asya petrol ve doğal gazının İran üzerinden Basra Körfezi'ne taşıyabilecek bir yöndür. Güney yönü İran'ın mevcut iç boru hatlarını kullanılabilmesi açısından yeni boru hattı inşa etmesine gerek kalmadan diğer koridorlara göre hem piyasalara yakın ve hem de maliyeti açısından ekonomiktir.

İran üzerinden enerji ihracı iki yöntemle mümkündür. Birincisi takas[72]yolu ile Hazar Havzası ülkeleri petrollerinin İran'a sevk edilip buradaki rafinerilerde işlenmesi ve karşılığının Basra Körfezi'nde müşterilere verilmesi; ikinci yol ise, boru hattı inşa edilerek direk taşınmasıdır.[73]

Genel anlamıyla bu koridor, İran'ın ve uluslararası petrol şirketlerinin ilgisini çekmektedir. Maliyetinin düşük olmasının yanı sıra güvenli bölgelerden geçişi Güney Koridoru'nun avantajlarındandır. Diğer yandan ise petrol sevkini Hürmüz Boğazı'na daha da bağımlı kılacağı konusu bazı ülkeler ve petrol şirketleri nezdinde endişe yaratmaktadır. İran'ın Umman Denizi kıyısında bulunan, Cask (Jask) Limanı'na boru hattı inşa etmesi, söz konusu sorunu çözebilir.[74]

Güney Koridoru'ndan geçen boru hatlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

*Kazakistan-İran Takas (SWAP) Yolu ile Petrol Transferi:*1996 yazında Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev ile İran Cumhurbaşkanı Rafsancani arasında, ABD'nin onay vermesi ile Takas Anlaşması imzalanmış ve böylece 1997'den itibaren

---

[72] Swap.

[73] Pirouz Mojtahedzadeh, "Hazer Ber Ser-i Dorahi-yi Dergiri Ve Hemkari", [Hazar Çekişme Ve İşbirlik ikileminde], çev. Vali Kouzehgar, *Faslname Motaleate Khavarmiyane,* Sayı54/55, 2008, s.169.

[74] Niloufar Entakhabi, "Emkan Senci-yi Ehdas-i Hutut-i Lule-yi…", s.33.

petrol takası başlamıştır. Bu anlaşma ile yıllık 2-6 milyon ton arasında değişen Kazak petrolleri Hazar üzerinden İran'ın kuzeyine gönderilecek, aynı miktarda İran petrolü de güneyden dünya pazarına sunulacaktı. Ancak İran, 26 Mart 1997 yılında, Kazak petrolündeki kükürt oranının fazla olduğunu bahane ederek anlaşmayı askıya almıştır. Kazakistan aynı sıkıntıyı daha önce de Rusya ile yaşamış yine ve zarara uğramıştı. Daha sonraları ise İran, takas uygulamasında yeni öneriler sunarak, alternatif ihraç yollarına karşı avantaj sağlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda İran Petrol Bakanı Bijan Zanganeh, 1 Ocak 2000'den geçerli olmak üzere %30'luk bir indirim sözü verilmiştir.[75] Bu şekilde daha önce 1996 yılında başlayan takas yöntemi 1997'de kesilse de, İran'a uygulanan ambargolara kadar aralıklarla devam etmiştir. Ambargoların kalkmasıyla birlikte ise tekrar gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda Kazakistan Enerji Bakanı Vladimir Şkolnik, başkent Astana'da gerçekleştirilen Avrasya Enerji Forumu'nun ikinci gününde yaptığı basın toplantısında, İran'a karşı uygulanan ambargoların tamamıyla kalkmasıyla birlikte, takas işlemlerini yeniden başlatmaya hazır olduklarını açıklamıştır.[76]

*Azerbaycan-İran Doğal Gaz Takası Boru Hattı:*2004 yılının Ağustos ayında, iki ülke arasında bir takas anlaşması imzalanarak yürürlüğe girmiştir. Enerji bağlamında, iki ülke arasında ilk anlaşma olarak bilinen bu anlaşmaya göre İran, 25 yıllık bir süre için günlük 1 milyon m3 doğalgazı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne ihraç edecektir. Söz konusu anlaşma 20 Kasım 2005 yılında iki ülkenin cumhurbaşkanlarının katılımıyla gerçekleşmiştir.[77] Ayrıca Azerbaycan'dan Bakü-

[75] Saule Baycaunova, "Kazakistan Petrol Ve Gazının Türk Ve Rus Dış Politikalarındaki Yeri Ve Önemi", *Avrasya Dosyası*, Cilt 6, Sayı 2, 2000, s.265.

[76] http://donya-e-eqtesad.com/SiteKhan/938760 (E.T.02.07.2016).

[77] http://naftema.com/news/38564(E.T 3.01.2016).

Astara doğal gaz boru hattıyla İran'a sevk edilen doğalgaz, Hoy-Culfa (Khoy-Jolfa) doğal gaz boru hattıyla Nahçıvan'a takas (swap) edilmektedir.

Türkmenistan-İran Doğal Gaz Boru Hattı: Devletabad-Serahs-Hangeran Doğalgaz Boru Hattı, Temmuz 2009'da Türkmenistan ile İran arasında imzalanan anlaşma sonucu, Türkmen Nebitgaz tarafından inşa edilmiştir. 6 ayda yapılan bu hattın uzunluğu 30.5 km'dir. İlk etapta 6 milyar m3 gaz akışı yapılan hattım yıllık taşıma kapasitesi ise 12 milyar m3'tür. Daha önceleri Türkmenistan'ın batısındaki Körpece doğal gaz sahasından İran'a yapılan 8 milyar m3 gaz miktarı bu hatla beraber 14 milyar m3'e çıkmıştır. Türkmenistan'ın Devletabad doğal gaz sahasından çıkarılan gaz, İran'ın Meşhed Eyaleti'ne ulaşmaktadır.[78]

Kaynak: http://www.haberler.gen.al/haberfoto/turkmenistan-iran-dogal-gaz-boru-hatti-acilisa-hazir/

[78] http://www.milliyet.com.tr/turkmenistan-iran-dogal-gaz-boru-hatti-acildi/dunya/dunyadetay/06.01.2010/1182585/default.htm (E.T 29.06.2016).

2.2.3. Güney Doğu Koridoru

Güney Doğu Koridoru'ndan geçen boru hatları şunlardır:

Orta Asya Petrol Boru Hattı: Bu hat ABD tarafından, İran'ın enerji ve bölgesel gücünü kırmak için tasarlanmıştır. Amaç Hazar petrolünü Kazakistan'dan başlayarak Türkmenistan, Afganistan ve Pakistan üzerinden Hint Okyanusu'na ulaştırmaktı. Hattın planı bizzat ABD'li Unocal Şirketi ve Arap firması Delta tarafından çizilmiştir. 700 km'si Afganistan'dan geçecek hattın 1.670 km olması planlanmışsa da, hem ekonomik hem de güvenli olmaması nedeniyle dondurulmuştur.[79]

Kaynak: http://enerjienstitusu.com/2015/11/16/turkmenistan-tapi-dogalgaz-boru-hatti-projesinde-kararli/

TAPİ Doğal Gaz Boru Hattı: Temeli 13 Aralık 2015 yılında atılmış olan ve kısa adı TAPİ olan Türkmenistan-Pakistan hattını, ABD ve Rusya da desteklemiştir.

---

[79] Houshang Amirahmadi, "Mohaterat-i Siyasi-yi Mesirha-yi Mohtelef-i Hutut-i Lule Der Hoze-yi Derya-yi Hezer", [Hazar Havzası Boru Hatlarının Siyasi Zorlukları], çev: Alireza Tayyeb, *Mahname Ettelaate Siyasi Eghtesadi*, Sayı 165/166, 2001, s.163.

1.814 km uzunluğunda olacak hattın 214 km'si Türkmenistan'dan, 774 km'si Afganistan'dan ve 826 km'si de Pakistan'dan geçerek Hindistan'ın Fazilka bölgesine ulaşması planlanmıştır.[80]

2.2.4. Doğu Koridoru

Doğu Koridoru, Kazakistan veya Türkmenistan petrol ve doğalgaz sahalarından başlayarak, ilk aşamada Çin'in batı bölgesi Sinkiang'a, ikinci aşamada ise Doğu Asya piyasalarına ulaşılması öngörülen bir hattır.[81] Öngörülere göre, Asya piyasalarının günlük petrol talebi gelecek 10-15 yıl içerisinde 10 milyon varile yükselecektir. Özellikle, Çin'in tüketimi giderek artmakta ve bu artış AB ülkelerinin tüketim artışına göre daha yüksektir. Yüksek miktardaki bu talebin karşılanabilmesi için dünyanın en büyük boru hattının inşa edilmesi gerekmektedir. Fakat coğrafi şartlardan kaynaklanan zorluklar, boru hattının Doğu yönünde inşası önünde engel oluşturmaktadır.[82]

Doğu Koridorundan geçen boru hatları şunlardır:

*Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattı:*1997 tarihinde Kazakistan petrolünün Çin'e taşınması amaçlanmış ve bu amaçla 2.500 km'lik bir boru hattı inşa edilmiştir. Kazakistan ve Çin arasında varılan anlaşmaya göre, ilk olarak Aktobe petrol sahasından Atırav'a kadar uzanan ve 2003'te tamamlanan bir boru hattı döşenmiştir. İkinci olarak ise 2005'te inşası biten ve 988 km uzunluğunda olan Atasu-Alashankou

---

[80] https://www.cihan.com.tr/tr/turkmenistan-afganistan-pakistan-ve-hindistani-baglayan-hattin-temeli-atildi-1965817.htm (E.T. 07.03.2016).

[81] Afshin Bazrgar, "Monazeat-i Mentege-yi Der Asiya-yi Merkezi…"s.123.

[82] Bahram Mostaghimi, Hefz-i Mohit-i Zist-i Derya-yi Hezer, [Hazar Denizi Çevresinin Korunması], Tahran, Vezarate Umure Kharaje Yayınları, 2005, s.79-80.

Petrol Boru Hattı yapılmıştır. Çin'e ilk Kazak petrolü ise Temmuz 2006 yılında ulaşmıştır. Üçüncü aşamada ise Ekim 2009 yılında, 794 km uzunluğundaki Kenkiyak-Kumkol Boru Hattı'nın inşasına başlanmıştır. Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattı'ndan ilk yıllarda 7 milyon ton petrol taşınırken, bu rakam 2008'de 10 milyon, 2011'de 12 milyon ve 2014 yılından itibaren de 20 milyon tona ulaşmıştır.[83]

Kaynak:http://www.enerjihub.com/newsdetail/ulkeler/cin_kazakistan_ham_petrol_boru_hattiyla_cin_e_70_milyon_10_bin_ton_ham_petrol_tasindi._1015.aspx

Doğu koridoru bir yandan Kazakistan ve Türkmenistan'ın Rusya'ya olan bağımlılıklarını azaltırken, diğer taraftan da, Çin'in Hazar Havzası'nda etkisini artırmaktadır. Aynı zamanda bu koridor, diğer koridorlara göre rakipsiz bir yöndür.[84]

Çin-Orta Asya Doğal Gaz Boru Hattı: 9 Temmuz 2008 yılında Kazakistan'ın Almatı şehrinde temeli atılan bu hattın, Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan üzerinden Çin'in orta, doğu ve güney kesimlerine ulaşması planlanmıştır. Toplam

[83] http://www.kazakistan.kz/kazakistan-petrol-boru-hatlari/ (E.T. 28.06.2016).

[84] Houshang Amirahmadi, "Mohaterat-i Siyasi-yi Mesirha-yi…",s.165.

uzunluğu 10 bin km olacak hattın, 1.300 km'lik Çin-Kazakistan bölümü iki ülke tarafından inşa edilecektir.

Projenin tamamlanmasıyla Türkmenistan'dan Çin'e her yıl 30 milyar m3 doğal gaz gönderilmesi hedeflenmektedir.[85]

2.2.5. Batı Koridoru

Batı koridoru Gürcistan, Türkiye ve Akdeniz üzerinden Avrupa enerji ihtiyacını karşılama amaçlı planlanmıştır. Bu rota ABD başta olmak üzere Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye gibi ülkelerin ilgisini çekmektedir. Hat, söz konusu ülkelere geçiş vergisi ile gelir sağlamanın yanı sıra, uluslararası piyasalarda da hidrokarbür enerji sevkiyatındaki etkilerini arttırmada yardım edecektir.

Batı Koridoru boru hatları şunlardır:

Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı: Azerbaycan'ın Bakü şehrinden Gürcistan'ın Supsa şehrine uzanan bu hat Nisan 1999 tarihinde hizmete girmiştir. Hattın bir kolu da Batum'a gitmektedir. İlk etapta günlük kapasitesi 100 bin varil olan bu hattın, iyileştirmeler sonucu kapasitesi 220 bin varile çıkmıştır. Bu kapasitenin yıllar geçtikte daha da artacağı açıklanmıştır.[86]

Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı: Bu hat, Hazar Havzası'ndaki petrolü, boğazları kullanmadan Akdeniz'e ulaştıran ilk hattır. İlk görüşmeler 1992 yılında başlanmışsa da ancak on yıl sonra 2002 yılında Bakü'de temeli atılmıştır. 18 Mayıs

---

[85] http://turkish.cri.cn/281/2008/07/10/1s96661.htm (E.T.28.06.2016).

[86] Barış Tozar ve Esat Güzel, "Enerji Lojistiği Perspektifinde Hazar Petrollerinin Türk Boğazlarına Etkiler", *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2011, s.6.

2006 tarihinde ise Bakü'den pompalanan ilk petrol Ceyhan'a ulaşmıştır.[87] Toplam uzunluğu 1.769 km olan hattın 1.076 km'lik kısmı Türkiye'den geçmektedir. Bakü, Tiflis üzerinden Ceyhan Terminali'ne ulaşan boru hattının kapasitesi yıllık 50 milyon tondur. 20 Ocak 2016 itibariyle bugüne kadar toplamda yaklaşık 2 Milyar 377 milyon varil petrol dünya pazarlarına taşınmıştır.[88]

Kaynak:
https://tr.wikipedia.org/wiki/Bak%C3%BC-Tiflis-Ceyhan_Petrol_Boru_Hatt%C4%B1

Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı: Diğer adı Uluslararası Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı olan bu hattın amacı, Şah Deniz Sahası'nda üretilen doğal gazın Türkiye ve dünya piyasasına sunulmasıdır. Toplam uzunluğu 970 km olup, Bakü-Tiflis-Ceyhan hattına paralel olarak inşa edilmiştir. Bu hat 2004-2006 yılları arasında yapılmış olup, yıllık kapasitesi 30 milyar m3'tür. Şah Deniz'den gelen gaz önce Erzurum'a, sonra Batı bölgesine, oradan da Orta ve Güney Avrupa'ya ulaştırılacaktır. Gelecekte Kazakistan ve Türkmenistan'ın da bu hatta katılarak kendi doğal gazlarını Avrupa pazarlarına ulaştırması beklenmektedir. Türkiye Aralık 2007

[87] Barış Tozar ve Esat Güzel, "Enerji Lojistiği Perspektifinde Hazar Petrollerinin…", s.7

[88] http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Uluslararasi-Boru-Hatlari-ve-Boru-Hatti-Projeleri (E.T.28.06.2016).

tarihi itibariyle bu hattan 1.279 milyar m3 gaz almıştır. 2020 yılında Şah Deniz Sahası'ndan yaklaşık 20 milyar m3 doğal gaz çıkarılacağı tahmin edilmektedir.[89]

Nabucco Boru Hattı Projesi: Hazar Havzası ve Orta Doğu'daki doğal gaz rezervlerini Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırmayı ve bu şekilde kısmen de olsa Avrupa'yı, Rus doğal gazına bağımlılıktan kurtarmayı amaçlayan Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi görüşmelerine 2002 yılında başlanmıştır. 2004 yılında Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Avusturya ve Almanya enerji şirketleri Nabucco projesine imza atmışlardır.[90] Temmuz 2009 tarihinde ise Ankara'da hükümetler arasında yapılan törenle imzalanmıştır.[91]

Projenin katılımcıları %16.67 oranında eşit hisse ile BOTAŞ (Türkiye), Bulgargaz (Bulgaristan), Transgaz (Romanya), MOL (Macaristan) OMV (Avusturya) ve RWE (Almanya) olmuştur. Hattın toplam uzunluğu 3282 km olarak belirlenmiş ve 1558 km'si Türkiye'den geri kalanı ise Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Avusturya'dan geçecekti. Projeye 2011 yılında başlanıp 2014 yılında projenin bitirilmesi öngörülmüştü.[92]

---

[89] Meliha Ener ve Orhan Ahmedov, "Türkiye-Azerbaycan Petrol-Doğalgaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi", *2. Ulusal İktisat Kongresi, 20-22 Şubat 2008/DEÜ İİBF İktisat Bölümü/İzmir-Türkiye,* s.9.

[90] Begüm Kıyman, *Nabocco,* İzmir Ticaret Odası Yayınları, 2009, s.1; Meliha Ener ve Orhan Ahmedov, "Türkiye-Azerbaycan Petrol-Doğalgaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi", *2. Ulusal İktisat Kongresi, 20-22 Şubat 2008/DEÜ İİBF İktisat Bölümü/İzmir-Türkiye,* s.10.

[91] http://www.tuicakademi.org/nabucco-projesi/ , "Nabucco Projesi", (E.T.04.04.2016).

[92] Atasay Özdemir, "Doğal Gazın; Dünya, Avrupa Birliği ve Türkiye Açısından Önemi Bağlamında Nabucco Projesi'nin Değerlendirilmesi", *Güvenlik Stratejiler Dergisi,* Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yayınları, Yıl 5, Sayı 10, Aralık 2009, s.95.

Nabucco projesine gaz sağlayacak kaynaklar arasında en başta Irak ve Azerbaycan düşünülmüştü. Diğer gaz tedarikçi ülkeler arasında ise İran, Mısır ve Katar olacaktı. Ancak ABD tarafından uygulanan ambargolar nedeniyle, dünyanın en büyük ikinci gaz rezervine sahip İran'ın bu projede yer alması zor görünüyordu. Her şeye rağmen, Avrupa bir taraftan ihtiyatlı davranırken, bir taraftan da Avrupalı büyük şirketler İran ile ikili anlaşmalar yapıyorlardı.[93]

Projenin geleceği daha 2007 yılında Rusya'nın, hattın büyük doğal gaz tedarikçileri olan Kazakistan ve Türkmenistan ile büyük miktarlarda doğal gaz alım sözleşmeleri imzalayacağını duyurması ile tehlikeye girmiştir.[94] Ayrıca bu hatta gaz sağlaması beklenen dünyanın ikinci büyük gaz rezervine sahip İran'ın, ambargolar nedeniyle dışta bırakılma tehlikesi de projenin ölü doğmasına sebep olmuştur.

İran'ın projeden bay pas edilmesinden sonra ise, İran Petrol Bakanı Yardımcısı Akbar Torkan 2008 yılında Fars Habar Ajansı'na verdiği demeçte, İran'ın kendi doğal gazını, Nabucco yerine inşa edeceği Pars Boru Hattı (Persian Pipeline) vasıtasıyla Avrupa'ya ihraç edeceğini söylemiştir. Ayrıca bu hattın Türkiye üzerinden AB'ye ulaştırılacağını, uzunluğunun İran'dan Avrupa'ya kadar 3.300 km, maliyetinin yaklaşık 6 milyar olacağını ve bu hat için Türk yetkililerle yaptıkları ikili görüşmelerde anlaştıklarını ifade etmiştir.[95]

---

[93] Ela Uluatam, "Nabucco Doğalgaz Boru Hattı Projesinin Neresindeyiz", *AB Proje Geliştirme Ve İzleme Müdürlüğü*, Ekonomik Forum, Temmuz 2010, s.67-68.

[94] https://www.cihan.com.tr/tr/rusya-turkmenistan-kazakistan-ve-ozbekistan-hazar-dogalgaz-boru-hattinda-anlasti-379608.htm (E.T.04.04.2016).

[95] http://www.aftabir.com/news/view/2008/dec/02/c2c1228223627_economy_marketing_business_oil_akbar_torkan.php/ (E.T. 15.02.2016).

2013 yılının Mayıs ayında, Azeri doğal gazını Yunanistan ve Arnavutluk üzerinden İtalya'ya ulaştırmayı öngören Trans Adriyatik Boru Hattı Projesi'nin Atina'da imzalanmasıyla birlikte, Nabucco tamamen gündem dışı kalmıştır.[96]

Sonuç olarak, Hazar Havzası'nda bulunan petrol ve doğal gaz kaynaklarının uluslararası piyasalara hangi koridordan ve nasıl taşınacağı büyük önem arz etmektedir. Rusya ve İran dışındaki bölge ülkelerinin açık denizlere yollarının bulunmaması güzergah sorununu da beraberinde getirmektedir. Genelde Sovyetler Birliği dönemi, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan petrol ve doğal gazı bu günkü Rusya toprakları üzerinden taşınmaktaydı. Ancak SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bölgede yeni bir tablo ortaya çıktı. Yeni bağımsızlıklarını kazanmış ve mali sıkıntılar ile karşı karşıya kalmış bu ülkeler, kendi enerji kaynaklarını Sovyetler döneminden kalan boru hatlarıyla Rusya toprakları üzerinden ihraç etme mecburiyetinde kalmışlardı. Bu sebepten Rusya'nın kendi üzerlerindeki etkisini azaltmak istemekteydiler. ABD başta olmak üzere diğer aktörlerin bölgedeki enerji kaynaklarına ilgi göstermeleri yeni koridorları gündeme getirmiştir. 1990'lı yılların başında Hazar Havzası'nın enerji kaynaklarını dış dünyaya taşıyabilecek iki koridor bulunmaktaydı. Birincisi, Kuzey koridoru olarak tanımlanan Rusya üzerinden, ikincisi ise Güney koridoru olarak tanımlanan İran toprakları üzerinden Basra Körfezi'ne uzanan rotadır. Rusya sınırları içinde bulunan ve SSCB döneminden kalan boru hatları halen kullanılmaktadır. İran topraklarından geçen Güney rotasında ise direk boru hattı bulunmaksızın, takas yöntemi ile petrol ihracı mümkündür. Ancak Batılı ve diğer aktörlerin siyasi nedenleri ve kaygıları görmezden gelinse bile, her iki

[96] http://www.ntv.com.tr/ekonomi/nabucco-projesi-iptal-oldu,jFjrPgRHu06_MlSYgc7OSw?_ref=infinite , "Nabucco Projesi İptal Oldu", (E.T.05.04.2016).

rotanın altyapısı bölge enerji kaynaklarının taşınması için yeterli değildir. Çünkü 90'lardan sonra bölgede yabancı petrol şirketlerinin geniş çaplı petrol ve doğal gaz arama ve çıkarma faaliyetlerinin başlaması ile üretim miktarı da artmaya başlamıştır. Diğer bir mesele de ABD, AB ve Çin gibi yabancı güçlerde kendi siyasi çıkarları ve enerji güvenlikleri gibi nedenlerden dolayı söz konusu rotalar dışında yeni güzergahlar tercih etmekteler. ABD'nin çoklu boru hatları stratejisi, AB'nin boru hatları üzerindeki yatırımları ve petrol şirketlerinin ekonomik çıkarları, yeni boru hatlarının şekillenmesinde etkilidir. Hazar Havzası hidrokarbür kaynaklarının transferi üzerinde yaşanan yeni rekabette (mücadelede), bir tarafta Rusya kendi tekelci konumunu korumaya çalışırken, diğer yandan da bölge ülkeleri Batı ile Rusya arasında denge politikası gütmeğe çalışmaktadırlar. Batılı aktörler yeni enerji koridorlarının, Rusya ve İran toprakları dışından geçmesinden yanalar. Bu karmaşık rekabette, Rusya ve İran aynı tarafta görünseler de, aslında Rusya ile İran arasında da rekabet söz konusudur. Ruslar İran'ın batı koridoruna yönelmesinden endişelidirler. Çünkü İran doğal gazının Batı'ya sevk edilmesi, Rusya'nın enerji üzerindeki etkinliğinin azalacağı anlamına gelmektedir.

ABD'nin Batı ve Güneydoğu koridorlarını desteklemesinin ardında ise Rusya'nın yanı sıra İran'ı da devre dışı bırakma amacı vardır. 1990'ların başında İran üzerinden geçmesi planlanan Güney koridoru, maliyeti ve güvenliği açısında daha avantajlı olduğu uzmanlar tarafından savunulsa da, ABD karşı çıkmıştır. Böylelikle BTC ve BTE petrol ve doğal gaz boru hatları hayata geçirilmiştir. Zamanla enerji transferi konusunda Hazar çevresi ülkeleri İran ile ikili veya çok taraflı girişimde bulunsalar da ABD ve ya Rusya'nın müdahaleleri ile sonuçsuz kalmıştır. Bunun bariz örneği, Kazakistan-Türkmenistan-İran arasında inşası planlan petrol boru hattıdır, ki

ABD'nin baskısıyla sonuçsuz kalmıştır. İran doğal gazını Pakistan ve Hindistan'a ulaştırması öngörülen Barış Doğal Gaz Boru hattı (İPİ) yine ABD baskısıyla rafa kaldırılmış ve yerine Güneydoğu Rotası hayata geçirilerek, TAPİ Doğal Gaz Boru Hattı (Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan) hayata geçirilmiştir. Yine zamanında çok ses getiren NABUCCO Projesine de İran dahil edilmemiştir. Günümüzde İran, Hazar Havzası enerji nakil projelerinin hiç birine yer almaktadır. Sadece zaman zaman Kazakistan ve Türkmenistan ile petrol takası gerçekleştirmektedir. Ayrıca İran 1997 yılında Kazakistan ile yaptığı takas anlaşmasını tek taraflı olarak da iptal etmiştir. Yeni anlaşmayla 1997'de takas işlemi yeniden başlatılsa da karşı tarafta güvensizlik duygusuna yol açmıştır. Kazakistan tarafının açıklamalarına göre, günümüzde ambargolar nedeniyle takas işlemi gerçekleşmemektedir.

2.3. HAZAR HAVZASI'NDAKİ ENERJİ REKABETİ

2.3.1. Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü

SSCB ve İran 1991 yılına kadar Hazar Denizi'ne kıyıdaş iki ülke iken, SSCB'nin 1991 yılında dağılmasıyla yeni kıyıdaş ülkeler ortaya çıkmıştır. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın Hazar Denizi'ne kıyıdaş ülkelere eklenmesi, sonraki yıllarda bir takım anlaşmazlıklara da sebep olmuştur. Hazar Denizi'nin hukuki statüsü ile ilgili uluslararası hukukta iki yol mevcuttur. Birincisi, tüm kıyıdaş devletlerin ortak egemenlik prensibine dayanarak, "ortak sahiplik" ilkesiyle sorunu çözmeleri, ikincisi ise kıyıdaş ülkelerin ulusal egemenlik

çerçevesinde "bireysel sahiplik" ilkesine dayanarak, kendi aralarında bir yöntem geliştirip, Hazar'ı ulusal sektörlere bölmeleridir.[97]

Hazar Denizi statüsü ile ilgili SSCB ve İran arasında imzalanmış anlaşmalarda sınır tespitine ilişkin hiçbir düzenleme yapılmamış olsa da, 1964 yılında İran ve SSCB arasında hava sahasıyla ilgili, yani FIR[98] (Uçuş Bilgi Bölgesi) hattının tespitine ilişkin sınır çizgisine dair, bir anlaşma yapılmıştır. Söz konusu sınır, Hazar'ın karşılıklı iki yakasında yer alan Astara (Azerbaycan) ve Hasangulu (Türkmenistan) limanları arasında çizilen bir hattır. Hat, her ne kadar resmi anlamda bir sınır olarak tanımlanmamışsa da, hâli hazırda Hazar'ın sınır-göl statüsüne bir kanıt olarak gösterilmektedir.[99]

1991 yılına kadar Hazar'ın statüsü, SSCB ile İran arasında yapılan anlaşmalarla düzenlenmekteydi. İlk olarak 1921'de yapılan bir Dostluk Anlaşması sonucu İran ve Sovyetler Birliği gemilerinin Hazar Denizi'nde serbest dolaşımı karara bağlanırken, 1935 yılında anlaşmaya yeni hükümler eklenerek, 10 millik balıkçılık bölgesi de serbest dolaşım olarak tanınmıştır.[100] Söz konusu anlaşmalar sadece Hazar Denizi'nin yüzey ve dibinin ortak kullanımına işaret etmekteydi. Anlaşmalarda her hangi bir resmi sınır çizilmemesine rağmen, Astara-Hasangulu hattı iki taraf için gayrı resmi sınır olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda İran Hazar'da %14 lük paya sahip olurken, geri kalan kesim ise SSCB'nin payına

---

[97] Mustafa Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası Cilt II*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s.433.

[98] Flight Information Region.

[99] Gülnar Nugman, "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü", *Avrasya Etüdleri*, Sayı 13, 1998, s.82.

[100] Aslıhan P.Turan, "Hazar Havzası'nda Enerji Diplomasisi", *Bilge Strateji*, Cilt 2, Bahar 2010, s.48.

düşüyordu. SSCB 1970 yılında, Hazar'da kendine ait olan payı Azerbaycan, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan arasında paylaştırmıştır. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra ise Azerbaycan ile Kazakistan, 1970 yılında SSCB tarafından kendilerine düşen payda egemenlik sahibi olduklarını ileri sürmüşlerdir. İran ile Rusya buna karşı çıkmış ve Hazar'ın bir iç deniz veya göl olduğu ilkesinden yola çıkarak, ortak mülkiyet olması gerektiğini savunmuşlardır. Türkmenistan ise bekle-gör politikasını güderek, sessizliği tercih etmiştir.[101]

Hukuksal statüsünün belirlenmesi açısından ilk olarak Hazar'ın bir göl mü yoksa bir deniz mi olduğunun saptanması gerekmektedir. Hazar deniz olarak kabul edildiği takdirde, 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne göre, her kıyıdaş devletin karasuları, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgesinin olması gerekmektedir.[102]

2003 yılında Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan kendi bölgelerindeki deniz dibinin paylaşımı konusunda anlaşmaya varmışlardır. Bu anlaşmaya göre Azerbaycan %17, Rusya %19 ve Kazakistan %27 pay alacaktır.[103] Ancak bunu diğer ülkelerin kabul etmeyeceği de açıktır.

Genelde, Hazar Denizi'nin hukuki statüsüne ilişkin, üç yaklaşım mevcuttur. Birinci yaklaşıma göre, Hazar Denizi diğer göl ve denizlere benzemeyen bir havzadır ve onun çoğu özelliği mevcut uluslararası yasal normlar ve uygulamalara konu

---

[101] Fırat Purtaş, "Hazar Bölgesine Rekabetin Yeni Boyutu; Silahlanma Yarışı", http://www.turksam.org/tr/ac1.html , (E.T.1.10.2013).

[102] Selçuk Çolakoğlu, "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 53, Sayı 1-4, Ocak-Aralık 1998, s.108.

[103] Erkan Avcı, *Hazar'ın Statü Sorunu Ve Sahildar Devletlerin Konuya Yaklaşımları*, Konya, USBED (Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü) Yayınları, Nisan 2014, s.5.

olamaz. Bu nedenle Hazar ayrıntılı bir şekilde, bazen sınır gölü ve bazen de açık deniz olarak tanımlanmalıdır. Rusya'nın savunduğu bu görüş, Kazakistan ve Azerbaycan'ın ortay hat prensibine dayalı, ulusal sektörlere bölünmesini ileri sürdükleri tez ile uymayınca ortak bir noktaya varılamamıştır.

İkinci yaklaşıma göre; 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi esas alınarak, Hazar Denizi yatağı, kıyıdaş ülkeler arasında eşit bir şekilde bölünmelidir. Türkmenistan'ın savunduğu bu görüşe göre, kıyıdaş devletlere 12 millik ulusal kara suların yanı sıra, 35 millik münhasır ekonomik bölge hakkı tanınmalı, geri kalan kısım ise bütün kıyıdaş ülkeler arasında ortaklaşa kullanılmalıdır. Türkmenistan, İran ile aynı çizgide hareket etmesine rağmen, Azerbaycan ile anlaşması durumunda, ortay hat ilkesini savunan ülkelere yaklaşmış olacaktır.

Üçüncü yaklaşıma göre ise, Hazar bir sınır gölü olarak görülmelidir. Böylece, Hazar'ın yatağı ve su yüzeyi kıyıdaş ülkeler arasında eşit biçimde bölünebilecektir. Bu prensibi savunan İran, Hazar Denizi'nin beş eşit parçaya veya tümünün ortak kullanılmasını istemektedir.[104]

İran, Hazar'ın statüsü konusundaki tutumunu başından beri değiştirmemiştir. Kendi çıkarına aykırı olarak oluşturulmuş bütün uluslararası konsorsiyumların faaliyetlerini kısıtlamak için çabalamıştır. Bu konuda en büyük desteği Rusya'dan alsa da, bazı durumlarda Rusya'nın tutumu kendisinin aleyhine olmuştur. Mesela Rusya'nın Kazakistan ile yaptığı anlaşma İran'ın zararınadır. Ekonomik çıkarların yanında İran'ın bir diğer amacı da, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın faaliyetlerini sınırlandırmaktır. Amerika'nın baskısı nedeniyle Hazar'daki petrol faaliyetlerinden

[104]Sinan Oğan, "Hazar'da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılamayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı", *Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel Sayısı*, Cilt 7, Sayı 2, 2001, s.153-154.

dışlanan İran, kıyıdaş ülkelerin dışında kalanların Hazar sorununa taraf olmasına şiddetle karşı çıkmıştır.[105]

2.3.2. Hazar Havzasında Yeni Büyük Oyun

Zengin hidrokarbür enerji kaynaklarına sahip olan bölgeler, her zaman güçlü devletler tarafından, güçlerini daha da artırmak amacıyla, kontrol altına almak istedikleri coğrafyalar olmuşlardır. 19. Asrın sonlarına doğru dönemin güçlü devletleri olan İngiltere ve Rusya, Orta Asya ve Afganistan'ı kendi nüfuzlarını altına almak için birbirleriyle büyük bir mücadeleye girmişlerdir. İngiltere kendi nüfuzunda bulunan Hindistan'a, Rusların inmesini önlemek için Afganistan'ı işgal etmiş ve böylelikle iki ülkenin bu topraklardaki rekabeti tarihe "Büyük Oyun" olarak geçmiştir.[106] Bu terim Sovyetler Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasından sonra, yine Hazar Havzası'nda yani Orta Asya ve Kafkas bölgesinde "Yeni Büyük Oyun" olarak tekrar gündeme gelmiştir. Uluslararası bu güç mücadelesinin arka planında, ülkeler için hayati önem taşıyan enerji kaynaklarının kullanımı, ele geçirilmesi veya sevk edilmesi ile ilgili çıkar çatışmaları yatmaktadır. Önemli miktarda petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip Kafkas ve Orta Asya coğrafyaları üzerinde hâkimiyet kurma isteği, ABD, Çin, Rusya ve Avrupa'yı karşı karşıya getirmiştir. Bu coğrafyaya hakim olmak, enerji ile beraber büyük bir

---

[105] Atay Akdevelioğlu, "İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 2, Yaz 2004, s.145.

[106] Çağrı Kürşat Yüce, "Hazar Enerji Kaynaklarının Türk Cumhuriyetleri İçin Önemi Ve Bölgedeki Yeni Büyük Oyun", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 1, 2008, s.160-161.

jeopolitik avantaj da sağlayacaktır bu devletlere.[107] Hazar bölgesi ile Basra Körfezi'ni birleştiren yollarda kurulacak bir hâkimiyet, o devlete de oldukça büyük bir stratejik güç kazandıracaktır. Bu bölge Mackinder'in, Heartland olarak tanımladığı bölgede yer almaktadır. Heartland Teorisi'ne (Kara Hâkimiyet Teorisi) göre, Avrasya Bölgesi'ni ele geçiren güç, dünyaya hakim olacaktır. Mackinder, Avrasya'yı dünyanın merkezi şeklinde tanımlamıştır.[108] Brezezinski de (ABD'nin eski ulusal güvenlik danışmanı) Avrasya'yı küresel hâkimiyet mücadelesinin yaşandığı bir satranç tahtasına benzetmiştir ve şöyle demektedir: "*Avrasya yerkürenin en büyük kıtasıdır ve jeopolitik olarak bir eksendir. Avrasya'ya hükmeden bir güç, dünyanın en ileri ve ekonomik olarak en verimli üç bölgesinden ikisini kontrol edecektir.*"[109] Yine bu bölgenin önemi konusunda ABD Başkan Yardımcısı Dick Chenney'nin 1998'de Halliburton'u temsilen katıldığı Kazakistan'daki petrol ile ilgili bir konferansta: *"Tarihin hiçbir döneminde Hazar bölgesi kadar bir anda böylesi bir stratejik öneme sahip olan bir toprak parçası hatırlamıyorum."* Sözleri Hazar Bölgesi'nin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.[110]

2.3.2.1. ABD'nin ve NATO'nun Yaklaşımı

ABD Soğuk Savaşın sona ermesiyle, Kafkasya ve Orta Asya başta olmak üzere dünya politikasında hareket serbestliği kazanmıştır. Hazar Havzası'nda yeni

---

[107] Uğur Aktürk, "Orta Asya ve Kafkasya Jeopolitiğinde Küresel Egemenlik Mücadelesi", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2010, s.20-21.

[108] İsmail Hakkı İşcan, "Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 2, Yaz 2004, s.60.

[109]Adem Özder, "Avrasya Kavramı Ve Önemi", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, II/2, 2013, s.70.

[110] Necdet Özalp, "Büyük Oyunda Hazar Enerji Kaynakları…", s.4.

enerji kaynaklarının bulunması, ABD açısından hem Orta Doğu petrollerine alternatif hem de kaynak çeşitlendirilmesi yönünden önem taşımaktadır. ABD açısından İran, Hazar Havzası'nı istikrarsızlaştıran bir etkendir. İran ise hem bölgede etkinliğini pekiştirmeye çalışmakta hem de bölge enerjisinin uluslararası piyasalara ulaşmasında en ucuz, kolay ve güvenilir rota olduğunu ileri sürmektedir. Buna karşın ABD, İran'ı çevreleme ve yalnızlaştırma politikası gütmektedir. ABD'nin Rusya'ya yönelik politikası ise iki başlı bir dengeleme politikasıdır. Rusya'yı ABD'ye siyasi ve ekonomik bir tehdit oluşturmayacak kadar etkisizleştirmek, aynı zamanda da uluslararası sistemde zayıf bir aktör olarak kalmamasını sağlamaktır.[111]

ABD'nin de desteklediği, Kökeni 1992'ye dayanan GUAM, 1997 yılında Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova arasında imzalanmasıyla kurulmuştur. Özbekistan'ın 1999 yılında katılmasıyla örgüte dönüşen GUAM'ın felsefe olarak amacı, Rusya'nın enerji kaynakları üzerindeki tekelini kırmak, arz güvenliğini sağlamak ve NATO ile bu ülkeler arasında entegrasyon gerçekleştirmektir.[112]

ABD, 11 Eylül 2001 sonrası eski Sovyetler Birliği topraklarına yönelik, kendi ulusal çıkarları çerçevesinde yeni stratejiler geliştirmeye başlamıştır. Bu doğrultuda terörizme karşı mücadelede Orta Asya ve Kafkasya ülkelerini NATO şemsiyesi altında toplama gibi planları hayata geçirmiştir.[113] ABD'nin Orta Asya'ya yerleşmesinin, radikal dini örgütleri sınırlamanın yanı sıra Rusya ve Çin'i dengeleme

---

[111] Timuçin Kodaman, "Hazar Havzası'nda Stratejik Oyun", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 2005, s.255.

[112] Haluk Alkan, *Azerbaycan Paradoksu; Azerbaycan'ın İç ve Dış Politikası*, Ankara, USAK Yayınları, 2010, s.128.

[113] "Jeopolitik-i Cedid-i Deryay-i Hezer Ve NATO", [Hazar Denizi'nin Yeni Jeopolitiği Ve NATO] , http://www.did.ir./document/index.fa.asp?cn=pp00020035805421310 (E.T.22.09.2014).

amacı taşıdığı hususunda yaygın bir kanaat bulunmaktadır. Buna karşılık Çin de ABD'nin Hazar enerji kaynakları için bölgede olduğunu ve Washington'un Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı gibi projelerle hem Basra Körfezi kaynaklarına olan bağımlılığını azaltmak hem de rakip devletler olarak gördüğü Rusya ve İran'ı devre dışı bırakmak istediğini düşünmektedir. Bu yüzden 2001 sonrası ABD'nin bölgeye yerleşmesi, Çin'in Rusya ile olan işbirliğini daha da artırmıştır. ABD ve Hindistan arasındaki ilişkilerin gelişmeye başlamasıyla birlikte, Pekin, Moskova ile hem Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) bünyesindeki ilişkilerini hem de petrol ve doğal gaz konusundaki ikili işbirliğini geliştirmek istemektedir.[114]

Amerika Birleşik Devletleri'nin önem verdiği Orta Asya ülkeleri arasında, büyük enerji kaynaklarına sahip Kazakistan ve Türkmenistan başta gelmektedir. 2010 yılında İran'dan daha fazla petrol ihraç etmesi beklenen Kazakistan'ın, elindeki petrolün bir kısmını ABD destekli Bakü-Ceyhan petrol boru hattı ile batıya göndermesi düşünülmüştür. Kazakistan her ne kadar Amerika ile yakın ilişkiler kurmaya başlasa da Rusya ve Çin ile ipleri koparmamaya çalışmıştır.[115]

Bölgede bulunan geniş hidrokarbür rezervlerinin dünya piyasalarına aktarılması için Amerikan firmalarının devreye girmeleri, bölge ülkelerinde dinin egemen olmadığı rejimlerin devam etmesi, SSCB'den kalan kitle imha silahlarının bu bölgeden ABD'nin asi olarak nitelendirdiği devletlere ve terör gruplarına aktarılmasının engellenmesi, bölgenin uyuşturucu ticareti için bir üs olmaktan çıkarılması ve bölge ülkelerinin serbest ekonomik modeli benimseyerek uluslararası

---

[114] Selçuk Çolakoğlu, "11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri ve Çin-Orta Asya İlişkileri", *OAKA Dergisi*, USAK yayınları, Cilt 1, Sayı 2, 2006, s.45.

[115] Ergin Ayan, "Avrasya'da Değişen Dengeler Üzerinde Oynanan Küresel Oyunlar", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2010, s.45.

ticarete entegre olması gibi hedefler zamanla ABD'nin bölgeyle ilişkilerinin temel parametrelerini oluşturmuştur. 1999 yılında ABD Kongresi'nde, *"İpek Yolu Strateji Yasası"* onaylanarak, Washington'un Orta Asya'ya yönelik stratejileri politik çerçeveye de oturmuştur.[116]

Boru hatları koridoru konusunda Rusya, hatların kendi topraklarından geçmesinden yanayken, ABD'nin başını çektiği ülkeler, bir taraftan Rusya'ya bağımlılıklarını azaltmak istemekte, diğer yandan da İran'ı izole etmeyi hedeflemektedirler. Bu doğrultuda ABD, 1996 yılında İran'ı Doğu-Batı koridorundan by pass etmek için Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan hükümet başkanlarını Washinghton'a çağırarak, petrollerini İran üzerinden ihraç etmemelerini talep etmiştir. ABD'nin bu girişimi, daha ziyade dünya kamuoyuna hiçbir petrol ve doğal gaz hattının İran üzerinden geçmemesi gerektiğini mesajını vermek içindir. Bunu takiben 1996 yılında ABD kongresi D'Amato Yasası'nı çıkararak yabancı petrol şirketlerinin İran petrol endüstrisindeki yatırımlarına sınır koyarak, gelişmesini engellemeye çalışmıştır. Böylelikle ABD Doğu-Batı koridorunu, Kuzey-Güney koridoru yerine hayata geçirerek, her durumda İran'ı dışlayan politikasını izlemeye devam etmektedir. Genelde ABD'nin Hazar Havzası'nda İran'a yönelik güttüğü dış politika, bölge ülkelerinin İran ile işbirliğini engellemek ve enerji ihracının İran üzerinden dünya pazarına çıkışını engelleyerek, İran'ı jeopolitik açıdan yalnızlaştırmaktır.[117]

---

[116] Çağrı Erhan, "ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül'ün Etkileri", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 3, Güz 2004, s.132-133.

[117] Patrik Klavson, *Tehrimha-yi Amrika Eleyh-i İran*, [İran'a Karşı ABD Ambargoları], çev. Hosseyin Najm Mohammadi, Tahran, Doraye Aliye Jang Yayınları, 1999, s.13.

NATO'nun Balkanlar, Güney Kafkasya ve Orta Asya açılımları bu açıdan değerlendirilmelidir. Balkanlar, Batı Avrupa ülkelerine geçiş noktasında ve Rusya'nın etki alanındadırlar. Güney Kafkasya ve Orta Asya ise sahip oldukları hidrokarbür enerji kaynakları ve stratejik coğrafi konumları nedeniyle, ABD-Rusya ve Çin ile bölge ülkesi İran'ın güç mücadelesine sahne oldukları gibi, geçmişten gelen dondurulmuş çatışmaları ile olası bir istikrarsızlık kaynağı görünümünde oldukları için de önemlidirler. Ayrıca bu üç bölge, enerji kaynakları aracılığıyla pazar oluşturmaları, enerji nakil hatları üzerinde bulunmaları, ticaret hacimleri ve diğer olumlu nitelikleri nedeniyle de önemlidirler. Bölgelerin güvenlik sorunu olmaktan çıkarılması, istikrarlı hale getirilmesi, demokratik dönüşümü ve dünyayla entegrasyonu konuları, 1993'ten beri Batılı politika yapıcıların gündeminde yer almaktadır ve kullanılan farklı yöntemlerden birisi de NATO'nun işbirliği, ortaklık ve üyelik eylem planlarıdır.[118]

NATO, Sovyetlerin dağılmasının ardından güvenlik alanını genişletmeye çalışmış, Kafkasya ve Orta Asya'yı da kendi güvenlik alanı içerisine almıştır. NATO'nun bu bölgeye ilgisine karşı üç tehdit oluşmuştur. Bunların birincisi, yerel bir kriz kaynaklı bölgesel bir çatışmanın tarafı olmak; ikincisi, Çin ve İran gibi karşı karşıya gelinmesi istenmeyen ülkelerle çatışmaya sürüklenme ihtimali; üçüncüsü ve en olası olanı ise NATO üyelerinin ekonomik ve askeri çıkarları nedeniyle

[118] Filiz Katman, "Yeni Büyük Oyun, Güney Kafkasya Ve NATO", *İstanbul Aydın Üniversitesi Uygulama Gazetesi*, Sayı 2, 15 Nisan-15 Mayıs 2011, s.12.

birbirleriyle rekabet durumuna düşmeleri ve sonuçta İttifak'ın uyumunun bozulması.[119]

NATO'nun Soğuk Savaş'ın ardından genişlemesi ve bunun sonucunda Aralık 2005-Ocak 2006 tarihleri arasında yaşanan Rusya-Ukrayna doğal gaz krizi nedeniyle, NATO enerji güvenliğine daha da önem vermeye başlamıştır. Bu dönüşümde ABD'nin payı oldukça fazladır. ABD bu dönemde hem Rusya'nın hidrokarbür rezervleriyle nasıl bir güç haline gelebileceği konusunu, hem de Orta Doğu'da yaşanan gelişmeleri NATO'nun gündemine getirmişti. Bütün bunların sonucunda 19-20 Kasım 2010'da enerji güvenliği, NATO'nun gündeminde öncelikli güvenlik konusu olarak yerini almıştır. 2010 Lizbon Zirvesi, NATO'nun 11 Eylül saldırıları sonrası değişen güvenlik ortamını ele aldığı ve yeni üyelerle birlikte girilen genişleme sürecini kapsamlı bir şekilde değerlendirerek yeni oluşabilecek tehditleri tanımladığı bir zirve olmuştur. Yine bu zirvede NATO'nun yeni dönemde izleyeceği politikaların tanımlandığı yedinci Stratejik Konsept de onaylanmıştır. Bu konsept enerji güvenliği konusunu İttifak'ın öncelikli güvenlik konularından biri olarak tanımlamıştır. NATO üyesi ülkeler artık uluslararası ticaret, enerji güvenliği ve refah için gereken iletişim, ulaşım ve transit yollara daha da bağımlı oldukları kabul etmiş ve bu güzergahların olası bir saldırıdan korunması ve ticaretin kesintiye uğramaması için daha fazla çaba gösterilmesi gerektiği konusunda anlaşmışlardır.[120]

---

[119] Mansour Rahmani, *Gostereş-i NATO Be şerg Ve Emniyet-i İran*, [NATO'nun Doğuya Yayılması Ve İran'ın Güvenliği], Tahran, Dafttare Motaleaate Beynolmalali Yayınları, 2007, s.111.

[120] Mitat Çelikpala, "Enerji Güvenliği: NATO'nun Yeni Tehdit Algısı", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 10, Sayı 40, 2014, s.89-95.

Genel olarak NATO, güvenlik stratejilerini üç kurum aracılığıyla sürdürmektedir.

1. Kuzey Atlantik İşbirliği örgütü Konseyi (NACC)

2. Barış İçin Ortaklık(BİO veya PFP)

3. Bireysel Ortaklık Eylem Planı (İPAP)

NATO Konseyi 1991'de, NACC çerçevesinde üye ülkeleri ile eski Varşova Paktı üyeleri arasında ilişki kurulmasını sağlamıştır. Böylelikle 1992 yılına gelindiğinde Orta Asya ve Kafkaslar başta olmak üzere tüm Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) Atlantik İşbirliği Konseyi üyesi olarak alınmışlardı.[121]

BİO programı NATO'nun 1993'teki zirve toplantısında kurulmuş ve üye olmayan ülkelerle askeri ve güvenlik alanında işbirliğini geliştirmek amacını gütmektedir. Söz konusu program çerçevesi doğrultusunda amaçlanan, NATO'ya üye olmayan devletler ile ikili anlaşmalar yaparak işbirliklerini sağlamaktır. Kafkas ve Orta Asya hükümetleri bu bağlamda BİO içinde yer almaktadırlar. Günümüzde, NATO, Barış İçin Ortaklık Programı çerçevesinde, Kafkasya'da geniş çaplı askeri ve güvenlik girişiminde bulunmaktadır. Azerbaycan 1994'ten beri BİO çerçevesinde NATO ile ilişkilerini geliştirmeye çalışırken, Gürcistan gözlemci üye olarak alınmıştır ve iki ülke de 1999 yılında Rusya önderliğindeki Kolektif Güvenlik Anlaşmasından çekilmişlerdir. Rusya ile yakın ilişkileri olan Ermenistan da NATO ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Bu amaçla Ermenistan, Azerbaycan ve

[121] Mansour Rahmani, *Gostereş-i NATO Be şerg…*,s.111.

Gürcistan ile birlikte BİO programına katılmış ve 2005 yılında Avrupa George Marshal Güvenlik Araştırma Merkezi yardımıyla İPAP programını hazırlamıştır.[122]

Rusya'nın hidrokarbür enerjisini dış politika kozu olarak kullanması ve sonrasında yaşanan krizler Avrupalı devletleri korkutmuş ve sonuçta enerji güvenliği konusu NATO'nun gündemine girmiştir. Ayrıca, önemli bir hidrokarbür kaynağı olan doğal gaz boru hatları üzerindeki Rusya tekeli sorunu ile enerji kaynaklarının taşındığı bir diğer hat olan deniz taşımacılığındaki güvenlik sorunları, NATO'nun enerji güvenliğine eğilmesine sebebiyet vermiştir. Daha açık olarak Avrupa'nın hidrokarbür kaynaklara olan bağımlığı, enerji nakliyat yollarının güvenliğini daha da önemli bir hale getirmiştir. Çünkü kanıtlanmış hidrokarbür rezervlerinin yaklaşık %70'i Orta Doğu ve Hazar bölgelerinden çıkarılmakta ve dünya pazarlarına ihraç edilmektedir.[123]

2.3.2.2. Rusya'nın Yaklaşımı

1990'larda Orta Asya ve Kafkasya'da nüfuzu azalan Rusya, bölgede yeniden etkinliğini arttırmaya çalışmaktadır. Bölgeyi yaklaşık iki yüz yıl egemenliği altında tutan Rusya, SSCB'nin dağılmasından sonra da, Yakın Çevre olarak adlandırdığı bölgeyi kaybetmek istememektedir. ABD'nin 11 Eylül 2001'den sonra Orta Asya'da

---

[122] Kazam Sharif Kazemi, "NATO Ve Negşha-yi Cedid Der Erse-yi Beynolmelel", [Uluslararası Alanda NATO'nun Yeni Rolü], *Gozaresh Dergisi*, Sayı 197, 2008, s.53-54.

[123] Hasan Deniz Pekşen, "NATO'nun Dönüşümünün Sınırları: Bir Uygulama Vakası Olarak Enerji Güvenliği", *Güvenlik Stratejileri*, Cilt 12, Sayı 23, 2016, s.94-52.

Özbekistan ve Kırgızistan gibi ülkelerde askeri üsler kurması, Moskova'yı bölgede etkinliğini arttırmaya yöneltmiştir.[124].

Kafkasya ve Orta Asya'daki enerji ticaretinin önünde çeşitli engeller mevcuttur. Pakistan ve Afganistan'daki huzursuzluk, Hazar bölgesi ülkelerinin birbiri ile uyuşmazlıkları (Ermenistan ile Azerbaycan arasında Dağlık Karabağ sorunu, Türkmenistan ve Azerbaycan arasında Hazar'daki yatakların paylaşım sorunu, Tacikistan ve Özbekistan arasında sınır sorunları), ülkeler arasındaki boru hatları inşasındaki rekabet ve bölgesel anlamda enerji sektörünün yetersiz olması bölgedeki hükümetler arasında işbirliğini zorlaştıran önemli hususlardandır.[125]

Rusya hiçbir zaman bölgedeki hidrokarbür enerji kaynaklarının kendi toprakları dışındaki bir güzergahtan diğer ülkelere taşınmasını istememiştir. Örneğin BTC Boru Hattı faaliyete geçmeden, hemen kendisi Bakü-Novorossisk Petrol Boru Hattı'nı devreye sokmuştur. Ancak bu güzergahta Türkiye ile sıkıntılar yaşamıştır. Çünkü Boğazlardan geçen dev tankerlerin yarattığı çevre felaketi, Türkiye'nin Rusya'nın bu hattına karşılık BTC Boru Hattı'nı savunmasına neden olmuştur.[126]

Boris Yeltsin döneminde (1991-1999) Rusya'nın Avro-Atlantik yaklaşımı ağır basmasına rağmen, 1996 yılından itibaren Yevgeni Primakov'un Başbakanlığı döneminde Kremlin'in doğuya yakınlaşma politikası tekrar gündeme gelmiştir. Primakov Doktrini'ne göre, Rusya söz konusu bölgede ekonomik ve güvenlik

---

[124] Enayatollah Yazdani ve Mortaza Shoja "Neft; Ebzar-i Godret Der Sede-yi 21; ABD Ve Khalic-i Fars", [Petrol: 21. Yüz Yılın Güç Aracı; ABD Ve Basra Körfezi], *Ettalaate Siyasi Eghtesadi Dergisi*, Sayı 223-224, 2008, s.162-163.

[125] William Byrd, Martin Raiser ve Anton Dobronogov, "Economic Cooperation in the Wider Central Asia Region", Washington, World Bank Publications, No 75, 2006, s.24-25.

[126] Faysal Köten, "Boru Hattı Projelerinin Hazar Havzası Jeopolitik Ve Jeoekonomisindeki Rolü", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, II/1, 2013, s.78.

açısından çeşitli çıkarlara sahiptir, bölge ve bölge dışı aktörler buna uymak zorundadırlar.[127]

Yevgeni Primakov, Ocak 1996'dan Mayıs 1999'a kadar önce Dışişleri Bakanı, sonra da Başbakan olarak görev yapmıştır. Primakov Doktrini bu dönemde dış politikaya egemen olmuştur. Bu doktrin özünde, Rusya'nın tek bir gücün hakimiyetindeki tek kutuplu uluslararası düzene karşı önleyici rolü üzerinekurulmuştur.Daha1993'te ilan edilen dış politika doktrininde de, Avrasyacı yaklaşım çerçevesinde 'yakın çevreye' öncelik verme ve ABD hegemonyasına karşı çıkma anlayışı vardı. Bunlara ek olarak, Balkanlarda Batının Miloşeviç karşıtı politikalarına karşı çıkması, NATO'nun genişlemesine verdiği tepki, Çin, Hindistan ve İran'la kurduğu ikili ilişkiler de Rusya'nın dış politikasındaki Avrasyacı yaklaşım unsurlarındandır.[128]

Bu doğrultuda Moskova; İran, Türkiye, Çin, AB ve ABD gibi bölgesel ve bölge dışı aktörlerin etki alanlarını daraltmaya çalışmak istemiştir. Ancak İran'ın Hazar Havzası'na yönelik dış politikası, eski Dışişleri Bakanı Ali Akbar Velayati'nin açıklamasına göre, Rusya'nın bölgeye yönelik izlediği dış politikanın gölgesinde kalarak şekillenmiştir. Bu da Avrasyacı yaklaşımın, Putin yönetiminin 1999'dan 11 Eylül 2001'e kadarki dış politikasında ne kadar ciddi bir ağırlığının olduğunu göstermektedir. Ancak 11 Eylül'den sonra ABD ile işbirliği sürecine giren Putin

---

[127] Amir Mohammad Hajyousefi, *Siyasete hareciy-i İran Der Perto-i Tahavvolat-i Hareci*, [Uluslararası Gelişmeler Işığında İran'ın Dış Politikası], Tahran, Markaze Motalaate Vezarate Khaerje Yayınları, 2005, s.110.

[128]Hakim Alizade, "Küresel Değişimlerin Eşiğinde Rusya'nın Avrasyacılığı", http://sde.org.tr/tr/newsdetail/kuresel-degisimlerin-esiginde-rusyanin-avrasyaciligi/2795 (E.T.01.07.2016).

yönetiminin, bu söylemi önemli ölçüde geri plana ittiği veya en azından sık sık kullanmamaya dikkat ettiği görülmüştür. Fakat özellikle son iki seneden beri Rusya-ABD ilişkilerinde "zorunlu balayının'" sona erdiği yönünde işaretler görülmektedir. Bu gelişmeye paralel olarak Putin yönetiminin de, Avrasyacılığın temel söylemlerinden olan çok kutuplu dünya ifadesine, ABD hegemonyasına karşı sıkça yer verdiği görülmektedir.[129]

Bu yaklaşım Medvedev tarafından 5 Şubat 2010 tarihinde imzalanan yeni Askeri Doktrin'de açıkça görülmektedir. Burada NATO genişlemesine ve ABD'nin Füze Savunma Sistemi'ne karşı çıkılmıştır.[130]

Amerika'nın hamlelerine karşılık Rusya da ŞİÖ (Şanghay İşbirliği Örgütü), Avrasya Ekonomik Birliği ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü aracılığıyla bölgede örgütlenmeye çalışmaktadır.[131]

Rusya'nın Orta Asya ve Kafkaslar'da güçlü olmasının en önemli nedeni buradaki ülkelerin askeri bakımdan zayıf olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun da en önemli sebebi, bu bölgelerin iki yüzyıl boyunca ekonomik bakımdan Rus İmparatorluğu tarafından sömürülmeleridir. Rusya bu şekilde kendisine bağımlı hale getirdiği bu ülkelerin ilerlemesini de engellemiştir. Bugün petrol ve doğal gaz boru hatlarının Rus topraklarından geçmesi, Rusya'yı Kazakistan ve Türkmenistan'a karşı

---

[129] Nazım Cafersoy, " Rus Jeopolitik Düşüncesinde Avrasyacılık-1-2 " http://nazimcefersoyy.blogspot.com.tr/2014/12/rus-jeopolitik-dusuncesinde-avrasyaclk-1.html (E.T.12.04.2016).

[130] Erel Tellal, "Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 65, Sayı 3, 2010, s.204.

[131] Ergin Ayan, "Avrasya'da Değişen Dengeler…", s.43.

üstün duruma getirmektedir. Rusya asırlardır hükmettiği bu toprakların Batılı ülkelerin nüfuzu altına girmesini istememektedir.[132]

Rus birliklerinin Ağustos 2008'de Güney Osetya'ya girmesi, sadece bölgesel hamilik iddiasını değil, aynı zamanda gelecekte, Kafkas enerji hatları üzerinde oynayabileceği rolün kısıtlanmasının önüne geçmesini amaçlamaktadır.[133] Rusya nükleer faaliyetleri ve uranyumun zenginleştirilmesi konusunda İran'a destek vermektedir. Böylelikle İran'ın bir yandan Türkmenistan, diğer yandan Azerbaycan ile ortak boru hattı projelerinde yer almasını engellemiş olmaktadır. Rusya, İran'ın yalnızlığından yararlanıp bunu pekiştirmeye çalışırken, İran'ın Ermenistan'la olan ticari ilişkilerini arttırarak ikincisinin Kafkasya'daki mukavemetini yükseltmektedir. Nitekim halen çalışmakta olan Ermenistan-İran doğal gaz boru hattına paralel, yüksek kapasiteli ikinci bir boru hattının yapılmasını desteklemektedir.[134]

2.3.2.3. Çin'in Yaklaşımı

Deng Xiaoping'in 1978'de iktidara geçmesiyle birlikte Çin'de, "ekonomik kalkınma" ve "uluslararası toplumla bütünleşme" ekseninde yeni bir politika yürütülmeye başlanmıştır. 1979 yılından itibaren ise piyasa ekonomisine geçmek için reformlar yapılmış, 1985 yılında da dünya ile bütünleşmek için ekonomisini yabancı sermayeye açarak kalkınma hamlesini ileri taşımıştır. Çin'in bu değişimden

---

[132] Uğur Aktürk, "Orta Asya ve Kafkasya Jeopolitiğinde Küresel Egemenlik…", s.31-33.

[133] Utku Yapıcı, "Gürcistan Savaşı: Öncesi ve Sonrası", *Ankaran Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 63, No 3, 2008, s.187.

[134] Mert Bilgin, "Yeni Asya'nın Enerji Paradigmasında Orta Asya ve Kafkaslar", http://www.stratejikongoru.org/pdf/yeniasyaninenerjiparadigmasi.pdf , (E.T.21.10.2015).

amaçladığı, içteki çatışmaları, dışa açık bir ekonominin getireceği refah ile engellemekti. Nitekim bugün bu amacına bir nevi ulaştığı görülebilir.

Liberal ekonomiyle birlikte, hızla gelişen Çin'in doğal olarak enerji ihtiyacı da artmaya başlamıştır. Bu sebepten enerji güvenliğinin sağlanması Çin için öncelikli ulusal çıkar haline gelmiştir. Enerji kaynaklarına sahip bölgelere, ekonomik ve politik çıkarları için yerleşmeye çalışan Batı'ya karşı arayışa giren Çin, bu amaçla 1996 yılında Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile birlikte Şanghay İşbirliği Örgütü'nü kurmuştur. Bu oluşuma 2001 yılında Özbekistan da katılmıştır.[135]

2010 verilerine göre, Çin, dünya ham petrolünün %5'ini üretmesine rağmen, 199 milyon ton ham petrol ithalatı ile de ABD'den sonra iki sırada yer almıştır.[136]

Bunun en büyük sebebi Çin'in dünya enerji tüketiminde birinci sırada yer almasıdır. Bu da enerji güvenliğinin Çin için ne kadar önemli olduğunun göstergesidir. BP'nin "Energy Outlook 2030"raporuna göre, 2030 yılında dünyanın en büyük ekonomisi ve en çok enerji tüketen ülkesi Çin olacaktır. Bunun yanında Hindistan ile birlikte dünya nüfusunun da % 35'ine sahip olacaklardır.[137]

Güneydoğu Asya, Kuzeydoğu Asya ve Orta Asya, Çin'in güvenlik ve ekonomik kalkınma hedefleri açısından önemli bölgelerdir. Çin'in hedefi, kendisi için özel bir yeri olan Orta Asya'yı, Doğu Türkistan aracılığı ile Avrupa'ya açılan bir kapı haline getirmektir. Böylece tarihi İpek Yolu da tekrar canlanmış olacaktır. Bu bağlamda, Orta Asya ülkeleri ile tarihi, kültürel, etnik ve dini bağları bulunan Doğu Türkistan, Çin için büyük önem taşımaktadır. Bu sebepten Çin, Doğu

---

[135] Özlem Arzu Azer, "Çin'in Enerji Güvenliği Bağlamında Kafkasya ve Orta Asya Politikası", *Internatıonal Conference On Eurasian Economies*, 2012, s.233-235.

[136] International Energy Agency, 2011.

[137] *BP Energy Outlook 2030*, January 2013.

Türkistan'ı(Sinkiyang) ekonomik sahaya entegre ederek, buradaki istikrarsızlığı da engellemek istemektedir. Çin'in Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) oluşturmasının amacı da bölgedeki ülkeler üzerinde etkili olmak, Rusya ile ilişkilerini güçlendirerek ABD-Rusya ilişkisini dengelemek ve Orta Asya kaynaklı sorunların kendisine olumsuz etkilerini yok etmektir. Bunların yanında ayrılıkçı Uygur faaliyetlerinin artmasını da engellemek istemektedir. Orta Asya'nın Çin için önem taşımasının bir sebebi de sınır güvenliğidir. Çin'in Rusya, Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan ile yaklaşık 7.000 km'lik bir sınırı bulunmaktadır. Bu sebepten Orta Asya'nın güvenliği eşittir Çin'in sınır güvenliği demektir. Bunun yanında sınır bölgelerinde oldukça büyük enerji kaynakları da bulunmakta ve bu enerji Çin'in kalkınması için büyük önem taşımaktadır. Gittikçe büyüyen bir Çin ekonomisinin, doğal olarak, Orta Asya'nın petrol ve doğal gazına olan ihtiyacı da aynı oranda artmaktadır.[138]

Çin'in ilk hedefi Orta Asya enerjisine güvenli bir şekilde ulaşmak olmuştur. Bu sebepten Kazakistan'dan doğu Çin'e boru hattı inşası planlamıştır. Bu enerji güvenliğinin yanında bölgede jeopolitik bir rakip olarak gördüğü ABD'nin de Orta Asya ülkelerine, kendi menfaatlerine aykırı bir şekilde yaklaşmasını ve burada demokratikleşme ve liberalleşme hareketleri başlatmasını istememektedir. Sonuç olarak Çin'in bölgeye yönelik politik amacı, bölgede milliyetçi hareketlerin uyanmaması ve ABD'nin bölgeden mümkün olduğunca uzak tutulmasıdır. Bu şekilde Orta Asya'yı istediği gibi yönetmek istemektedir. Çin, bölgenin enerji kaynaklarına ulaşmada bir zorlukla karşılaşmamak için, Orta Asya'da herhangi bir karışıklığın çıkmasını istememektedir. Gerçekte, Çin'in Tarım Havzası da geniş petrol

[138] Erkin Ekrem, *Çin'in Orta Asya Politikaları*, Murat Yılmaz (der.), Ankara, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, No:4, 2011, s.21-22.

yataklarına sahiptir. Fakat ABD gibi geleceğini düşünen Çin de, ilk etapta kendi enerji kaynaklarından çok diğer bölgelerdeki enerji kaynaklarına ilgi göstermektedir. Bu sebepten o bölgelerdeki enerji yataklarının güvenliği ile yakından ilgilenmektedir. Çin, Rusya ve Kazakistan ile yaptığı işbirliği sayesinde, bölgede oluşturduğu enerji güvenliği stratejisinde başarılı olmuştur. Hazar Bölgesi de bu sebepten Çin için stratejik öneme sahip bir bölge konumundadır. Bu bölgede ihtiyaç duyulan enerji kaynakları fazlasıyla bulunmaktadır.[139]

Avrasya'nın merkezinde yer alan Orta Asya, enerji kaynakları bakımından oldukça zengin bir bölgedir. Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan petrol ve doğal gaz açısından oldukça zengin rezervlere sahiptirler. Yine Kazakistan ve Özbekistan oldukça zengin uranyum rezervlerine de sahiptirler. Kırgızistan ve Tacikistan ise su kaynakları açısından zengindirler. Bu sebepten bereketli topraklara sahip bu bölge Çin için oldukça değer taşımaktadır. Çünkü bu denli değerli doğal kaynaklara ucuz, kesintisiz ve güvenli yoldan ulaşmak, Çin'in geleceği için önemlidir. Nitekim Çinli uzmanlara göre, Orta Asya ve Hazar Havzası, mevcut ve olası petrol rezervleri bakımından önemli bir konuma sahiptirler. Çin'in, bölge ülkeleri ile geçmişe dayanan bağları nedeniyle, bölgeye girişi zor olmamıştır. Bu bağlamda, Çin Orta Asya aracılığıyla hem Kazakistan ve Türkmenistan'ın enerji kaynaklarına ulaşmakta, hem de enerji ithalatında önemli bir yer tutan İran ile kolay bağlantı sağlamaktadır. Bunun

[139] Bülent Uğrasız, "Çin'in Hazar ve Orta Asya Bölgesine Yönelik Politikası", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensitüsü Dergisi*, Cilt:4, Sayı:3, 2002, s.231-232.

yanında Çin, kaynağa yerinde ulaşma stratejisi çerçevesinde Kazakistan'da büyük yatırımlar yapmaktadır.[140]

Çin, Orta Asya ile yakından ilgilenirken, bölgedeki ülkeler de sahip oldukları enerji kaynaklarından en iyi şekilde yararlanma çabası içerisindedirler. Rusya'nın muhalefeti ve Hazar'ın statüsündeki belirsizlik, bu ülkelerin Batı'ya gaz satışını zorlaştırırken, İran güzergâhı da ABD tarafından engellenmektedir. Bu sebepten yeterli ekonomik güce ulaşamayan bu devletler, enerji kaynaklarının çıkarılması, işletilmesi ve pazara sunulmasında yabancı şirketlerin yatırımlarına ihtiyaç duymaktadırlar. Bu ortamda doğal gaz karşılığında, Çin'in sunduğu ekonomik avantajları kullanmak daha mantıklıdır. Bu sebepten petrol ve doğal gazdaki Rus hâkimiyetini kırmak isteyen Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan, Çin'i ekonomik ve siyasi boyutta Rusya'yı dengeleyecek önemli bir aktör olarak görmektedirler. Buna karşılık yukarıda da ifade edildiği gibi, Çin de bölgesel ve küresel gücünü koruyabilmek için, ihtiyacı olan enerjiye sahip Orta Asya'yla yakından ilgilenmektedir. Yukarıda bahsedildiği üzere Çin, Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)'nü, öncelikle sınır sorunlarını çözmek ve bölgesel güvenliğini pekiştirmek için kurmuştur. Böylelikle Çin, ŞİÖ ile içinde Uygur unsurları barındıran Kazakistan (Kazakistan'da iki yüz bin Uygur yaşamaktadır. Bir milyona yakın Kazak nüfusu da Çin'in Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşamaktadır.) ve Kırgızistan'ı da kontrol edebilmektedir.

Çin ve Orta Asya devletleri arasındaki sorunların çözülmesiyle birlikte, enerji projeleri gündeme gelmeye başlamıştır. Sonuçta bölge ülkeleri ile Doğu Türkistan'ı

---

[140] R. Kutay Karaca, "Uluslararası sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik", Turgul Demirtepe ve Güner Özkan (der.), *Çin Halk Cumhuriyetinin Dış Politikasında Orta Asya*, Ankara, USAK Yayınları, 2013. s.69-70.

birbirine bağlayacak Kazakistan-Çin petrol hattı ve Türkmenistan-Kazakistan-Özbekistan-Çin doğal gaz boru hattı için adımlar atılmıştır. Türkmen doğalgazının Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan üzerinden Çin'e ulaşmasını sağlayan Çin-Orta Asya Doğalgaz Boru Hattı, devlet başkanlarının katılımı ile 14 Aralık 2009'da açılmıştır. Ayrıca açılışta, Türkmenistan'ın Güney Yolöten Sahası'ndaki doğalgaz yataklarının işletilmesi için 4 milyar dolarlık kredi anlaşması da imzalanmıştır.[141] Böylelikle bir taraftan Türkmenistan Rusya'ya olan bağımlılığını azaltırken, bir taraftan da Çin hem istediği enerjiye ulaşmış hem de Doğu Türkistan Bölgesi'nin sınır güvenliğini sağlama almıştır.

Çin, bölgedeki ekonomik üstünlüğünü koruyabilmek ve yeni pazarlar sağlayabilmek için, ŞİÖ'nün genişlemesinden yana bir siyaset izlemekteyse de, Rusya, kendi gücünü azaltacağı ve yeni düşmanlıklar doğuracağı gerekçesiyle buna karşı çıkmaktadır.[142]

2006 yılında Şanghay'da gerçekleştirilen ŞİÖ zirvesinde, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in, ŞİÖ yapısı içinde enerji politikalarını koordine edecek ve bölgedeki işbirliğini güçlendirecek bir "enerji kulübü" oluşturulması teklifi özellikle, bölgedeki çıkarları zedelenecek ABD'de büyük yankı uyandırmıştır. ŞİÖ içinde yer alan Çin ise giderek artan enerji ihtiyacı yüzünden, bölgedeki ülkelerle ikili enerji anlaşmaları yaparak, enerji akışını, Rusya ile arasını bozmadan, kendisine doğru çevirmeyi istemektedir. Nitekim 2006'da ucuz enerji almak isteyen Çin ile enerji ithal gelirlerini yüksek tutmak isteyen Rusya; Türkmenistan ile kendi ülkelerinden

---

[141] Hasan Duran ve Kadir Kürşat Yılmaz, "Devi Bağlayan Bağlar: Çin'in Orta Asya Enerji Kaynaklarındaki Çıkarı", *Internatıonal Conference On Eurasıan Economies*, 2011, s.37-38.

[142] Can Zeyrek, "Orta Asya'da Etkin Bölgesel Bütünleşme Çabaları: Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)", *Ege Akademik Bakış*, Cilt 3, Sayı 10, 2010, s.879-880.

geçecek doğal gaz boru hatları inşa etmek istedikleri için, iki ülke arasında gerilim yaşanmıştır. Ayrıca Çin, İran'ın da içinde olduğu Rusya liderliğindeki bir ŞİÖ'ye, dünya doğal gaz rezervleri bakımından en zengin iki ülkeyi barındıracağı için karşı çıkmaktadır.[143]

Çin için, artan enerji talebini karşılamak için Rusya'nın enerji kaynakları büyük önem taşımaktadır. Aralık 2009 itibariyle 2 bin 757 km'si kullanıma sokulan Doğu Sibirya-Pasifik Okyanusu Petrol Boru Hattı (ESPO), 2013 yılında tamamlandığında 4070 km. ile dünyanın en uzun petrol boru hattı olacaktır. Rusya'nın petrol yataklarını, Çin'in kuzeydoğusundaki petrol üretim merkezi Daqing'e bağlayacak olan ESPO ile iki ülkenin enerji işbirliği artacaktır. Fakat yukarıda da bahsedildiği üzere Çin aynı zamanda Rusya'nın nakil hatları üzerindeki etkisini de kırmaya çalışmaktadır. Bu sebeple Çin, Altay DBH projesini askıya almış, Orta Asya Doğalgaz Boru Hattı Projesi'ni geliştirmiş ve bu projeyle de Orta Asya doğalgazına Rusya'ya ihtiyaç duymadan ulaşabilme şansını yakalamıştır.[144]

Sonuç olarak, 1991 yılında SSCB'nin dağılması sonrası Hazar Havzası, jeopolitik konumu ve zengin hidrokarbür kaynakları itibariyle, uluslararası toplumun gündemine girmiştir. Hazar Denizi'nin paylaşımı, Kafkasya ve Orta Asya'da, bölgesel ve bölge dışı aktörlerin güç mücadelesi ile bölgedeki kamplaşmaları da beraberinde getirmiştir. Hazar Havzası enerji kaynaklarının keşif, çıkartma ve intikali büyük ölçüde Hazar Denizi'nin hukuki statüsüne bağlıdır. Sovyetler Birliği dönemi Hazar Denizi'ne kıyıdaş iki ülke (SSCB ve İran) varken, SSCB'nin dağılmasıyla yeni

---

[143] Haser Çomak ve Ayşegül Gökalp, "2010'lu Yıllarda Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Türkiye", *II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi, Orta Asya Toplumlarında Sosyal, Siyasi, Ekonomik Arayışlar*, Kongre Kitabı, Kocaeli 2008, 238-239.

[144] Hasan Duran ve Kadir Kürşat Yılmaz, "Devi Bağlayan Bağlar…", s.41.

kıyıdaş ülkeler ortaya çıkmıştır. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın kıyıdaş ülkelere eklenmesi, sonraki yıllarda bir takım anlaşmazlıklara sebep olmuştur. Hazar'ın statüsü, 1991 yılına kadar SSCB ile İran arasında yapılan anlaşmalarla düzenlenmekteydi. İlk olarak 1921'de yapılan bir Dostluk Anlaşması sonucu İran ve Sovyetler Birliği gemilerinin Hazar Denizi'nde serbest dolaşımı karara bağlanırken, 1935 yılında anlaşmaya yeni hükümler eklenerek, 10 millik balıkçılık bölgesi de serbest dolaşım olarak tanınmıştır. Söz konusu anlaşmalar sadece Hazar Denizi'nin yüzey ve dibinin ortak kullanımına işaret etmekteydi. Anlaşmalarda her hangi bir resmi sınır çizilmemesine rağmen, Astara-Hasangulu hattı iki taraf için gayrı resmi sınır olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda İran, Hazar'da %14'lük paya sahip olurken, geri kalan kesim ise SSCB'nin payına düşüyordu. Nitekim SSCB kendine düşen payı 1970 yılında Azerbaycan, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan arasında paylaştırmıştır. Yeni Ortaya çıkan tabloda, İran Hazar Denizi'nin dibinin ve yüzeyinin ortaklaşa kullanılmasını veya beş eşit parçaya bölünmesini önermektedir. Rusya ve Türkmenistan bu görüşü savunsalar da, Rusya zaman zaman ikili politika sergilemektedir. Bu doğrultuda 2003'te Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan ile Hazar'ın dibinin kendi aralarında paylaşılması için anlaşmıştır. Böylelikle bu anlaşma ile söz konusu ülkelere Hazar'da arama ve çıkarma faaliyetlerinin yolu açılırken, İran daha da yalnızlaşmıştır. Bölgede yalnızlaşan İran, Hazar'da bulunan petrol ve doğal gaz rezervlerini bu güne kadar işletemediği gibi, ne kadar rezerve sahip olduğunu dahi bilmemektedir. ABD, Rusya ve Çin gibi büyük aktörlerin bir biriyle çelişen siyasi ve enerji çıkarları, bölgede bulunan ülkelerin de politikalarını derinden etkilemiştir. ABD'nin 1990'ların başından itibaren dolaylı veya direkt NATO aracılığıyla Kafkasya ve Orta Asya'da varlık göstermesi, bölge ülkelerini de denge

arayışına itmiştir. ABD'nin bölgeye yönelik politikası, Rusya başta olmak üzere İran'ı etkisizleştirmek ve yalnızlaştırmaktır. Bu doğrultuda NATO çerçevesinde Barış İçin Ortaklık gibi programlarla bölge ülkelerini kendi tarafına çekerek Rusya'dan uzaklaştırmağa çalışmıştır. Bunun devamı olarak Rusya'nın enerji etkinliğini kırmak, enerji arz güvenliğini sağlamak ve bölge ülkelerinin entegrasyonunu kolaylaştırmak için ABD desteği ile 1997 GUAM Örgütü (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova) kurulmuştur. ABD, İran'ı bölgedeki enerji mücadeleleri dışında bırakmak için, 1996 yılında Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'a İran üzerinden enerji ihracatı yapmamaları telkininden bulunmuş ve Kazakistan'ı, petrolünü BTC Petrol Boru Hattı'ndan ihraç etmesi yönünde zorlamıştır. Böylelikle BTC Petrol Boru Hattı'nı hayata geçirerek, İran'ı Doğu-Batı koridorundan bay pas etmiştir. Rusya ise enerji üzerindeki kendi etkinliğini korumak amacıyla, BTC projesini engellemek için erken davranarak Bakü-Novorossik Petrol Boru Hattı'nı devreye sokmuştur. Rusya, Batı'nın yayılmacı politikasına karşı, bölgede kendi nüfuzunu korumak için 1993'te Yakın Çevre Doktrini'ni ortaya atmıştır. Doktrine göre, Rusya bölgede ekonomik ve güvenlik çıkarlara sahiptir ve diğer aktörler buna uymak zorundadır. Bu politikanın devamı olarak, 1996'da Primakov Doktrini ve 2010 yılında da Medvedev tarafından ilan edilen Askeri Doktrin'de de, Rusya, NATO'nun genişlemesine ve ABD'nin füze kalkanına kayıtsız kalmadığına değinmiştir. Rusya bununla da yetinmeyip ŞİÖ, Avrasya Ekonomik Birliği ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü yoluyla örgütlenmeye gitmiştir. 2008 yılında Rusya'nın Gürcistan'ı İşgal etmesinin altında da gelecekte enerji hatları üzerindeki etkisini koruması yatmaktadır. Bu sebepten İran'ın bölgeye yönelik dış politikası her zaman Rus dış politikasının gölgesinde kalmıştır. Bunlara karşılık Çin ise ekonomik ve güvenlik kaygıları nedeniyle 1996'da ŞİÖ'yü

kurmuş ve bu çerçevede Rusya-Çin işbirliği artmıştır. Ancak Rusya ve Çin biryandan ABD'nin bölgedeki nüfuzunu engellemek için işbirliği yapsalar da diğer yandan kendi aralarında da rekabet yaşamaktadırlar. Orta Asya ülkeleri ile enerji ve ekonomik işbirliğini arttırmaya çalışan Çin, bununla çeşitli amaçlar gütmektedir. Ekonomisi hızla geliştiği için yüksek miktarda hidrokarbür kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır. Bu sebepten bir yandan enerji ve ekonomik işbirliğine girerek, enerji güveliğini sağlamaya çalışmakta, bir taraftan da bölgede dostane ilişkiler kurarak, Doğu Türkistan sorunu ve sınır anlaşmazlıkları gibi problemlerin yanı sıra, Orta Asya'da yaşanan milliyetçilik ve radikal İslamcılık hareketlerinin de önüne geçmeye çalışmaktadır. Bununla birlikte Orta Asya ülkeleri de Çin'in ekonomik imkânlarını kullanarak, kendi ekonomik gelişmelerini sağlamakta ve Rusya başta olmak üzere diğer aktörleri de dengelemeğe çalışmaktadırlar. Çin'de aynı şekilde bölgede ABD ve Rusya'nın etkinliğini engellemeye çalışmaktadır. Bu doğrultuda Kazakistan-Çin Petrol Boru hattı ve Orta Asya Doğal Gaz Boru Hattı gibi projeler gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte Rusya petrolü de 2009 yılında Doğu Sibirya-Pasifik Okyanusu Petrol Boru Hattı ile Çin'e ulaştırılmıştır. Fakat Çin, Rusya'nın enerji nakil hatları üzerindeki etkinliğini azaltmak için, Altay Doğal Gaz Boru Hattı'nı askıya almış ve yerine Orta Asya Doğal Gaz Boru Hattı'nı getirmiştir.

2.4.İRAN'IN HAZAR HAVZASI'NDAKİ ENERJİ POLİTİKASI

2.4.1. Hazar Havzası'nda İran'ın Güvenlik Algısı

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle, kuzey sınırlarında SSCB tehdidinin ortadan kalkması İran'ı biraz rahatlasa da, Hazar Havzası'nın stratejik konumu ve zengin hidrokarbür kaynakları, ABD başta olmak üzere yeni güçlerin bölgeyle ilgilenmesine

neden olmuştur. Bu da İran'ın güvenlik kaygılarını yeniden gündeme getirmiştir. Buna ilaveten, 11 Eylül 2001 sonrası terörizmle mücadele adı altında, ABD'nin başını çektiği uluslararası ittifakın oluşturulması, bölgenin militarize olmasına da zemin hazırlamıştır.[145]

11 Eylül sonrasında Hazar enerji kaynaklarının Afganistan üzerinden, boru hatları aracılığıyla doğu ve güneydoğuya indirilmesi konusu ve Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı projesi, İran'ın enerji politikalarını sekteye uğratmış, İran'ı güvenliği konusunda endişelendirmiştir.

İran sahip olduğu jeopolitik konumunun avantajlarını Sovyetlerin çöküşünden sonra etkin olarak kullanmak istese de, ABD'nin başını çektiği uluslararası ambargo bunu engellemiştir. Çünkü uygulanan yaptırımlar nedeniyle teknolojisi ve ekonomisi gelişemeyen İran, Hazar Denizi'ndeki hidrokarbür kaynaklarının naklini sağlayacak bir boru hattı inşa edememiş ve bu büyük gelirden istediği şekilde fayda sağlayamamıştır. Bu sorunlara ek olarak Hazar'a kıyısı olan Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın Rusya ve İran'a karşı bir denge unsuru olarak ABD, Çin, AB ve Türkiye ile yakınlaşmaları da İran'ı olumsuz etkilemiştir.[146]

Orta Asya hükümetleri 11 Eylül sonrası, İran'ın desteklediği düşünülen islami radikalizmle mücadele söylemini sık sık dile getirmişlerdir. Bölge ülkelerinin tutumunun ABD tarafından da destek alması, Tahran yönetimi nezdinde endişe yaratıcı hale gelmiştir. Batı teknoloji ve sermayesine ihtiyaç duyan bölge ülkelerinin

---

[145] Hassan Kamran, "Berresi Nagş-i Derya-yi Hezer Der Tehvvolat-i Jeopolitiki-yi Mentage, [Hazar Denizi'nin Bölgedeki Jeopolitik Gelişmelere Etkisi], *Joghrafya Dergisi*, Sayı 28, 2010, s.16.

[146] Fatih Özbay, *Hazar'da Güvenlik İkilemi Ve Silahlanma Yarışı (Hazar Raporu)*, Hazar Stratejik Enstitüsü, Yaz 2013, s.12-13.

dış politikalarının Batı eksenine kayması da İran'ı rahatsız eden diğer bir unsurdur. Bu sebepten Tahran yönetimi rejim faaliyetlerini sürdürebilmesini gerektiren insani gücü yetiştirebilmek için, Çin ve Rusya Federasyonu gibi ülkeler ile stratejik ilişki kurma yoluna girmiştir. Büyük Oyun'da, bölgesel anlamda İran'a rakip olan Türkiye'nin, ABD ekseninde hareket etmesi, İran'ı Rusya ile işbirliğine daha da yakınlaştırmıştır.

Ancak, bölgede yaşanan siyasi hava sonucu, İran-Rusya ilişkileri Rusya lehine dönmüştür. Bu sebepten Rusya'nın Orta Asya ve Kafkasya'daki gelişmeler karşısında (hukuki statüsü, boru hatları güzergâhı, askeri varlık vb.) yürüttüğü güvenlik stratejisi, İran'ın güvenliğini derinden etkilemektedir.

Rusya, Hazar'da ikili hukuki statüyü (deniz tabanının bölünmesini ve yüzeyinin ortaklaşa kullanılmasını) savunarak iki amaç gütmektedir. Birincisi petrol ve doğal gaz ile ilgili çıkarlarını korumak, ikincisi de bölgede askeri varlığını genişletmektir. Hazar'ın hukuki statüsü ile ilgili olarak sürekli karar değiştirmesi, Rusya'nın bundan olabildiğince çok çıkar sağlama amacı güttüğünü göstermektedir. Hazar Denizi'nin yüzeyinin ortaklaşa kullanılmasını öneren Rusya, askeri gücünün verdiği avantajla, Hazar'ı kendi egemenliği altında tutmak istemektedir. Deniz yüzeyinin serbest kullanılması halinde ise, askeri denge, askeri gücü Azerbaycan'dan daha zayıf olan İran aleyhine dönecektir.[147]

İran, 1994'te imzalanan Asrın Anlaşması'na dahil edilmemiş, fakat 1996'daki Şah Deniz Projesi'nde yer almıştır. Böylelikle Azerbaycan'ın Hazar Denizi'nde yaptığı faaliyetleri de onaylamıştır. Yaptırımlar nedeniyle Hazar enerji kaynaklarının işletilmesi ve sevkinde yer almayan İran, Hazar'ın statüsü konusunda Rusya ile

[147] Patrik Klavson, *Tehrimha-yi Amrika Eleyh-i İran*, s.14.

işbirliği içine girmiştir. İran geçmişte olduğu gibi bugün de, Hazar Denizi'nin statüsü sorununu kendi güvenliği ile ilgili konularda bir koz olarak kullanmaktadır. Çünkü Hazar Havzası'ndaki ülkelerin açık denizlere erişebilmesi ancak Türkiye, İran, Rusya, Çin ve Afganistan aracılığı ile olabilmektedir.[148]

İran'ın, Sovyetlerin dağılmasından olumsuz etkilenmesinin bir başka nedeni de, Soğuk Savaş'tan galip çıkan ABD ve Batı ittifakının İran'a karşı daha güçlü konuma gelmiş olmasıdır. Mesela, bölgesel olmaktan çıkan Dağlık Karabağ sorunu İran'ı uluslararası arenada zor durumda bırakmaktadır. Çünkü Dağlık Karabağ'ın Güney Kafkasya'nın tam ortasında yer alması ve Doğu-Batı yönünde Hazar Havzası'nı Türkiye'ye Avrupa'ya, Kuzey-Güney yönünde de Rusya'yı İran'a bağlaması, meselenin sadece bölgesel değil, aynı zamanda uluslararası alanda da siyasi, ekonomik ve güvenlik yönünden önemli olduğunu göstermektedir. Bu sorun sadece Azerbaycan ve Ermenistan için değil, İran için de önemli bir dış politika sorunudur. Yani İran için Dağlık Karabağ sorunu, Azerbaycan-Türk kimliğinin güçlenmesi ve yeni talepler ileri sürmesi bakımından büyük önem arz etmektedir.[149]

Kafkasya'nın NATO için jeostratejik önemini artıran faktörler arasında, bölgede zengin hidrokarbür rezervlerinin varlığı, 11 Eylül sonrası uluslararası terörizmle yapılan mücadele çerçevesinde Afganistan'da yapılan "Enduring Freedom" operasyonu ve ardından NATO öncülüğünde oluşturulan ISAF yer almaktadır. NATO ile birlikte bölge dışı ve bölgesel aktörlerin Orta Asya ve Kafkasya'da etkinliklerini artırma çabaları ve bölgedeki enerji kaynakları üzerindeki

---

[148] Mustafa Gökçe, "Soğuk Savaş Öncesinden Günümüze İran'ın Hazar Denizi Siyaseti", *Tarihin Peşinde*, Sayı 6, 2011, s.168-170

[149] Turgut Demirtepe, *Dağlık Karabağ Sorunu Dar Alanda Büyük Oyun*, 1.baskı, Ankara, Usak Yaınevi, 2011, 63-65.

rekabetleri, bu bölgelerde "ikinci büyük oyunun" başladığı tezlerinin ortaya atılmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda Avrupa Birliği ülkelerini enerji alanında Rusya'ya olan bağımlılıktan kurtaracak alternatif Hidrokarbür kaynakları yine Orta Asya ve Kafkasya'da bulunmakta ve bu kaynakları Avrupa'ya ulaştıracak en uygun güzergah da Türkiye üzerinden geçmektedir. Bu nedenle Hazar Havzası petrol ve doğal gaz kaynaklarını Rusya ve İran toprakları dışındaki bir hattan ulaştıracak projeler ABD ve AB tarafından büyük destek görmüştür. Aynı zamanda bu bölgelerde, enerji kaynaklarının çıkarılması ve dünya pazarlarına taşınması konusunda ABD, Rusya, Çin, İran ve Türkiye'nin stratejik çıkarları çatışmaktadır.[150]

2.4.2. İran'ın Hazar Politikasına Genel Bir Bakış

Safevi Devleti'nin 16. asrın başında kurulması ile İran topraklarında ilk olarak Kızılbaşlık/Alevilik mezhebi benimsenmişse de sonradan bu inanç, Fars kültürünün de etkisiyle, Şiiliğe doğru kaymıştır. Bu sebepten, 16. asırdan itibaren İran, sadece Osmanlı ve Arap ülkeleri ile değil, aynı zamanda, Moğol hâkimiyetinden sonra Sünniliğin merkezlerinden olan Orta Asya ile de mezhep çatışmalarına girmiştir. Sonuçta İran, her ne kadar tarihi ve kültürel bağları olsa da, mezhebi farklılık sebebiyle Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerini en aşağıya çekmiş ve böylece Orta Asya'nın, Batı ile arasındaki köprü de yıkılmıştır.

16. asırdan 20. asrın sonuna kadar İran ve Orta Asya ilişkileri tamamen mezhep çekişmeleriyle geçmiştir. Bu çekişmelerde İran tarafının üstünlüğü yadsınamaz. Ancak İran bu üstünlüğünü, 19. asırda Rusya'nın Orta Asya'da

[150] Gökhan Özkan, "Soğuk Savaş Sonrası Orta Asya Ve Kafkasya Ekseninde Türkiye-NATO -Rusya İlişkileri Ve Türk Dış Politikası'na Yansımaları", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, 2010, s.116-125.

hâkimiyet kurması ile kaybetmiştir. Bunun yanı sıra İngiltere'nin de bölgeye ilgi göstermesi, İran'ın bölgedeki faaliyet alanlarını oldukça sınırlandırmıştır.[151]Bu yüzlerce yıllık kopuş, ancak Sovyetler Birliği'nin 1991'deki dağılmasıyla son bulmuştur. Bu dağılmayla birlikte ortaya çıkan, yeni ve asırlarca SSCB'nin hâkimiyetinde kalmanın etkisiyle kültürleri değişmiş devletlerle İran'ın ilişki kurması daha kolay olacakken, bu kez de büyük devletlerin bölgedeki çıkar çatışmaları ortaya çıkmıştır. 1991 tarihinde SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Amerika Orta Asya ile yakından ilgilenmeye başlamış ve böylece Orta Asya İran için, Amerika'nın kendisini kuzeyden kuşattığı bir bölge haline gelmiş ve doğal olarak İran'ın güvenlik kaygıları da artmıştır. Amerika'nın çıkarlarının bu bölgede Rusya ile çatışması, her iki ülkenin de kendi çıkarlarına göre bölge devletlerini dizayn etmeye çalışmaları, gerçi en büyük zararı yine bölge ülkeleri görmüştür, İran'ın zararına olmuştur. Çünkü İran Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan yeni düzende, hem siyasi hem de ekonomik çıkarlarını koruyacak bir yer edinmeyi umuyordu. Bölgenin gerek petrol gerekse doğal gaz açısından zengin olması ve bu kaynakların Batı'ya en kısa yoldan, yani İran üzerinden ihraç edileceği düşüncesi İran için oldukça kârlı olacaktı. Fakat bırakın kâr etmeyi, aksine İran, Orta Asya'nın yeni durumundan dolayı eskisine göre daha zarar etmiştir. Bu bölgedeki çıkar çatışmalarından dolayı, özellikle ABD'nin bölgede bulunması nedeniyle, İran'ın kuzey jeopolitiğinin savunma ve güvenlik maliyetleri daha da artmıştır.[152]

---

[151] Kaan Dilek, *İran'ın Orta Asya Politikaları*, Ankara, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi, No 7, 2011, s.43.

[152] Enayatollah Yazdani, Najmeh Masoudi, Hosein Dalvan, "Berresi-yi Ruykerd-i Emniyeti-yi İran Der Asya-yi Miyane", [İran'ın Orta Asya'ya Yönelik Güvenlik Algısıa bir Bakış], *Faslname-ye Asyaye Miyane ve Ghafghaz*, Sayı 79, 2012, s.155-156.

İran'ın 1991-1993 arası bölgeye yönelik dış politikasını "sarhoşluk dönemi" olarak adlandırmak yerinde olacaktır. Çünkü bu dönemde bölgeye yönelik İran dış politikası ideolojik eksenli mezhepçi politika izlemekte ve Bonyad-i Mostezefan (Yoksullar Vakfı) gibi bazı devlet kurumları aracılığıyla mezhepçiliği diriltmeye yönelik girişimlerde bulunmaktadır. Fakat bu siyaset 1993'te dönemin Cumhurbaşkanı Hashemi Rafsanjani'nin (Haşimi Rafsancani) Orta Asya'yı ziyareti ile değişime uğramıştır. Ziyaret sırasında dini konulardan ziyade ekonomik konulara değinilmiş ve böylelikle 1990'lı yılların sonuna dek bölgeye yönelik İran dış politikasının yol haritası da çizilmiştir. İran bu dönemde Kuzey'de ekonomik çıkar, Güney'de ise güvenlik dengesi arayışındaydı. Devrim sonrası İran dış politikasının ideolojik temelini oluşturan "Devrim İhracı" Orta Asya için pek de geçerli olmamıştır. Çünkü mezhep farklılığından dolayı Orta Asya toplumları Türkiye ve Suudi Arabistan gibi ülkelerden daha çok etkilenmekte idiler. Genel olarak İran'ın etkisi çok olmasa da ticari mal ihracıyla sınırlı kalmıştır, ki Türkiye ve Çin gibi ülkelere kıyasla, bu ticaret oldukça küçük çaptadır. İran'ın Bölgeye yönelik diğer bir amacı da güvenlik meselesi olmuştur. SSCB sonrası bölgede oluşan güç boşluğundan endişelenen İran; ABD, Türkiye ve mezhepsel açıdan Suudi Arabistan gibi ülkelerin bölgedeki etkinliklerinden çekinmektedir. ABD'nin 2001 sonrası bölgeye yerleşmesi, İran'ın bölgeye yönelik dış politikasını derinden etkilemiştir. Bu tarihten sonra İran'ın dış politikası, ekonomik ve siyasi ambargoları delme yoluna gitmiştir. Ayrıca İran, ABD'nin bölgedeki varlığını dengelemek için Rusya ile aynı çizgide hareket etmiş ve sonuçta İran dış politikası, Rus dış politikasının gölgesinde kalmıştır.[153]

[153]Mehdi Sanayi, Fatmeh Atri, "Mokayese-yi Tehlili-yi Siyaset-i Harici-yi İran ve Rusiye Der Asya-yi Miyane", [Orta Asya'ya Yönelik İran ve Rusya'nın Dış Politikasını Karşılıklı

Bölgesel örgütler İran'ın Orta Asya devletleri ile ilişkilerinde önemli bir yere sahiptir. İran birçok stratejik bölgeyle komşu olduğundan dolayı, bölgesel güvenlik İran açısından büyük önem arz etmektedir. Çünkü bölgesel çatışmalar, İran güvenliğini derinden etkilemektedir. Dolayısıyla İran bölge dışı aktörlerin bölgede etkinlik kurmalarına karşı çıkmaktadır. Buna karşın bölgesel güvenliğin korunması için de bölgesel bir güvelik çatısının oluşturulmasından yana olmuştur. Bu doğrultuda Şanghay İşbirliği Örgütü'nün güçlenmesini arzu etmekte ve gözlemci üye olarak iştirak etmekte ve tam üye olmak için de yoğun çaba göstermektedir.[154]

İran, ekonomik ve kültürel işbirliği hedefleyen, ECO'nun (Ekonomik İşbirliği Teşkilatı) kurucularındandır. İran, bölgeyi her ne kadar kendi coğrafi kültürel alanı dahilinde görse de, pratikte başarılı bir sonuç alamamıştır. Ancak son yıllarda, Farsça konuşan ülkeleri kendi etki alanında toplamak için, etnik ve ırk temeline dayanan "Ariayi Birlik" adlı bir söylem ortaya atmıştır. Bu söylemle ilgili ortak bir komisyon kurma fikri, 2006 yılındaİran, Afganistan ve Tacikistan cumhurbaşkanlarının, Tacikistan'ın Başkenti Duşanbe'deki toplantılarında karara bağlanmıştır.[155]

İran, kendisini, Orta Asya enerji kaynaklarının uluslararası piyasaya taşınmasında, doğal bir geçiş güzergâhı olarak görmüştür. Bu sebepten bölgeyle ilgili temel ekonomik politikaları, enerji kaynaklarının taşınması, ikili ve çok taraflı anlaşmalar ile petrol ve doğal gaz boru hatlarına odaklanmıştır. Sovyetlerin dağılması ve ardından Hazar Denizi'nin hukukî statüsüyle ilgili ortaya çıkan ve hâlâ

İnceleme], *Motaleat-e Urasyaye Markazi*, Cilt 4, Sayı 9, 2011, s.24-25.

[154]Mohammad Kazem Sadjadpour, *Çaharçubha-yi Mafhumi ve Pajuhişi Berayi Siyaseti Harici-yi İran*, [İran Dış Politikasının Çerçevesine Bir Bakış], Tahran, Dafare Motaleate Siyasi Yayınları, 2004, s.26.

[155] Mehdi Sanayi, Fatmeh Atri, *Mokayese-yi Tehlili-yi*…s.26

çözüme kavuşmamış sorunlar, İran'ın Hazar Havzası'ndaki enerji kaynaklarına yönelik politikalarını olumsuz etkilemektedir. Çünkü önceleri bu konuda Rusya'nın desteğini alsa da, sonradan Rusya'nın İran'ın zararına Kazakistan ve Azerbaycan ile Hazar konusunda anlaşmalar yapması İran'ı sıkıntıya sokmuştur. Hazar'daki ortak paylaşım konusunda kendisini sadece Türkmenistan desteklemiştir. Eğer İran, Hazar Havzası enerji kaynaklarından, kendisine önerilen yüzde 20 payı almayı kabul ederse, buradaki sektörel bölünmeyi de kabul etmiş sayılır; ancak istediği paydan daha az paya sahip olacağı için bu sektörel paylaşımı reddetmiştir. Bu sebepten Azerbaycan ile arası açılmış, sonuçta Azerbaycan, Türkiye ile yakınlaşmıştır. [156]

İran açısından Kafkasya'nın durumu, Orta Asya'ya göre biraz farklıdır. Azerbaycan ile İran arasındaki etniksel ve dinsel temelli karşılıklı güvensizlik ve Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Karabağ sorunu, Türkiye'nin bölgeye yakınlığı ve etkisi, İran açısından ciddi konulardır. Bölge ülkelerinin ekonomik ve askeri açıdan yetersiz olması, dış politikalarının diğer güçlerin etkisi altında kalmasına yol açmaktadır. Bu durum da, bölge ülkelerinin İran'a karşı dış politikalarını derinden etkilemektedir. Örneğin, Gürcistan İran ile yakın ilişkiler kurmak istemesine rağmen Batı'nın baskısı sonucu geri adım atmak zorunda kalmıştır. Ayrıca bu baskılar neticesinde İran da uluslararası enerji koridorları dışında bırakılmıştır.[157]

---

[156] Kaan Dilek, *İran'ın Orta Asya Politikaları*,…s.48-49

[157]Reza Simbor, "Ceyegeh-i İran Der Tahavvolat-i Jeopolitik-i Asya-yi Merkezi ve Kafkaz", [İran'ın Orta Asya ve Kafkasya'da Jeopolitik Gelişmelerdeki Yeri], *Joghrafya ve Toseeyei Nahiyeei*, Sayı 6, 2006, s.83.

2.4.3. İran'ın Enerji Politikası Bağlamında Hazar Havzası'ndaki Ülkelerle İkili İlişkileri

2.4.3.1. İran – Rusya

Dünya petrol rezervleri sıralamasında Rusya, 80 milyar varil petrol ile 8. sırada yer almaktadır. Doğal gaz sıralamasında ise iki farklı rakam bulunmaktadır. BP'nin 2015'te yayınladığı rapora göre Rusya,32.9 trilyon metreküp doğal gaz rezerviyle, 33.6 trilyon metreküp doğal gaz rezervine sahip olan İran'dan sonra, dünya ikincisidir.[158] Buna karşın EİA'nın 2015 raporunda ise Rusya, 1.688 trilyon küp fit doğal gaz rezerviyle dünya birincisi olurken, İran 1.201 trilyon küp fit ile ikinci sırada yer almaktadır.[159] Buna rağmen Rusya, hem petrol ve doğal gaz rezervleri açısından, hem de üretimi açısından dünya enerji tedarikinde en başta gelen ülkelerden biridir. Özellikle doğal gaz konusunda dünya enerji güvenliğinin sağlanması açısından çok kritik bir yere sahiptir. Rusya 2014 yılında, %30'dan fazla Avrupa'nın ham petrol ve doğal gaz ihtiyacını karşılamıştır. Ayrıca, 2014 yılında, Rusya'nın ham petrol ihracatının %70'den fazlası ve doğal gaz ihracatının neredeyse %90'ı Avrupa'ya gitmiştir. Yani AB ülkeleri ve Rusya üretici ve tüketici olarak birbirlerine bağımlıdırlar. Çünkü Rusya'nın ekonomisi büyük oranda hidrokarbür kaynaklara bağımlıdır ve petrol ve doğal gaz gelirleri hükümet bütçe gelirlerinin %50'sinden fazlasını oluşturmaktadır.[160]

Jeopolitik nedenlerden dolayı, Rusya tarih boyunca güney denizlerine ulaşmak için yayılmacı bir politika izlemiştir. Böylelikle Çarlık Rusya'sının güneyinde olan İran, her zaman Rus yayılmacılığıyla karşı karşıya kalmıştır. Ancak

[158] BP Statistical Review of World Energy, 2015.

[159] Energy İnformation Edministration 2015.

[160] Energy Information Administration (EIA), 2015.

1990'da SSCB'nin dağılması ile birlikte yeni devletlerin kurulması ve İran'ın Batı ile yaşadığı sorunlar ve nükleer faaliyetleri sonucu yalnızlaşması, İran, Rusya ile işbirliğine girme mecburiyetinde kalmıştır.[161] Bütün bunlara rağmen iki ülke arasında bölgedeki jeopolitik koşullar nedeniyle özellikle hidrokarbür enerji alanlarda rekabet söz konusudur. Ambargoların kalkması ve Batı'lı petrol şirketlerinin İran enerji piyasasına girmeleri önümüzdeki yıllarda bu rekabeti gözle görünür şekilde arttıracaktır.

Petrol ve doğal gaz açısından dünyada önemli yere sahip olan Rusya, ülke içi ve dışında geniş dağıtım ağı oluşturarak, Avrupa ve Asya pazarlarına enerji kaynaklarını ulaştırmada diğer bölgelerdeki rakiplerine göre üstünlük sağlamıştır. Rusya 1997'den itibaren, AB ve diğer ülkelere petrol ve doğal gaz ulaştırmak amacıyla boru hatları ve güzergâh çeşitlendirme stratejisini gütmektedir.[162]

Bu siyasetin sonucu Rusya, 18AB ülkesi başta olmak üzere 20'den fazla ülkeye doğal gaz ihraç etmektedir. Rusya ve İran'ın ekonomileri petrol ve doğal gaz gelirlerine bağımlı olduğu için, her iki ülke de uluslararası petrol piyasalarının istikrarından yanadırlar. Ancak İran'ın tersine Rusya OPEC üyesi olmadığından üretim kotası da söz konusu değildir. Buda Rusya'nın tek taraflı OPEC'in yarattığı piyasa istikrarından yararlanması anlamına gelmektedir. Rusya ve OPEC üyeleri İran'a karşı stratejik bir tehdit sayılmasalar da, giderek üretimini çoğaltan Rusya,

---

[161] Mahmoud Shouri, "İran ve Rusiye, Az Movazene-yi Godret Ta Mesele-yi Hoviyet", [İran Ve Rusya, Güç Dengesinden Kimlik Meselesine], *Faslnameh Nameye Ravabete Kkareji,* Cilt1, Sayı 2, 2009, s.236.

[162] İbrahim Hasanoğlu, "Rusya-Avrupa Birliği İlişkilerinde Enerji Faktörü", http://akademikperspektif.com/2014/04/18/rusya-avrupa-birligi-iliskilerinde-enerji-faktoru/ (E.T.04.02.2016).

OPEC dışı önemli aktör olarak, uluslararası petrol ve doğal piyasalarında tehdit gibi algılanmaktadır. Aslında Avrupa doğal gaz pazarı, İran ve Rusya açısından önemli bir rekabet alanıdır. Çünkü AB, enerji güvenliği doğrultusunda enerji kaynaklarını çeşitlendirmek istemektedir. Rusya doğal gazına aşırı derecede bağımlı olan Avrupa, İran petrol ve doğal gazını alternatif olarak görmektedir. Ayrıca Ukrayna krizi nedeniyle AB'nin Rusya ile yaşadığı anlaşmazlıklarda, enerji faktörünün AB için ne kadar önemli olduğunu göstermiştir.[163]

Batı tarafından İran'a karşı uygulanan ambargolar en çok Rusya'ya faydalı olmuştur. Özellikle İran'ın petrol ve doğal gaz sahalarını ve endüstrisini hedef alan yaptırımlar, Rusya lehine olmuş ve Rusya BM Güvenlik Konseyi'nde alınan ambargo kararlarına olumu oy kullanmıştır. ABD başta olmak üzere Batılı ülkeler, Hazar Denizi ve Orta Asya'nın Petrol ve doğal gazının boru hatları ile İran ve Rusya toprakları üzerinden dünya piyasalarına çıkmasına karşı çıkmışlar, buda Rusya'nın işine gelmiştir. Rusya, İran'ın devre dışı bırakıldığı boşluktan yararlanarak tüm siyasi ve maddi imkânlarıyla AB doğal gaz pazarını eline geçirmiştir.[164]Bu bağlamda Rusya kendi tekelini ve etkisini korumak amacıyla, Hazar Havzası (Orta Asya) ülkelerinin (Kazakistan, Türkmenistan) petrol ve doğal gazını kendi boru hatlarıyla uluslararası piyasalara sevk etmeye bu ülkeleri ikna etmiştir. Türkmenistan doğal

---

[163] Mustafa Cem Ünal, *Rus Dış Politikasında Enerjinin Rolü Ve AB Enerji Politikasına Etkisi*, YLT, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s.129.

[164] Mesoud Eslami, "Diplomasi-yi Enerji-yi İran ve Rusiye; Zeminehay-i Hemgeray-i ve Vagera-i", [İran Ve Rusya'nın Enerji Diplomasisi; Ayrışma Ve Uzlaşma Konuları], *Faslnameh Rahbord Dergisi*, Cilt 27, Sayı 64, 2012, s.211-217.

gazının Rusya topraklarından dünya pazarına sevk edilmesiyle ilgili, iki ülke arasında 2003 yılında 25 yıllık bir anlaşma imzalanmıştır.[165]

Rusya bölgede, kendi iradesi dışındaki doğal gaz ile ilgili girişimleri sabote etme çabasındadır. Rusya, İran'ın Batı yönüne yönelmesinden ziyade, Asya ve Doğu pazarlarına yönelmesinden yanadır. AB ve Türkiye'yi doğal gaz ile kendine bağımlı kılan Rusya, İran'ın bu tabloyu değiştirebileceği her hangi bir projede yer almasını istememektedir. Orta Asya, Azerbaycan ve İran doğal gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmasını amaçlayan Nabucco Projesi buna bir örnektir. İran'ın ambargolardan dolayı Nabucco Projesi'nde şansı yokken, Rusya projeyi sekteye uğratmak amacıyla, Orta Asya'da Türkmenistan ve Kazakistan gibi ülkelere doğal gazlarını Rusya'ya satmaları için baskı uygulamıştır.[166]

Rusya, Macaristan gibi Nabucco projesi dahilindeki diğer aktörlerle de ikili anlaşmalar imzalamıştır. Nabucco'ya alternatif olabilecek, Mavi Akım ve benzeri boru hatları inşası yoluna girmiştir. İran ve Rusya arasında anlaşmazlığa sebep olan bir diğer husus da, Hazar Denizi'nin hukuki statüsüdür. Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirlenmemesine rağmen, Rusya diğer komşularıyla anlaşarak, İran'ı devre dışı bırakmıştır. Kazakistan, Azerbaycan ve Rusya kendi aralarında anlaşsalar da, İran ve Türkmenistan'ın sorunu çözebilmeleri şimdilik mümkün görünmemektedir. İran ile Rusya arasında hukuki statüde anlaşmazlık olsa da, her iki

---

[165]Adem Kuzu, *Putin Dönemi Rus Enerji Politikasınıntürkiye'nin Enerji Politikasına Etkileri*, YLT, Ankara, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s.69.

[166] Kadir Dikbaş, "Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi", *Avrasya Dosyası*, Cilt 7, Sayı 2, Yaz 2001, s.86.

ülkede, Hazarın bölünmesinden önce, deniz altından enerji boru hatlarının geçmesine karşıdırlar.[167]

İran ve Rusya petrol, doğal gaz ve nükleer santral inşası gibi alanlarda işbirliği yapmaktadır. 1999 yılında Rusya'nın Gazprom doğal gaz şirketi, İran'ın Güney Pars doğal gaz sahasında 110 milyon dolar yatırım ile başlamıştır. Diğer bir anlaşmada, Gazprom, Malezya'lı Petronas ve Fransız şirketi Total ile bir konsorsiyum bağlamında Güney Pars'ın 2. ve 3. Fazlarını işletmiş ve 2 milyar dolarlık yatırımla %30'luk bir hisseye sahip olmuştur. Tüm bunlara rağmen, Rus şirketi Gazprom İran'da kalıcı olmamış ve Güney Pars'ın 4. ve 5. Fazlarının işletilmesi konusunda İran tarafı ile görüşmelerinin uyumlu geçmesine rağmen, belli olmayan sebepten, nihai anlaşma için bir daha geri dönmemiştir. O Dönemin Başbakanı Çernomidin aynı zamanda da Gazprom'un müdürü idi.

Gazprom, İran-Pakistan-Hindistan arasında hayata geçirilmesi planlanan Barış Boru Hattı (IPI) projesinde değiş tokuş (swap) bağlamında yer almak istiyordu. Yani İran'a Kuzey'den doğal gaz verip yerine İran'ın Güney Pars Sahası'ndan doğal gaz çıkarıp ihraç edecekti. Ama projenin hayata geçirilmemesi sonucu gündemden çıkmıştır.[168]

İki ülke2008 yılında ortak bir şirket kurulması için anlaşma imzalamışlardır. Güney Pars Sahası'nın geliştirilmesi ve genişletilmesi, Hazar Denizi petrolünün

---

[167]Hamid Hosseini ve Morteza Bagheriyan, "Tasellot-i Rusiye Ber Bazar-i Enerji-yi Ettehadiye-yi Urupa Ve Mohalefete İn Keşver Ba Erze-yi Enerji-yi İran Be Urupa", [Rusya'nın AB Enerji Piyasasını Kontrolü Ve İran Enerjisinin AB'ye Akışına Karşı Olması], *Naft ve Siyasate Kkareji*, Mahmoud Vaezi (der.), Tahran, Ayin Gostar Yayınları, 2010, s.479.

[168] Roya Khaleghi, "Tahran-Mosko; Çerağha-yi Rabite Roşen Mişeved", [Tahran- Moskova; İlişkilerde Yeşil Işık], *Asr-e Enerji Dergisi*, Cilt 8, Sayı 19, 2014, s.11.

Umman Denizi'ne transferi (Neka-Jask Petro boru hattı), İran'ın kuzeyinde rafineri inşa edilmesi ve Kuzey Azadeghan (Azadegan-i Şomali) sahasının araştırılması ve işletilmesi gibi konular hakkında anlaşmışlardır.[169]

Mayıs 2015'te Rus Gazprom şirketi yetkilisi Tahran'da yaptığı açıklamada, İran ve Gazprom'un Güney Pars doğal gaz sahasının işletilmesinde işbirliğine gideceklerini açıklamış ve Rusya'nın da son dönemde Batı tarafından uygulanan bazı yaptırımlara maruz kaldığını, iki ülkenin durumunun benzerlik taşıdığını ve İran ile birçok ortak noktaya sahip olduklarını belirtmiştir. Gazprom temsilcisi Sergei Lasotenko;*"Önemli olan şu ki, İran bir kaç yıl boyunca yaptırımların uygulandığı bir dönemde nasıl çalışılacağını ve ambargoların nasıl delineceği konusunda bir çok tecrübe elde etmiş ve bu konu ise şimdilerde kendisi de ambargo ve yaptırımlara maruz kalan Rusya için önemli bir husus"* diye eklemiştir. Lasotenko sözlerinin devamında ise Batılı ve Amerikan enerji şirketlerinin İran enerji pazarına girmek için gün saydıklarını belirtmiş ve "Bence İran ve Rusya, İran ve Amerika'dan daha çok bir birine yakınlar ve bu iki ülke arasında, örneğin Güney Pars doğal gaz sahası gibi ortak çalışma alanları çoktur." demiştir.[170]

---

[169] Jahangir Karami, "Ravabet-i İran ve Rusiye Der Salha-yi 1368- 1388", [1989-2009 Yılları Arası İran-Rusya İlişkileri], *Motaleaate Urasiya-ye Markazi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, 2010, s.117.

[170] http://turkish.mehrnews.com/news/1854806/%C4%B0ran-ve-Gazprom-G%C3%BCney-Pars-do%C4%9Falgaz-sahas%C4%B1nda-i%C5%9Fbirli%C4%9Fi-yapacak (E.T.01.02.2016).

2.4.3.2. İran – Türkmenistan

İran, SSCB döneminde Orta Asya cumhuriyetleri ile herhangi bir ikili ilişki kurma imkânına sahip olmamıştır. Sovyet lideri Gorbaçov'un 1997'de uygulamağa koyduğu "perestroyka" ve "glasnost" reform programları sayesinde İran, bir nebze de olsa Moskova bağlantılı ilişki kurmağa çalışmıştır. SSCB'nin dağılmasından birkaç ay önce, dönemin Dışişleri Bakanı Ali Akbar Vilayati, 1991 yılında Türkmenistan başta olmak üzere diğer Müslüman cumhuriyetlere bir dizi ziyaretlerde bulundu. İkili ilişkiler ise ancak Türkmenistan bağımsızlığını kazandıktan sonra gerçeklemiş ve İran, Türkmenistan'ı tanıyan ilk ülkelerden biri olmuştur.

Türkmenistan, İran ile kara ve denizde komşu olmasına rağmen, İran'ın Orta Asya'ya açılan kapısı konumundadır. Hazar Denizi'nin hukuki sorunu konusunda iki ülkenin görüş yakınlığı ve İran'ın Türkmenistan petrol ve doğal gazının dünya enerji piyasalarına ve özellikle Avrupa'ya ulaşması için transit ülke konumunda olması, ikili ilişkinin önemini ortaya koymaktadır. Günümüzde İran, Rusya'dan sonra Türkmenistan'ın ikinci ticari ortağıdır. İran Türkmenistan'da enerji alanında 500 milyon dolardan fazla yatırım yapmıştır.[171]

İran, Orta Asya ile arasında kapı görevi gören Türkmenistan ile ilişkilerine özel bir önem vermektedir. Bu sebepten Türkmenistan üzerinden gerçekleştireceği kara ve demiryolu ulaşım ağları ile Sovyetlerin eski ulaşım ağlarına bağlanarak, kendisine komşu olmayan Özbekistan, Kazakistan gibi Orta Asya ülkelerine ulaşmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda 1996 yılında İran-Türkmenistan

[171] Mortaza Daman Pak Jami, "Diplomasi-yi İktisadi-yi Cumhuri-yi İslami-yi İran Der Asya-yi Merkezi", [İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya'da İktisadi Diplomasisi], Tahran, Vezarate Kharejeh Yayınları, 2009, s.274-276.

arasında bir demiryolu ağı kurulmuştur. Böylelikle İran, bu proje ile tarihi İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması projesinde önemli avantaj sağlamıştır.

Türkmenistan ve İran ilişkide bulundukları ülkeleri fazla kırmadan birbirleriyle ilişki kurma çabası içindedirler. İki ülke de kendi menfaatleri açısından yakın oldukları Rusya'yı karşılarına almadan dengeli bir ilişki geliştirme yollarını aramaktadırlar. 2011 yılında Türkmenistan'da, Özbekistan, İran, Umman ve Katar'ın katıldığı kara, deniz ve demiryolu taşımacılığı anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma kuzey-güney ulaşımında önemli bir adım olmuştur. Böylelikle İran'ın yıllardır amaçladığı Orta Asya ve Körfez arasındaki kuzey-güneş koridoru da oluşturulmaya başlanmıştır. Ayrıca Türkmenistan'ın elde ettiği "tarafsızlık statüsü" de İran'ın güvenliği açısından önemli olmuştur.[172]

Türkmenistan'ın kanıtlanmış petrol rezervi 0,6 milyar varil civarındadır.[173] 1990'lı yılların başında düşüşe geçen ve 1995'de tekrar toparlanan Türkmenistan'ın petrol üretimi, 1996 yılında 88.000 varil/gün, 1998 yılında ise 130.000 varil/gün'e kadar çıkmış ve 2003 yılında da 207.000 varil/gün seviyesine ulaşmıştır. Türkmenistan, petrol ihraç boru hattına sahip olmadığı için, ürettiği petrolün ihracatında gemi (tanker) yolunu kullanmak zorundadır. Bu durum da petrol endüstrisini olumsuz etkilemektedir.[174]

Türkmenistan doğalgaz rezervleri bakımından ise dünyanın en zengin ülkeleri arasında yer almaktadır. Amuderya ve Murgab doğalgaz sahaları en önemli sahalardandır. Türkmenistan sahip olduğu yaklaşık 17.5 trilyon metreküp

---

[172] Kaan Dilek, *İran'ın Orta Asya Politikaları*…,s.61-62.

[173] BP Statistical Review of World Energy, 2015.

[174] International Energy Agency, World Energy Outlook, 2004 p.108.

kanıtlanmış doğal gaz rezervi ile dünya sıralamasında dördüncüdür. Bu rezerv dünya doğalgaz rezervlerinin %9.3'üne denk gelmektedir.[175]

Hazar Denizi'nin hukuki statüsü konusunda ise diğer üç ülkenin (Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan) yaklaşımına karşın, İran ile Türkmenistan aynı fikirde olmuşlardır. Buda iki ülkenin gelecekteki enerji ve ticari ilişkilerini olumlu etkilemiştir. Petrol alanında iki ülke arasındaki ilişkiler daha çok ihracata yöneliktir. Bu bağlamda iki projenin uygulanması planlanmıştır. İlk proje olan Petrol Takası Projesi günümüzde uygulanmaktadır. Bu çerçevede İran; Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'dan ithal ettiği petrolü kendi kuzey bölgesinde kullanmakta, bunun karşılığında da petrolünü Basra Körfezi'nde bu ülkelere vermektedir. Bu petrol takası düzenli olmamakla birlikte, aralıklarla devam etmiştir. En son (2008) günlük 200 bin varile ulaşmıştır. Ancak bu işlem boru hattı ile değil, tankerler aracılığı ile Hazar Denizi'nde Neka limanından gerçekleşmektedir. İkinci proje olan Kazakistan-Türkmenistan-İran Petrol Boru Hattı ise hayata geçirilememiştir. Boru hattının hayata geçirilmemesinin ana nedenlerinden biri ABD'nin bu projeye karşı,2002 yılında temeli atılan Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattını desteklemesi olmuştur.[176]

Bağımsızlığını kazandıktan sonra, petrolünü Avrupa'ya pazarlamak isteyen Türkmenistan için İran, Rusya dışındaki önemli alternatiflerden biri olmuştur. Çünkü Türkmen doğal gazının İran ve Türkiye yolu ile Avrupa'ya gitmesi daha ekonomik idi. Bu bağlamda İran üzerinden geçip Avrupa'ya ulaşan ve 1.400 km uzunluğunda

---

[175] BP Statistical Review of World Energy, 2015.

[176] John Roberts, "Caspian Oil and Gas; How Far We Come and Where are We Going" in: S.N.Cummings, *Oil, Transition and Security in Central Asia*, London and New York, Routledge, 2003, s.154.

olan boru hattının inşası için daha 1994-95 yılları arasında görüşmeler yapılmıştı. Söz konusu hattın yıllık kapasitesi 28 milyar m3 idi. Bu kapasitenin 18 milyar m3'ü Türkiye'ye, 10milyar m3'ü ise Avrupa'ya gidecekti. Projenin doğal gazı Türkmenistan ve İran'dan temin edilecekti.[177] Fakat 1996 yılında Türkmenistan ani bir kararla projeden çekildiğini ilan etti. Bu daha ziyade İran'ı yalnızlaştırmak isteyen ABD'nin baskısı ile olmuştu. Bu projenin yerini sonraki yıllarda inşa edilen Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı almıştır. Bahsi geçen proje dışında, 1995 yılında, Türkmen doğalgazının İran'a ihraç edilmesi bağlamında, Korpeje-Kordkuy Doğal Gaz Boru Hattı inşası için iki ülke arasında 25 yıllık bir anlaşma imzalanmıştır. 200 km uzunluğunda olan hat 1997 yılında devreye girmiştir. Hattın taşıma kapasitesi ilk aşamada yılda 4 milyar m3 olup daha sonraki yıllarda bu miktar 8 milyar m3 seviyesine çıkarılmıştır. Hattın kapasitesi, 2010 yılında açılan ikinci faz ile 18 milyar m3'e kadar yükseltilmiştir. 1.204 km uzunluğundaki hat ile iki ülkenin doğalgaz şebekeleri birbirine bağlanmıştır. İran, Türkmenistan'dan aldığı doğal gazı ülkenin doğu ve kuzey doğu illerinde kullanmaktadır. Nitekim söz konusu boru hattı bir taraftan iki ülke için doğal gaz takası fırsatı yaratmış, diğer yandan ise İran için ülkenin batısından, Türkiye ve Avrupa'ya doğal gaz ihracı fırsatı yaratmıştır.[178]

Bahsi geçen kapasiteye rağmen, günümüzde Türkmenistan'dan alınan yıllık 6 milyar m3 doğal gaz sadece İran içinde tüketilmektedir. Buna rağmen fiyat anlaşmazlığı yüzünden 2007 kış aylarında Türkmen doğalgazını kesmiştir. Nihayet

---

[177] Martha Brill Olcott, "International Gas Trade in Central Asia: Turkmenistan, Iran, Russia and Afghanistan", *Natural Gas and Geopolitics From 1970 to 2040*, David G. Victor (ed.), New York: Cambridge university press, 2006, s.212.

[178] John Roberts, "Caspian Oil and Gas…", s. 154.

iki ülke yeni ek sözleşme imzalayarak, 2009 yılından itibaren piyasa fiyatı şartı koyarak anlaşmışlardır.[179]

Diğer bir konu ise İran ve Rusya'nın, siyasi nedenlerden dolayı, Türkmenistan doğal gazının Hazar Denizi altından boru hattı ile Azerbaycan'a ve oradan da Türkiye üzerinden AB'ye gitmesine karşı çıkmalarıdır. Rusya, *Trans Hazar* olarak anılan bu boru hattı üzerindeki tekelini AB'ye karşı korumak istemekte ve Türkmenistan'ın bağımsız hareket etmesini de engellemek istemektedir. İran ise AB'ye gidecek boru hattının kendi toprakları üzerinden geçmesinden yanadır. İran Ulusal Doğal Gaz Şirketi Genel Müdürü Hossein Bidarmaghz,2011'in Kasım ayında, Trans Hazar'a karşı olduklarını ve Türkmenistan doğalgazının İran üzerinden AB'ye ihraç edilmesini desteklediklerini açıklamıştır.[180]Bu konu hakkında İran ve Rus makamları çeşitli zamanlarda yaptıkları açıklamalarla Trans Hazar Boru Hattı projesine karşı olduklarını ifade etmişlerdir. Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, boru hatlarını döşeme konusunda beş Hazar devletinin yani Rusya, Azerbaycan, İran, Türkmenistan ve Kazakistan'ın birlikte görüşmesi gerektiğini söylemiştir.[181]

Türkmenistan, sahip olduğu doğalgaz rezervi bakımından Rusya, İran ve Katar'dan sonra dördüncü sırada yer almaktadır.2009 yılında Türkmenistan-Çin doğalgaz boru hattının devreye girmesi sonucu, daha önce Türkmen gazının en büyük alıcısı olan Rusya'nın yerini Çin almıştır. Bu boru hattının doğalgaz taşıma

---

[179]http://www.bbc.com/persian/lg/business/2008/12/081231_he_gas_iran_price.shtml (E.T. 12.11.2015).

[180]http://www.radiofarda.com/content/f5_trans_caspian_negotiation/24376104.html (E.T.14.03.2016).

[181]http://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2014_10_21/Trans-Hazar-dugumu/(E.T.11.01.2016).

kapasitesi 40 milyar m3'tür. Bununla yetinmeyen Pekin yönetimi 2011 yılında Aşkabat hükümeti ile ek bir anlaşma daha yapmıştır. Bu anlaşma ile öncekine ek olarak yılda 25 milyar m3 daha doğalgaz sevkiyatı yapılacaktı.[182]

Türkmenistan ekonomisi petrolden çok doğalgaz ticaretine dayanmaktadır. Bu gaz taşımacılığının sadece boru hatlarıyla yapılması sebebiyle Rusya ile olan ilişkisi önemlidir. Çünkü Türkmen gazı Rusya üzerinden Ukrayna ve Ermenistan'a gitmektedir. Gazprom ile 10 Nisan 2003 tarihinde imzalanan ve 31 Aralık 2028'e kadar sürecek olan "Gaz Sektörü İşbirliği Anlaşması"na göre, miktarı yıllar içinde artarak 80 milyar metreküpe kadar ulaşacak Türkmen gazı, Rusya Federasyonu'na sınırda satılacaktır. 2006 yılında yapılan ve 2028'e kadar geçerli son anlaşmaya göre ise Rusya, Türkmen gazının üçte birini, 1.000 metreküpü 100 dolar fiyatı üzerinden alacak ve Avrupa'ya 250 dolara satacaktır. Geri kalan gazın üçte ikisinin ise Çin, Hindistan ve İran üzerinden satışı için son aşamaya gelmişken, Türkmenbaşı'nın ani ölümü (Aralık 2006)bu projeyi aksatmıştır.[183]

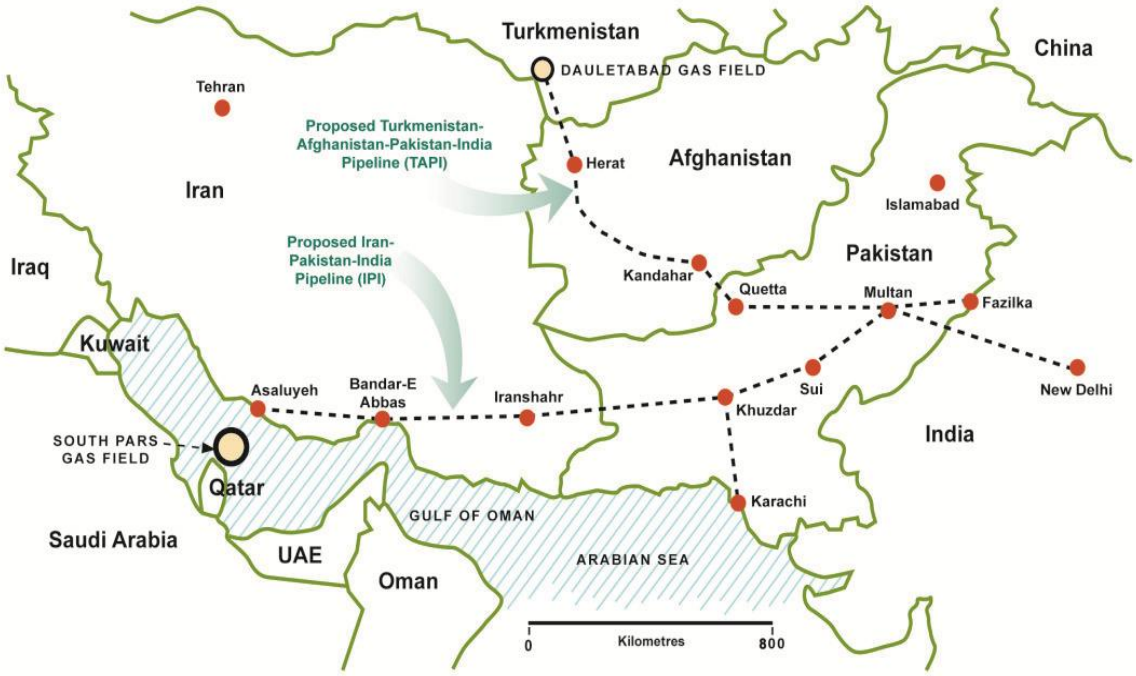
Türkmenistan'ın uzun vadede amacı, gazını Türkiye'ye ve oradan da Avrupa'ya göndermektir. Bu amaçla Türkmenistan-Pakistan hattı projesi gündeme gelmiş ve ABD ile Rusya tarafından da destek görmüştür. Kısaca TAPI olan bu projenin uzunluğu 1.814 km olacak, 214 km'si Türkmenistan'dan, 774 km'si Afganistan'dan ve 826 km'si ise Pakistan topraklarından geçerek Hindistan'ın

---

[182] http://www.haberler.com/turkmenistan-enerji-kaynaklarini-kesfetti-haber-5614367-haberi/ (E.T 06.03.2016).

[183] Nejat Tarakçı, "Türkmenistan Küresel Sisteminin Yeni Hedefi", *Strateji*, Yıl 3, Sayı 146, 2006, s.8.

Pakistan sınırına yakın Fazilka yerleşim yerine kadar uzanacaktır. TAPI doğalgaz boru hattının temeli 13 Aralık 2015 tarihinde atılmıştır.[184]

Kaynak:http://enerjienstitusu.com/2015/11/16/turkmenistan-tapi-dogalgaz-boru-hatti-projesinde-kararli/

2.4.3.3. İran – Azerbaycan

2015 yılı itibariyle Azerbaycan'ın kanıtlanmış petrol rezervleri 7 milyar varildir. Bu rezerv ile dünyada 19. sırada yer almaktadır.[185] Güney Hazar Denizi havzasında içinde yer alan Azerbaycan, dünyanın en eski petrol üreticileri arasında yer almaktadır. Azerbaycan'ın ekonomik büyümesi büyük oranda petrol ve doğal gaz üretimi ve ihracatına bağlıdır. Ülkenin petrol üretimi 2002 yılından 2010 yılına kadar düzenli olarak artarken, bu tarihten itibaren üretimde düşüş gözlenmiştir. 2002

[184]https://www.cihan.com.tr/tr/turkmenistan-afganistan-pakistan-ve-hindistani-baglayan-hattin-temeli-atildi-1965817.htm (E.T. 07.03.2016).

[185]https://www.eia.gov/beta/international/country.cfm?iso=AZE (E.T.20.03.2016).

yılında günde 315.000 varil üretilirken, bu rakım 2010 yılında 1 milyon varile çıkmıştır. Ancak 2012 yılında rakam 932.000 varil olurken, 2013 yılında 881.000 varile, 2014'de ise 852.000 varile kadar düşmüştür.[186]

Doğal gaz rezervleri ise 35 trilyon kübik fittir. Bu rezerv ile de dünyada 24. sırada bulunmaktadır.[187]

Azerbaycan'ın, Azeri-Çırak-Güneşli sahasında, üretimin başladığı günden, Nisan 2014'e kadar 94 milyar metreküp doğal gaz üretilmiştir. 2014 yılı verilerine göre; bu sahadaki 77 kuyudan aylık ortalama 2,8 milyon ton petrol ve 1,1 milyar metreküp doğal gaz çıkarılmaktadır. Bu sahaya ek olarak yeni keşfedilen diğer sahaların da devreye girmesi doğal gaz ve petrol üretimini artıracaktır. Azerbaycan'ın en önemli ve en büyük doğal gaz yatakları Hazar Denizi'ndeki Şah Deniz Sahası içinde yer almaktadır. Ülkede bulunan diğer doğal gaz yatakları ise Şafak-Asiman, Zafer-Mashal, Babek, Nahcivan, Abşeron ve Umid adındaki yerlerdir. 2000'lerin ortalarına kadar doğal gaz üretimi yatay seyreden Azerbaycan'ın doğal gaz üretimi, 2000'li yılların ortalarına kadar pek kayda değer bir artış göstermemiştir. Ancak Şah Deniz-1 projesinin devreye girmesi ve yeni sahaların açılmasıyla birlikte 2006 yılından itibaren üretim miktarı büyük oranda yükselmiştir. 2013 yılında ise Azerbaycan'ın doğal gaz üretimi 29,5 milyar metreküpe çıkarak tarihinin en yüksek seviyesine çıkmıştır. Yeni keşfedilen sahalarla birlikte Azerbaycan'ın doğal gaz üretiminin 2030'dan sonra 60 milyar metreküp/yıl seviyesinin üzerine çıkacağı tahmin edilmektedir.[188]

---

[186] https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=AZE (E.T.20.03.2016).

[187] https://www.eia.gov/beta/international/country.cfm?iso=AZE (E.T.20.03.2016).

[188] Efgan Nifti, Emin Akhundzada ve Emin Emrah Danış, *Azerbaycan Enerji Görünümü*, İstanbul, Hazar Strateji Enstitüsü Yayınları, Ekim 2014, s.3-6.

Azerbaycan yüzölçümü ve nüfus bakımından küçük bir ülke olmasına rağmen, sahip olduğu enerji kaynakları nedeniyle, büyük bir stratejik öneme sahiptir. Kafkasya'nın en büyük petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olan Azerbaycan, Orta Asya enerji kaynaklarını Rusya, İran ve Batı'ya alternatif yollardan taşıyabilecek bir jeopolitik konuma da sahiptir. Bu durum Azerbaycan'ın ülke değerini de artırmaktadır. En büyük doğalgaz yatağı olarak bilinen Şahdeniz'in keşfi Azerbaycan'ın bir doğalgaz ülkesi olduğunu da göstermektedir. Şahdeniz doğalgazı, 2004-2006'da tamamlanan Bakü-Tiflis-Erzurum Hattı aracılığıyla Türkiye'ye ihraç edilmektedir.[189]

Azerbaycan, BTC'yi (Bakü-Tiflis-Ceyhan) İran ve Rusya üzerinden geçecek hatlara tercih etmiştir. Bu durum, Bakü'nün Türkiye ve Avrupa ile siyasi, ekonomik ve güvenlik alanında yakın ilişkiler kurmak istediğini göstermektedir. BTC, Azerbaycan petrolünü ve doğal gazını Rusya'ya ihtiyaç duymadan dünya enerji pazarına sunma imkânı sağlayacaktır. Azerbaycan'ın enerji ve boru hatlarına yaptığı yatırımlar, Ermenistan'ı bölgesel projelerin dışında bırakarak, ülkeyi Tahran-Erivan-Moskova kuşatmasını da zayıflatacaktır. Böylece bölgesel dengeler de değişecektir. Bu bağlamda enerji projeleri Azerbaycan'ın Türkiye, ABD, İsrail ve Gürcistan ile ilişkilerinin gelişmesinde önemli rol oynamış ve bu da ülkeyi bölgesel olarak kuşatılmaktan korumaya yardımcı olmuştur.[190]

Azerbaycan'ın, Hazar Denizi'nde bulunan Güneşli, Çırak, Azeri ve Kepez sahaları petrol bakımından oldukça zengindir. Bu sahaların işletilmesi için Eylül 1992'de Azerineft ve Azneftkimya adlı iki devlet şirketi birleştirilerek, Azerbaycan

---

[189] Cavid Veliyev, "Azerbaycan Enerji Gözdesi", *Strateji*, Yıl 4, Sayı 207, 2008, s.22.

[190] Cavid Veliyev, *Azerbaycan Dış Politikasının Enerji Boyutu*, YLT, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s.180-181.

petrol şirketi (State Oil Company Of The Azerbaijan Republic (SOCAR) kurulmuştur. Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu (Azerbaijan International Oil Consortium (AIOC)) ile petrol alanlarının geliştirilmesi amacıyla bir anlaşma yapılmıştır. Daha sonra konsorsiyuma Rusya'da dahil edilerek anlaşma yeniden düzenlenmiş ve SOCAR'ın %10'luk hissesi Rusya'ya devredilmiştir.20 Eylül 1994 tarihinde SOCAR ile AIOC arasında "Mega Proje" adlı bir anlaşma imzalanmış ve bununla Azeri, Güneşli ve Çırak bölgelerindeki petrol arama ve çıkarma yetkisi AIOC'a verilmiştir. Azerbaycan'ın yaptığı bir diğer proje de Şah Deniz Projesi'dir. Bu proje, İran'ın katılıp ABD'nin katılmadığı tek projedir.[191]Bir diğer üretim paylaşımı anlaşması da1997'de Fransız Elf (%65), Total (%10) ve SOCAR (%25) arasında Lenkoran-Talış kıyı ötesi yatakları için imzalanmıştır. Bu şirketler daha sonra Alman, İran ve Belçikalı petrol şirketleriyle de işbirliği için anlaşmışlardır.[192]

Azerbaycan, enerji işbirlikleri dışında, dış politikada da önemli konularla uğraşmak zorundadır.Rusya'ya karşı denge kurmak için Batı ülkeleri ile yakın ilişkiler kurma, Karabağ sorununu en az zararla çözme, İran'la ilişkilerinde Azerbaycan faktörünü göz önünde bulundurarak ilişkiler geliştirme ve Türkiye ile stratejik ortaklık geliştirme bu konular arasındadır.[193]

---

[191] Kenan Çelik ve Cemalettin Kalaycı, "Azeri Petrolünün Dünü Bugünü", *Avrasya Etüdleri*, Sayı 16, 1999, s.108-109.

[192] Mehmet Dikkaya, "Türk Cumhuriyetleri Enerji Kaynakları: Yeni Büyük Oyunun Temel Dinamikleri", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, No 3, Kasım-Aralık-Ocak 1999/2000, s.40.

[193] Nazım Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, Ankara, ASAM Yayınları, No 30, 2001, s.160.

Azerbaycan başından itibaren Hazar'daki petrol sahalarının yabancı yatırıma açılmasını istemiştir. Ancak İran, Rusya ve bunların etkisinde kalan Türkmenistan buna karşı çıkmış ve Hazar'ın ortak kullanım hakkını istemişlerdir. Fakat Azerbaycan petrol anlaşmalarını imzaladıktan sonra bu durum değişmiştir. Rusya-Kazakistan-Azerbaycan arasında Hazar'ın kuzey kısmının dibinin sektörlere bölünmesi konusunda anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma sonrasında Rusya Petrol Şirketi Lukoil, Hazar'ın kuzey kısmına 70 milyon dolardan fazla yatırım yapmıştır.

Hazar kıyısındaki bazı devletlerin askeri gücünün Azerbaycan'dan daha fazla olması, ülke güvenliğini de tehdit etmektedir. Bu sebepten Azerbaycan, bölge dışıülkelerle işbirliğine yönelmiştir.[194]

İran, Azerbaycan'a Albora (Elborz) Petrol Sahası olarak adlandırdığı sahadan, petrol çıkarmaması yönünde nota vermiş ve bu anlaşmazlık 2002'ye kadar devam etmiştir. Krizin devamı olarak 2007 yılında İran savaş uçakları tekrar Azerbaycan hava sahasına girmişlerdir. Anlaşıldığı üzere, İran'ın Güney Kafkasya'ya yönelik dış politikası, genel olarak güvenlik ağırlıklıdır. Azerbaycan'ın 2001 sonrası ABD, İsrail ve Gürcistan ile yakınlaşması sonucu NATO ile askeri işbirliğinin artması, İran'ı daha da tedirgin etmiş ve Ermenistan ile itilafa itmiştir. İran, bölge enerjisinin dış güçler tarafından işletilmesine ve ihraç edilmesine karşı çıkmaktadır. 2008 yılında Rusya-Gürcistan arasında çıkan savaş sonrası, dönemin İran Dış İşleri Bakanı Manouchehr Mottaki, İran'ın bölgeye yönelik dış politikasının "yabacı ülkelerin müdahale ve etkilerini önlemeğe" dayalı olduğunu ifade etmiştir. Buna göre Kafkasya'nın istikrarı İran açısından, hem içe yönelik etniksel sorunlardan dolayı,

[194] Cavid Veliyev, *Azerbaycan Dış Politikası…*, s.192-194.

hem de dışa yönelik enerji ve ticari malların bölge ülkeleri ve AB'ye ulaşması açısından oldukça önemlidir.[195]

İran, teknolojik ve mali yetersizlikler ile uzun süren yaptırımlar yüzünden, enerji konusunda fazla bir ekonomik zenginlik elde edememiştir. Yani İran'ın büyük çapta bir projede ismi geçmemiştir. Ayrıca ABD de, İran'ın bölgede aktif bir güç olmasını engellemeye çalışmıştır. Buna karşılık İran'ın tercih ettiği güney rotaları, ekonomik olarak daha az maliyetli olduğu gibi, çevre ve geçiş için de daha güvenli bir bölgedir. Bu sebepten Güney'de enerji taşımacılığı için çok sayıda boru hattı ve liman bulunmaktadır.[196]

Ukrayna krizinden sonra İran, Mayıs 2014'te, Avrupa'ya doğal gaz sağlamaya hazır olduğunu bildirmiştir. En uygun güzergâhın da Türkiye'den geçecek TANAP olduğunu ifade etmiştir. İran Petrol Bakan Yardımcısı Ali Majedi, Fransa, İngiltere ve Almanya'ya boru hattı ile veya sıvılaştırılmış olarak doğal gaz sağlamaya hazır olduklarını, bunun yanında Ermenistan, Gürcistan ve Karadeniz üzerinden geçecek başka bir boru hattının da inşa edilebileceğini açıklamıştır.[197]

TANAP (Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı)'ı kullanarak doğal gazını Avrupa'ya sevk etmek isteyen bir diğer ülke de Azerbaycan'dır. Azerbaycan'ın planına göre doğal gaz, önce TANAP'la, sonra da TAP (Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı) ile Yunanistan, Arnavutluk ve Adriyatik Denizi'nden geçerek İtalya'ya

---

[195] Jalal Dehghani Firouzabadi, "Siyaset-i Emniyeti-yi Cumhuri-yi İslami-yi İran Der Kafkaz-i Cunubi", [İran İslam Cumhuriyeti'nin Güney Kafkasya'da Güvenlik Politikası], *Faslname Jeopilitik Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 2010, s.213-219.

[196] Tamer Çetin, "Orta Asya ve Kafkaslar'da Enerjinin Politik Ekonomisi", *Enerji, Piyasa ve Düzenleme Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2010, s.96.

[197] http://www.aljazeera.com.tr/haber/irandan-avrupaya-gaz-teklifi (E.T 05.03. 2016).

ulaşacaktı. Bu hattın 2019 yılında işletmeye alınması planlanmaktadır. Bu konuda İran Milli Gaz Şirketi Uluslararası İşler Müdürü Azizullah Ramazani; Türkmenistan ve Azerbaycan doğal gazının İran ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasının en ekonomik güzergâh olduğunu ifade etmiştir.[198]

Azerbaycan, Karabağ'ın 1992 yılında işgal edilmesinden beri, Ermenistan ile kriz yaşamaktadır. Ayrıca Ermenistan'ın bir parçasının, Nahçıvan ile Azerbaycan arasında bulunması, Nahçıvan'ı fiili olarak Azerbaycan'dan ayırmaktadır. Bu durum da, Ermenistan topraklarının kullanılmasını imkânsız kılmaktadır. Bu sebepten Nahçıvan'ın enerji sorununun giderilmesi için, Haydar Aliyev iktidarı, 1993'te İran'a bir ziyarette bulunarak iki ülke arasında doğal gaz takası için anlaşma imzalamışlardır. Bu ziyaret sırasında İran'dan Nahçıvan'a doğalgaz sevkiyatı için Khoy-Jolfa (Hoy-Colfa) doğal gaz boru hattı inşa edilmesi sözleşmesi imzalanmıştır. Ancak sözleşmenin hayata geçirilmesi 13 yıl sonra, 2004 yılının Ağustos ayında, iki ülke arasında yeni takas anlaşması imzalanarak gerçekleşmiştir. Enerji bağlamında, iki ülke arasında ilk anlaşma olarak bilinen bu anlaşmaya göre, İran 25 yıllık bir süre için günlük 1 milyon m3 doğalgazı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne ihraç edecektir. Söz konusu anlaşma 20 Kasım 2005 yılında iki ülkenin cumhurbaşkanlarının katılımıyla gerçekleşmiştir.[199]

Ayrıca Azerbaycan'dan Bakü-Astara doğal gaz boru hattıyla İran'a sevk edilen doğalgaz, Khoy-Jolfa doğal gaz boru hattıyla Nahçıvan'a takas (swap) edilmektedir.

---

[198] http://tr.sputniknews.com/analiz/20150204/1013770201.html#ixzz42A2fl0vi (E.T.02.11.2015).

[199] http://naftema.com/news/38564 (E.T 3.01.2016).

Sonraki yıllarda iki ülke arasındaki enerji işbirlikleri artmış ve 2010 yılında yeni bir sözleşme imzalanarak, İran'ın, Azerbaycan günlük 2 milyon m3 doğal gaz ithal etmesi öngörülmüştür. Ancak sözleşme günümüze dek hayata geçirilememiştir.[200]

Son yıllarda İran-Azerbaycan ilişkilerinin artırılması amacıyla üst düzey seviyelerde karşılıklı çeşitli görüşmeler gerçekleştirilmiştir. İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani 2 Kasım 2014'te Azerbaycan'a resmi ziyarette bulunmuş ve ziyaret sırasında iki ülke arasında enerji alanında karşılıklı yatırımların yapılması için ortak komisyon kurulmasına karar verilmiştir. Bu ziyaret sırasında açıklanan ortak bildiride, Azerbaycan ve İran arasındaki ilişkilerin artırılması için gereken adımların atılacağı, tarafların siyasi diyaloga devam edeceği, bağımsızlık ve toprak bütünlüğü aleyhinde faaliyet gösterenlere karşı gerekli tedbirleri alacağı ve bölgede barış ve istikrarın devam ettirilmesi için çalışacakları ifade edilmiştir. Ayrıca Yukarı Karabağ sorununun da kısa sürede barış yoluyla çözülmesi için gereğinin yapılacağı belirtilmiştir.[201]

İki ülke arasındaki en son görüşme, 23 Şubat 2016 tarihinde, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in İran'a yaptığı ziyarettir. Bu ziyarette Aliyev, İran Dini Lideri Ali Hamaney ve Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ile bir araya gelmiştir. Görüşmelerde 11 anlaşma imzalanmıştır.

Son dört yıl içinde iki ülke liderleri Bakü, Tahran, Davos ve Astrahan'da bir araya gelmişlerdir. Bu görüşmelerde çeşitli alanlarda 20'den fazla sözleşme belgesi

---

[200] http://www.petronet.ir/oilcountries/-/asset_publisher/jOF6inRV3JB4/content/id/2383060 (E.T.02.02. 2016).

[201] http://www.dunyabulteni.net/haber/314255/iran-ve-azerbaycan-arasinda-yeni-anlasmalar (E.T.6.10. 2015).

imzalanmıştır. İran, nükleer sorununu Batı ile çözdükten birkaç gün sonra, Azerbaycan Ekonomi ve Sanayi Bakanı Şahin Mustafayev, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'in özel mektubunu (mesajını) İran yetkililerine iletmek amacıyla Tahran'a gitmiştir.[202] Görüşme sırasında Ruhani, Kuzey-Güney koridoruna değinerek; Azerbaycan'ın İran'ın Kafkasya'ya açılan kapısı olduğunu, aynı şekilde İran'ın da Azerbaycan için, Basra Körfezi ve Umman Denizi'ne ulaşması için koridor olduğunu ve iki ülkenin birbirine ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir. Görüşmede ayrıca İran-Azerbaycan arasında doğalgaz takasının arttırılması ve Hazar Denizi'ndeki ortak sahaların işletilmesi gibi konular da ele alınmıştır.[203]

Son 2 yılda İran Milli Petrol Şirketi yetkilileri ile Azerbaycan Milli Petrol Şirketi (SOCAR) yetkilileri arasında Hazar Denizi'nde bulunan ortak enerji sahaları hakkında çeşitli müzakereler yürütülmektedir. Bu doğrultuda 2015''te SOCAR ile İran'ın Hazar Petrol Şirketi arasında sözleşme imzalanmıştır. Uzmanlara göre İran'a karşı uygulanan ambargoların kaldırılması, enerji alanında, özellikle doğal gaz sevkiyatında iki ülke arasındaki işbirliğini olumlu etkileyecektir.[204]

2.4.3.4. İran – Ermenistan

Rusya ve Gürcistan arasında yaşanan kısa süreli (5 gün) savaş (2008), bölgedeki dengelerde yeni bir değişikliğe yol açmıştır. Daha önceleri, bölgesel gelişmelerde önemli bir rol oynayamayan İran, bu yaşananlardan sonra siyasi, ekonomik, ticari ve güvenlik alanlarında bölgesel bazı girişimlerde bulunmaya

---

[202] http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=13940928001217 (E.T.5.2.2016).

[203] "Gostereş-i Monasebat-i Nefti-yi Tahran-Bakü", [Petrol Alanlarında Tahran-Bakü Arasındaki İşbirliğinin Derinleşmesi], *Mashaal Gazetesi*, Sayı 747, Ağustos 2016, s.2.

[204] http://www.irna.ir/fa/News/81752028/ (E.T.8.01.2016).

başlamıştır. İran'ın aktif rol oynamaya çalıştığı alanlar, çoğunlukla Türkiye'nin de içinde olduğu alanlar olmuştur. Bunlar arasında en önemlisi ise enerji alanında alternatif bir geçiş yolu olma çabasıydı. İran bu şekilde hem Ermenistan ve Gürcistan'a da yardımcı olacak hem de yeni demir ve kara yolu projeleri ile Kafkasları Orta Asya ve Avrasya'ya bağlayacaktı. Sonuçta kuracağı ekonomik ve ticari ilişkiler ağı ile de ülkesinin bölgesel gücünü artıracaktı. Dikkat çeken, İran'ın bu etkinliği Kafkaslar'da Ermenistan ile işbirliği yaparak kurmak istemesidir. Bunu İran'ın Ermenistan politikalarında görmek mümkündür. İran, Ermenistan'a, Türkiye'nin bölgedeki konumunu dengelemek ve Rusya ile süregelen ilişkilerini arttırmak için yaklaşmaktadır. Bundan başka İran, sınırları içinde bulunan, güneyindeki Azeri Türkleri nedeniyle, Azerbaycan'ı Ermenistan ile baskılamak istemektedir. Bu sebeplerden İran doğal gazının Ermenistan üzerinden kuzeye ve oradan da Rusya ve Avrupa'ya ulaştırılması için yeni bir alternatif yol aranmaktadır.[205]

Ermenistan, enerji ithalatının büyük kısmını Rusya ve İran'dan yapmasına rağmen, petrolden üretilen yakıtın bir kısmını da Bulgaristan, Romanya ve Orta Doğu'daki diğer ülkelerden almaktadır. Fakat Rusya üretici ülkeler arasında en büyük kapasiteye sahip olduğu için, Ermenistan da büyük oranda Rusya'ya bağımlı haldedir. Argel Gyumush (Sevan-Hrazdan Cascade) hidroelektrik santrali ve Hrazdan Termik Santrali, Ermenistan'ın ulusal borcun bir kısmına karşılık olarak Rusya'ya verilmiştir.2006'nın Nisan ayında da Hrazdan Isı Santrali'nin 5. Bloğundaki İran-Ermenistan doğal gaz boru hattının Ermeni bölümü (Meghri-Kajaran) 248.8

[205] Mitat Çelikpala, "İran-Ermenistan İlişkileri ve Kafkaslar'a Yansımaları", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Ankara, Genelkurmay Atase Başkanlığı Yayınları, Yıl 7, Sayı 13, Mayıs 2009, s.124-125.

milyon dolara Gazprom'a satılmıştır. Bu sebeplerden Ermenistan, doğal gazda Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak amacıyla Aralık 2008 yılında, Ermenistan'dan İran'a uzanan Meghri-Tebriz boru hattının inşasını tamamlamıştır. 142 kilometrelik bu boru hattı yılda 2.3 milyar metreküp doğal gaz taşıma kapasitesine sahiptir. Rusya bu boru hattına daha inşaatın başında dahil olmuş ve Gazprom bu hatta 200 milyon dolar yatırım yapmıştır. Nisan 2010'da Erivan Termik Santrali'nin tamamlanmasından sonra gaz dağıtımı genişletilmiştir. İran gazının çoğu Hraz'da güç istasyonunun yakıtı için kullanılmıştır.[206]

İran'ın 1992 yılında Karabağ Savaşı sırasında Ermenistan tarafında yer almasının nedenlerinden biri, İran'daki Türk nüfusunun yoğunluğudur. İran'ın bu tutumu, ülkedeki Azerbaycan Türklerini rahatsız etmiş ve sınırları geçerek yardıma gitmişlerdi. Buda, durumun İran açısından ne kadar hassas olduğunu göstermekteydi. İran bir yandan sorunun kendi ülkesine sıçramasını engellemeye çalışırken, diğer yandan da başta Türkiye olmak üzere yabancı güçlerin bölgede nüfuz sahibi olmasını engellemeye çalışmaktaydı, ki bu hala devam etmektedir. Hatta İran 1992'de ateşkesin sağlanması amacıyla, iki ülke arasında arabuluculukta da bulunmuştur. Zamanın Dışişleri Bakanı Ali Akbar Velayati'nin temsilcisi ve bu görüşmeleri yürütmekle sorumlu olan Vaezi, kaleme aldığı yazısında, İran tarafının Ermenistan'dan yana olduğunu ve Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılmasına dönük tavır sergilediğini ortaya koymuştur.[207]

---

[206] Claude Moniquet and William Racimora, *The Ermenia-İran Relationship: Strategic İmplication for Security İn The South Caucasus Region*, European Strategic İntelligence and Security Center, 17 January 2013, s.12-13.

[207] Mohammad Javad Arjomandi ve Yazdan K. Dolatyari, "Tahlil-i Jeopolitiki-yi Revabet-i İran ve Ermenistan ve Terh-i Yek Hemgerai-yi Mentegei", [İran-Ermenistan İlişkilerini

İran doğalgazının Ermenistan'a ulaştırılması konusunda 1995 yılında, iki ülke arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma 15 yıl olarak öngörülmüş ve bu anlaşma ile İran, yılda 1 milyon m3 doğal gazı Ermenistan'a ihraç edecekti. Ancak mali kaynak yetersizliği nedeniyle 2004'e kadar hayata geçirilememiştir. İki ülke 2004'te 42 km uzunluğunda doğal gaz boru hattı inşası konusunda yeni bir anlaşma imzalamışlardır. Söz konusu projenin finansmanı da İran tarafından Bank-i Tose-yi Sadirat aracılığıyla sağlanmıştır. Proje 2007 yılında iki ülke cumhurbaşkanlarının (Mahmoud Ahmadinejad ve Robert Kocharyan) katılımıyla gerçekleşmiştir. Açılıştan sonra Ahmedinejad'ın 2007'de Erivan'ı tekrar ziyaret etmesi, İran'ın bölge ülkeleri arasında denge kurmağa çalıştığının göstergesidir.[208]

Bu boru hattı Ermenistan doğalgaz ihtiyacını karşılamayınca, yeni bir boru hattının inşası gündeme gelmiştir. Ermenistan tarafı yeni boru hattının kapasitesinin yüksek olmasını İran'a önermiştir. Böylelikle gelecekte İran doğal gazının, Ermenistan üzerinden Gürcistan ve Karadeniz'e ve oradan da Ukrayna üzerinden Avrupa'ya ihracatının gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Bu hat, Rusya'nın Ermenistan ve Gürcistan üzerinden geçen kuzey boru hattına bir rakip sayılmıştır. Hat üzerinden ithal edilen doğalgazın bir kısmının elektrik santrallerinde kullanılarak, karşılığında İran'a elektrik ihraç edilmesi düşünülmüştür.[209] Boru hattının çapının 1420 milimetre olması İran ve Ermenistan arasında

---

Jeopolitik Açıdan İnceleme ve Bölgesel İşbirliğinin Yaratılması], *Jeopoletik Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, 2014, s.205-206.

[208] Elahe Koolaee ve Mahnaz Goodarzi, "Tsir-i Tahavaolat-i Ermenistan ve Torkiye Ber Revabet-i İran ve Ermenistan", [Türkiye-Ermenistan Arasındaki Gelişmelerin İran-Ermenistan İlişkilerine Etkisi], *Jeopoletik Dergisi*, Cilt 11, Sayı 1, 2016, s.45.

[209] Mohammad Javad Arjomandi ve Yazdan K. Dolatyari, "Tahlil-e Jeopolitiki-ye Revabet-e İran ve Ermenistan…", s.208.

kararlaştırılmışken, Rusya'nın Ermenistan'a baskı uygulaması ile hattın çapı 700 milimetre olmuştur. Bu şekilde İran'ın, Ermenistan üzerinden başka ülkelere gaz göndermesi de engellenmiştir. Nitekim, boru hattının Ermenistan'dan geçen kısmının kontrolünün Arm Ros Gas yoluyla Gazprom'a devredilmesi konusunda Ermenistan ve Rusya anlaşmışlardır. Bu ortak çalışmanın dışında İran ve Ermenistan ayrıca Aras Nehri üzerinde inşa edilecek iki hidroelektrik santrali projesini de birlikte yürütmektedirler. İran'ın bu projelerden hedefi, hem Ermenistan ile enerji işbirliğini güçlendirmek hem de bölgede önemli bir elektrik tedarikçisi konumuna yükselmektir.[210]

2.4.3.5. İran – Kazakistan

Bugün oldukça zengin enerji kaynaklarına sahip olan Kazakistan, petrol üretiminde Sovyetler Birliği zamanında da Rusya'dan sonra ikinci sırada geliyordu. 2015 verilerine göre Kazakistan 30 milyar varil petrol, 1,5 trilyon metreküp de doğal gaz rezervine sahip bir ülkedir.[211]

Kazakistan'ın petrol üretim miktarı, iç tüketim miktarının bir hayli üzerinde olduğu için, ülke yüksek petrol ihracatı kapasitesine sahiptir. Ülke gelirinin %50'den fazlasını oluşturan petrol ihracatı, Kazakistan ekonomisinin can damarıdır. Bu sebepten enerji ihracatı Kazakistan dış ilişkilerini, özellikle petrole bağımlı olan yabancı ülkelerle olan ilişkilerini ve ekonomik ve siyasi alandaki iç politikalarını derinden etkilemektedir. Bu doğrultuda komşuları Çin ve Rusya gibi ülkelerle ikili

---

[210] Ali Haydar Şenyurt, "İran-Ermenistan İlişkileri: Tecride Karşı Dayanışma", http://www.bilgesam.org/incele/162/-iran-ermenistan-iliskileri--tecride-karsi-dayanisma/#.VtyjffmLTIU(E.T.02.03.2016).

[211] BP Statistical Review of World Energy, 2015.

ilişkilerini geliştirmesinin yanında, ABD ile de ilişkilerine önem vermektedir. Son yıllarda Kazakistan'ın petrol ve doğal gaz sanayisine 30 milyar dolar yabancı sermaye yatırımı yapılmıştır. Söz konusu sermayenin 20 milyar doları ABD'ye aittir.[212]

Kazakistan sahip olduğu petrol rezervleri bakımından dünyada 12. sırada yer alırken, doğal gaz kaynaklarında ise 20. sırada yer almaktadır. Yaklaşık 172 petrol ve 42 doğal gaz yatağına sahip olan Kazakistan'ın en zengin yatakları ülkenin batısında ve Hazar Denizi'nde bulunmaktadır. Karadaki Tengiz ve Karaçaganak ile denizdeki Kaşagan, Kazakistan'ın en büyük üç enerji yatağıdır. Bu üç yatak ülkenin enerji rezervinin yaklaşık %50'sine sahiptir. Bu zengin enerji kaynaklarının geliştirilmesinde stratejik rolü olan devlet ise Rusya olmuştur. 2000'li yılların ortalarına kadar Kazak hidrokarbür kaynaklarının dünya enerji piyasalarına taşınmasını sağlayan baş aktör Rusya'dır. Bunun yanında Kazak petrolünün büyük kısmı Rus pazarlarına ihraç edilmiştir. Ayrıca Kazakistan'daki birçok petrol ve doğal gaz projelerinde yine Rus şirketler yer almıştır.[213]

Kazak petrolünü dünya piyasalarına ihraç eden üç önemli petrol boru hattı ise şunlardır: CPC (Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu) boru hattı (1510 km), UAS (Uzen-Atırav-Samara) boru hattı (1500 km) ve Atasu-Alashankou (Kazakistan-Çin) boru hattı(2228 km). Bu hatlardan Hazar Boru Hattı ile petrol batıya sevk edilirken, Atasu-Alasankou hattı ile de doğuya gönderilmektedir. Kazakistan bir taraftan sahip

---

[212] Shamsaddin Sadeghi, "İran ve Teamülha-yi İktisad-i Siyasi-yi Enerji Der Asya-yi Miyane", [Orta Asya'da Enerji Eksenli İlişkilerin Ekonomi-Politiği], *Motaleate Urasiyaye Markazi*, Sayı 12, 2013, s.98.

[213] Elnur İsmayılov, Türkan Budak, "Bağımsızlık Sonrası Kazakistan'ın Enerji Politikası", *Bilesam Analiz*, No 1189, 2015, s.1-3.

olduğu zengin enerji kaynaklarını ihraç ederken, bir taraftan da Orta Asya enerji kaynaklarının nakledilmesinde transit ülke konumundadır. Türkmenistan ve Özbekistan doğal gazı Kazakistan üzerinden Rusya ve Çin'e nakledilmektedir. Sahip olduğu doğal gaz kaynaklarına rağmen Kazakistan, batı ve doğu eyaletlerini birleştirecek yeterli boru hatlarına sahip olmadığı için, doğusundaki ihtiyacı ancak Rusya ve Özbekistan'dan doğal gaz ithal ederek gidermektedir. Aralık 2009'da 1.308 km uzunluğundaki Kazakistan-Çin doğal gaz boru hattı projesinin ilk etabı tamamlanmıştır. Bu hat Türkmenistan'dan başlayarak Buhara-Taşkent-Bişkek-Almatı boru hattı üzerinden Kazakistan ve Çin'e doğal gaz taşımaktadır.[214]

Sovyetlerin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını yeni kazanan Hazar Havzası'ndaki ülkeler, çıkardıkları petrol ve doğal gazın uluslararası piyasalara sevki konusunda iki sorunla karşılaşmaktaydılar. Birincisi, söz konusu ülkelerin açık denizlere yollarının olmaması, ikincisi ise petrol ve doğal gazı dünya piyasalarına nakledecek boru hatlarının bulunmamasıydı. Bu sorunu aşabilmek için yeni koridorlar aramaya başladılar. Ancak, bölgesel ve bölge dışı rekabetler ve Hazar'ın hukuki statüsü sorunu bölgede yeni güzergah arayışı anlaşmalarını da negatif etkiledi. Bu doğrultuda Rusya tüm enerji boru hatlarının kendi topraklarından geçmesi yönünde çaba sarf ederken, ABD ise boru hatlarının Rusya ve İran topraklarından geçmesini istememekteydi. Bu sebepten, açık denizlere yolu olmayan zengin petrol rezervlerine sahip Kazakistan gibi ülkeler için, enerji koridorunun ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmıştır. İran'ın kuzeyinde yer alan rafineriler ve Kuzey-Güney petrol boru hattı, Hazar Havzası enerjisinin dünya piyasalarına sevki

[214] Elnur İsmayılov, Türkan Budak, "Bağımsızlık Sonrası Kazakistan…", s.5-8.

açısından elverişli olmasına rağmen, söz konusu anlaşmazlıklar nedeniyle tercih edilmemiş ve İran dışlanmıştır.[215]

Böyle karmaşık bir siyasi atmosferde Kazakistan açısından çıkardığı petrolü nasıl ve hangi koridordan ihraç edeceği önem taşımaktadır. Kazakistan, Petrol ihracının Rus toprakları üzerinden yapılmasının ne kadar zor olduğunu ancak ABD'li Chevron Petrol Şirketi ile 20 milyar değerindeki anlaşmayı imzaladıktan sonra anlayabilmiştir. Çünkü Rusya üzerinde petrol ihracı Kazakistan'ın Rusya'ya bağımlılığının devam etmesi anlamına gelmektedir. Kazakistan, petrolünü uluslararası piyasalara taşıdığı için Rusya ile yakın ilişkilerini devam ettirmektedir. Bunun yanında Rus tekelini kırmak için diğer ülkelerle de işbirliği arayışındadır. 2001 yılında Kazakistan, İran üzerinden geçen koridorun daha uygun ve avantajlı olduğunu ABD yetkililerine kabul ettirmeye çalışmışsa da bir sonuç elde edememiştir. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbaev 2004 yılındaki açıklamasında, Kazak petrolünün İran üzerinden Basra Körfezi'ne ulaşmasını, Rusya, Çin veya Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'na tercih ettiğini dile getirmiştir.[216]

İran'ın Hazar Havzası'na yönelik dış politikası ideolojik, kültürel ve jeopolitik çerçevede şekillenmiştir. Ancak İran'ın jeopolitik kaygıları her zaman birinci sırada yer almıştır. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in 1992 yılında İran'ı ziyaret etmesi, o dönem Orta Asya liderleri arasındaki en önemli ziyaret olarak

---

[215] Ebrahim Mottaghi ve Maryam Hemmatkhah, "Caygah-i İran Der Bazar-i Enerji-yi Asya-yi Merkezi", [Orta Asya Enerji Piyasasında İran'ın Yeri], *Joghrafya ve Toseye Nahiyei*, Cilt 1, Sayı 1, 2008, s.128.

[216] Saideh Lotfian, *Kezakistan: Tehevulat-i Siyasi, Siyaset-i Harici ve Emniyet-i*, [Kazakistan: Siyasi Gelişmeler, Dış Politika ve Güvenlik], Tahran Üniversitesi Yayınevi, Tahran, 2011, s.123.

değerlendirilmiştir. Nazarbayev "Kazakistan Yolu" adlı kitabında, İran'a yaptığı ilk ziyaretini anlatırken, İran'ı, Kazakistan için dünyaya açılan bir kapı olarak tanımlamıştır. 1999 yılında İran'ın kuzeyindeki Neka limanından Tahran'a kadar 400 km uzunluğunda bir petrol boru hattı, Çin-İran konsorsiyumu tarafından inşa edilmiştir. Böylelikle İran-Kazakistan arasında 1996 yılından beri aralıklarla devam eden petrol takası kapasitesi de artmıştır.[217]

Yukarıda Hazar Havzası nakliyat yolları konusunda da bahsedildiği üzere, 1996 yılında, ancak ABD'nin onay vermesi ile Kazakistan ve İran arasında bir takas anlaşması imzalanabilmiştir. Anlaşma ile Hazar üzerinden İran'ın kuzeyine gelecek 2-6 ton arasındaki Kazak petrolü karşılığında İran da aynı miktar petrolü güneyden dünya pazarına sunacaktı. Ancak İran 1997'de Kazak petrolündeki kükürt oranının fazla olduğunu bahane ederek anlaşmayı askıya almıştır.[218] Fakat aralıklarla da olsa bu takas yöntemi daha sonraki yıllarda devam etmiş, ambargoların kalkmasıyla da bizzat Kazakistan Enerji Bakanının ağzından, İran ile takas işlemlerinin yeniden başlatılacağı açıklanmıştır.[219] Bir diğer proje de, Kazakistan-Türkmenistan-İran Petrol Boru Hattı inşası meselesiydi, ki ABD'nin muhalefeti sonucu hayata geçirilememiştir. Boru hattının hayata geçirilmemesinin başlıca nedeni ABD'nin bu projeye karşı, 2002 yılında temeli atılan Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nı desteklemesidir.

---

[217] Hossein Nasiri, "Berresi–yi Mogeiyet-i İran ve Keşverha-yi Regib Der Mobadilat-i Cehani-Mentege-i", [İran ve Rakip Ülkelerinin Uluslararası ve Bölgesel Değiş Tokuşlardaki Durumu], *Faslname Siyasi*, Cilt 38, Sayı 3, 2008, s.369.

[218] Saule Baycaunova, "Kazakistan Petrol Ve Gazının Türk Ve Rus Dış Politikalarındaki Yeri Ve Önemi", *Avrasya Dosyası*, Cilt 6, Sayı 2, 2000, s.265.

[219] http://donya-e-eqtesad.com/SiteKhan/938760 (E.T.02.07.2016).

Sonuç olarak SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Hazar Havzası jeopolitik değişime uğramış ve bölgede yeni bağımsız devletler doğmuştur. Bağımsızlıklarını yeni kazanan devletler siyasi varlıklarını sürdürmek için dış politikada çeşitli arayışlara girmişlerdir. Ekonomik durumları kötü olan bu ülkeler, ekonomik kalkınmalarını sağlamak ve Rusya'nın etkisini azaltmak için bölge ülkelerinin yanı sıra, ABD başta olmak üzere bölge dışı ülkelerle ilişkilerini geliştirmeğe yönelmişlerdir. Söz konusu ülkeler bağımsızlıklarının ilk yıllarında İran'la yakınlaşmak isteseler de, İran'ın bölgeye yönelik mezhepçi dış politikası ve ABD ile yaşadığı sorunlar, bu ilişkinin istenilen seviyeye ulaşmasını engellemiştir. Hazar Havzası ülkeleri ve ABD, İran Hükümeti'nin bölgede radikal İslamcı hareketleri desteklediğini öne sürmüşler ve İran'ın bölgede etkin olmasını önlemişlerdir. İran ise buna karşıRusya'ya yakınlaşma mecburiyetinde kalmıştır. Batı ile Rusya arasındaki rekabete rağmen, Rusya'nın bölge ülkeleri üzerindeki yoğun etkisi sonucu, İran'ın bölgeye yönelik dış politikası Rus dış politikasının etkisinde kalmış ve Rusya lehine gelişmiştir. İran ve Rusya her ne kadar Batı eksenine karşı aynı cephede yer alsalar da, sonuç Rusların lehine olmaktadır. Çünkü Rusya AB ülkelerinin birinci petrol ve doğal gaz tedarikçisidir. 2014 yılında Rusya, AB'nin %70 petrol ve %90 doğal gazını tedarik ederken, İran, ambargolar nedeniyle AB enerji piyasasını tamamen Rusya ve Suudi Arabistan'a kaptırmıştır. Yine aynı şekilde İran bölgede yalnızlaştırılırken, Rusya enerji projeleri ve koridorlarında aktif rol üstlenmektedir. Gerçekte Rusya, İran'ı kendisine bir rakip olarak görmekte ve İran'ın özellikle doğal gaz alanında söz sahibi olmasını istememektedir. Ruslar İran'ın Batı'dan ziyade Doğu'ya yönelmesini istemektedirler. Bu bağlamda da İran'ın güneyinden çıkarılan doğal gazın Afganistan veya Pakistan üzerinden doğuya ihracatını desteklemektedir. Böylelikle Batı'ya karşı

kendi enerji tekelini koruyup, enerjiyi siyasi bir araç olarak kullanabilecektir. Rusya bununla da yetinmeyip, İran'ın Güney Pars Doğal Gaz Sahası'nı, Pakistan ve Hindistan'a (Barış Doğal Gaz Boru Hattı) taşıması planlanan projeye de, takas çerçevesinde ortak olmak istemiştir. Ancak günümüze dek proje hayata geçirilememiş ve rafa kaldırılmıştır. İran, Batı'ya karşı Rusya'ya yakınlaşsa da, Rusya her fırsatta Batı'ya karşı İran kartını oynamaktadır. Rusya, İran enerji sektöründe de faaliyet göstermiştir. Ancak faaliyetleri kalıcı ve geniş çaplı olmamıştır. Bu bağlamda 1999 yılında Güney Pars Doğal Gaz Sahası'nın 4. ve 5. fazlarının geliştirilmesi için İran ile bir sözleşme imzalamıştır. Fakat nihai anlaşma için bir daha dönmemiştir. Buda Rusların, kendilerine rakip gördükleri İran'ın doğal gaz alanında söz sahip olmasını istemediğini açıkça göstermektedir. İran'ın Hazar Havzası ülkelerini ile ilişkilerindeki diğer bir engel de ABD olmuştur. Mesela SSCB'nin dağılmasının ardından Türkmenistan kendi doğal gazını İran toprakları üzerinden AB'ye ulaştırmağı hedeflemiş ve bu doğrultuda 1994-1995 yılları arası iki ülke arasında görüşmeler gerçekleşmiştir. Ancak 1996 yılında ABD'nin baskıları sonucu Türkmenistan tek taraflı olarak görüşmelerden vazgeçmiştir. Böylece daha sonra söz konusu hattın yerine BTE Doğalgaz Boru Hattı hayata geçirilmiştir. Ayrıca ABD 1996 yılında Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan devlet başkanlarını Washington'a çağırmış, petrol ve doğal gazlarını İran üzerinden ihraç etmemeleri konusunda uyarmıştır. Türkmenistan doğalgazını Batı'ya ihraç etmek için, Rusya dışında iki yol mevcuttur. Birincisi İran üzerinden bu gazın taşınmasıdır. İkincisi ise Hazar Denizi'nin aşağısındaki Azerbaycan'a ve oradan da Gürcistan ve Türkiye üzerinde AB'ye ulaştırmaktır. Fakat Rusya ve İran bu ikinci yola, Hazar'ın hukuki statüsünü ve çevre sorunlarını öne sürerek, karşı çıkmaktadırlar. Gerçekte Rusya'nın

karşı çıkmasının asıl nedeni, AB'ye karşı kendi doğal gaz tekelini korumak istemesidir. İran ise Türkmen gazının kendi toprakları üzerinden geçmesini istediği için bu ikinci yola karşı çıkmaktadır. Günümüzde bu proje gerçekleşmese de, TAPİ Doğal Gaz Boru Hattı'nın 2015 yılında temeli atılmıştır. Ayrıca bu hat, yıllardır İran'ın inşa etmeğe çalıştığı İPİ Doğal Gaz Boru Hattı'nın(İran-Pakistan-Hindistan ya da Barış Doğal Gaz Boru Hattı) yerine geçmiş ve İran'ın bölgedeki enerji politikaları sonuçsuz kalmıştır. Başka bir ifadeyle, Rusya ve İran her ne kadar Batı ve diğer ülkelere karşı aynı cephede görünseler de, Rusya zamanı geldiğinde bir taraftan bölge ülkeleri ile ikili veya üçlü anlaşmalara girip İran'ı yalnız bırakmakta, diğer yandan da, siyasi ve maddi imkânları sayesinde, bölgedeki enerji rekabetinden kendi payını almaktadır. İran ise yalnızlaşarak enerji oyunları dışında bırakılmaktadır. Rusya'nın 2008 yılında Gürcistan'ı işgal etmesi, gelecekte Kafkasya'da şekillenecek enerji hatlarını kontrol edebilme amacı yönünden de değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Rusya, İran'ın Ermenistan ve Gürcistan üzerinden AB'ye doğal gaz boru hattı inşa etmesine karşı çıkmakta ve bu yönde Ermenistan'a baskı uygulamaktadır. Ayrıca Rusya, İran- Ermenistan Doğal Gaz Boru Hattı'na yönelik de kayıtsız kalmamış ve Ermenistan'a ait boru hattı satın alarak, burayı kendi egemenliği altına almıştır. Rusya bununla da yetinmeyip, İran-Ermenistan arasındaki ikinci doğal gaz boru hattı anlaşmasına da müdahale etmiş ve Ermenistan hükümetine boru hattının kapasitensin düşük olması için baskı yapmıştır. Böylelikle hem Ermenistan'ın bağımsız hareket etmesini engellemiş, hem de gelecekte İran'ın Kafkasya'dan Batı'ya olası bir doğal gaz sevkiyatının önüne geçmiştir. Hazar havzasındaki bir başka önemli aktör de Çin Halk Cumhuriyetidir. Çin'in bölgeye yönelik enerji politikası, güvenlik eksenlidir. Yani Çin'in Orta Asya komşuları ile sınır anlaşmazlıkları,

ABD'nin Orta Asya'daki varlığı ve Rusya ile rekabeti, Çin'in bölgeye yönelik politikasını derinden etkilemektedir. Çin'in Orta Asya'daki kaygıları, İran'ın kaygıları ile örtüşmektedir. İran, Çin hükümeti gibi kuzey sınırlarındaki etnik meselelerden ve ABD nüfuzdan endişelidir. Enerji meselesine gelindiğinde, İran, Çin'in en önemli petrol tedarikçilerindendir ve ambargolar zamanında bile İran-Çin enerji işbirliği devam etmiştir. Fakat Hazar Havzası'nda, İran'ın oyun kabiliyeti düşükken, Çin ekonomik gücü ve maddi imkânları sayesinde bölgede ekonomi ve enerji alanlarında büyük yatırımlar gerçekleştirmiştir. Çin'in hızla gelişen ekonomisi ve artan enerji tüketimi, Orta Asya ülkeleri için önemli bir Pazar ve finansman kaynağı oluşturmaktadır. Buna karşılık Çin de bölgede geliştirdiği dostane ilişkiler sayesinde, enerji güvenliğini ve ekonomik çıkarlarını korumak, Rusya ve ABD'yi dengelemek, etnik ve radikal İslamcı grupların faaliyetlerini kontrol etmek gibi çeşitli amaçlar gütmektedir. Son yıllarda Çin Orta Asya hükümetleri ile enerji alanında önemli projeler hayata geçirmiştir. Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattı ve Çin-Orta Asya Doğal Gaz Boru Hattı projeleri bunlardandır. Orta Asya ülkeleri, petrol ve doğal gazlarını Batı'ya ihraç etmek isteseler de, siyasi ve coğrafi şartlar buna imkân sağlamamaktadır. İran topraklarını kullanarak Kuzey-Güney ve Doğu-Batı yönünde Batı'ya açılabilseler de bu koridorlara ABD başta olmak üzere Batı'nın karşı çıkması, Orta Asya ülkeleri için Çin başta olmak üzere doğu enerji piyasası önemli bir alternatif haline gelmiştir. Buda İran'ın yalnızlaşması ve bölge ve dünya enerji oyunu dışında kalması anlamına gelmektedir.

III. BÖLÜM

BASRA KÖRFEZİ'NDE HİDROKARBÜR KAYNAKLARI VE İRAN'IN POLİTİKASI

Kaynak: https://www.google.com.tr/search?q=middle+east+map

3.1. BASRA KÖRFEZİ HİDROKARBÜR REZERVLERİ

Orta Doğu'nun dünya için anlamı ne ise Basra Körfezi de jeostratejik konumu ve sahip olduğu enerji kaynakları ile Orta Doğu için aynı önemi taşımaktadır. Basra Körfezi, Hint Okyanusu'nun karaya doğru yaptığı 970 km'lik uzantısı ve Arap Yarımadası'nın doğusu ile İran'ın güneybatısı arasındaki 240.000 km2 (88.800 deniz mil)'lik alandan oluşmaktadır. Kuzeybatıdaki Şattül Arap'tan, güneydoğudaki Hürmüz Boğazı ile Umman Körfezi'ne kadar olan uzunluğu 615 mildir. Basra Körfezi bölgedeki en güçlü devlet olan İran ve diğer yedi Arap devleti (Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, BAE ve Umman) tarafından çevrilmiş durumdadır. Bu şekilde yaklaşık olarak 5 milyon km2'lik bir alana karşılık gelmektedir. Bölgenin

nüfusu yaklaşık 118 milyondur. Kuzeyinde Ermenistan, Azerbaycan ve Türkmenistan; doğusunda Afganistan; batısında Kızıldeniz; güneyinde ise Arap Deniz ve Hint Okyanusu bulunan bölge, sanayi ve tarımda geri kalmıştır. Ancak sahip olduğu petrol ve konumu, onu dünyanın merkezi haline getirmektedir. Dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %55'ine sahip olan bu bölgenin, sanayileşmiş Batı ülkeleri başta olmak üzere, dünya için ne kadar önemli olduğu açıktır.[220]

Basra Körfezi petrolün yanında, zengin doğal gaz rezervlerine de sahiptir. Ancak gaz rezervleri petrolden daha azdır. Buna rağmen 2012 verilerine göre Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri, dünya gaz rezervlerinin yaklaşık %45'lik payına sahiptirler. Basra Körfezi bölgesindeki en zengin doğal gaz rezervleri İran, Katar, Suudi Arabistan ve BAE'de bulunmaktadır. Yine 2012 verilerine göre, Basra Körfezi ülkeleri 17.3 milyar m3 ile boru hattı ile yapılan dünya gaz ticaretinin yaklaşık %4'ünü gerçekleştirmişlerdir. Bununla birlikte bölge ülkeleri, sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) ihracatı da gerçekleştirmektedirler. 2012'de yaptıkları 112.4 milyar m3 ihracatla, bölge dünya gaz trafiğinin yaklaşık %66'sını karşılamışlardır. LNG büyük oranda, daha ekonomik olduğu için, gemilerle taşınmaktadır. Bu sebepten geçiş güzergâhı da doğal olarak Basra Körfezi olmaktadır. Bu durum Basra Körfezi'nin önemini de ortaya koymaktadır.[221] Ayrıca dünya doğal gaz rezervlerinin %40'dan fazlası Basra Körfezi'nde bulunmaktadır. Araştırmalara göre 2050 yılına kadar hidrokarbür enerji kaynakları dünya enerji sepetindeki birincil yerini koruyacak ve

---

[220] Burcu Kaya Erdem, "Orta Doğu'da 'Küçük' Ama 'Önemli' Olabilmek: 'Katar' Örneği", *Akademik Orta Doğu*, Cilt 4, Sayı 1, 2009, s.30-31.

[221] Ali Demir, "İran'ın Basra Körfezi'ni Bloke İhtimali ve Hürmüz Boğazı'ndan Geçişlerin Uluslararası Hukuk Açısından Analizi", *Savunma Bilimleri Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, Mayıs 2014, s.109-110.

kısa vadede fosil yakıtların yerini alacak her hangi bir alternatif kaynak ekonomik değildir. Dünya günlük petrol talebi 2005'te 84 milyon varilken, 2030'larda bu rakamın 116 milyon varile ulaşması öngörülmektedir. Ayrıca 2030 yılına kadar dünya toplam enerji tüketiminde %83'lük bir yükseliş tahmin edilmektedir. Dünya'nın dört bir yanında petrol ve doğalgaz arama çıkarma faaliyetleri çoğalsa da, yine de Basra Körfezi önemini korumaktadır. Basra Körfezinin diğer bir özelliği de dünyanın diğer bölgelerine göre petrol üretim maliyetlerinin düşük olmasıdır. Basra Körfezi'nin dört büyük petrol üreticisi ülkesi olan Suudi Arabistan, Irak, İran ve Kuveyt'in petrol üretim maliyeti dünyanın diğer bölgelerine göre çok daha düşüktür.[222]

3.2. BASRA KÖRFEZİ'NİN HİDROKARBÜR NAKLİYAT YOLLARI

3.2.1. Barış Boru Hattı Projesi

1995 yılında bir araya gelen İran ve Pakistan, İran'ın Güney Pars gaz sahasından, Pakistan'ın Karaçi şehrine kadar uzanacak bir doğal gaz boru hattı inşa edilmesi için anlaşmışlardı. 1999 yılında ise İran ve Hindistan imzaladıkları bir ön anlaşma ile boru hattının Pakistan'dan Hindistan'a da ulaşması için karar almışlardı.

[222] Habibollah Abolhasan Shirazi ve Masoud Akhoud Mahrizi, "Cayigah-i Menabe-yi Enerji Der Emniyyet-i Halic-i Fars ve Emniyyett-i Amrika Ba Tevecoh Be Olgu-yi Emniyyeti-yi Moşariketi", [Toplu Güvenlik İşbirliği Açısından Enerji Kaynaklarının Basra Körfezi Güvenliği ve ABD Güvenliği için Rolü], *Siyaete Khareji*, Cilt 4, Sayı 7, 2007, s.191-192.

Kaynak: Ali Haydar Şenyurt, "İran-Hindistan İlişkilerinin Sınırları", http://www.bilgesam.org/incele/79/-iran-hindistan-iliskilerinin-sinirlari/#.VwYXU_mLTIV

Bu amaçla 2005'te imzalanan mutabakat zaptı ile Hindistan da projeye dahil edilmişti. Ancak Hindistan, ABD'nin projeye karşı çıkması nedeniyle, Pakistan'daki güvensiz ortamı ve maliyet yüksekliğini bahane ederek 2007'de projeden çekilmiştir. Sonuçta "Barış Boru Hattı" olarak da bilinen "İran-Pakistan-Hindistan Doğal Gaz Boru Hattı" projesi hayata geçirilememiştir. Bütün bunlara karşın 2010 yılında İran ve Pakistan yeniden bir araya gelerek, İran doğal gazının 2015 yılında Pakistan'a ulaştırılması için boru hattının bitirilmesine karar vermişlerdir.[223]Bu anlaşma ile 2015yılı ortalarından itibaren İran'dan Pakistan'a günde en az 20 milyon metreküplük doğal gaz akışı sağlaması hedeflenmiştir.[224] Ancak, İran'a uluslararası yaptırımların

[223] Ali Haydar Şenyurt, "İran-Hindistan İlişkilerinin Sınırları", http://www.bilgesam.org/incele/79/-iran-hindistan-iliskilerinin-sinirlari/#.VwYXU_mLTIV (E.T.07.04.2016).

[224] http://www.hurriyet.com.tr/abdyi-kizdiracak-boru-hattina-imza-turkiyede-atildi-14138841 (E.T.06.04.2016).

devam etmesi ve ABD ile uluslararası toplumunun yaptığı baskılar sonucunda Pakistan, kendi tarafındaki hattın inşasını durdurmuştur.

Bu projeden çekilen Hindistan ise Mayıs 2012 yılında Pakistan ile birlikte "Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Boru Hattı" projesine ortak olmuştur. Günümüzde TAPI olarak bilinen bu hattın temeli 2010 yılında Aşkabat'ta Türkmen, Afgan ve Pakistan cumhurbaşkanlarının katılımıyla atılmıştır. İki yıl sonra da nihai anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma ile 30 yıllık süreyle Türkmen gazının Güney Asya'ya bu hat ile taşınması kararlaştırılmıştır.2017 yılında faaliyete geçmesi beklenen bu proje ABD tarafından da desteklenmektedir. Amerika bu proje ile NATO'dan sonra, bölgedeki stratejik gücünü korumak istemektedir.[225] TAPI projesinin bir başka amacı da Afganistan'da istikrar sağlama ve Pakistan ile Hindistan arasında dostane ilişkiler kurmaktır. Bu proje Orta Asya ile Güney Asya'nın birleştirilmesi bağlamında Modern İpek Yolu Projesi olarak da adlandırılmaktadır.[226]

İP (İran-Pakistan) Boru Hattı ile ilgili olarak İran, kendi tarafındaki Asalouyeh-İranshahr arasındaki 907 km uzunluğundaki boru hattını tamamlamıştır. Pakistan sınırına kadar kalan 320 km'lik kısmı da tamamlanmak üzeredir. Ancak Pakistan ile anlaşmazlığı yüzünden Hindistan, Pakistan toprakları yerine Umman Denizi altından 1.400 km'lik boru hattı ile İran'dan doğal gaz ithal etmeyi

---

[225] Elnur İsmayılov ve Türkan Budak, "Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikası", *Bilge Strateji*, Cilt 6, Sayı 11, Güz 2014, s.42.

[226] Fırat Purtaş, *Orta Asya ile Güney Asya Arasında Modern İpek Yolu Projesi*, Ankara, Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi Yayınları, No 6, 2011, s.28.

planlamaktadır. Boru hattının günlük kapasitesinin ise 31 milyon m3 olacağını tahmin edilmektedir.[227]

Günümüzde ise ambargoların kalkmasıyla birlikte Barış Boru Hattı Projesi'nin bitirilmesi konusunda yeni bir umut doğmuştur. Mart 2016'da Pakistan'ı ziyaret eden Cumhurbaşkanı Ruhani, iki ülke arasında yapımı için anlaşılan Barış Boru Hattı Projesi'nde, kendi üzerlerine düşeni yaptıklarını ve Pakistan'dan da bunu beklediklerini ifade etmiştir. Navaz Şerif ise bu projenin yeniden ihya edilmesinde kararlı olduklarını söylemiştir.[228] Pakistan Enerji Bakanı Khaghan Abbasi Financial Times'a verdiği demeçte, Nükleer Anlaşma sonrası, İP boru hattı için de engellerin kalktığını vurgulayarak, hattın inşasına başlayacaklarını bildirmiştir.[229]

3.2.2. İran-Irak-Suriye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

İran doğal gazının Irak ile Suriye üzerinden Akdeniz'e ve oradan da AB'ye ulaşmasını öngören sözleşme 2011 Temmuz ayında üç ülke arasında imzalanmıştır. Boru hattının kalınlığının 56 inç ve uzunluğunun 5.000 km olması planlanmıştır. Günlük kapasitesi ise Irak'a 10-15 milyon m3, Suriye'ye 15-20 milyon m3 ve

---

[227] Asghar Jafari Valdani, "Jeopolitik-i Tenge-yi Hormuz…", s.60.

[228] http://turkish.irib.ir/makaleler/siyasi-makaleler/item/353582-h%C5%9F-1394-afganistan-ve-pakistan%E2%80%99%C4%B1n-iran%E2%80%99la-ili%C5%9Fkileri (E.T.09.04.2016).

[229] http: Feridoun Abbasi, "karname-yi Gazi-yi İran Der Negşe-yi Urupa", Donya-yi Egtesad, no:3197, 2015 ; http://www.donya-e-eqtesad.com/news/801680/ (25.03.2016); //www.ilna/4/291846 (24.03.2016).

Lübnan'a da 5-7 milyon m3 olarak belirlenmiştir.[230] İran yetkilileri projenin nihai hedefinin, Akdeniz'i aşarak Yunanistan ve İtalya üzerinden AB'ye ulaşmak olduğunu belirtmişlerdir. Ancak Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçraması ve Suriye'de bir iç savaş haline dönüşmesi nedeniyle, anlaşmanın asıl hedefinin yani İran doğalgazının AB'ye ulaşmasının kağıt üzerinde kalmaktan öteye gidemeyeceğini göstermektedir.

Üçlü anlaşma, Suriye'deki siyasi belirsizlik ve yaşanan iç savaş nedeniyle tam anlamıyla hayata geçirilemese de, anlaşma çerçevesinde Irak ile işbirliği devam etmektedir. İran Petrol Bakan yardımcısı Ali Majedi'nin açıklamasına istinaden; İki ülke arasındaki anlaşmaya göre, 100 km (97 km) boru hattı İlam ilinde bulunan Charmaleh'den başlayıp İran-Irak sınırı Neftshahr'de bitecektir. Hat tamamlandıktan sonra ilk etapta günlük 5 milyon m3, ikinci etapta ise altyapı kapasiteleri yükseltilerek günlük 10 milyon m3 doğal gaz Irak'a ihraç edilecektir.[231]

İran Ulusal Gaz Şirketi Uluslararası İlişkiler Direktörü Azizollah Ramazani'nin açıklamalarına göre, ilk etapta İran doğal gazı Bağdat ve Al Mansoura elektrik santrallerinde kullanılmak üzere, daha sonra da Basra elektrik santrallerinde kullanılmak üzere verilecektir. Açkılamaya göre, gelecekteki yıllarda Irak'a doğal gaz ihracatının günlük kapasitesi 70 milyon m3'e çıkarılması ön görülmüştür.[232]

Son haberlere istinaden, boru hattının inşası bitmiş ve gelecek günlerde İran Cumhurbaşkanı Hassan Rouhani tarafından resmen açılışı gerçekleştirilecektir.[233]

---

[230] Feridoun Asadi, "Karname-yi Gazi-yi İran Der Negşe-yi Urupa", [Avrupa Haritasında İran'ın Doğal Gaz Karnesi], *Donya-e Egtesad Gazetesi*, Sayı 3197, 2014, s.11.

[231] "Gerardad-i Saderat-i Gaz-i İran Be Irak Nahayi Şod",[İran Irak ile Doğal Gaz İhracatı Konusunda Anlaştı], *Mashal Haftalık Degisi*, Sayı 668, 2014, s.7.

[232] http://www.neconews.com/vdcjxyex.uqeiazsffu.html (27.03.2016).

[233] http://asrebazar.com/News/16732/ (E.T. 27.03.2016).

3.2.3. Irak-Türkiye Petrol Boru Hattı

1973 yılında imzalanan Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması ile Irak'tan Türkiye'ye 20 yıl boyunca ham petrol verecek olan boru hatlarının döşenmesine karar verilmiştir. Boru hattının güzergâhı Kerkük-Dörtyol arasında olacak ve Türkiye'de Cizre, Mardin, Bozova ve Osmaniye'den Dörtyol'a gidecekti. Toplam uzunluğu 1125 km olan hattın 625 km'lik kısmı ise Türkiye sınırları içinden geçecekti. Anlaşmaya göre boru hattı üzerinde yer alacak olan 5 istasyonun 3'ü Türkiye tarafında bulunacaktı.[234] 1977 yılındaki taşıma kapasitesi yıllık 35 milyon ton olan bu hat, 1984 ve 1987 yıllarındaki kapasite artırma çalışmaları ile yaklaşık 70 milyon tona çıkmıştır. BTC (Bakü-Tiflis-Ceyhan) boru hattından daha yüksek bir taşıma kapasitesine sahip olan Kerkük-Yumurtalık (Irak-Türkiye) boru hattı, Irak petrolünün dünya pazarlarına çıkmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Taşıma kapasitesi her geçen yıl artan bu hattan, 2001 yılında 231 milyon, 2002 yılında ise 176 milyon varil ham petrol taşınmasına rağmen, 2003 yılında Irak'ın işgal edilmesiyle bu hat işletime kapatılmış ve kısıtlı bir miktar taşınmaya başlanmıştır. 2004 yılında taşınan miktar yaklaşık 38 milyon varil ham petrol iken bu miktar giderek azalmış ve 2005'te 13 milyon, 2007'de yine 13 milyon, 2010'da da 10 milyon varile düşmüştür.[235]

Bu hat her ne kadar Irak için oldukça önemliyse de Türkiye için de oldukça önemlidir. Ancak 2003 yılındaki işgalden sonra hattın hem tam kapasite ile

---

[234] Aybüke İnan, "Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı ve Türkiye-Irak İlişkileri (1973-2011)", *Orta Doğu Analizi*, Cilt 5, Sayı 56, 2013, s.71-72.

[235] Arzu Yorkan, "Kerkük-Yumurtalık Ham Petrol Boru Hattı ve Geleceği", http://www.bilgesam.org/incele/1940/-kerkuk-yumurtalik-ham-petrol-boru-hatti-ve-gelecegi/#.WChMx_mLTIV (E.T.25.10.2016).

çalışamayışı hem de bu hat üzerinde yapılan sabotaj eylemleri, petrol akışını da zorlamıştır. 2007 yılında bu saldırılar büyük ölçüde engellense de, halen PKK terör örgütü tarafından bu hatta yönelik sabotajlar devam etmektedir. Boru hatlarının zarar görmesi Türkiye'yi hem petrol gelirinden mahrum etmekte hem de bu hattın inşası için fazladan harcama yapmak zorunda kalmaktadır.[236]

3.2.4. Irak (Kerkük)-Suriye (Banyas) Petrol Boru Hattı

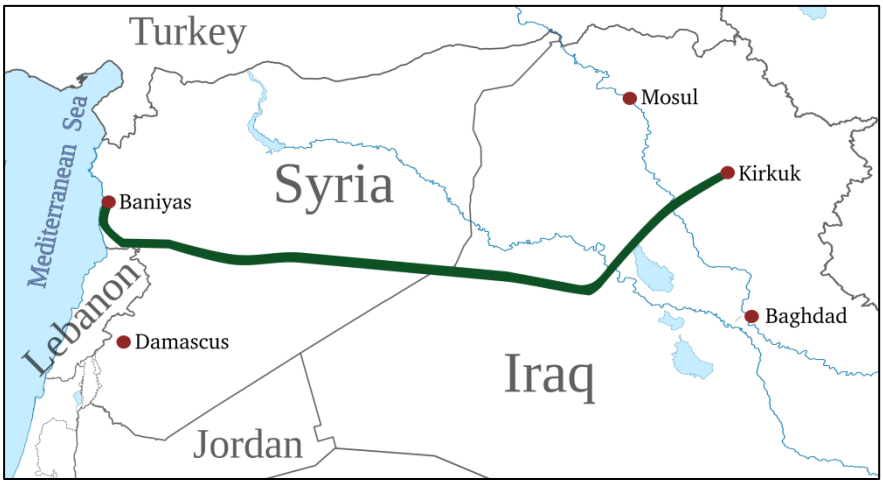
Bu hattın yapımı 1952 yılında tamamlanmış olup, uzunluğu 800 km, günlük taşıma kapasitesi 300 bin varildir. Hat, İran-Irak savaşı sırasında Suriye'nin İran'ı desteklemesi üzerine Irak tarafından kapatılmıştır. 2001 yılında tekrar açılsa da, 2003'te Irak'ın işgali ile hasar gören hattan akış tekrar durdurulmuştur.[237] 2007 yılında Irak ve Suriye hükümetlerinin anlaşması ile tekrar açılacağı gündeme gelmiştir. Bu tarihte Şam'da görüşen taraflardan Irak Dışişleri Bakanı Zebari yaptığı açıklamada, iki ülke arasında gelişen ilişkilerin bir sonucu olarak boru hattının yeniden açılmasının planlandığını, bu konuda gerekenlerin tespit edilmesi için bir Rus şirketinin incelemeler yaptığını söylemişse de, hattın ne zaman açılacağı hakkında herhangi bir tarih vermemiştir.[238] 2010 yılında da bu şekilde bir haber çıksa da Arap baharının başlaması ve 2011'de de Suriye'ye sıçraması, günümüzde bir iç savaş haline gelmesi üzerine bütün bu açıklamalar kağıt üzerinde kalmıştır.

---

[236] Aybüke İnan, "Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı…", s.82.

[237] Ali Javadi, "Erag ve Gozineha-yi Pişi Ru", [Irak ve Önündeki Seçenekleri], *Eghtesad ve Enerji*, Sayı 129/130, 2010, s.5.

[238] http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/12/071213_zebari_syria.shtml (E.T. 01.11.2016).

Kaynak: https://www.google.com.tr/search?q=Kerk%C3%BCkBanyas+Boru+Hatt%C4%B1&biw=1242&bih=557&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0ahUKEwjh3qTqqHQAhUXM8AKHW6OBgIQsAQIKQ&dpr=1.1#imgrc=bBEnDVjcJ_I1MM%3A

3.2.5. Trans-Arabistan (Tapline) Petrol Boru Hattı

Bu hat, 1947 yılında inşa edilmiştir. Hattın uzunluğu 1214 km, genişliği 30 inçtir. İlk aşamada günlük kapasitesi 300 bin varilken, sonraki yıllarda 500 bine çıkarılmıştır. Hat, Suudi Arabistan'ın doğusundan başlayıp, Ürdün ve Suriye topraklarından geçerek Lübnan'a bağlanmaktadır. Ürdün hükümetinin 1990'da birinci Körfez Savaşı sırasında Irak'ın yanında yer alması nedeniyle, Suudi Arabistan hattan petrol sevkiyatını durdurmuş ve günümüzde de kullanım dışıdır. Hat eski olmasına rağmen, halen Avrupa'ya petrol taşıma kapasitesini korumaktadır.[239]

3.2.6. Irak-Suudi Arabistan Petrol Boru Hattı

Bu hat 1989 yılında tamamen Irak tarafından inşa edilmiştir. Hattın kalınlığı 48 inç ve günlük kapasitesi 1.65 milyon varildir. Hat, Irak Güney petrolünü Arabistan üzerinden Kızıldeniz'e taşımaktaydı. Ancak Saddam'ın 1990 yılında

[239] http://www.shana.ir/fa/newsagency/209386 (E.T. 27.10.2016).

Kuveyt'i işgal etmesi ile Suudi Arabistan hattı kapatmış ve 2001 yılında da tamamen hatta el koymuştur. Hâlihazırda Suudi Arabistan hattı ülke içi sevkiyatı için kullanmaktadır. Ancak gelecekte hattın Kızıldeniz üzerinden uluslararası piyasalara petrol sevki için kullanılabileceği yönünde kanaat vardır. Saddam hükümetinin devrilmesinden sonra, Suudi Arabistan hattın yeniden açılmasına yeşil ışık yaksa da, Irak hükümeti, Suudi Arabistan'ın hatta el koyması nedeniyle, güvenmemiş ve hattın öncelikli hedefleri arasında olmadığını ifade ederek, duruma mesafeli yaklaşmıştır.[240]

3.2.7. Irak - Kuveyt Doğal Gaz Boru Hattı

Kuveyt eskiden Irak'tan, Ramallah bölgesindeki 170 km uzunluğundaki doğal gaz boru hattı aracılığı ile gaz alıyordu. Ancak 1991'deki savaş sırasında bu hat kapatılmıştır. 2005 yılında imzalanan anlaşma ile bu hattın yeniden açılacağı gündeme gelmişse de, güvenlik sorunları nedeniyle gecikmiştir.[241]

3.2.8. Katar - BAE - Umman Doğal Gaz Boru Hattı

Katar doğalgazını BAE ve Umman'a taşıyan hattın inşasına 2000'de başlanmış ve 2003 yılında da tamamlanmıştır. Hattın kapasitesi 3.2 milyar m3 olsa da, hâlihazırda 2 milyar m3 kapasiteyle çalışmaktadır. Katar bunun dışında başka bir boru hattı ile Kuveyt, Bahreyn, Suudi Arabistan ve Pakistan'a doğalgaz ihraç etmek

---

[240] Ali Khajavi, "Tekapu-yi Erebistan ve Gerg Bera-yi Kehiş-i Ehemiyet-i Tenge-yi Hormoz Der Mobadelat-i Ceheni-yi Neft-i Ham", [Suudi Arabistan ve Batı'nın Hürmüz Boğazı'nın Dünya Petrol Ticaretindeki Rolünü Azaltma Çabaları], *Ekteshaf ve Tolid*, Sayı 92, 2012, s.31.

[241] İnci Selin Aydın, *Irak Cumhuriyeti Ülke Raporu*, Ankara, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığıİhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s.17.

amacıyla yeni bir boru hattı inşa etmek istemektedir. Fakat mali ve siyasi nedenlerden dolayı hayata geçirilememiştir.[242]

Bugün Katar gazını boru hatları ile taşıyan tek proje Dolfin Projesi'dir. Bu hattın 364 km'si denizin altındadır. Dolphin Energy adı altında kurulan şirket, Qatar Petroleum ile yaptığı anlaşma ile 25 yıl boyunca Kuzey Sahası doğal gazını Abu Dabi ve Dubai'ye götürme hakkını elde etmiştir. Oman Oil şirketi ile yapılan anlaşma ile de Umman'a götürülmesine karar verilmiştir. Bu gazın Pakistan'a gitmesi de düşünülmüştür.[243]

Sonuç olarak, Basra Körfezi dünya hidrokarbür rezervlerinin yarısından fazlasını barındırmaktadır. Aynı zamanda da dünyanın büyük petrol ve doğal gaz üreticileri ve rezervlerine sahip ülkeler de Basra Körfezi'nde yer almaktadırlar. Hidrokarbür kaynaklarına bağımlı olan gelişmiş sanayi ülkeleri coğrafi olarak Basra Körfezi'ne bitişik ve yakın olmadıkları için, bu kaynakların gelişmiş ülkelere boru hatları ile ulaştırılması da zor olmaktadır. Bölgede istikrarın olmaması ve komşu ülkelerin birbiriyle yaşadıkları anlaşmazlıklar, boru hatlarının inşası önündeki önemli engellerden biridir. Buna rağmen inşa edilen petrol ve doğal gaz boru hatlarının büyük bölümü de günümüzde komşu ülkelerin anlaşmazlıkları yüzünden çalışamaz durumdadır. Çalışan az sayıdaki hatlarda ise bölgede yaşanan istikrarsızlık nedeniyle zaman zaman aksama yaşanmaktadırlar.

Son yıllarda bölge doğal gazını uluslararası enerji piyasalarına ulaştırmak için birtakım adımlar atılmıştır. Dünyanın en büyük doğal gaz sahası İran ile Katar'a ait

---

[242] Mansour Moazami, Mohammad Sadegh Jokar, *Katar Enerji Raporu*, Tahran, 2013, s.11-12.

[243] Aslıhan Erbaş Açıkel, "Katar-Irak-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Mümkün mü?", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 28, 2011, s.61.

ortak sahadır. Katar, İran'ın yalnızlığından ve ona uygulanan ambargolardan yararlanarak, tek taraflı olarak bu sahadan İran'ın birkaç katı fayda sağlamıştır ve hâlâ da sağlamaktadır. Katar'ın İran'a nazaran, coğrafi nedenlerden dolayı, doğal gazını boru hattı aracığıyla uluslararası piyasalara sevk etme imkânı zor ve az olmasına rağmen, 2003'te Dolfin projesi ile Katar-BEA-Umman Doğal Gaz Boru Hattını hayata geçirmiş ve uzun vadede de Pakistan ve Hindistan'a kadar uzatmak istemektedir. İran ise jeopolitik avantajlarına rağmen, 1995'ten beri görüşmeleri başlanan Barış Doğal Gaz Boru Hattı adıyla bilinen İran-Pakistan-Hindistan Doğal Gaz Boru Hattı'nı hâlâ hayata geçirebilmiş değildir ve bu hattın ne zaman faaliyete geçeceği de belli değildir. Aksine TAPİ Doğal Gaz Boru Hattı bu hattın yerini almış durumdadır. İran hükümeti projenin önündeki engelleri görünce alternatif yol arayışına girmiş ve 2011 yılında İran-Irak-Suriye Doğalgaz Boru Hattı Anlaşması'nı imzalamıştır. Fakat bölgedeki istikrarsızlıklar ve anlaşmazlıklara bakılacak olunursa, bu projenin çok da gerçekçi olmadığı açıktır. Bununla birlikte bölge ülkeleri kendileri enerji ihracatçısı konumundadırlar ve bölgedeki enerji tüketim pazarı da bu sebepten çok dardır. Bu yüzden söz konusu proje çok da gerekli değildir. Ancak amaç Akdeniz'i aşıp Avrupa'ya ulaşmaksa, zaten Türkiye koridoru daha hızlı, kolay ve ekonomiktir ve bu projeye yine ihtiyaç yoktur. Kaldı ki Batı, İran doğal gazını almak isteseydi, Nabucco gibi projelere İran'a dahil ederdi ve bir çok projeden onu dışlamazdı. İkincisi, bölgede yaşanan gerginlikler ve anlaşmazlıklar yüzünden yapılan önceki boru hatları kullanım dışıdır ve yeni hatların yapılması gerçekçilikten ziyade politik bir propagandadır.

3.3. BASRA KÖRFEZİ'NE YÖNELİK ENERJİ REKABETİ

3.3.1. ABD'nin Yaklaşımı

ABD'nin Orta Doğu Bölgesi ile ilgilenmesini İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar götürebiliriz. Çünkü bu dönem, SSCB ile Soğuk Savaş'ın başladığı bir dönemdir ve Amerika, Sovyetlerin güneye inmesini istememektedir. Sovyetlerin bu bölgeye inmesi ve buradaki enerji kaynaklarını kontrolü altına alması, Amerika'nın ülke menfaatlerine aykırı bir durumdu ve bu sebepten enerji kaynakları bakımından oldukça zengin bu bölgede ABD olmak zorundaydı.[244]

Sonraki yıllarda meydana gelen bazı olaylar, mesela 1979 İran İslam Devrimi ve Sovyetlerin Afganistan'ı işgali sebebiyle, Sovyetlerin güçlenmesinden endişelenen ABD, Orta Doğu'ya daha fazla müdahale etmeye başlamıştır. 23 Ocak 1980 yılında dönemin ABD Başkanı Jimmy Carter tarafından ABD Kongresi'nde yapılan konuşmada, daha sonra Carter Doktrini olarak anılan bir yol haritası benimsenmiştir. Bu konuşmada, Orta Doğu Bölgesi'nde herhangi bir yabancı gücün öne çıkmasına, ABD'nin çıkarları nedeniyle izin verilmeyeceği, gerekirse askeri güç kullanılacağı açıkça belirtilmiştir.[245]

Amerika her ne kadar Orta Doğu için acil müdahale gücünü oluşturma çalışmalarına 1970'lerin başında başladıysa da, bu yönde 1979 yılına kadar önemli adımlar atmamıştı. Orta Doğu ve Asya'daki ABD çıkarlarını korumak için oluşturulan Acil Müdahale Gücü'nün asıl sorumluluk alanının Basra Körfezi olduğunu bizzat Başkan Carter'in Ulusal Güvenlik Danışmanı Brzezinski açıklamıştı.

---

[244] Selim Kurt, "Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası", *Tarih Okulu Dergisi*, Cilt 7, Sayı 19, 2014, s.171.

[245] Yasin Usta, *Ameri Birleşik Devletleri'nin Irak Politikası Bağlamında Türkiye İle İlişkileri (1990-2006)*, YLT, Edirne, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s.20.

Çünkü kanıtlanmış dünya petrol rezervlerinin yarısından fazlasını barındıran Basra Körfezi, o dönem, Amerika'nın petrol ithalatının %34'ünü, Batı Avrupa ülkelerinin %61'ini ve Japonya'nın ise %72'sini karşılıyordu. Bu önemli sebepten dolayı da bölgeyi korumak için her türlü önlemi almak istiyordu. Bu amaçla İran-Irak Savaşı ile birlikte Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, BAE, Umman ve Katar ile 25 Mayıs 1981 tarihinde Basra Körfezi'ne yönelik güvenlik sistemi olan Körfez İşbirliği Konseyi (KİK)'i kurmuştur. Nitekim İran-Irak Savaşı ile birlikte İran'ın Irak'a ait petrol sahalarını ele geçirme tehlikesi baş gösterince, Ocak 1983 yılında Reagan yönetimi yeni askeri önlemler alma yoluna gitmiş ve Acil Müdahale Gücü'nü doğrudan CENTCOM olarak bilinen ABD Merkez Komutanlığı'na bağlamıştır. Bunun yanında beş adet hafif piyade saldırı tümeni de oluşturmuştur. Bu askeri birliklerinin konuşlanacağı üsler için bölge ülkeleri ile anlaşmalar da yapmıştır.[246]

ABD Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte SSCB gibi dünyada kendisine rakip olan tek devletin de dağılmasıyla birlikte,1991 tarihinden itibaren tek süper güç olarak dünyada söz sahibi olmuştur. ABD, bu konumunu korumak için yeni hamleler yapması gerektiğini de biliyordu. Bu da enerji kaynaklarının bulunduğu bölgelerde hâkimiyet kurmaktı. Bu yeni stratejik anlayış, küresel hâkimiyeti sağlamanın yolunun enerji kaynaklarının kontrolünü sağlamaktan geçtiği şeklindeydi. Yani genel olarak *"enerji kaynaklarını kontrol eden dünyayı kontrol eder"* şeklinde tanımlanabilecek bu yeni jeostratejik politika, 21. asırda küresel mücadelenin de temelini oluşturmuştur.[247] Nitekim ABD, kendi petrol rezervlerine rağmen, toplam

---

[246] Veysel Ayhan, *Petrol ve Güvenlik: Orta Doğu'daki Krizlerin Ekonomi Politiği*, DT, Bursa, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s.165-166.

[247] Abdullah Ural, "ABD'nin Enerji Hakimiyeti Teorisi ve Büyük Ortadoğu Projesi", *Akademik Orta Doğu*, Cilt 3, Sayı 2, 2009, s.137.

tüketimin artmasına bağlı olarak, 2020'de mevcut duruma göre ithalatını %60 artırması ve 2025 yılına gelindiğinde ise tükettiği petrolün %71'ini ithal etmek zorunda kalacaktır. Bu nedenle de, Irak'taki bu büyük miktar rezervlere hükmetmek, ABD için hayati öneme sahipti. Böylece hem kendi ihtiyaçlarını karşılayacak hem de küresel dünyadaki rakiplerini de ki onlar da petrole bağımlı idiler, kontrol edebilecekti. Sonuçta Amerika'nın uygulamaya koyduğu Büyük Orta Doğu Projesi'nin (BOP) başta gelen amacı da enerji kaynakları üzerinde hâkimiyet kurmaktı. Bu bağlamda BOP'u da enerji hâkimiyeti teorisi ile analiz etmek mümkündür.[248]

Soğuk Savaş'ın bitmesi ile ortaya çıkan "yeni dünya düzeni"nin en mühim hadisesi Irak'ın Kuveyt'i işgalidir. Saddam 1 Ağustos 1990'da Kuveyt'i, Irak'ın bir eyaleti olduğu gerekçesiyle işgal ederken, asıl hedefi Körfez petrolüne egemen olmak idi. Dünya devlerinin petrole olan ihtiyaçları artarken, elbette buradaki petrolün hâkimiyeti de tek başına Saddam'a bırakmaları düşünülemezdi. Bu sebepten başta ABD olmak üzere diğer ülkeler hemen harekete geçerek Kuveyt'i kurtardılar. Körfez Savaşı ile birlikte ABD, Orta Doğu'da, özellikle de petrol zengini Basra Körfezi'nde tamamıyla hâkimiyet kurmuştur. ABD'nin bu kadar kolay hâkimiyet kurmasının sebebi kendisini denetleyecek başka bir süper gücün olmamış olmasıdır. ABD Savunma Bakanı Dick Cheney de Nisan 1991'de yaptığı bir konuşmada, Ortadoğu'nun petrol kaynaklarının, Amerikan çıkarlarına ters düşen herhangi bir

[248] Abdullah Ural, "ABD'nin Enerji Hakimiyeti Teorisi…", s. 138-139, 141.

devletin kontrolü altında olmasına, Amerika'nın izin vermeyeceğini açıkça söylemiştir.[249]

Yukarıda da değinildiği üzere, Amerika'nın Orta Doğu ve özellikle Basra Körfezi ile ilgilenmesi iki ana temele dayanmaktaydı. Öncelikle Amerika, gelişen endüstrisi için petrole ihtiyaç duyuyordu. Bu bölgede fazlasıyla bulunan enerji kaynaklarının rakip ülkelerin kontrolüne geçmemesi Amerika'nın çıkarları için çok önemliydi. Ayrıca bu bölgede bulunan İsrail'in güvenliği de sağlanmalıydı. Çünkü İsrail, Orta Doğu'da hiç de dost ülkelerle çevrilmiş değildi. Yine 2003 Irak işgalinden önce Rusya, Fransa ve Çin; Irak petrollerinden imtiyaz elde etmek için anlaşmalar da yapmışlardı.[250] Bu da Amerika çıkarlarına aykırı bir durumdu.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Amerika'da başa gelen hükümetler hep aynı amaca odaklanmışlardır. Bu da, Amerikan gücünün küresel alanda genişletilmesi için enerji kaynaklarının kontrolü zorunluluğudur. Bu sebepten enerji kaynakları üzerinde rakip bir ülkenin veya terörist grupların hâkimiyetinin olması ABD çıkarlarına son derece aykırı bir durumdur. ABD'nin küresel sistemdeki gücünü koruması ve her daim sürdürebilmesi için her dönem enerji kaynakları üzerinde söz sahibi olması gerekmiştir. Bu nedenle dünya petrol ve doğal gaz yataklarının %65'ine sahip Orta Doğu bölgesi uzun yıllardır ABD'nin öncelikli hedefi olmuştur. Başkan Yardımcısı Dick Cheney'in savaş öncesinde Saddam'ın, dünya enerji arzının çoğunu denetimine

---

[249] Selim Kurt, "Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası", *Tarih Okulu Dergisi,* Yıl 7, Sayı 19, 2014, s.173-174.

[250] Ferhat Pirinççi, "2003 Savaşı Sonrası Süreçte Irak'ta Siyasal Yapılanma", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Müdürlüğü İkinci Orta Doğu Semineri: Dünden Bugüne Irak (Uluslararası Katılımlı),* 27-29 Mayıs 2004, Elazığ, Fırat Üniversitesi Basımevi, Cilt II, s.2.

almak için, kitle imha silahlarından büyük bir cephanelik oluşturduğunu söylemesi, Irak'a saldırının öncelikli amacını da ortaya koymuştur.[251] Yine, Eski Amerikan Hazine Bakanı Pul O'Neill'in "*Ekonomik gelişmemizi ve zenginliğimizi sürdürebilmemiz için enerji ihtiyacımızı karşılayacak güvenli petrol rezervleri bulmak ve bunlar üzerinde bir kontrol kurmak gerekir.*" sözleri ABD'nin Bush dönemi politikasını açıkça ortaya koymaktadır.[252] Bush Doktrini, 20 Eylül 2002 yılında yayınlanan *"Amerika Birleşik Devletleri'nin Ulusal Güvenlik Stratejisi"* başlığı altındaki metinde açıkça ortaya konmuştur. Bush Doktrini'nin esasını *"meşru müdafaa içerikli önleyici savaş"* oluşturuyordu. Buna göre bir ülke, kendi uluslararası çıkarlarına potansiyel tehdit olarak gördüğü bölgelerdeki faaliyetleri kendisine ulaşamadan yerinde sona erdirme hakkına sahipti.[253] Bush, 29 Ocak 2002 tarihindeki *"Ulusun Birliği"* adlı konuşmasında Afganistan müdahalesinden sonra Amerika hedeflerinin ne olduğu ve nasıl yerine getirileceği hakkında bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada. Kuzey Kore, İran ve Irak için *"şer ekseni (axis of evil)"* tabirini kullanmış ve bu ülkelerin sadece Amerika'nın değil, aynı zamanda Amerika'nın dost ve müttefiklerinin de düşmanları olduğunu ilan etmiştir. Bush bu konuşmasında genel olarak, amaçlarının önce terör gruplarını etkisiz hale getirmek, sonra da teröre destek veren rejimleri (İran, Irak, Kuzey Kore) etkisiz hale getirmek olduğunu söylemiştir.[254] Bush bu konuşmasında iki hedefleri olduğunu söylemiştir.

---

[251] Mustafa Aydın, Nihat Ali Özcan, Neslihan Kaptanoğlu, "Riskler Ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği Ve Türkiye", *Tepav Ortadoğu Çalışmaları II*, Temmuz 2007, s.23.

[252] Veysel Ayhan, *Petrol ve Güvenlik…,* s.194.

[253] The National Security Strategy of the United States of America, September 2002, http://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf (E.T. 20.01.2016)

[254] George W. Bush State of the Union Address Washington, D.C. January 29, 2002,

Birinci hedef, terörist kamplarını dağıtmak, teröristlerin planlarını bozmak, teröristleri adalet önüne getirmek ve kimyasal, biyolojik ve nükleer silah elde etmeye çalışan rejimlerin ve teröristlerin dünyayı ve ABD'yi tehdit etmelerini önlemek; ikincisi ise ABD ve ABD'ye dost ve müttefik devletlere yapılan terör saldırılarını finanse eden rejimleri engellemek olduğunu açıklamıştır. Ayrıca Bush bu konuşmasında Kuzey Kore'nin, İran'ın ve Irak'ın terör ihraç ettiklerini, kitle imha silahları bulundurdukları ve Amerika'ya karşı düşmanca hisler beslediklerini iddia etmiştir.[255] Bu da şu anlama geliyordu ki, Amerikan halkının güvenliği için bu ülkelerin teröre destek vermemeleri, kitle imha silahları bulundurmamaları isteniyor ve aksi bir durumda ABD tarafından kendilerine gereken yapılacaktı. Ve Afganistan'dan sonra sıradaki ülke Irak'tı. Fakat daha sonraları 2006'da yayımlanan ikinci ve son Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde her ne kadar ABD'nin ulusal güvenliğinde hâlâ "önleyici müdahale" kavramı yer almaktaysa da (ki Irak'ta KİS bulunamamıştı); artık bu kavramın haydut devletlerden ziyade radikal İslamcı teröristleri kapsadığı görülmektedir.[256]

1970'lerin sonunda Carter Doktrini'nin gündeme gelmesi ve İran'da İslami devrimin gerçekleşmesi ile birlikte, günümüze kadar süren Basra Körfezi'ni koruma amacı, ABD'nin ulusal güvenliğinin bir parçası haline gelmiştir. ABD'nin İran-Irak Savaşı sırasında Irak'ın yanında yer alması, 1991'de Saddam'ın Kuveyt'i işgaline karşı uluslararası koalisyona liderlik etmesi, Irak ve İran'a karşı Clinton hükümetinin, "çifte çevreleme" politikası doğrultusunda, ekonomik ve siyasi ambargolar

---

http://www.bc.edu/content/dam/files/centers/boisi/pdf/Symposia/Symposia%202011-2012/BushSOTU2002.pdf , (E.T. 14.02.2016).

[255] Aynı konuşma metni, s.2.

[256] Kemal Çiftçi, "Soğuk Savaş Sonrasında ABD…", s.213-214.

uygulaması, 11 Eylül 2001 olaylarından sonra Bush hükümetinin İran ve Irak'ı "şer ekseni" olarak tanımlaması, ardından ABD'nin 2003'te Irak'ı işgal etmesi, Basra Körfezi ülkeleri ile ikili askeri anlaşmalar imzalaması ve 5. Filoyu Basra Körfezi'ne (Bahreyn) yerleştirmesi gibi gelişmeler, Basra Körfezi enerji kaynaklarının ABD için ne kadar önemli olduğunun da bir göstergesidir.[257]

George W.Bush 2001'de iktidara geldikten sonra, enerji güvenliği ABD dış politikasının önceliklerinden biri oldu. Bush, başkanlığının ikinci haftasında, "Ulusal Enerji Politikası Geliştirme Grubu'nu" oluşturdu. Grup 2001'de ABD enerji sorunları ile ilgili yayınladığı raporda, ülkenin enerji sorunlarını nasıl aşabileceğine dair çözümler önerdi. Raporda, ABD'nin petrole, özellikle petrol kaynağı olan Orta Doğu'ya artan bağımlılığına değinilmiştir. Yine ABD'nin petrol tüketiminin neredeyse dünya petrol tüketiminin 1/4'ine denk geldiğini ve bu talebin %20'sini Basra Körfezi'nin karşıladığı vurgulanmış ve gelecek 20 yıl içinde daha da artacağına dikkat çekmiştir. 11 Eylül 2001 terör saldırıları, ABD'nin geleceğe dair enerji güveliği endişelerini daha da körükledi. Bu doğrultuda Bush yönetimi, enerji güvenliğini güçlendirmek için kaynak çeşitlendirme yoluna gitmiş ve Orta Doğu petrolünden bağımlılığını azaltmak için, yıllarca düşman olduğu, Rusya'ya da yakınlaşmıştır. ABD'nin 2006'daki "Ulusal Güvenlik Stratejisi" belgesinde yine enerji güvenliği öne çıkmıştır. Belgeye göre, ABD petrol üretiminde dünya sıralamasında üçüncü olsa da, petrol ihtiyacının yarısından fazlasını dışarıdan ithal etmekte ve petrol tedarikçileri dünya çapında sayılı ve sınırlı olduklarından dolayı,

---

[257] Sadegh Zibakalam, Javad Arabameri, "Menabe-i Geyr-i Motearifi-i Enerji ve Cayigah-i Halic-i Fars Der Emniyet-i Enerji-i Eyalet-i Mottehide", [Alternatif Enerji Kaynakları ve ABD Enerji Güvenliğinde Basra Körfezi'nin yeri], *Siyasate Khareji*, Cilt 28, Sayı 1, 2014, s.184.

bu ülkelere bağımlı olmak mantıklı değildir. Basra Körfezi'ne yönelik ABD'nin geçen yarım asırlık politikası, "serbest petrol" (free oil) ilkesine dayalıdır. Yani Basra Körfezi petrolünün arz ve talep mekanizmasının düzenli çalışması ve petrol akışı istikralı bir şekilde sağlanmalıdır. Ancak 11 Eylül'den sonra, ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi çerçevesinde, "petrol serbest" (freedom oil) ilkesine dayanılmıştır. Yani, Basra Körfezi bölgesinde yer alan ve ABD'ye muhalif ülkelerin iktidarlarının değiştirilmesi ve petrol gelirlerinin demokrasinin gelişimi için kullanılmasıydı. Böylelikle ABD yönetimi, enerji güvenliğinin sağlanmasının yanı sıra, ABD karşıtı ülkelerin petrol gelirlerini ABD'ye karşı kullanmalarının da önüne geçmeyi amaçlamıştır.[258]

Bazı uzmanlara göre kaya petrolü ve doğal gazı üretiminin giderek artması, gelecekte dünya enerji piyasasının yanı sıra, ABD enerji politikasını da değiştirecektir. ABD'de kaya petrolü ve gaz üretiminin artması, bu ülkenin Basra Körfezi'ne yönelik politikasını değişime uğratacağı tahmin edilmektedir. Bu bağlamda Barack Obama'nın 2008 yılında başkan seçilmesi ile ABD dış politikası iki temele dayanmıştır. Birincisi, Irak'taki askeri varlığına son vermek ve genel olarak da Orta Doğu'da geleneksel yaklaşımından vazgeçmek; ikincisi ise Askeri ve Siyasal varlığını Asya-Pasifik ve özellikle Güney Çin Denizi'ne kaydırmaktır. ABD'nin Irak'tan çekilmesi, 2011 Arap Baharı sırasında otoriter müttefiklerini desteklememesi, İran ile yıllarca süren nükleer anlaşmazlığı konusunda anlaşma

[258] Mahmoud Vaezi, "Diplomasi-yi Enerji-yi İran ve Godretha-yi Bozorg Der Halic-i Fars", [İran'ın Enerji Diplomasisi ve Basra Körfezi'ndeki Büyük Güçler], Mahmoud Vaezi (der.), *Neft ve Siyaseti Harici*, Tahran, Ayin Gostar yayınları, 2010, s.131-134.

yoluna gitmesi gibi gelişmeler, bölgeye yönelik ABD dış politikasının değişme uğradığı yönünde yorumlanmaktadır.[259]

3.3.2. AB'nin Yaklaşımı

AB, dünyanın ikinci en büyük ekonomisi olarak, dünya enerji arzının yaklaşık %2'sini temin ederken, dünya enerjisinin ise yaklaşık %20'sinitüketmektedir. İhtiyaç duyduğu enerji talebinin de %52'sini ithal etmektedir. Buda petrol ihtiyacının %84'ünü ve doğalgaz ihtiyacının %64'ünü ithal ettiği anlamına gelmektedir. Doğalgaz ithalatını Rusya, Cezayir ve Norveç'ten sağlayan AB, Avrupa Komisyonunun tahminine göre, 2030 yılına kadar doğalgaz ihtiyacının %80'ini ithal edecektir.[260]

AB enerji politikası, tek pazara geçiş sürecine paralel olarak ilerlemiştir. 1988 yılında yayınlanan Enerji Politikası Üzerine Beyaz Kitap'ta, AB'nin doğal gaz ve petrol pazarlarının durumu ortaya konmuştur. Yukarıda da verildiği üzere, AB ekonomisi petrol ve doğal gaz ithalatına bağımlıdır. Bu sebepten enerji arz güvenliği AB için oldukça önem taşımakta ve bu konuda da çeşitli politikalar geliştirmektedir. Mesela, enerji arzı ile ilgili kriz dönemlerinde ortaya konulan işbirliği ve koordinasyon ile petrol fiyatlarındaki istikrarsızlığa karşı petrol stoku sistemi ile önlem almak, bu politikalardandır. Bununla birlikte AB'nin önem verdiği diğer bir konu da Rusya'ya olan doğal gaz bağımlılığını azaltmak için, doğal gaz arzının

---

[259] Sadegh Zibakalam, Javad Arabameri, "Menabe-i Geyr-i Motearifi-i Enerji…", s.194.

[260] Çağla Gül Yesevi, "Avrupa Enerji Birliği: Ortak Enerji Politiksı Mümkün Mü?", http://www.21yyte.org/tr/arastirma/avrupa-birligi-arastirmalari-merkezi/2015/02/26/8087/avrupa-enerji-birligi-ortak-enerji-politikasi-mumkun-mu? (E.T.26.02.2015).

çeşitlendirilmesidir. Bu sebepten özellikle Hazar Bölgesi enerji kaynaklarına ulaşabileceği projelere destek vermektedir. Bunun yanında LNG taşımacılığı ile Orta Doğu ve Afrika'dan da doğal gaz ithalatını artırmaya çalışmaktadır.[261]

Avrupa Birliği'nin enerji politikasındaki bakış açısı ise, hazırladığı raporlarda ortaya koyduğu şekliyle "güvenli, sürekli, ucuz, sağlık açısından tehlikesiz, çevreyi kirletmeyen enerji sağlamak, yeni enerji sistemleri geliştirmek ve enerji iç pazarını tamamlamak".[262] Bu şekilde hem kendi iktisadi ve çevre güvenliğini sağlarken, hem de dünya ekosistemini de korumaya çalışmaktadır.

AB'de enerji arz güvenliği ilk kez 1970'li yıllardaki petrol kriziyle gündeme gelmiştir. Sonraki yıllarda meydana gelen global meseleler, 1990'ların başında Sovyetlerin dağılması, Körfez Savaşları, 11 Eylül olayları, enerji arz güvenliğini etkilemiştir. Ancak 2006 senesinde yaşanan Rusya-Ukrayna krizi, AB'nin enerji arz güvenliği sorununun ne kadar ciddi olduğunu ortaya koymuştur. Bu kriz sırasında AB üye devletlerinin doğal gazında %30'luk bir kesinti meydana gelmiştir. Bu kriz ile birlikte AB, Rusya'ya bağımlı olmasının kendisi için ne büyük bir risk olduğunu görmüş ve alternatif enerji üreten devletler arayışına girmiştir. Bunun devamında meydana gelen 2009'daki ikinci Rusya-Ukrayna krizi ise AB'yi enerji arz güvenliği konusunda acil çözümler üretmeye itmiştir.[263]

---

[261] Ufuk Kantörün, "Bölgesel Enerji Politikaları ve Türkiye", *Bilge Strateji*, Cilt 2, Sayı 3, 2010, s.98-100.

[262] İsmail Hakkı İşcan, "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Geleceği Açısından Avrupa Birliği Enerji Güvenliği Sorunu", *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları*, Cilt 1, Sayı 2, 2007, s.130-132.

[263] Arzu Yorkan, "Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası ve Türkiye'ye Etkileri", *Bilge Strateji*, Cilt 1, Sayı 1, 2009, s.33.

AB'nin yükselen enerji bağımlılığı, 2001'de yayınlanan "Yeşil Kitap'ta" ortaya konulmuştur. Söz konusu kitapta, AB'nin2030 yılına kadar %70 oranında dışarıya bağımlılığına dikkat çekilmiştir. Petrol fiyatlarındaki artış ve iklim değişikliği gibi sorunlara değinen kitap, AB'nin yeni bir enerji politikasına ihtiyacı olduğunu ileri sürmüştür. Bu kitap, dışa olan enerji bağımlılığın yönetilmesi ve çevre kirliliğine daha az sebep olan yeni enerji kaynaklarına yönelmesi üzerinde durmaktadır. AB'nin, üretici ülkeler ile diyalog sürecini korumasını ve stratejik ortaklıklar geliştirerek enerji güvenliğindeki riskleri azaltmasını tavsiye etmektedir. Ancak, AB ile Rusya arasında yaşanan bazı gerginlikler, bu politikaların hayata geçirilmesini zorlaştırmaktadır.[264]

Avrupa Komisyonu, Birliğin enerji politikasını, reform ve yeniden organizasyon yoluyla yeni bir Avrupa Enerji Birliği'ne dönüştürmek için, ilk olarak 1 Kasım 2014 tarihinde Enerji Birliğinden sorumlu bir Başkan Yardımcısı atamıştır. 25 Şubat 2015 tarihinde de "İleriye Dönük İklim Değişikliği Politikası ile Dirençli Bir Enerji Birliği İçin Çerçeve Strateji" belgesini yayımlamıştır. Enerji Birliği Çerçeve Stratejisi olarak anılan belgede beş öncelik şu şekilde sıralanmaktadır: Enerji arzı güvenliğinin sağlanması, tam entegre ortak Avrupa enerji pazarının oluşturulması, enerji talebini azaltmaya katkı için enerji verimliliğinin artırılması, ekonominin karbonsuzlaştırılması, araştırmacılık, yenilikçilik ve rekabetçilik.[265]

Günümüzde AB'nin enerji arzı güvenliğinde en önemli sorunu, Rusya'ya bağımlı olmasıdır. Bu durum, AB üyesi olan Baltık ve Doğu Avrupa ülkeleri için daha da kritiktir. Örneğin, AB üyeleri olan Finlandiya, Bulgaristan, Slovakya,

---

[264] Emre Baysoy, "Rusya, AB, ABD İlişkileri Bağlamında Enerjinin Ekonomi Politiği Ve Küreselleşmenin Jeopolitiği", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10, 2009, s.70.

[265] http://www.abgs.gov.tr/index.php?l=1&p=80(E.T.18.09. 2015).

Estonya, Letonya ve Litvanya doğalgaz ihtiyacının tamamını Rusya'dan temin etmektedirler. Ayrıca söz konusu ülkelerden üçü (Estonya, Letonya, Litvanya), doğalgazın yanı sıra, enerji ihtiyaçlarının tamamının dörtte birinden fazlasını Rusya'dan karşılamaktadırlar. Rusya, 2013 yılında ürettiği doğalgazın %80'ini, Almanya ve İtalya başta olmak üzere, AB'ye ihraç etmiştir. Bunun yanında AB toplam enerji ihtiyacının %43'ünü Rusya'dan temin etmiştir. Avrupa Birliği'nin petrolle ilgili durumu da aynıdır. AB üyelerinin üçte biri, yılda toplam 300 milyar Euro tutarında Rusya'dan petrol ithal etmektedirler. Bu rakamlardan yola çıkılarak, AB'nin önümüzdeki yıllarda enerji sorunlarıyla karşı karşıya gelmemesi için, yeni enerji güvenliği stratejisi çizmesi gerektiği anlaşılabilmektedir.[266]

Genel olarak Orta Doğu, AB için coğrafi yakınlığı, enerji güvenliği ve tarihi hafıza gibi nedenlerden dolayı önem taşımaktadır. Orta Doğu'ya göre de AB, terörizm, İsrail-Filistin barış süreci, kitlesel imha silahları gibi konularda Orta Doğu meselelerine müdahil olmaktadır. Özellikle İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya gibi ülkeler, geçmişteki etkin konumlarına dayanarak, günümüzde de, bölgedeki bir veya birkaç ülke üzerinde etkinliklerini sürdürmektedirler. Bahsi geçen nedenlerden dolayı Orta Doğu'da istikrarın korunması, AB için önem arz etmektedir. Böylece enerji güvenliğinin korunmasının yanı sıra, yasa dışı göçmen akışı da engellenmiş olacak ve ekonomik ilişkiler gelişecektir. Bu doğrultuda AB, Basra Körfezi bölgesinde etkiliğini arttırmak istemekte ve bu çerçevede Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) üyeleri ile yakın ilişkiler kurmuştur. AB, KİK üyesi olan Suudi Arabistan, Kuveyt, Umman, Bahreyn, Katar ve BAE ile yakın ilişki kurmuş ve 1989 yılında AB-KİK İşbirliği

[266] Hasan Barış, "AB'den Enerjide Yeni Açılım: Enerji Güvenliği 2020 Strateji Belgesi", http://www.eppen.org/index.php?sayfa=Yorumlar&link&makale=123#sthash.jG7r3muh.dpuf (E.T.06.06.2014).

Anlaşması ile Körfez ülkeleriyle ilişkilerini kurumsal bir çerçeveye oturtmuştur. Anlaşmanın amacı, stratejik öneme sahip olan Basra Körfezi'nde istikrarı sağlamak ve siyasi ve ekonomik işbirliğini geliştirmektir. Anlaşma çerçevesinde enerji ve ekonomi alanında iki iş grubu oluşturulmuştur. AB, KİK ile ilişiklerini geliştirmekte iki amaç gütmektedir. Birincisi, bu ülkelerin ekonomik altyapılarını petrol dışı diğer ticari mallara hazırlamak ve uluslararası serbest ticarette rollerini arttırarak kendi ticari ortaklarına dönüştürmek ve böylelikle Körfez bölgesinde KİK aracılığıyla istikrarı sağlamaktır. İkincisi ise KİK ile ekonomik ve ticari ilişkilerini derinleştirerek, giderek artan petrol ve doğal gaz ihtiyacını istikrarlı bir şekilde karşılamaktır.[267]

Genelde AB, Basra Körfezi bölgesinden kesintisiz ve erişilebilir petrol ve doğal gaz akışına önem vermektedir. KİK dışında, İran ve Irak petrol ve doğal gaz kaynaklarıyla da ilgilenmektedir. AB, Saddam döneminde uluslararası ambargoların biran önce kalkmasından yanaydı ve ABD'nin Irak'a saldırmasına karşı çıkmıştı. AB'ye göre savaş, Basra Körfezi'ni istikrarsızlaştıracak ve beklenmedik sorunlara yol açacaktır. Bu sebepten Almanya ve Fransa gibi AB'nin önde gelen üyeleri ABD'ye karşı çıkmış ve savaşın ancak uluslararası toplumun uzlaşısı ve BM onay ile olması gerektiğini savunmuşlardır. AB, savaşa karşı her ne kadar çeşitli gerekçeler ortaya atsa da, gerçekte asıl amacı, Basra Körfezi'nden dışlanmanın ve kontrolün tamamen ABD'ye geçmesinin önüne geçmekti.[268]

Taraflar 2002 yılında BAE'de düzenledikleri toplantıda, petrol fiyatlarının makul bir şekilde serbest piyasa koşullarına uygun belirlenmesi, Basra Körfezi

---

[267] Najimeh Pour Esmaili, "Sazokarha-yi Siyaset-i Havermiyane-yi İttihadiye-yi Urupa", [AB'nin Orta Doğu'ya Yönelik Politikası], http://peace-ipsc.org/fa , (E.T. 25.10.2016).

[268] http://www.persiangulfstudies.com/fa/index.asp?p=pages&id=350 (E.T. 25.10.2016).

bölgesinin doğal gazının Akdeniz'deki AB müttefiklerine taşınması ve oradan da Avrupa'ya intikali ve taraflar arasında karşılıklı olarak hidrokarbür alanlarında yatırım yapılması gibi hususlara vurgu yapmışlardı. Petrol fiyatlarının 2003'te artması ve Rusya'nın doğal gaz ve petrolü siyasi araç olarak AB'ye karşı kullanması ile AB, enerji güvenliği sorununu daha da ciddiye almış ve KİK ile ilişkilerinde enerji konusuna öncelik vermiştir. AB-KİK 2006 yılında gerçekleştirilen oturumda, enerji konusunda anlaşmaya varmışlardır, ki bu da AB'nin yeni stratejisi bağlamında, Orta Doğu ve Akdeniz havzaları ile ortak hareket etmesi ve Hürmüz Boğazı'nın etkisini azaltmak için Arap yarımadasından boru hatları inşa edilmesini destekleyen döneme denk gelmekteydi. Ancak taraflar arasında serbest ticaret anlaşmasının olmaması işbirliğini negatif etkilemiştir. Bu bağlamda AB Dış İlişkiler Komiseri Benita Ferrero-Waldner, 2008 yılında Basra Körfezi ülkelerini ziyareti sırasında, enerji güvenliği açısından önemli olan serbest ticaret anlaşmasının imzalanması teklifinde bulunmuştur.[269]

AB, İran petrol ve doğal gaz sahaları ile de yakından ilgilenmiştir. Bu bağlamda birçok AB petrol şirketi, İran'ın hidrokarbür enerji alanında yatırım gerçekleştirmektedir. İran-Irak Savaşı'nın bitmesiyle birlikte, savaş yıkımlarının onarılması için AB'nin teknolojik ve ticari olanaklarından yararlanma gündeme gelmişti. İran dış ticaretinin %40'nı Avrupa ülkeleriyle yapmaktaydı. Bu yüzden ülkenin sanayisi ve yedek parçaları Avrupa'ya bağımlıydı. Ancak daha da önemli olanı ise ülkenin eskimiş petrol ve doğalgaz teknolojisinin Avrupalı ülkelerin mali ve teknolojik yardımıyla tekrar canlandırılmasıydı. Diğer taraftan da Avrupalı ülkeler

[269] Mehdi Aghalikhani, "Berresi-yi Revabet-i İttihadiye-yi Urupa Ba Şora-yi Hemkari-yi Helic-i Fars Ez Menzer-i Emniyet-i Enerji ve Tesir-i An Ber İran", [Enerji Güvenliği Açısından AB-KİK İlişkisi ve İran'a yansımaları], *Oloum-e Siyasi*, Sayı 18, 2012, s.58-59.

1993'ten itibaren İran'a karşı "eleştirel diyalog" şeklinde bir politika izlemişler ve ABD'nin İran ve Irak'a karşı uyguladığı "çifte çevreleme" politikasına da uymamışlardır. AB, 1996 yılında ABD'nin "D'amato Yasası" ile İran petrol ve doğalgaz sanayinde 40 milyon dolardan fazla yatırım yapmasını engellemeyi ön gören yasaya da uymadı ve söz konusu alanlarda yatırım yapmaya başladı. Avrupa Birliği, İran'ın önemli ticari ortaklarından sayılmaktadır. Ambargolar öncesi İran, ithalatının %40'ını AB'den gerçekleştirmekte ve ihracatının % 36'sını ise AB'ye yapmaktaydı. Söz konusu ithalatın %80'ini petrol oluşturmaktaydı. Bu rakam AB'nin toplam petrol talebinin yüzde 8'ine denk gelmekteydi. AB'nin eski Enerji Komiseri Loyola de Palacio, Birliğin İran ile enerji alanında işbirliklerini geliştirmede ısrarlı olduklarını vurgulamıştır. Bu bağlamda 1999 yılında AB-İran enerji çalışma grubu kurulmuştur. Tahran ve Brüksel'de birçok toplantılar gerçekleştiren grup, amaçlarının, AB'nin yatırımlarını ve ileri enerji teknolojisini, İran'ın enerji sektörüne transfer etmek, enerji hatlarının güvenliğini sağlamak ve her iki tarafın uzmanları arasında bağlantı kurarak araştırma projelerinin tamamlanmasına yardımcı olmak, olduğunu açıklamıştır.[270]

Ambargoların 2012 yılında hayata geçirilmesi sonucu İran'ın petrol üretimi %50 azalmıştır. Uluslararası Enerji Ajansı verilerine göre, Avrupa ülkelerinden Yunanistan, İspanya ve İtalya, 2012 yılına kadar İran petrolünün en büyük alıcıları idiler. Buda günlük 458 bin varil petrolle, AB'de, İran'ın petrol müşterilerinin %78'ine denk gelmektedir.[271]

---

[270] Bülent Aras ve Arzu Yorkan, *Avrupa Birliği ve Enerji Güvenliği: Siyaset, Ekonomi Ve Çevre*, TASAM Stratejik Rapor, No:13, Aralık 2005, s.11.

[271] http://www.naftnews.net/view/17141 (E.T. 23.03.2016).

Reuters'in haberine göre, Avrupalı petrol şirketleri, ambargoların kalkmasıyla İran'a dönmek istemektedirler. Bu doğrultuda ENI, Saras ve Total gibi petrol şirketlerinin temsilcileri müzakere için Tahran'a gitmişlerdir. İran'ın Petrol Bakanı Bijan Namdar Zanganeh, 21 Ekim 2015'te Viyana'da düzenlenen OPEC toplantısı sırasında, çeşitli batılı petrol şirketlerine, İran'ın petrol ve doğalgaz sahalarında yatırım yapmaları için çağrıda bulunmuştur. ABD'li Exxon Mobil, İtalyan şirketi ENI, Norveç petrol şirketi Stat Oil, Fransa'nın Total şirketi gibi şirketler listede bulunuyorlardı. Zeanganeh açıklamasında, ABD'li şirketler başta olmak üzere hiçbir yabancı petrol şirketinin İran'da çalışmasında bir sakınca olmadığını, ancak ABD'nin 20 yıldan beri kendi petrol şirketlerine böyle bir kısıtlama getirdiğini ifade etmiştir.[272]

İran ambargolardan önce, ürettiği petrolün %17'sini AB ülkelerine ihraç etmekteydi. 2012 yılında uygulanan ambargolardan sonra bu pay Rusya ve Suudi Arabistan arasında paylaşıldı. Günümüzde Rusya, AB petrolünün %70'ini temin etmektedir. Bloomberg'in aktardığına göre, Suudi Arabistan fiyat indirimine giderek, Rusya'nın payını azaltmaya çalışmaktadır. Ancak İran petrol türünün, Rus petrolüne çok yakın türden olması, Ukrayna yüzünden Rusya-AB arasındaki kriz ve sonrasında enerji kaynaklarını çeşitlendirme çabası gibi nedenlerden dolayı, AB'nin İran petrolünü tercih edeceği ihtimali yüksek görünmektedir.[273]

Ambargoların kalkmasından sonra, 25 Ocak 2016'da, İran Cumhurbaşkanı Hasan Rouhani'nin İtalya'dan başladığı Avrupa turunda, enerji alanında önemli gelişmelerin olması beklenmektedir. Hasan Rouhani İtalya ziyaretinde petrol şirketi

---

[272] http://khordadnews.ir/print.php?id=38779 (E.T.25.03.2016).

[273] Arefeh Mashayekhi, "Bazi-i Segane-i Neft Der Zemin-i Urupa", [Avrupa Zemininde Üçlü Petrol Oyunu], *Donyaye Eghtesad*, Sayı 3629, 2015, s.1-24, s.11.

ENI ve Fiat Chrysler'ın yöneticileriyle yemek yemiştir. İtalyan petrol şirketi ENI'nin iştiraki olan Saipem ile bir anlaşma imzalanmış, ancak anlaşmanın detayları paylaşılmamıştır. Yapılan açıklamada iki ülke arasında yapılan anlaşmaların tutarının 17 milyar Euro olduğu belirtilmiştir.[274] İngiltere'de yayınlanan The Guardian Gazetesi'nin haberine göre ise İran Cumhurbaşkanı Hassan Rouhani'nin 4 günlük Avrupa ziyareti sırasında taraflar arasında çeşitli alanlarda yaklaşık 40 milyar Euro'luk anlaşma imzalanmıştır. Görüşmeler sırasında Fransız Total petrol şirketinin İran'dan günlük 200 bin varil petrol satın alması konusunda anlaşma da imzalanmıştır.[275] Total'den önce ambargoların kaldırılmasından hemen sonra, Yunanistan'ın Hellenic Petroleum şirketi de İran ile petrol satın alma konusunda bir anlaşma imzalamıştır. Yunanistan, ambargolardan önce İran'dan günlük 120 bin varil petrol ithal ediyordu. Yunanistan yetkilileri, ülke petrol ihtiyacının %25'ni İran'dan karşılayacaklarını da ifade etmişlerdir.[276]

3.3.3. Çin'in Yaklaşımı

Çin, dünyadaki diğer gelişmiş ülkelere göre daha geç sanayileşme sürecine girmiştir. Elbette bunda İngiltere'nin 19. asırdan itibaren Çin'e uyguladığı baskıların ve yaptırımların rolü büyüktür. Bu sebepten teknolojisinin ilerlemesi diğer gelişmiş ülkelerin gerisinde kalmıştır. İkinci bölümde de bahsedildiği üzere Çin, 1979

---

[274] http://www.hurriyet.com.tr/iran-avrupa-turunda-para-saciyor-40045244(E.T.26.01.2016).

[275] Saeed Kamali Dehghan, "Iran's dealmaking with Europe", http://www.theguardian.com/world/2016/jan/29/irans-dealmaking-europe-seven-biggest-contracts (E.T.29.01.2016).

[276] http://www.radiofarda.com/content/f4_total_buy_oil_iran_france/27517221.html (E.T.27.01.2016).

yılından itibaren ekonomik kalkınmasını sağlayabilmek için piyasa ekonomisine geçmiş ve bu amaçla da çeşitli reformları yürürlüğe koymuştur. 1985 yılında ise ekonomisini yabancı sermayeye açmıştır. Böylelikle Çin'in, yüksek teknolojiye ağırlık veren kalkınma planı da başlamıştır. Bu şekilde hızla gelişmeye başlayan sanayisi için de giderek artan oranda enerjiye ihtiyaç duymuştur.[277] Ancak Batı'ya göre oldukça geç bir dönemde teknolojik atılımlar yaptığı için, doğal olarak enerji bulması da kolay olmamıştır. Bu sebepten arayışlara giren Çin, önce 1996 tarihinde Şanghay İşbirliği Örgütü aracılığı ile Orta Asya'daki enerji kaynaklarına yönelmiştir. İkinci olarak ise doğal olarak, en büyük petrol rezervlerine sahip olan Orta Doğu'ya yönelmiştir.

Çin'in Orta Doğu'ya yönelmesinde, petrolden başka bir amacı daha vardır. O da ABD ile olan çekişmesidir. Tayvan sorunu, Hong Kong ile birleşme, insan hakları ihlalleri gibi konularda Çin ve ABD karşıt taraftadırlar. Çin, dış politikada kendisini güçsüzleştiren bu sorunlarına karşılık, gerektiğinde kullanmak üzere elinde bir Orta Doğu kartı bulundurmak için de bu bölgede bulunmak istemektedir. Nitekim 11 Eylül olaylarından sonra ABD'nin Büyük Orta Doğu Projesi'ni kendisine dolaylı yoldan bir tehlike olarak gören Çin ile buna karşı olan bölge ülkeleri arasında yakınlaşma olmuştur. Bunun yanında bölgedeki siyasal rejimlerle ve insan hakları

[277] 2010 verilerine göre, Çin, 199 milyon ton ham petrol ithalatı ile de ABD'den sonra iki sırada yer almıştır. Bkz. *International Energy Agency (IEA)*, 2011. Yine bir başka rapora göre, Çin, 2030 yılında dünyanın en büyük ekonomisi ve en çok enerji tüketen ülkesi olacaktır. Bkz. *BP Energy Outlook 2030,* January 2013.

ihlalleriyle ilgili bir sorunu olmaması da Çin'in bölgede iyi karşılanmasına sebep olmuştur.[278]

Uluslararası Enerji Ajansı, 2020 yılında Çin'in petrol talebinin günlük 10.1 milyon, petrol ithalatının ise günlük 8 milyon varil olacağını ileri sürmüştür. Bu rakamlara göre Çin, 2020 yılında kullandığı petrolün %80'i gibi büyük bir kısmını ithal edecektir. Çin Ulusal Enerji Yönetimi verilerine göre, 2009 yılında 189 milyon ton ham petrol üretimine karşılık, 199 milyon ton ham petrol ithal edilmiştir. Yine 2000 yılında ithal petrole bağımlılık %24.8 iken, bu rakam 2009 yılında %51.29'a çıkmıştır. Bu hızla artan enerji tüketimi nedeniyle, Çin, enerji kaynaklarından daha fazla pay almak için çeşitli yollar denemektedir. Bu yollar arasında "ikili ilişkiler" ve "silah ticareti"ni koz olarak kullanmaktadır.[279]

2003'ten beri dünyanın en fazla petrol tüketen ikinci ülkesi olan Çin, günümüzde, ihtiyacı olan petrolün yaklaşık %51'ini Orta Doğu'dan elde etmektedir. Ancak Orta Doğu'nun içinde bulunduğu karışık durum ve Batı'nın buradaki hâkimiyeti, Çin'i başka üretici ülkeler bulmaya da itmiştir. Çin'in yöneldiği ülkeler arasında, Orta Doğu gibi ekonomik ve siyasal riskler taşıyan Venezüella ve Sudan da bulunmaktadır.[280]

Enerji ithalatının çeşitlendirilmesi, yani farklı ülkelerden petrol ve doğal gaz alınması, Çin'in enerji güvenliği için çok önemlidir. Bu sebepten Orta Doğu'da İran

---

[278] Hakan Ayduk, *Dünya Enerji Politikaları Ve Rusya, Çin, ABD Rekabeti*, YLT, İstanbul, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s.48-50.

[279] R. Kutay Karaca, "Çin'in Değişen Enerji Stratejisinin Dış Politikasına Etkileri (1990–2010)", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 9, Sayı 33, 2012, s.98.

[280] M. İnanç Özekmekçi, "Türkiye'nin Doğu Sınırında Yeni Bir Güç: Çin", http://dispolitikaforumu.com/wp-content/uploads/2013/05/cin.pdf , (E.T.20.09.2016).

ve Suudi Arabistan'a, Orta Asya'da ise Kazakistan ile Türkmenistan'a olan bağımlılığını Afrika'ya yönelerek dengelemek istemektedir. Bunun en önemli sebebi ise Orta Doğu'nun siyasi istikrarsızlığı ile ABD'nin bu bölgedeki varlığıdır. Henüz Amerika'nın askeri gücü ile rekabet edemeyen Çin, bu bölgeye tamamen yerleşmeye çalışmanın kendi zararına olacağını da bilmektedir. Bu sebepten Orta Doğu'ya olan bağımlılığını Afrika ile dengelemeye çalışmaktadır. Bununla birlikte Çin, ABD deniz gücünü dengelemek ve küresel enerji köprüsü olabilmek için de "İnci Stratejisi" olarak adlandırılan bir strateji geliştirmeye çalışmaktadır. Çin, Pakistan'daki Gvadar Limanı'ndan Güney Çin Denizi'ne kadar uzanan hat üzerinde stratejik limanlar inşa ederek, güvenli enerji sevkiyatı yapacağı ve Amerika enerji koridoruna alternatif olacak yeni bir hat ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Çin, bu strateji ile sadece enerji sevkiyatını değil, Hindistan'ı çevrelemeyi de hedeflemiştir. Böylelikle hem ekonomik hem de askeri fayda sağlayacaktır.[281]

ABD'nin Basra Körfezi'nde, 2003 Irak savaşı ile yükselen hegemonyası, Çin liderlerini endişelendirmiş ve onları, hızla stratejik eksiklerini (açıklarını) kapatmaya yönlendirmiştir. Bu doğrultuda Çin, arz güvenliğini sağlamak için zengin hidrokarbür enerji kaynaklarına sahip olan ülkelerle yakınlaşma yoluna girmiştir. İran, Suudi Arabistan başta olmak üzere, diğer Basra Körfezi ülkelerinin yanı sıra, dünyanın dört bir yanındaki zengin hidrokarbon enerji kaynaklarına sahip ülkeler de Çin dış politikasında önemli yer tutmuştur. Çin'in Orta Doğu enerji kaynaklarına yönelik stratejisi genelde üç temele dayanmaktadır:

1. Uzun vadeli arz güvenliğini sağlamak için, aktif diplomasi kullanarak, hidrokarbür enerjiye sahip olan ülkeler ile stratejik bağlar oluşturmak.

---

[281] R. Kutay KARACA, "Çin'in Değişen Enerji Stratejisi…", s.105-106.

2. Çin petrol şirketlerinin bölgede yatırım yapmalarına dair koşulları sağlamak.

3. Karşılıklı olarak, Orta Doğu'lu petrol şirketlerinin Çin enerji piyasasında yatırım yapmalarını teşvik etmek.

Çin bu stratejiyi izleyerek İran ve Suudi Arabistan başta olmak üzere, Basra Körfezi enerji sahalarındaki varlığını hızlı bir şekilde genişletmiştir.[282]

Çin'in Basra Körfezi bölgesine yönelik enerji diplomasisinin ana gövdesi, iki ülke yani İran ve Suudi Arabistan üzerine kurulmuştur. Bu çerçevede de Çin, realist bir dış politika izleyerek, her iki ülkeyle iyi ilişkiler geliştirmiştir. Nitekim Çin'in ekonomik büyümesini ve gelişimini sürdürebilmesi için, zengin enerji rezervlerine sahip olan Basra Körfezi ülkeleriyle iyi ilişkiler içinde olması zaruridir. Çin'in Basra Körfezi'ndeki varlığı çok eskilere dayanmasa da, son yıllarda bölge ülkeleri ile yakın ilişkiler kurmuş, özellikle ekonomik-ticari ilişkilerini güçlendirmiştir. Öyle ki günümüzde Arap ülkeleri Çin'in büyük ticari ortakları haline gelmiştir. Söz konusu tabloda, Çin'in Basra Körfezi enerji kaynaklarına yönelik politikasında, Suudi Arabistan önemli yere sahiptir. Çin-Suudi Arabistan ilişkileri, 1980'lerin ortasında Çin'in Suudi Arabistan'a orta menzilli balistik füze satışıyla başlamıştır. Ancak bu ilişkiler, Jiang Zemin'in 1999 yılında Suudi Arabistan'ı ziyareti ile yeni bir evreye girmiştir. Bu görüşmede iki ülke arasında, "stratejik petrol işbirliği" anlaşması imzalanmıştır. Söz konusu görüşmede Çin, Suudi Arabistan'a kıtalararası balistik füze satışını önermiştir. Ama Suudi Arabistan, ABD ile stratejik bağlarını koparmamak için öneriyi reddetmiştir. Günümüzde Suudi Arabistan, Çin'in petrol

[282]Mohsen Sharyatiniya, "Çin; Emniyet-i Enerji ve Siyaset-i Harici", [Çin; Enerji Güveliği ve Dış politikası], Mohsen Sharyatiniya (der.), *Asya ve Emniyet-i Enerji*, Tahran, 2009, s. 27-28.

talebinin yaklaşık %19'unu karşılamakta ve iki ülke karşılıklı olarak enerji alanında yatırım yapmaktadırlar.[283]

Çin, Körfez İşbirliği Konseyi (KİK)'in kuruluşundan beri, örgütle ilişki kurmuş ve günümüzde de bu ilişki devam etmektedir. Bu doğrultuda 1990'dan beri BM Genel Kurulu'nun yıllık toplantılarında her yıl, Çin dışişleri bakanı, Konseyin dışişleri bakanları veya temsilcileri ile görüşme yapmaktadır. Yani gün geçtikte taraflar arası karşılıklı güven artarak, ilişkiler daha da derinleşmektedir. ABD'nin 11 Eylül 2001 sonrası ortaya attığı demokratik Orta Doğu konsepti çerçevesinde Arap ülkelerine demokratikleşme yönünde baskı uygulaması, Körfez monarşilerini tedirgin etmiştir. Bu nedenle üzerlerindeki baskıyı azaltmak amacıyla dış politikaları doğuya doğru meyletmiştir. Yani bu ülkeler ABD'yi dengelemek için, Çin'e yakınlaşmayı tercih etmişlerdir. Bunun yanı sıra, Körfez ülkeleri Çin'e yakınlaşarak, ona petrol vaat ederek, Çin'in, İran'a karşı yürütülen uluslararası ambargolar ve baskıları arttırmasını ve İran enerji piyasasından çekilmesini ve uzaklaşmasını sağlamaktadırlar. Arap ülkeleri bu doğrultuda Çin'i ziyaret etmişlerdir. Ancak vaatlerini açık söylemeseler de, ambargolar döneminde Çin'in İran'dan petrol alımını azalttığı görülmüştür.[284]

Çin-İran enerji işbirliğine geldiğinde ise, 1995 yılında Çin, İran'dan büyük miktarda ham petrol ithal etmeye başlamıştır. 2002 yılında da, Çin ve İran 10 yıllık

---

[283] Afshin Mottaghi, Mosayyeb Ghareh Beygi, "Cayigah-i İstratejik Hahic-i Fars Der Siyaset-i Harici-yi Çin", [Çin Dış Politikasında Basra Körfezi'nin Stratejik Yeri], *Pajouhesh Name İran-i Siyast-e Beynalmelal*, Cilt 2, Sayı 2, 2014, s. 83-84.

[284] Tahereh Ebrahimifar, Saied Hedayati, "Çin ve Şora-yi Hemkari-yi Halic-i Fars Pes Ez Ceg-i Serd; Ez Godret-i İktisadi Ta Nofuz-i Siyasi", [Soğuk Savaş Sonrası Çin ve Körfez İşberliği Konseyi; Ekonomi Güçten Siyasal Etkinliğe], *Pjouhesh Name-ye Siyasi*, Cilt 10, Sayı 3, 2015, s.26-28.

uzun vadeli petrol ticaret anlaşmaları imzalarlar. 2008 yılına kadar Çin ve İran arasındaki ticaret hacmi 20 milyar dolara kadar çıkmıştır. Bunun yaklaşık %65'i petrol ticaretine aittir. İran, 2008 ve 2010 yıllarında, Suudi Arabistan ve Angola'dan sonra, Çin'in üçüncü büyük petrol tedarikçileri arasında yerini almıştır. Çin ile İran arasında enerji işbirliği bağlamında son on yılda önemli ilerlemeler kaydetmiştir.[285] Çin'in en büyük ulusal petrol şirketi olan CNPC'ye 2004 yılında işletme hakkı verilirken, CNPC ile İran arasında 70 milyar dolarlık petrol ve doğal gaz anlaşması da imzalanmıştır. Sinopec Grubu ile 2004 yılında varılan bir mutabakata göre, Şirket 30 yıl zarfında 250 milyon ton sıvılaştırılmış doğal gaz satın alacak ve İran'ın Yadavaran Sahası'nı geliştirecekti. Ayrıca İran, sahanın işletilmesinden sonra, 25 yıl boyunca piyasa fiyatından, günde150.000 varil ham petrolü Çin'e ihraç etmeyi taahhüt ediyordu. Resmi rakamlara göre, Çin 2003 yılında İran'dan 226 milyon ton petrol ithal etmiştir. Buda Çin petrol ithalatının %13'üne denk gelmektedir. 15 Ocak 2009 tarihinde CNPC, İran'ın Batı'sında petrol arama ve çıkarma için, İran Milli Petrol Şirketi (NİOC) ile 1.76 milyar dolarlık bir sözleşme imzalamıştır.[286]

Çin petrol şirketleri, Batı'lı şirketlerin aksine, ambargolar döneminde de İran'daki faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ama bu faaliyetler istenilen performansla devam ettirilmemiş ve çoğu zaman vakit kaybı olmuştur. Bu nedenle de önce Güney Pars doğal gaz sahasının 11. hissesinde ve Azadeghan Jonoobi Petrol Sahası'nda çalışan CNPC'nin faaliyetine İran hükümeti tarafından son verilmiştir. Tabii ki kısıtlamalar bununla sınırlı kalmayıp, İran Milli Petrol Şirketi (NİOC) tarafından,

---

[285] Yu Guoging, "Chana's Forgen Energy Policy Towards İran", *The Newsletter*, No 62, Winter 2012, s.27.

[286] Steve A. Yetiv and Chunlong Lu, "China, Global Energy, and the Middle East", *Middle East Journal*, Volume 61, No 2. Spring 2007, s.205.

Yadavaran petrol sahasında faaliyet gösteren Çin petrol şirketi Sinopec'in faaliyetlerinin uzatılması için bazı şartlar konulmuştur. Tüm bunlara rağmen, ambargoların kalkmasıyla birlikte Batı'lı petrol şirketlerinin İran'a dönme ihtimali, Çin petrol şirketlerini de hareketlendireceği muhtemeldir. Nitekim NİOC'ın son raporları, söz konusu şirketlerin son aylarda faaliyetlerini hızlandırdıkları yönündedir.[287]

Sonuç olarak, Basra Körfezi, ABD'nin kendi enerji güvenliğinin ötesinde, uluslararası hegemonyasını sürdürmesi açısından önem taşımaktadır. Bölgenin kontrolü, dünyadaki enerji kaynaklarının kontrolü demektir. Buda, ekonomileri Orta Doğu'nun kalbi denilebilecek Basra Körfezi enerji kaynaklarına bağımlı olan diğer güçlü rakip ülkelerini kontrol etmek anlamına gelmektedir. Bölgede istikrarın ve enerji güvenliğinin sağlanmasına yönelik olarak ABD çeşitli stratejiler uygulamıştır. 1979 İran İslam Devrimi'nden önce bölge jandarmalığını,"iki ayaklı" politikası çerçevesinde, Suudi Arabistan ve İran'a devretmişken, bölgede Devrim sonrasından günümüze dek direkt askeri varlık göstermektedir. Ayrıca 11 Eylül 2001'e kadar bölgeye yönelik ABD'nin dış politikası, "serbest petrol (free oil)" yani petrolünün arz ve talep mekanizmasının düzenli çalışması ve petrol akışının istikralı bir şekilde sağlanması yönündedir. Fakat 11 Eylül'den sonra ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi çerçevesinde, "petrol serbest" (freedom oil) ilkesi benimsenmiştir. Yani, Basra Körfezi Bölgesi'nde yer alan ve ABD'ye muhalif olan ülkelerin iktidarlarının değiştirilmesi ve petrol gelirlerinin demokrasinin gelişimi için kullanılmasıydı. Çok zengin kaya petrol ve kaya gazı kaynaklarına sahip olan ABD, son yıllarda yeni

[287] http://www.jahannews.com/fa/doc/news/435119/, "Tesir-i Ref-i Tehrimha Ber Revebet-i İran ve Çin", [Ambargoların Kalkmasının İran-Çin İlişkilerine Etkisi], (E.T. 12.02.2016).

teknolojilerin gelişmesiyle birlikte, kaya gazı ve petrolü üretiminde hızlı bir yükseliş kaydetmiştir. Nitekim bazı uzmanlara göre gelecek yıllarda, ABD'nin bölgeye yönelik dış politikası değişebilir. Obama'nın 2008'de başkan seçilmesi sonrasında, ABD askerlerini Irak'tan çekmesi, Arap Baharı sırasında otoriter rejimlerin yanında yer almaması, İran ile nükleer anlaşmazlığı barışçıl yolla çözmesi gibi gelişmeler bu yönde yorumlanmaktadır. Ama tüm bunlara rağmen, ABD rakiplerine üstünlük sağlamak için, yakın gelecekte dünya genelinde enerji kontrolünden vazgeçmeyecektir.

AB ise Rusya enerji kaynaklarına aşırı derecede bağımlı olduğu için, Basra Körfezi Bölgesi onun niçin oldukça önem arz etmektedir. AB'nin KİK çerçevesinde, bölge ile yakından ilgilenmesi 1980'lere dayansa da, 2006 ve 2009 yıllarında Rusya-Ukrayna krizi, Avrupa Birliği'nde enerji güvenliği konusunda ciddi endişeye neden olmuştur. Nitekim Rusya'ya enerji bağımlılığını azaltma ve enerji güvenliği konularında acil çözüm üretme yoluna gitmiş ve 2006 yılında KİK ile yapılan görüşme neticesinde, enerji işbirliği alanında bir anlaşma imzalamıştır. Bölge istikrarı AB enerji güvenliği açısından önem taşıdığı için, ABD'nin (İngiltere hariç) Irak müdahalesine karşı çıkmıştır. AB, ABD'nin baskılarına rağmen son yıllara değin (2012'ye kadar) İran ile ilişkilerini sürdürmüş ve ambargolara rağmen İran petrol ve doğal gaz endüstrisinde yatırım yapmış ve bu yatırım 2010 yılında taraflar arası nükleer görüşmeleri tıkanana kadar da devam etmiştir. İran'ın nükleer faaliyetleri nedeniyle Batı ile anlaşmazlığının,2015 yılında müzakere sonucu çözülmesi ve ambargoların kalkmasıyla birlikte, AB petrol şirketleri tekrar İran'daki faaliyetlerine dönmeye başlamışlardır.

Çin'e baktığımızda ise ekonomisinin hızlı büyümesi ile beraber enerji talebi de o oranda artmıştır. Çin'in, Basra Körfezi'ndeki varlığı çok uzun yıllara dayanmasa da, enerjiye olan bağımlılığının artması, onun bölge ile ilgilenmesine neden olmuştur. ABD'nin bölgedeki etkinliği, Çin'in enerji güvenliği, siyasi ve ekonomik çıkarlarına ters düşmektedir. Bu doğrultuda Çin hükümeti bölgedeki ülkelerle ilişkilerini geliştirme çabasındadır. 11 Eylül 2001 sonrası ABD hükümetinin bölgeye yönelik dış politikasının değişmesi ve otoriter rejimlerin demokratikleşeceği söyleminin ABD hükümeti tarafından dillendirilmesi, bölge monarşileri nezdinde korku yaratmıştır. Bölgede etkinliğini arttırmak isteyen Çin, yeni oluşan bu siyasi atmosferden yararlanmış ve bölge ülkeleriyle siyasi ve ekonomik ilişkilerini derinleştirmiştir. Diğer taraftan da Körfez monarşileri ABD'yi dengelemek için Çin'e yakınlaşmışlardır. Bunun yanında Çin, İran ile de yakın ilişki içindedir. Çin, İran'ın petrol ve doğal gaz alanında geniş yatırımlar yapmış ve hatta ambargolar dönemi bile faaliyetlerini sıfıra indirmemiştir. Bu faaliyetler ambargoların kalkmasıyla daha da derinleşmektedir.

3.4. BASRA KÖRFEZİ ÜLKELERİNİN ENERJİ POLİTİKALARI

3.4.1. Suudi Arabistan'ın Enerji Politikası

23 Eylül 1932 tarihinde Abdülaziz tarafından kurulan Suudi Arabistan, bugün de kurucunun soyundan gelenlerce yönetilmektedir. 2015 yılında tahta çıkan Kral Selman bin Abdülaziz, Suudi Krallığının yedinci kralıdır.[288]

Suudi Arabistan dünyanın en büyük petrol rezervlerine sahip ve en fazla petrol ihraç eden ülkelerinden biridir.2015 yılı itibariyle kanıtlanmış petrol

[288] http://www.mfa.gov.tr/suudi-arabistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa (E.T. 28.01.2015).

rezervlerinde dünyanın önde gelen ülkelerinden biridir. Venezüella 298 milyar varil ile birinci iken, Suudi Arabistan 268 milyar varil ile ikinci sıradadır.[289] Suudi Arabistan'ın sahip olduğu bir diğer enerji kaynağı da doğalgazdır. Bu alanda da dünyanın ilk sıralarında yer almaktadır. Haziran 2015 BP verilerine göre kanıtlanmış doğalgaz rezervi sıralamasında İran, Rusya, Katar ve Türkmenistan'dan sonra 8.2 trilyon m3 ile beşinci sırada yer almaktadır.[290]

Zenginliğinin büyük çoğunluğunu hidrokarbür enerji kaynaklarından elde eden Suudi Arabistan, düşmanlarını zorda bırakmak için bu kozunu kullanmaktan da çekinmemiştir. Nitekim bugün (Ocak 2016) petrol fiyatlarının 30 doların altına inmesinin, Suudi Arabistan'ın uyguladığı politika sonucu olduğu ileri sürülmektedir. Bunu da İran'ı zor durumda bırakmak amacıyla yaptığı iddia edilmektedir.[291] Yine bu iddialara cevap niteliğinde olmak üzere, Ocak 2002 yılında dönemin Suudi Arabistan Petrol Bakanı Ali Al-Naimi CNN'ye verdiği bir demeçte, istedikleri takdirde vanayı çevirip günlük petrol üretimini 11.8 milyon varile çıkarabileceklerini söylemiştir. Bu rakamı 12.5 milyon varile yükseltebilmek için ise 90 günlük bir zamana ihtiyaç duyacaklarını ve Çin'e daha fazla petrol satabileceklerini ifade etmiştir. Röportajda direk İran'a işaret etmese de, İran petrolüne karşı ambargo uygulanması halinde, piyasada oluşan eksikliği doldurabileceklerine dair sinyaller vermiştir.[292]

---

[289] https://www.eia.gov/beta/international/rankings/#?prodact=57-6&iso=QAT&pid=57&aid=6&tl_id=6-A&tl_type=a&cy=2015 (E.T.01.02.2016).

[290] BP Statistical Review of World Energy, 2015.

[291] http://www.hurriyet.com.tr/suudi-arabistan-irani-dusurmek-icin-petrol-fiyatlarini-dibe-cekiyor-iddiasi-40035613 (E.T. 04.01.2016).

[292] Behrouz Beyk Alizadeh, "Neft-i Erebistan Der Mesir-i Siyaset Ya İktisad", (Suudi Arabistan Petrolü Siyaset mi Yoksa Ekonomi Yolunda mı?), *Eghtesade Enerji*, Sayı 147/148, 2012, s.16.

Suudi Arabistan 1971 yılının sonunda İngiltere'nin bölgeden çekilmesi ile ortaya çıkan yeni düzeni, kendi rejiminin korunması için daima desteklemiştir. Bunu da uyguladığı güç dengeleri ile sağlamıştır. Irak rejimi çökene kadar İran ile Irak'ı birbirine karşı kullanmıştır. Ayrıca Mısır ile yakınlaşarak da[293] İran, Irak ve Suriye'yi dengelemeye çalışmıştır. Arap Baharı'nda ise, bu olayların İran'ı güçlendireceğinden endişelendiği için, bu ayaklanmaların karşısında yer almıştır. Bunun yanında Suudi Krallığında meydana gelecek bir değişiklik bütün dünyayı etkileyeceği için, başta ABD olmak üzere diğer Batı ülkeleri de Suudi Arabistan'daki rejim karşıtı ayaklanmalara karşı genelde sessiz kalmışlardır.[294] Bir nevi onun istikrarının bozulmaması için bu ülkedeki krallığa göz yummuşlardır.

Suudi Arabistan için Basra Körfez'indeki istikrar her zaman büyük önem taşımıştır. Çünkü burada yaşanacak bir sorun kendi güvenliğini (özellikle rejim güvenliğini) tehlikeye atacaktır. Bu konuda kendisinin en güvendiği ülke ise ABD'dir. Yine bölge ülkeleri arasındaki Katar, Bahreyn, BAE, Umman ve Kuveyt gibi petrol üreticisi ülkeler de güvenlikleri için, her zaman Suudi Arabistan ile birlikte hareket etmişlerdir.[295]

Körfez ülkeleri ve Suudi Arabistan'da ciddi bir Şii nüfusu bulunmaktadır. Suudi Arabistan'da yaşayan yaklaşık 2 milyon Şii, toplam nüfusun %10-15'ine denk gelmektedir. Bu Şiiler, Suudi Arabistan'ın en büyük petrol rezervleri, petrol işletme

---

[293] Bu sebepten Mısır'da Mübarek rejiminin yıkılması en çok Suudileri üzmüştür. Çünkü Suudi Arabistan, Orta Doğu ve Arap dünyasındaki bir müttefikini (Irak'tan sonra) daha kaybetmiştir.

[294] İsmail Akdoğan, "Arap Baharı'nın İran-Suudi Arabistan İlişkileri Üzerindeki Etkisi", *Orta Doğu Yıllığı,* 2012, s.468-470.

[295] Ali Oğuz Diriöz, "Suudi Arabistan Dış Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 39, Mart 2012, s.98-99.

tesisleri ve rafinerilerinin bulunduğu Doğu Vilayeti'nde yerleşiktirler.[296] İran'ın buradaki Şii nüfusla ilgilenmesi, başta Suudi Arabistan olmak üzere, Şii nüfus barındıran diğer Arap ülkelerini doğal olarak endişelendirmektedir. Arap ülkeleri, İran'ın etkisiyle oluşabilecek bir Şii ayaklanmasının Şii-Sünni çatışmasını kadar gidebileceğinden korkmaktadırlar. Nitekim son yıllarda meydana gelen Bahreyn ve Yemen'deki olayların, İran'ın etkisiyle gerçekleştiği düşünülmektedir. Ayrıca bu ülkelerdeki olayları bastıran Suudilere karşı ABD'nin tepki vermemesi bölgedeki Şii-Sünni gerilimini daha artırmıştır. Bütün bu olaylar göstermiştir ki, bölgede İran tehdidini engelleyebilecek güçlerden birisi, ABD ile özel ilişkisi olan Suudi Arabistan'dır. ABD, Suudilere sattığı silahlar ve verdiği askeri destek ile bölgede İran'ı destekleme amacı gütmektedir.[297]

Suudi Arabistan geçmişte olduğu gibi bugün de, izlediği petrol politikaları ile petrol fiyatlarını belirleyecek güce sahip görünmektedir. Bugün fiyatlar oldukça düşük seviyeye (30 doların da altına) indiği halde, Suudi Arabistan'ın isteğiyle OPEC petrol arzını kısmadı. Ayrıca ABD'nin kaya petrolünü çıkartıp ihraç etmesiyle fiyatlar iyice düştü. Bu olumsuz durum, Suudi Arabistan dışında kimsenin işine yaramamaktadır. Çünkü petrol fiyatları 60-70 dolar aralığında iken ABD, Kanada, Mısır, Nijerya ve Britanya petrol şirketleri kâr edemiyor. Petrol 50-60 dolar aralığına geldiğinde ise Venezüella ve Rusya kâr edemiyor. 40-50 dolar aralığında ise Norveç

---

[296] Uluslararası Kriz Grubu, "Suudi Arabistan'da Şii Sorunu", *Avrasya Dosyası*, Cilt 13, Sayı 3, 2007, s.321-322.

[297] Mahmut Akpınar, "Orta Doğu'daki Dönüşüm Ve Türkiye Orta Doğu'daki Son Yaşananların Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Açısından Yorumlanması", *Orta Doğu Raporu*, Kayhan Mutlu, Ramazan Taş ve Mahmut Akpınar (der.), Ankara, Turgut Özal Üniversitesi Yayınevi, 2012, s.59-60.

ve Katar kâr edemiyor. 20-30 dolar bandında da İran ve Irak kâr edemiyor. Suudi Arabistan ve Kuveyt ise 10-20 dolar aralığına kadar dayanabiliyor.

Bu şekilde Suudi Arabistan için petrolün 30 dolar civarında olması bir şey değiştirmezken, rakiplerini piyasadan adeta silme durumuna getirmektedir. Böylelikle Suudi Krallığı hem ABD gibi kaya petrolü çıkaran rakiplerini durdurabilmekte hem de Orta Doğu Bölgesi'nde rakip olduğu İran'ı da kâr edemez duruma getirip, ekonomisini zora sokmaktadır.[298] Ancak bu durum, yani petrol fiyatlarının uzun süre düşük seyretmesi Orta Doğu Bölgesi'ndeki, ekonomileri petrole büyük oranda bağlı ülkeleri ise zor durumda bırakmaktadır.

Suudi Arabistan'ın Petrol ve Maden Bakanlığı'na göre ise, Suudi Krallığının petrol politikası, dünya petrol piyasasının pozisyonuna ve bunun ulusal ekonomiyi nasıl etkilediğine dayanmaktadır. Suudiler hem dünya petrol üreticileri ve ihracatçıları arasında en büyük olmaya çalışırken hem de kendi rezervlerini korumaya çalışmaktadırlar. Bu sebepten, Suudi petrol politikasının öncelikli hedefi dünya petrol piyasalarındaki istikrardır. Bu şekilde kendi ekonomisi de istikrarlı bir şekilde gelişecektir. Bu Suudi Arabistan petrol politikasının temel taşıdır.[299]

Sonuç olarak Suudi Arabistan'ın geçmişten günümüze izlediği genel enerji politikasının merkezinde petrol bulunmaktadır. Yani petrol kozunu kullanarak hem rakiplerini zor durumda bırakabiliyor hem de bu kaynaktan elde ettiği devasa gelirle

---

[298] Deniz Gökçe, "Petrolde Savaş Var", http://www.aksam.com.tr/yazarlar/deniz-gokce/petrol-savasi-var-c2/haber-482129(E.T.19.01.2016); Kıvılcım Eraydın, *Petrol Fiyatlarındaki Düşüşün Nedenleri ve Etkileri*, Türkiye İş Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü Yayınları, Ocak 2015, s.5-6.

[299] Jonathan J. Pierce, "Oil and the House of Saud: Analysis of Saudi Arabian Oil Policy", *Digest of Middle East Studies*, Volume 21, Number 1, Pages 89-107, Spring 2012, s.89-90.

de krallık rejimini devam ettirebiliyor. Gelişmiş ülkeler ise kendi menfaatleri için Suudi Arabistan'daki despot rejiminin devamında bir sakınca görmemektedirler.

3.4.2. Katar'ın Enerji Politikası

1916'dan itibaren İngiltere tarafından yönetilen Katar, 3 Eylül 1971 tarihinde bağımsızlığına kavuşmuştur. Katar'ı Al-Thani Hanedanı yönetmektedir.[300]

İçinde Katar'ın da bulunduğu bölge ülkeleri İngiltere'nin çekilmesinden sonra, 1979 yılında İran İslam Devrimi'nin meydana gelmesiyle, bu kez de, bölgedeki enerji kaynaklarıyla ilgilenen ve kendilerini koruma rolü üstlenen Amerika'nın himayesine girmişlerdir.[301] Nüfus[302] ve yüzölçümü bakımından oldukça küçük olan Katar, sahip olduğu doğalgaz ve petrol rezervleri ile gittikçe zenginleşmiş ve bugün kişi başına düşen yaklaşık 150 bin dolar milli gelir ile dünyanın en zengin ülkeleri arasında yerini almıştır.[303]

---

[300] Selçuk Tayfun Ok, Ömer Kuray, *Katar Ülke Etüdü*, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, No 51, 1999 s.18-19; Ayrıca bkz. http://www.mfa.gov.tr/katar-siyasi-gorunumu.tr.mfa (E.T.28.01.2016).

[301] Katar'ın ABD ile ilişkileri hakkında bkz. Burcu Kaya Erdem, "Orta Doğu'da 'Küçük' Ama 'Önemli' Olabilmek…", s.49-56; İsmail Ermağan ve Burak Gümüş, "Katar Dış Politikası ve Arab Baharı", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 2, 2014, s.304.

[302] Katar'ın nüfusu, 2.414.000 civarındadır. Bu nüfusun çoğunluğu göçmenlerden oluşmaktadır. http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Katar (E.T.29.01.2016).

[303] http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151108_katar_ekonomi(E.T.29.01.2015).

Kaynak:https://www.eia.gov/beta/international/country.cfm?iso=QAT

2015 verilerine göre Katar, 872 trilyon kübik fit (24.7 trilyon m3) doğalgaz ile Rusya (1688 trillion cubic feet) ve İran'dan (1201 trillion cubic feet) sonra dünyanın üçüncü büyük kanıtlanmış doğalgaz rezervine sahiptir.[304] Katar'ın sahip olduğu petrol rezervleri ise dünya geneline göre daha azdır. 2015 yılı verilerine göre yaklaşık 25 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervi ile dünya sıralamasında 12. sırada yer almaktadır.[305]

Doğalgaz üretimine 1991 yılında başlayan Katar, Sıvılaştırılmış Doğal Gaz (LNG) ihracatında dünyanın önde gelen ülkesidir. LNG üretiminin çoğunu Asya'ya, özellikle Japonya, Hindistan ve Güney Kore'ye ihraç etmektedir.[306] Bunun yanında,

[304] https://www.eia.gov/beta/international/rankings/#?prodact=3-6&iso=QAT&pid=3&aid=6&tl_id=6-A&tl_type=a&cy=2015 (E.T.01.02.2016).

[305] https://www.eia.gov/beta/international/country.cfm?iso=QAT (E.T.01.02.2016).

[306] http://www.mfa.gov.tr/katar-ekonomisi.tr.mfa (E.T.28.01.2016).

1961 tarihinde Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'ne (OPEC) üye olan Katar, en fazla ürünü de ABD, İtalya, Japonya ve Almanya'dan ithal etmektedir.[307]

Katar sahip olduğu enerji kaynakları sayesinde elde ettiği zenginlik ile hızla dış dünyaya açılma ve dış dünyada söz sahibi olma stratejileri de izlemeye başlamıştır. Büyük ekonomik projelerin yanı sıra, sosyal, kültürel ve spor gibi alanlar da kendisinden söz ettirmektedir. Şeyh Hamad'ın eşinin direktörlüğünü yaptığı Qatar Foundation tarafından oluşturulan Education City, Batıdaki önemli üniversitelerin kampüslerini bünyesinde bulundurmaktadır. Ayrıca Katar 2006 Asya Oyunları'na ev sahipliği yapmış ve 2011 Asya Kupası'nı da düzenlemiştir.[308]

Katar ve diğer Basra Körfezi ülkelerinin 20. asırdaki dünya düzeni içinde çeşitli amaçları olmuştur. Bunlar arasında siyasal rejimlerini ve ulusal birliklerini koruma ve bunun için İran'ın kendilerine verdiği güvenlik ve mezhepsel tehdide karşı önlem alma, Batı ile kurdukları stratejik ilişkileri geliştirme ve enerji piyasasının güvenlik ve istikrarını sağlama gibi hedefler sayılabilir. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, dünyadaki diğer devletler gibi Körfez Ülkeleri de, kendi güvenliklerini sağlamak için ilişkilerini gözden geçirme yoluna gitmişlerdir. Batı'ya, özellikle ABD ve İngiltere'ye olan bağımlılıklarını azaltmak için de Doğu'daki güçlü devletlerle örneğin Çin, Japonya, Rusya, Hindistan ve Güney Kore ile daha yoğun siyasi ve ekonomik ilişkiler kurma yoluna gitmişlerdir. Bunlar arasında yer alan Katar, günümüzde gerek bölgesel gerekse ulusal güçler arasında, ulusal çıkarları için, dengeci bir politika izlemektedir. Mesela ABD ile hem siyasi hem de askeri ilişkiler kurarken, Rusya ile de doğal gaz karteli oluşturmak için çalışmalar yapmaktadır.

---

[307] Leyla Melike Koçgündüz, "Basra Körfezi'nin Parlayan İncisi: Katar", *Ortadoğu Analiz,* Cilt 3, Sayı 26, Şubat 2011, s.72-73.

[308] *Katar Ülke Bülteni*, DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu), Haziran 2015, s.4.

Bölgede ise hem İran ve Suudi Arabistan ile hem de Filistin ve İsrail ile denge siyaseti çerçevesinde ilişkilerine devam etmektedir. Yine ABD'nin bölgedeki "karakolu" olarak eleştirilirken, aynı zamanda İran ile 2010 yılında savunma anlaşması yapabilmektedir. İran ile denizden komşu olan Katar, bu ülke ile hem yakın hem de mesafeli bir ilişki içindedir. Ortak enerji sahalarına sahip olmaları ve çok sayıda İranlının bu ülkede yaşıyor olması bu yakın ilişkinin nedenidir. Bununla beraber Katar da diğer Körfez Ülkeleri gibi İran'ın nükleer enerji çalışmalarından rahatsızdır. İran ile ikili ilişkiler, Suriye'deki olaylar yüzünden gerilmiştir.[309]

Katar, sahip olduğu doğal gaz ile Rusya'ya bağımlılığını azaltmak isteyen Avrupa için önemli alternatif bir ülke olmuştur. Katar doğal gazı LNG taşımacılığı ile Avrupa'ya ihraç edilmektedir. Ancak AB, Gaz İhraç Eden Ülkeler Forumu'yla birlikte oluşacak gaz kartelinin fiyatları artıracağı endişesi içindedir. Bütün bunlara rağmen Katar gazı, Rusya ve İran'a alternatif olarak, her koşulda AB'nin enerji arz güvenliğini sağlamaya yardımcı olacaktır. Bunun sebebi ise Rusya'nın faaliyetleri olmuştur. Rusya bir taraftan Katar'ın petrol ve doğal gaz projelerine teklif vererek ikili ilişkileri geliştirme yoluna gitmiş, bir taraftan da İran ve Venezüella ile birlikte, temeli 2000'lerin başına dayanan, bir gaz karteli kurmaya çalışmıştır. Bu üç ülke doğal gaz ihraç eden ülkeler birliği kurmak için2008 yılında Tahran'da anlaşmaya varmışlardır. Amaç OPEC benzeri bir kartel oluşturup üretim ve fiyatlandırma işbirliği sağlamaktı. Fakat ABD ve AB, Rusya ve İran'ın doğal gazı bir siyasi silah olarak kullanmalarından endişe ettikleri için, bu oluşuma karşı çıkmışlardır.[310]

---

[309] İsmail Ermağan ve Burak Gümüş, "Katar Dış politikası…", s.307-309.

[310] Leyla Melike Koçgündüz, "Basra Körfezi'nin Parlayan İncisi: Katar", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 26, Şubat 2011, s.75-76.

Katar hem Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) üyesi hem de Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Umman ve Birleşik Arap Emirlikleri ile birlikte oluşturulan Gümrük Birliği'ne üyedir. KİK, Çin, Hindistan, Singapur gibi bazı Asya ülkeleri ile STA (Serbest Ticaret Anlaşması) müzakereleri de yapmaktadır. Eğer bu anlaşmalar imzalanırsa, Katar'ın hızla gelişen petrokimya sanayine de büyük katkı sağlayacaktır. Bunun yanında Katar, Amerika ile de STA görüşmeleri yapmaktadır. 2008'de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi geçici üyesi olan Katar'ın, Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC), Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD), Uluslararası Para Fonu (IMF), Arap Ligi ve Arap Para Fonu (AMF) gibi uluslararası kurumlara da üyeliği mevcuttur.[311]

Bugün Katar, enerji kaynaklarından kazandığı büyük servet ile pek çok medyatik işe de el atmıştır. Bunlar arasında ünlü sporcuları ülkeye getirtmeden[312], dünyadaki en büyük gökdelenleri yaptırtmaya[313] kadar pek çok iş vardır. Ayrıca 2008 yılında ilan edilen *2030 Katar Ulusal Vizyonu* çerçevesinde farklı sektörlere yoğun yatırımlar yapılmasıyla da oldukça dinamik bir ekonomi ortaya çıkmıştır.[314]

Her ne kadar dış politikada uzun yıllardan beri bir denge siyaseti gütse de, Arap Baharı'nda Suudi Arabistan ile birlikte hareket ederek, sahip olduğu zenginliği, bölgede ve uluslararası arenada siyasi ve ekonomik gücünü arttırmak için kullanmıştır.

---

[311] *Orta Doğu Durum Raporu*, İpekyolu Kalkınma Ajansı, Ocak 2011, s.39-40; *Katar Ülke Bülteni*, DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu), Haziran 2015, s.4.

[312] http://www.ajansspor.com/futbol/dunyadanfutbol/h/20080926/katar_ligi_yildizlar_gecidi_gibi.html (E.T.01.02.2016).

[313] http://www.dunyabizim.com/?aType=haberYazdir&ArticleID=17646&tip=haber (E.T.01.02.2016).

[314] *Katar Ülke Bülteni*, DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu), Haziran 2015, s.3.

Libya'ya askeri birlikler gönderdiği gibi, Suriye'de de muhalefete silah yardımında bulunmuştur. İzlediği bu siyaset üzerine Katar'ın, bölgede Suudi Arabistan'ın yerine geçmeye çalıştığı yorumları yapılmıştır. İzlediği bu siyaset, onun son yıllarda benimsediği tarafsız arabuluculuk rolünü bırakarak, bölgesel meselelerde taraf olmaya yöneldiğini göstermektedir. Katar'ın dış politikasına destek sağlamaya yönelik kullandığı en önemli araç ise el-Cezire televizyonudur. Mevcut rejimlerin sözcülüğünü yapan Arap medyasının aksine, rejimlere muhalefet eden grupların görüşlerine de yer veren el-Cezire, daha bağımsız ve daha açık bir yayın politikası izlemiş ve hem bölgesel hem de uluslararası arenada alternatif bir ses olmuştur. Fakat el-Cezire'nin Bahreyn'de yaşanan ayaklanmaya destek vermemesi onun tamamen tarafsız olmadığını da göstermiştir.[315]

Katar dünya enerji piyasasındaki etkinliğini artırmak ve gelirini çeşitlendirmek için Kutuplardan Güney Amerika'ya kadar dünyanın dört bir yanında hidrokarbür sahalarında yapmaktadır. LNG üretiminde dünya birincisi olan Katar, Rusya gibi ülkelerde dahi çeşitli enerji sanayinde yatırım geçekleştirmektedir. Aynı zamanda da uzak doğu ülkelerinde yatırım yapmaktadır. Katar LNG üretmek amacıyla Rus Şirketi Novatek ile Rusya'nın Kutup bölgesi olan Yamal Yarımadası'nda doğal gaz sahasını işletme girişiminde bulunmuştur. Katar'ın uluslararası enerji piyasalarındaki yatırımlarının sebeplerinden biride İran ile ortak sahası olan Kuzey Doğalgaz Sahası'nda (İran tarafında Güney Pars Doğalgaz Sahası) planlanan geliştirmelerinin gerçekleştirilmesinin tamamlanması yatmaktadır. ABD kaya gazı üretiminin hızla artmasından dolayı, Katar uluslararası LNG piyasasındaki

[315] Muhittin Ataman ve Gülşah Neslihan Demir, *Körfez Ülkelerinin Orta Doğu Politikası Ve Arap Baharına Bakışları*, SETA Analiz Yayınları, Sayı 52, Ekim 2012, s.17-18.

payını korumak için uzak doğu piyasalarına göz dikmiştir. Katar gazı için güvenilir bir Pazar olan ABD'nin son yıllarda kaya gazı üretimine başlamış olması ve Katar'a dünya pazarında rakip olması, Katar'ın enerji politikalarının önünde engel oluşturmuştur. Bu sebepten Katar, AB pazarı başta olmak üzere dünyanın dört bir yanında Rusya ile rekabet etmek zorunda kalmıştır.[316]

Son yıllarda Katar gazının taşınması sadece Dolfin Projesi ile yapılmaktadır. Bu hat ile Katar gazı, BAE ve Umman'a boru hatları ile taşınmaktadır. Dolphin Energy adlı şirket, Qatar Petroleum ile yaptığı anlaşmayla Kuzey Sahası doğal gazını 25 yıl müddetçe Abu Dabi ve Dubai'ye taşıma hakkı elde etmiştir. KİK (Körfez İşbirliği Konseyi) ülkeleri arasında ihracata yönelik ilk boru hattıdır. Bu hat denizin altında 364 km uzunluğunda inşa edilmiştir. Ayrıca Oman Oil Şirketi ile yapılan anlaşmayla, doğal gazın Umman'a ve Pakistan'a taşınması da kararlaştırılmıştır. Dolfin Projesi Katar için ticari açıdan çok siyasi olarak önem arz etmektedir.[317]

3.4.3. Birleşik Arap Emirlikleri'nin Enerji Politikası

Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)1971 yılında İngilizlerin Körfez Bölgesi'nden çekilmesinden sonra, yedi emirliğin bir araya gelmesiyle kurulmuş bir federasyondur. Bu emirlikler: Abu Dabi, Dubai, Acman, Füceyre, Re'sülHayme, Şerce ve Ummül-Kayveyn emirlikleridir. Bu emirlikler içinde Abu Dhabi en geniş sınırlara sahip ve BAE'deki en çok petrol (yaklaşık %90) çıkarılan emirliktir.[318]

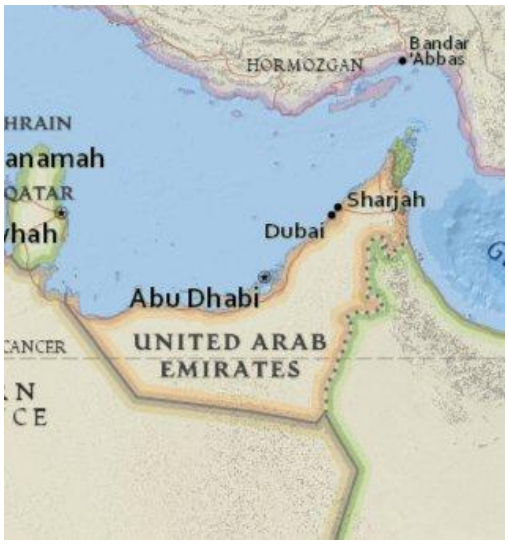
---

[316] "Telaş-i Geter Bera-yi Hozur Der Porojeha-yi Enerji Cehan", (Katar'ın Dünya Büyük Enerji Projelerine Katılma Çabası), *Eghtesade Enerji*, Sayı 145-146, 2012, s.48.

[317] Aslıhan Erbaş Açıkel, "Katar-Irak-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı…" , s.61.

[318] Gülsevin Onur, *Birleşik Arap Emirlikleri Ülke Raporu*, Ankara, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2011, s.2, 4; *Orta Doğu Durum*

BAE'de, hükümet programlarının tartışıldığı ve 40 üyeden oluşan bir Federal Ulusal Konsey de bulunmaktadır. Devlet Başkanının Abu Dhabi Emiri, Başbakanın ise Dubai Emiri olması yönünde yazılı olmayan bir mutabakat vardır. BAE, ekonomik gücünün de katkısıyla, son dönemlerde Körfez Bölgesi'nde oldukça aktif, batı yanlısı, uluslararası sorunlara duyarlı ve katılımcı bir dış politika izlemektedir.[319]

Kaynak:https://www.eia.gov/beta/international/country.cfm?iso=ARE.

BAE'nin üye olduğu uluslararası kuruluşlar arasında Dünya Ticaret Örgütü, BM, KİK (Körfez İşbirliği Konseyi), AL (Arap Ligi), OPEC ve Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu bulunmaktadır. Ayrıca KİK üyesi ülkeler arasında 2003 yılında uygulamaya geçirilen Gümrük Birliği'ne de dahil olmuştur.[320]

Raporu, İpekyolu Kalkınma Ajansı, Ocak 2011, s.21; http://www.economy.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/BAE/ekonomik-gorunum(E.T.4.02.2016).

[319]http://www.mfa.gov.tr/birlesik-arap-emirlikleri-siyasi-gorunumu.tr.mfa (E.T. 4.02.2016).

[320]*Orta Doğu Durum Raporu*, İpekyolu Kalkınma Ajansı, Ocak 2011, s.22; Gülsevin Onur, *Birleşik Arap Emirlikleri…*,s.17; http://www.mfa.gov.tr/birlesik-arap-emirlikleri-kunyesi.tr.mfa (E.T.03.02.2016).

Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), dünyanın en büyük 10 petrol ve doğal gaz üreticisi arasında yer almaktadır. BAE, kanıtlanmış petrol rezervi bakımından, 98 milyar varil ile dünya sıralamasında yedinci iken, doğalgaz üretiminde ise 215 trilyon kübik fit ile dünyada altıncı sırada yer almaktadır.[321]

BAE, Suudi Arabistan ve İran'dan sonra Orta Doğu'da en büyük üçüncü ekonomiye sahiptir. Kişi başına düşen 71 bin dolar ile Katar'dan sonra ikinci sıradadır. Birleşik Arap Emirlikleri'nin ekonomik zenginliği büyük ölçüde petrol ve doğalgaz üretimine dayanmaktadır. Doğal olarak bu ürünlerin fiyatlarındaki dalgalanma ekonomiye de yansımaktadır.[322]

Birleşik Arap Emirlikleri, petrol ve doğalgazdan elde ettiği zenginliğe ek olarak, gittikçe dünyanın en önemli finans merkezlerinden biri haline gelmekte ve Orta Doğu'da da önemli bir ticaret merkezi konumuna yükselmektedir. Bu çerçevede kabul edilen *"Abu Dhabi 2030 Planı"* ile yeni yatırımlar yapılması öngörülmüştür. Bu yatırımların yanında Abu Dhabi'de, enerjinin yarattığı çevre kirliliği için de çözümler ortaya konmuştur. Bu bağlamda dünyanın ilk sıfır-karbonlu ve sıfır-atıklı şehrinin Abu Dhabi merkezinde kurulacağı projeler mevcuttur. BAE, başta Dubai Emirliği olmak üzere çoğunlukla re-export ağırlıklı bir ekonomiye de sahiptir. Çeşitli ülkelerden gelen mallar, BAE üzerinden başka ülkelere ulaştırılmaktadır. Re-export'un en büyük pazarı Hint Yarımadası ve Körfez ülkeleridir. İran, Hindistan,

---

[321] https://www.eia.gov/beta/international/country.cfm?iso=ARE (E.T.12.02.2016).

[322] http://www.economy.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/BAE/ekonomik-gorunum (E.T.13.02.2016).

Irak, Bahreyn, Suudi Arabistan ve Pakistan bu doğrudan ihracatta ilk sıralarda yer almaktadır.[323]

Arap Baharı sırasında ise BAE, kendisini güvene almak için içte bazı kısıtlamalara gitmişken, dışta da ülke çıkarına göre hareket etmiştir. Bu şekilde Arap Baharı sürecinden fazla etkilenmeden çıkmıştır. BAE'nin yedi emirlikten oluşması, her bir emirliğin bir aile tarafından yönetilmesi ve bu emirliklerin düzenli aralıklarla toplanan bir halk meclisine sahip olması, BAE'nin Arap Baharı sürecinden zarar görmesinin önüne geçmiştir. Dış politikada ise Katar benzeri bir politika izlemiş, bazı ülkelerdeki isyanları desteklerken bazılarına kayıtsız kalmıştır.[324]

Coğrafi olarak küçük bir ülke olan BAE, istikrarsız bölgesinde çok çeşitli güvenlik kaygıları taşımaktadır. Bölgedeki güçlü devletlere ve içerideki rejim karşıtı hareketlere karşı ABD'nin koruması altına girmiştir. Bu sebepten 11 Eylül'den bu yana ABD tarafından, Körfez ve Hürmüz Boğazı'nın güvenliğine destek veren, ABD'nin terörizmle mücadelesine askeri, diplomatik ve finansal katkı sağlayan önemli bir ortak olarak görülmektedir. Bu sebepten ABD'nin "terörizmle savaş" doktrini çerçevesinde BAE'nin de kendi içinde alması gereken bir takım önlemler öngörülmüştür. Diğer Körfez ülkeleri gibi BAE de İhvan yapılanmalarına karşı tedbir alma yoluna gitmişlerdir. Bu bölgede İran da gerek nükleer programı gerekse Şii bir devlet olması nedeniyle hep bir tehdit olarak algılanmıştır. Bölgedeki Sünni yöneticiler mesela Mısır ve Arabistan yöneticileri, İran'daki Şii yönetimi potansiyel tehdit olarak görmekte ve bölgedeki diğer ülkelerde yaşayan Şiilerin, uygun bir

---

[323] *340 Milyar Dolarlık Vaha*, Global Export Turkish Time, Haziran 2013, s.2-3, 7, 14; https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=ARE (E.T.12.02.2016).

[324] Muhittin Ataman ve Gülşah Neslihan Demir, *Körfez Ülkelerinin Orta Doğu Politikası*…, s.19-20.

ortam çıktığında, İran'ın tarafına geçebileceklerinden korkmaktadırlar. BAE ise bu Şii-Sünni çekişmesinde, Sünni cephede yer almaktadır. OPEC içerisinde ise istikrardan yana bir tutum sergilemiştir.[325]

İran, nükleer faaliyetler konusunda Batı ile anlaşmadan önce, zaman zaman Batı'nın askeri müdahale tehdidine maruz kalmış, karşılığında da Hürmüz Boğazı'nı kapatmakla tehdit etmiştir. Bu sebepten BAE, Hürmüz Boğazı'na alternatif yeni bir petrol boru hattı projesi üzerinde çalışmış ve Temmuz 2012'dede bu boru hattını açmıştır. Uzunluğu 370 km olan hat, BAE'nin batısındaki sahalardan doğu kıyısındaki depolama tesislerinin bulunduğu Fuceyra'ya kadar uzanıyordu. İlk aşamada günlük 1,5 milyon varil ham petrol taşıyan bu hat ile BAE, doğrudan Hint Okyanusu'na ulaşabilmektedir.[326]

3.4.4. Irak'ın Enerji Politikası

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir süre İngiltere hâkimiyetine giren Irak, 30 Mayıs 1932 yılında bağımsız olmuş ve Irak Krallığı kurulmuştur. 1958 yılında ise askeri bir darbe ile krallıktan cumhuriyete geçmiştir. Bu tarihten 2003 yılındaki ABD askeri müdahalesine kadar Irak'ı Baas Partisi yönetmiştir.[327]

---

[325] Cengiz Dinç, "Birleşik Arap Emirlikleri", Kemal İnat ve Muhittin Ataman (der.), *Ortadoğu Yıllığı*, İstanbul, Açıkkitap yayınevi, 2011, s.366-369.

[326] http://www.bbc.com/turkce/ekonomi/2012/07/120716_uae_hormuz.shtml (E.T.01.07.2016).

[327] Geniş bilgi için bkz. Galip Çağ ve Sami Eker, "Orta Doğu'da Baas Rejimleri: Suriye Ve Irak", *Avrasya Strateji Dergisi*, Sayı 2(2), 2013, s.63-71; İsmail Şahin, Cemile Şahin ve Samet Yüce, "Birinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Irak'ta Devlet Kurma Çabaları", *Akademik Bakış*, Cilt 8, Sayı 15, Kış 2014, s.112-113, 129; Kadir Kasalak, "Irak'ta Manda

Kaynak: https://www.eia.gov/beta/international/country.cfm?iso=IRQ

Ekonomisi büyük oranda petrole dayan Irak, dünyanın en düşük maliyetle petrol üretimi yapan ülkelerinden biridir. Irak'ın rezervlerinin üçte birinden fazlası sadece 600 metre derinliktedir. Bu nedenle, Irak petrolünün üretim maliyeti varil başına 1.50 dolardan daha azdır. Bu üretim maliyeti Suudi Arabistan'daki maliyetle eşit değerdedir.[328]

OPEC üyesi olan Irak'ın 2015 verilerine göre kanıtlanmış ham petrol rezervi 144 milyar varildir. Bu rezerv ile dünyada Venezüella, Suudi Arabistan, Kanada ve İran'dan sonra 5. sırada yer almaktadır.[329] Bu rezerv ile Irak, Orta Doğu'da %18'lik, dünyada ise %9'luk bir paya sahiptir. 2014 yılında en fazla ham petrol ihracatını

Yönetiminin Kurulması Ve Atatürk Dönemi Türkiye-Irak İlişkileri", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 9, Şubat 2007, s.200.

[328]http://www.economy.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Irak/ekonomik-gorunum (E.T.14.02.2016).

[329]www.eia.gov/beta/international/rankings/#?prodact=57-6 (E.T.14.02.2016).

sırasıyla Çin, Hindistan ve ABD'ye yapmıştır.[330] Çinli petrol şirketleri Irak'ta pek çok yatırım yapmışlardır. Saddam Hüseyin zamanında Çin Ulusal Petrol Şirketi CNPC'nin Irak ile imzaladığı Al-Ahdab sözleşmesi yeniden gözden geçirilerek kabul edilmiş, bugüne kalan tek uluslararası sözleşmedir.[331]

Irak'ın sahip olduğu bir diğer enerji kaynağı ise doğalgazdır. Doğalgaz üretiminde 2015 verilerine göre dünya sıralamasında 112 trilyon kübik fit ile ancak 11. Sırada yer almıştır.[332]

Irak sahip olduğu büyük petrol rezervlerine karşılık, ekonomisinde tam olarak iyileşme sürecine girememiştir. Çünkü petrol gelirlerinin büyük bir bölümünü hâlâ boru hatlarının güvenliği için harcamaktadır.[333] Bunun da sebebi gerek bölgedeki gerekse ülke içindeki istikrarsızlıkların sona ermemiş olmasıdır. Irak'ın içinde bulunduğu güvenlik zaafından güç alan teröristler sürekli üretim tesislerine ve boru hatlarına saldırılar düzenlemektedirler. Bu sebepten Irak'ın günlük petrol üretimi hala 2001 yılından çok yüksek değildir.[334] Petrol varil fiyatının geçmiş yıllarda 100 doların üzerinde seyretmesi dahi, yukarıdaki sorunlardan dolayı, Irak ekonomisine fazla bir fayda sağlamamışken, fiyatların düşüşe geçmesi ve bugün (Şubat 2016) 30 dolar civarında seyretmesi, ülke ekonomisini daha da zora sokmuştur.

Irak petrol sahalarının, İran-Irak savaşı sırasında büyük oranda hasar görmesi yüzünden, günlük üretim kapasitesi 850 bin varile kadar düşmüştü. Ancak savaş

---

[330] http://www.eia.gov/beta/international/country.cfm?iso=IRQ

[331] Sanem Özer, "Doğu Akdeniz'de Enerji Güvenliği Ve Savaşları", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 60, Aralık 2013, s.74.

[332] https://www.eia.gov/beta/international/rankings/#?prodact=3-6 (E.T.14.02.2016).

[333] Sanem Özer, "Doğu Akdeniz'de Enerji Güvenliği…", s.76.

[334] Mitat Çelikpala, "Enerji Alanında Rekabet Yeniden Hareketleniyor: Türkiye Merkezli Gelişmelere Genel Bir Bakış", *Orta Doğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 41, Mayıs 2012, s.18.

bittikten sonra tekrar toparlanmış ve 1989 yılına gelindiğinde günlük petrol üretimi 2.785 milyon varile kadar çıkmıştır. 1990 yılında Saddam'ım Kuveyt'i işgal etmesinden sonra, BM kararıyla Irak petrolüne 6 senelik bir yasak getirilmiş ve üretim yeniden sekteye uğramıştır. 1996 yılında ise BM kararıyla petrol karşılığında gıda programı hayata geçirilince, petrol üretimi tekrar günlük 2 milyon varile kadar yükselmiştir. ABD öncülüğünde 2003'te Saddam'ın devrilmesi ile ülkede yaşanan kargaşa sonucu üretim tekrar sekteye uğramış ve 1.300 milyon düşmüştür. Ancak son yıllarda ülkede nispi istikrarın hakim olmasıyla beraber, uluslararası petrol şirketleri ülkede faaliyete başlamış ve 2011-2013 yılları arası ülkenin petrol üretiminde hızlı bir yükseliş gerçekleşerek günlük üretimi2.900 milyon varile çıkmıştır. Irak geçen 30 yıldaki yaralarını sarmak için, hidrokarbür alanında yeni stratejiler geliştirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda petrol üretimini hızla arttırmak amacıyla "Irak On Yıllık Stratejisi" adlı bir program tasarlanmıştır. Yeni program çerçevesinde 2017 yılına kadar günlük petrol üretimini 12 milyon varile çıkarmak hedeflenmektedir. Ancak iç ve dış koşullar nedeniyle söz konusu projede değişikliğe gidilmiştir. Bu değişikliğe göre 2017 de 5.1 milyon, 2020 de ise 6.1 milyon varil üretme planlanmıştır. Söz konusu stratejide planlar kısa ve uzun vadeli olarak ikiye ayrılmıştır. Kısa vadelide, petrol sanayi altyapısını geliştirmek ve ortak sahaların işletilmesi için yabancı petrol şirketleriyle konsorsiyum tarzı anlaşmalar yapmak gibi planlar yer alırken, uzun vadelide ise, ülkenin merkezi, güneyi ve kuzeyinde bulunan petrol sahalarını geliştirerek, var olan kapasitenin üzerine günlük 0.9 milyon varil daha eklemektir.[335]

[335] Sahar Agharzadeh, "Senet-i Neft-i Erag ve Çeşm Endaz-i Piş-i Ru", (Irak Petrol Sanayisi Ve Geleceği), *Ektashaf ve Tolide*, Sayı 116, 2013, s.18-21.

Irak ile İran arasında 12 ortak petrol sahası bulunmaktadır. Bu sahaların işletilmesi için iki ülke 2008 yılında mutabakata varmışsa da, bu mutabakat ancak 2009 yılında kesinleşmiştir.[336] Taraflar arasında bazı sahalar üzerinde anlaşmaya varılsa da, müzakereler değer ortak sahalar için hala devam etmektedir.[337]

Irak petrollerinin yaklaşık %6'sının Kuzey Irak'ta olduğu ve bu oranın 4 milyar varile denk geldiği tahmin edilmektedir. Doğal gaz rezervlerine bakılacak olunursa, 3.6 trilyon m3 kanıtlanmış doğal gaz rezervlerinin %60'ı Kuzey Irak'ta yer almaktadır. Merkezi yönetimin ülkenin tüm kaynakları üzerinde hâkimiyet kurmak istemesinden dolayı, zaman zaman Irak Bölgesel Kürt Yönetimi ile merkezi hükümet arasında çatışmalar çıkmaktadır.[338] Mesela 2012 yılında Erbil yönetimi ile merkez arasında sorunlar çıkmıştır. İlk olarak merkezi Irak yönetimi, petrol konusunda enerji şirketleriyle anlaşma yapma yetkisinin ve petrol ihracatının Bağdat'ın tekelinde olduğunu iddia etmiştir. Bu durum Erbil ve Bağdat arasında Nisan 2012 yılında bir enerji krizine dönüşmüştür. Sonuçta Bağdat, Kürt bölgesinde çalışan petrol operatörlerinin ihracat gelirlerinden gelen 1,5 milyar dolarlık ödemesini yapmazken, Erbil de boru hatlarından petrol ihracatını durdurmuştur. Kriz ancak Ağustos ayında çözülebilmiştir.[339]

---

[336] "Tehiye-yi Piş Nevis-i Gerardad-i Nefti Beyn-i İran ve Erag", (İran ile Irak Arasında Petrol Sözleşmesi), *Gostare-ye Enerji*, Cilt 4, Sayı 46, 2009, s.31.

[337] Saeid Ghanbari, "Negahi Ber Revend-i Teamolat-i İran ve Erag Der Behr-i Berdari Ez Menabe-i Moşterek-i Merzi", (Iran İle Irak Ortak Sahaların İşletilmesi Gidişatına Bir Bakış), *Ekteshf ve Tolid*, Sayı 90, 2012, s.19.

[338] Erdal Tanas Karagöl, "Enerjide Yeni Aktör: Irak Bölgesel Kürt Yönetimi", *Perspektif*, Sayı 23, 2013, s.2.

[339] Ali Balcı, "Türkiye'nin Irak Politikası 2012: İki Irak Hikâyesi", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2012*, Ankara, SETA Yayınevi, 2013, s.128.

3.4.5. Kuveyt'in Enerji Politikası

1961 tarihinde bağımsızlığını kazanan Kuveyt, 1963 yılında da BM'ye üye olmuştur. Ağustos 1990'da Irak tarafından işgal edilse de, Amerika'nın liderliğindeki koalisyon güçlerince Şubat 1991'de tekrar bağımsız olmuştur.[340]

En önemli doğal kaynakları petrol ve doğalgaz olan Kuveyt, dünya ham petrol rezervlerinin %10'unu barındırmaktadır.[341]Bunların haricinde önemli bir doğal kaynağa sahip değildir. Yeraltı su kaynakları dahi olmayan Kuveyt'te, tuzu arındırılmış deniz suyu kullanılmaktadır. Bu sebepten Kuveyt ekonomisinin temeli petrole dayanmaktadır. GSYİH'nin %65'inden fazlası ve ihracat gelirlerinin %95'i petrol gelirlerinden sağlanan Kuveyt ekonomisi, her ne kadar petrol fiyatlarındaki dalgalanma ile paralel hareket etse de; sahip olduğu zengin enerji kaynakları nedeniyle petrol fiyatlarında yaşanan düşüşlerden çok fazla da etkilenmemiştir.[342] Kuveyt, petrolünün büyük çoğunluğunu Japonya, Güney Kore ve Singapur'a ihraç etmektedir.[343]

---

[340]http://www.economy.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Kuveyt/ekonomik-gorunum (E.T.19.02.2016).

[341]http://www.mfa.gov.tr/kuveyt-ekonomisi.tr.mfa(E.T.19.02.2016).

[342]*Kuveyt Ülke Bülteni*, DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu), Nisan 2015, s.3.

[343]http://www.mfa.gov.tr/kuveyt-ekonomisi.tr.mfa (E.T.19.02.2016).

Kaynak: http://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=KWT.

Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) üyesi olan Kuveyt, OPEC üyesi ülkeler arasında yüzölçümü en küçük ikinci ülke olmasına rağmen, 2013 yılında dünyanın 10. en büyük petrol ve diğer enerji kaynakları üreticisi olmuştur. Ayrıca Kuveyt Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Irak ve Nijerya'dan sonra, en çok ham petrol ihraç eden 5. ülkedir.[344]

Kuveyt dünya enerji piyasasının en önemli ülkelerinden biridir. 2015 verilerine göre Kuveyt'in kanıtlanmış petrol rezervi 104 milyar varildir. Bu rakam ile dünya sıralamasında 6. sırada yer almıştır. Dünya sıralamasında kanıtlanmış en çok ham petrol rezervine sahip ilk 12 ülke ise şöyle sıralanmaktadır:[345]

[344] http://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=KWT (E.T.20.02.2016).

[345] www.eia.gov/beta/international/rankings/#?prodact=57-6 (E.T.19.02.216).

		Milyar Varil(2015)
1	Venezüella	298
2	Suudi Arabistan	268
3	Kanada	172
4	İran	158
5	Irak	144
6	Kuveyt	104
7	Birleşik Arap Emirlikleri	98
8	Rusya	80
9	Libya	48
10	Nijerya	37
11	Kazakistan	30
12	Çin	25
12	Katar	25

Doğalgaz kaynaklarına da sahip olan Kuveyt'te, 2015 verilerine göre 64 trilyon kübik fit doğalgaz rezervi bulunmaktadır. Bu rezerv ile dünya sıralamasında 20. sırada yer almıştır.[346]

Kuveyt'te, Kuzey Petrol Sahaları'nın geliştirilmesi ile birlikte 20 yıllık "Project Kuwait" projesi ile günlük 4 milyon varil petrol üretimi hedeflenmiştir. Böylelikle Kuzey Petrol Sahaları içinde yer alan Rawdatain, Abdali, Sabriya ve Ratqa'dan günlük 530 bin varil olan üretimin 900 bine çıkarılması ve bu durumun 6 yıl süreyle devam etmesi amaçlanmıştır. 2015-2020 beş yıllık kalkınma planı ile hidrokarbür kaynaklarının artırılmasına yönelik kaynak ayrılmış ve yeni projeler ile ülkedeki rafinerilerin yenilenmesi ve genişletilmesi amaçlanmıştır.1975 yılında millileştirilmiş olan petrol üretimi ile ilgili faaliyetleri Kuwait Petroleum Corporation

[346] http://www.eia.gov/beta/international/country.cfm?iso=KWT (E.T.19.02.2016).

(KPC) şirketi yürütmektedir. Bu şirket doğal gaz üretiminden de sorumludur. Bu şirketten başka Başbakanın başkanlığında toplanan Petrol Yüksek Konseyi (Supreme Petroleum Council) de bulunmaktadır. Yabancı şirketler enerji sektöründe doğrudan faaliyet gösteremeseler de, ülkeye "Enhanced Technical Service Agreements (ETSA)" ve "Enhanced Oil Recovery (EOR)" destek kapsamında projelerde yer alabiliyorlar. 2006 yılında Kuveyt, Suudi Arabistan ve İran arasında ortak olan Dorra Sahası'nda (İran tarafında Areş Doğal Gaz Sahası) doğal gaz rezervleri keşfedilmiştir. 2017 yılı itibariyle Kuveyt ve Suudi Arabistan bu sahada günlük 500 milyon kübik fit gaz üretmeyi hedeflerken, İran ise kendi sınırları içinde kalan sahanın işletilmesi için plan yapmaktadır. Fakat bu proje 2013 yılında taraflar arasında dağıtım ve doğal gazın hangi kıyıya getirileceği konusundaki anlaşmazlıklar nedeniyle ertelenmiştir. Nisan 2010'da, İran'dan Kuveyt'e doğal gaz ihracatı için boru hattı inşası anlaşması yapılmıştır. Hattın uzunluğunun 510 km olması planlanmış ve bu hattan İran'ın Güney Pars Doğal Gaz Sahası'ndan Kuveyt'e 3.1 milyar m3 doğal gaz taşınması hedeflenmiştir.[347]

Kuveyt OPEC'in aktif bir üyesidir, ancak OPEC'in 1970'lere göre bugün birlikte karar alıp, bu kararları uygulaması da zorlaşmıştır. Çünkü dünya enerji piyasasına yeni üretici ülkeler katılmıştır. Bu da gerek enerji arzı miktarının gerekse fiyat belirlemenin, tamamıyla OPEC tarafından yapılmasını zorlaştırmıştır.[348]

---

[347] *Kuveyt Ülke Bülteni*, DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu), Nisan 2015, s.7-8.

[348] Harun Öztürkler, "Kuveyt Ekonomisinin Genel Özellikleri", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 48, Aralık 2012, s.94-95.

3.5. İRAN'IN BASRA KÖRFEZİ'NDEKİ ENERJİ POLİTİKASI

İran, Basra Körfezi enerji denkleminde kilit ülkelerden biri olmasının yanı sıra, bölgesel bir güç özelliğini de taşımaktadır. Askeri güç olarak neredeyse tüm bölge ülkelerinden daha güçlü olduğu gibi, bölge nüfusunun da %60'ını kendinde barındırmaktadır. Bütün bunların yanında Basra Körfezi'nin kuzey kıyıları, Hürmüz Boğazı, Umman Denizi ve Hint Okyanusu'nun batı kesimi gibi stratejik bölgeler de İran hâkimiyeti altındadır.[349]

İngiltere 1967 senesinde Süveyş Kanalı'ndan çekildiğinde, ABD bölgede istikrarı sağlamak için, İran ve Suudi Arabistan'a dayalı bir politika izliyordu. Aynı tarihlerde Vietnam Savaşı'nın çıkması ve bu savaşın yarattığı baskı ile Başkan Nixon 1969'da bir doktrin yayınladı. Nixon Doktrini olarak anılan bu doktrinin temeli, ABD'nin çıkarlarını, müdahaleye gerek duymadan, bölgesel ortaklar/müttefikler aracılığı ile halletmeye dayanıyordu. Fakat ABD'nin Şah yönetimindeki İran'a yönelik politikası, içte Amerika karşıtı muhaliflerin artmasına neden olmuştur. Sonuçta Şubat 1979 senesinde Humeyni destekçilerinin ayaklanmasıyla bir devrim meydana gelmiş ve Şah devrilmiştir. Yeni kurulan İran İslam Cumhuriyeti ise anti-Amerikancı ve anti-Siyonist bir çizgiye girmiş, rehine krizi ile birlikte de İran-ABD ilişkileri tamamen kopmuştur. Sonuçta ABD bölgedeki en önemli müttefiklerinden birini kaybetmiştir.[350]

ABD'nin Tahran Büyükelçiliği'nin *İmam Yol İzleyicileri* tarafından 1980 yılında basılması olayı, İran dış politikasının radikalleşmesinin başlangıcı

---

[349] Asgha Jafari Valdani, *Siyaseti Harici-yi İran*, [İran Dış Politikası], Tahran, Avaye Nour Yaınları, 2003, s.58.

[350] Gökçe Dalgıç, "Souk Savaş'tan Bugüne ABD ve 'Petrolcü' Müttefikleri", *Avrasya Dosyası*, Cilt 8, Sayı 4, 2002, s.275-276.

sayılmaktadır. Devrimin ilk yıllarında İran dış politikasına radikalizm ve idealizm hâkim olmuştur. İktidarı ele geçiren yeni otorite "Ne Batı Ne Doğu", "Kahrolsun Amerika" ve "Devrim İhracı" gibi radikal söylemlerle diğer ülkelerinde dış politikalarını etkilemiştir. Bu yeni gelişmeler ile İran hükümeti ekonomi ve dış politikasını yeniden tanımlamaya başlamıştır. Ancak diğer ülkeler ile ikili ve çoklu ilişkileri de değişime uğramıştır. Bu dönemde İran'ın enerji politikası dış politikasının gölgesinde kalmış, Batı ile olan anlaşmalar fes edilmiştir.[351]

Yeni iktidarı ele geçiren muhafazakar hükümetin, "Devrim İhracı" eksenli dış politika gütmesi, komşu ülkeleri ve özellikle de Şii azınlığa sahip (Irak ve Bahreyn hariç, ki Şii çoğunluğa sahiptirler) Basra Körfezi'ndeki Arap ülkelerinde endişeye neden olmuştur. Körfez ülkeleri yeni tehdide karşı 1981'de Körfez İşbirliği Örgütü'nü kurmuşlardır. Ayrıca 1980 yılında İran-Irak Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, Irak ile olan ihtilafları da görmezden gelip, İran'a karşı Irak'ın yanında yer almışlardır.[352]

1979-1981 yılları arası Suudi Arabistan, İran'ı ekonomik çıkmaza sokmak için, petrol fiyatlarını 4 Dolar piyasa fiyatının altında satmağa başlamıştır. Yine de Suudi Arabistan, 1985 yılında petrol üretimini 3.5 milyon varilden 4.5 milyon varile ve 1986 yılında ise 6 milyon varile yükseltmiştir. Bu sebepten 1986 yılında İran hükümeti, o yılki petrolden 15 milyar dolar gelir elde etmeyi beklerken, ancak 5.8 milyar dolar elde edebilmiştir. Buda mali sıkıntı yaşayan İran hükümetini daha da

---

[351] Mohammad Bagher Heshmatzadeh, *İran Ve Neft; Came-i Şinasi-yi Siyasi-yi Neft Der İran (1979- 1997)*, [İran Ve Petrol; İran'da Petrolün siyasi Sosyolojisi], Tahran, Markaze Baz Shenasiye Eslam Ve İran Yayınları, 2001, s.43.

[352] Hadi Sadeghi, Jafar Naghdi, "Revabiti İran ve Dej-i Mentege-i Şore-yi Hemkari-yi Halic-i Fars", [İran'ın Basra Körfezi Bölgesi Kalesi Olan KİK İle İlişkisi], *Siyasate Jahani*, Cilt 3, Sayı 4, 2014, s.152-153.

zora sokmuştur. Suudi Arabistan ile beraber Kuveyt ve BAE, savaşta Irak hükümetinin yanında yer almalarının yanı sıra, 1980'lerin ortasından itibaren petrol üretimlerini OPEC'te belirlenen üretim payının dışına çıkarak yükseltmişlerdir. Savaş sırasında Suudi Arabistan ve Kuveyt, Irak'a 40 milyar dolar mali yardımda bulunmuşlardı. Ayrıca savaş sırasında, Körfez ülkelerinin Irak'a 70 milyar dolarlık mali ve malzeme yardımının 30 milyarını, tek başına Suudi Arabistan karşılamıştır. Buna ek olarak da "tarafsız bölgeden" çıkarılan günlük 250 bin varil petrol gelirini de Irak hükümetinin hesabına yatırmış ve günlük 350-500 bin varil Irak petrolünün de kendi toprakları üzerinden ihraç etmesine olanak sağlamıştır.[353]

Ancak İran-Irak Savaşı'nın sona ermesi, Humeyni'nin Ölümü, Irak'ın 1990'da Kuveyt'i İşgal etmesi, Sovyetlerin 1991'de dağılması gibi gelişmeler, İran hükümetini Basra Körfezi'ndeki komşuları ile iyi diyaloglar kurmağa itmiştir. 1991yılında İran ve Suudi Arabistan arasında diplomatik ilişkiler yeniden başlasa da, İran'ın Basra Körfezi'ndeki 3 ada üzerinde BAE ile anlaşmazlığı, İran'ın Arap-İsrail barış sürecine karşı çıkması, Basra Körfezi ülkelerinin ABD ile ikili askeri anlaşmalar imzalaması, Orta Asya'da taraflar arasındaki nüfuz mücadelesi gibi gelişmeler yüzünden, ilişkiler istenilen düzeye ulaşamamıştır. Rafsancani dönemi başlatılan ılımlı dış politika, 1997'de iktidara gelen reformist Cumhurbaşkanı Hatemi tarafından dış politikada "gerginlikleri azaltma" söylemi çerçevesinde devam ettirilmiş ve bölge ülkeleri ile ilişkiler iyi seviyeye yükselmiştir.[354]

---

[353] Mohammadreza Hafeznia, Ebrahim Romina, "Tehevol-i Revabet-i İran Ba Arabistan ve Tesir-i An Ber Jeopolitik-i Halic-i Fars", [İran-Suudi Arabistan İlişkilerindeki Gelişmeler ve Basra Körfezi Jeopolitiğine Etkisi], *Tahghighate Jogharfyaei*, Sayı 77, 2005, s.72.

[354] Mohammadreza Hafeznia, Ebrahim Romina, "Tehevol-i Revabet-i İran…", s.74.

Humeyni'nin 1989 yılının Haziran ayındaki ölümü sonrası, savaşın getirdiği yıkıntıların yeniden inşası, liderler tarafından şiddetle hissedilmeye başlanmıştı. Devrimin yarattığı atmosfer ve savaşla birlikte plansız geçen on yıllık bir süre ekonomiyi iflasa sürüklenmişti. Söz konusu sorunları çözme çabaları sonucu, ideolojik öncelikler ekonomik önceliklere yerini bırakmıştır. Savaşın sona ermesinden sonra ekonomik politikalarla bağlı iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Birincisi; uluslararası camiada yaşanan değişimler ile paralel olarak uluslararası sisteme dahil olunmasını, ilişkilerin genişletilmesini, yabancı sermayenin ülkeye çekilmesini ve petrol dışı ihracatın artırılmasını savunuyordu. İkinci görüş ise devlet yapısı ve işlevinin olduğu gibi devam ettirilmesini, ülke kaynaklarının savaşın bitmesi ile ekonomik yatırımlara yönlendirilmesini ve kapalı bir ülke konumunun korunmasını benimsiyordu. Birinci görüş dönemin Cumhurbaşkanı olan Haşimi Rafsancani önderliğinde ağırlık kazanarak uygulanmaya konulmuştur.[355]

Sovyetlerin çökmesiyle Kafkaslar ve Orta Asya İran'ı olumsuz şekilde etkileyebilecek sorunları da içinde barındırıyordu. Tahran, Moskova ile ilişkilerini geliştirmesine rağmen, Rus yayılmacılığını engellemek için bağımsızlıklarını yeni kazanan devletlerle de ilişkilerini geliştirmiştir. Rafsancani Hükümeti, aynı dönemde Batı Avrupa ülkeleriyle de yakınlaşma içerisine girmiştir. Söz konusu dönemde İran'ın, Basra Körfezi'ndeki amaçları şunlardır: Bölgede liderlik rolünü yeniden inşa etmek, Irak'ı çevrelemek, Batı-yanlısı rejimleri Washington'dan uzak tutma konusunda ikna etmek ve bölgesel istikrarı muhafaza etmek. Böylece İran, bölgede istikrarı ve bölgesel ekonomik işbirliğini savunan bir ülke haline geldi. Sebebi de

---

[355] Tahereh Ahin, *İran İslam Cumhuriyeti'nde Kamu Yönetimi*, YLT, Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s.172.

İran, istikrar olmadan, savaş sırasında zarar görmüş olan petrol rafinelerini tamir edemeyecekti. Ayrıca üretimini arttırarak OPEC bünyesindeki lider konumunu yeniden kazanamayacaktı.[356]

1990 yılında, Basra Körfezi'nde istikrarın sürdürülmesi doğrultusunda, İsfehan kentinde İran hükümeti tarafından, "1990'lı Yıllarda Basra Körfezi'nde Petrol ve Doğal Gaz" başlıklı uluslararası bir konferans düzenledi. Konferansa Suudi Arabistan, BAE ve Kuveyt gibi Körfez ülkelerinin yanı sıra OPEC ve BM Genel Sekreterleri de katılmıştır. Rafsancani söz konusu konferanstaki demecinde, amaçlarının bölgede istikrarın korunması ve ilişkilerin genişletilmesi olduğunu ifade etmiş ve iki kutuplu dünyanın çökmesine vurgu yaparak, yeni dönemde çatışmaların yerini işbirliğinin alması gerektiğinin altını çizmiştir. Devamında da bölgede istikrarın sürdürülebilmesinin ancak bölge ülkelerinin bir biri ile özellikle de petrol ve doğal gaz alanındaki işbirlikleri ile mümkün olacağını vurgulamıştır.[357]

Mohammad Hatemi'in 1997 yılında cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanmasıyla birlikte İran dış politikasında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Dış politikada "Gerginlikleri Giderme Politikası"nın uygulamaya konulması, Batı ülkelerini de İran ile ilişkilerini gözden geçirmeye zorlamıştır. Yeni dönemde Batılı ülkeler, İran'ın izlediği politikalara uygun adım atacaklarını söylemişlerdir. Söz konusu dönemde, Fransa Cumhurbaşkanı İran'ın yeni dış politika söylemiyle ilgili şöyle ifadede bulunmuştur: "Fransa ve Avrupa eleştirel diyalogları, ambargo veya

---

[356] Ertan Efegil, "İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar", *Orta Doğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 48, 2012, s.67.

[357] Jalal Firuozabadi, Mohammad Yousefi, "Tebyin-i Tetbigi-yi Olgo-y- Revabit-i Harici-yi İran Der Do Dolet-i Bazergan ve Haşimi-yi Refsencani" [Rafsancani ve Bazergan Dönemi İran Dış Politikasını Karşılarştırmak], *Siyasare Jahani*, Cilt 4, Sayı 3, 2015, s.76.

çatışmaya tercih etme gerekliliğine inanmamaktadır." Almanya Dışişleri Bakanı da, "Batı, İran ile diyalogu geliştirmek için çaba göstermelidir." şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Hatemi CNN kanalı ile yaptığı röportajda, ABD yönetiminin, "çifte çevreleme" politikası, uluslararası terörizm, kitle imha silahları ve Orta Doğu'da barış gibi konuları ön plana çıkarmaktansa, bunun yerine geçmişte olduğu gibi iki devlet arası resmi görüşmelerin başlanması gerektiğini ve iki halk arasında kültürel ilişkilerin geliştirilmesini dile getirmiştir. ABD Başkanı Clinton'ın da, *"Kimi konularda İran politikalarına ilişkin iki ülke arasında ciddi görüş ayrılığı bulunsa da, bizce bunlar giderilebilir... İki ulus arasında alışverişlerin arttığına ve İran'la iyi ilişkilerin geliştiğine tanık olduğumuz bir günü umuyorum."*[358] Şeklinde açıklama yapması, ABD'nin Hatemi'nin politikalarına destek verdiğini gösteriyordu. Hatemi, İran'ın Basra Körfezi havzası ülkelerinde görev yapan büyükelçilerle yaptığı görüşme sırasında ise bölgedeki dış politikayı şöyle tanımlamıştır; "Gerginlikleri giderme politikası, bölge ve uluslararası arenada taktikten ziyade bir stratejidir ve bize göre bölge ve dünyanın çıkarı bu siyasetin yayılması ve sağlamlaştırmasındadır."[359]

2005 yılında Mahmoud Ahmadinejad'ın iktidara gelmesi ise Basra Körfezi ülkelerinde kuşkuya neden olmuş ve Körfez ülkelerine yönelik İran dış politikasının, devrimin ilk yıllarına döneceği tahminleri yapılmaya başlanmıştır. Fakat

---

[358] Nasser Kashef Asl, *1979 Sonrası İran'ın Orta Doğu Politikası Ve Bölge Ülkeleri İle İlişkileri*, Dok. Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s.48.

[359] Bijan Asadi, "İran ve Halic-i Fars, Siyaset-i Teniş Zodayi, Gofti Guy-i Temedonha, Monasebat-i Cedid ve Sobat-i Menteg-yi", [İran Ve Basra Körfezi, Yatıştırıcı Dış Politika, Medeniyetler Arası Diyalog, Yeni ilişkiler Ve Bölgesel İstikrar], *Siyasete Khareji Dergi*, Cilt 14, Sayı 4, 2000, s.1011.

Ahmedinejad'ın Suudi Arabistan başta olmak üzere diğer körfez ülkelerini ziyaret etmesi, bu ülkeleri birazda olsa rahatlatmıştır. Bu doğrultuda 2006 yılında, Ahmedinejad üst düzey bir heyetle 27 yıl sonra ilk kez Doha'da düzenlenen 28. KİK zirvesine gözlemci sıfatıyla katılmıştır. Yani, aşağı yukarı, Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığının ilk dönemi, bölgeye yönelik olumlu diplomasi izlenilmiştir. Ancak İran'ın nükleer faaliyetleri ve BAE ile 3 ada sorunu ilişkilerin ilerlemesine engel olmuş ve Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığının ikinci dönemi, özellikle de Arap baharının başlamasıyla, ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Hasan Rouhani, 2013 yılında cumhurbaşkanı seçimlerini, iç ve dış politikada ılımlı (itidal) politika izleyeceği vaadi ile kazanmıştır. Bu doğrultuda, nükleer faaliyetler konusunda Batı ile anlaşmazlığın çözülmesi ve sonuçta diğer ülkeler ile ilişkilerin normalleşmesine yönelik ciddi adımlar atılmasına rağmen, Basra Körfezi ülkeleri ile ilişkilerde ciddi bir değişiklik yaşanmamıştır. Aksine Suudi Arabistan önderliğinde bazı Arap ülkeleri İran ile diplomatik ilişkilerini askıya almışlardır.[360]

İran, Suudi Arabistan, Umman, Bahreyn, Kuveyt, BAE ve Katar ile Basra Körfezi'nde sınır sularının belirlenmesi için ayrı ayrı anlaşmalar imzalanmıştır. Sınırlar "Ortay Hat veya Talveg" ilkesi esas alınarak belirlenmiştir. Anlaşmalarda dikkat çeken hususlardan biri, her 6 anlaşmada da, sınırın her iki tarafında tampon bölge tanımlanmış ve bu hudutta petrol ve doğal gaz arama ve çıkarma faaliyetleri yasaklanmıştır. Ancak günümüzde Basra körfezi bölgesinde ülkeler, güvenlik-politik gerekçelerden dolayı, sınır anlaşmaları ve dünyanın başka yerlerinde ortak hidrokarbür sahaların işletilmesinde uyulması gereken standartlara aykırı faaliyetler yürütmektedirler. Ortak sahalarda arama ve sondaj işleri konusunda anlaşmaların

[360] Hadi Sadeghi, Jafar Naghdi, " Revabiti İran ve Dej-i Mentege-i… s. 164-166.

aksine, karşı tarafla bilgi paylaşmadan, ortak sahaları işletmeğe devam etmektedirler. Aslında bu sürecin böyle devam etmesi, ortak hidrokarbür sahalarının işletilmesi konusunda ülkeler arasında ikili veya toplu hukuk prensibinin yoksunluğundan (boşluğundan) kaynaklanmaktadır. Ortak sahaların bu taraz işletilmesi, geçici olarak bazı ülkelerin fazla petrol veya doğal gaz çıkarak tek taraflı kâr elde etmelerini sağlasa da, uzun vadede, bilimsel ve teknik boyutları görmezden gelinerek işletilen sahaların yapısı zarar görmekte ve sahanın randımanı düşmektedir. Bu da tüm tarafların zarar etmesine yol açacaktır. Körfez'deki ortak sahalarda, hangi ülkenin daha fazla kâr sağladığı hakkında kesin bir bilgi mevcut olmasa da, ülkelerin kendi kısımlarındaki yatırımları esas alınarak kâr oranları tahmin edilebilir. Buda az çıkartan tarafın zara etmesi anlamına gelmektedir. Ortak sahaların işletilmesi hususundaki diğer bir konuda, ortak sahadaki petrol veya doğal gazın zaman içinde az çıkarılan taraftan, çok çıkarılan tarafa göç etmesidir. İran'ın komşuları yabancı teknoloji ve sermayeden yararlanarak, ortak sahalardan yararlanırken, İran ise ambargolar ve komşularıyla anlaşmazlığı yüzünden projelerde geri kalmış ve zarara uğramıştır.[361]

İran'ın Basra Körfezi ülkeleri ile ilişkilerindeki önemli etkenlerden biri de sınır sorunları ve ortak petrol ve doğal gaz sahalarıdır. İran'ın Suudi Arabistan, BAE, Kuveyt, Bahreyn, Umman ve Katar ile Basra körfezi sularında sınırı bulunmakta ve aynı zamanda da Bahreyn dışında, bu ülkelerle ortak petrol ve doğal gaz sahaları bulunmaktadır. İran'ın Basra Körfezi ülkeleriyle olan sınırları aşağıda genel olarak anlatılmıştır.

---

[361] Farhad Darvishi, Ehsan Nojoumi, "Mehazen-i Moşterek-i Hidrokerboni-yi İran…", s.174-179.

İran-Suudi Arabistan deniz sınırı, Basra Körfezi'nde belirlenen ilk deniz sınırıdır (1968'de belirlenmiştir). Aslında İngiltere'nin Basra Körfezi'nden çekilmesi ile birlikte, Batı'nın baskı ve telkini sonucu, İran ve Suudi Arabistan sınırlarını belirleme yoluna gitmişlerdir. Çünkü Batı (ABD), Körfez'in güvenliğini bu iki ülkeye teslim etmek istiyordu. İki ülkenin Körfez'deki Farsi Adası ve Arabi Adası üzerinde mülkiyet anlaşmazlıkları vardı. Bu sebepten Farsi Adası'nın İran'a ve Arabi Adasının da Suudi Arabistan'a ait olması karara bağlanmış ve anlaşmazlık sona erdirilmiştir. İki ülke Ortak petrol sahalarının işletilmesi konusundaki sorunu çözmek amacıyla, iki taraftan birinin ortak sahadan tek taraflı petrol çıkarmaması için500metrelik genişlikte bir tampon bölge oluşturmuşlar ve tarafların bu bölgede kuyu kazmamasını karara bağlamışlar. Daha sonra taraflar bu koşulu, bazı tampon bölgeler dışındaki alanlara da uygulamışlardır. İki ülke sınır anlaşmazlıklarından diğeri ise, Hark (Khark) Adası idi. İran tarafının görüşüne göre, Hark Adası için "Esas Hattı" ilkesi baz alınmalıydı. Ada, İran kıyılarına 16 mil uzaklıkta ve İran'ın en büyük petrol ihracatı iskelesidir. Ancak Suudi Arabistan, buna karşı çıkmış, Hark Adası'nı müdahil etmeden (bir kenara bırakarak) "Ortay Hat" ilkesi esasında sınırın çizilmesini istemiştir. İran'ın görüşünün kabul edilmesi durumunda, Furuzan Ortak Petrol Sahası tamamen İran'a ait olacaktı. Fakat Suudi Arabistan buna karşı çıkmış ve iki ülke arasındaki anlaşmazlık birkaç yıl devam etmiş ve sonunda İran'ın geri adım atmasıyla 1968'de çözüme kavuşmuştur.[362] Günümüzde iki ülke arasında 4 ortak petrol ve doğal gaz sahası (Esfandyar, Forouzan, Farzad A ve Farzad B) bulunmaktadır. İran söz konusu sahaların ortaklaşa işletilmesiyle ilgili olarak Suudi

[362] Asghar Jafari Valdani, "Efraz Merzha-yi Derya-yi İran Der Helicı Fars; Ba Tekid Ber Meyadin-i Moşterek-i Neft ve Gaz", [İran'ın Basra Körfezi Sularındaki Sınır Belirlemeleri; Petrol ve Doğal Gaz Eksenli], *Siyasate Jahani*, Cilt 4, Sayı 4, 2015, s.43-44.

Arabistan hükümetine öneri götürmesine rağmen, karşı taraftan olumlu yanıt alamamıştır.[363]

Katar ile İran sınır suları 1969'daki anlaşma ile belirlenmiştir. Dünyanın en büyük doğal gaz sahası olan Güney Pars Doğal gaz Sahası (Katar tarafında Kuzey Kubbe) bu anlaşmadan iki sene sonra bulunmuştur. Katar 1989 (bazı kaynaklarda 1991 olarak geçiyor) yılından itibaren bu sahadan gaz çıkarmağa başlarken, İran tarafı ancak 2003'ten sonra gaz çıkarabilmiştir. Diğer ortak sahalarda olduğu gibi bu sahada da hukuki ve teknik sorunlar mevcuttur. Bu sebepten İran bu güne kadar milyarlarca dolar zarara uğramıştır.[364]

İran-BAE(Dubai) sınırı: İran, Dubai Emirliği sınır suları 1974 yılında belirlenmiştir. Anlaşma sadece BAE'nin kuruluşundan üç yıl sonra gerçekleşmiştir. Bu nedenle BAE anlaşmayı onaylamamış ve anlaşmanın bir emirlikle değil, merkezi hükümetle yapılmasını ileri sürmüştür. Fakat BAE anlaşmayı fes de etmemiştir. BAE Yüksek Konseyi 1992 yılında yayınladığı bildiride, 7 emirlikten her hangi birisinin komşu bir ülke ile anlaşma yapmış veya gelecekte yapması durumunda BAE'nin tüm üyeleri tarafından yapılmış gibi sayılacaktır, ilkesi kabul edilmiştir. Söz konusu bildiri esas alınırsa, 1974'teki anlaşma da geçerli sayılmaktadır. Dubai dışında, diğer emirlikler ile İran'ın sınır suları henüz belirlenmemiştir. İki ülkenin 4 ortak petrol ve doğal gaz sahası (Farzam, Nosrat, Salman ve Kangan) bulunmaktadır. Günümüzde Kangan (Kengan) Ortak Doğal Gaz Sahasını BAE (Ebu Dabi Emirliği) tek taraflı olarak işletmesine rağmen, İran tarafı mali sıkıntılardan dolayı işletme faaliyetine

---

[363] Alireza Montahayi, "Meziyet-i İstratejik-i İran…", s.10.

[364] Ehsan Nojoumi, Akhtar Sadegh Moghaddasi, "Modiriyet-i Stratejik ve Yekparçe Az Berdaşt Mahazen-i moşterek-i Neft ve Gaz", [Ortak Petrol ve Doğal gaz Sahalarının İşletilmesinde Stratejik Yönetim], *Ekteshaf ve Tolid*, Sayı 90, 2012s.8.

başlayamamıştır. Belki de budan dolayı BAE (Ebu Dabi) sınır sularının belirlenmesine sıcak bakmamaktadır.[365]

İran ve BAE arasında, Basra Körfezi'ndeki Büyük Tunb, Küçük Tunb ve Ebu Musa adlarındaki 3 adanın mülkiyetinin kimin olacağı sorunu yıllarca çözülememiştir. İran bugün bu adaları işgal etmiş durumdadır. BAE ise bu adaların kendisinin olduğunu söylemekte ve İran'dan bu işgale son vermesini istemektedir. İran ise bu adaların kendi toprağı olduğunu ileri sürmektedir. Stratejik ve ekonomik önem sahip olan bu 3 ada, Hürmüz Boğazı'nın hemen önünde yer almaktadırlar. Bu adalardan başka İran, Körfezdeki gücünü artırmak için Sir, Bani Yas ve Ebu Nuayr gibi diğer adalarını işgal etmekten çekinmemiştir.[366] 3 ada sorunu 2012 yılında yeniden gündeme gelmiştir. Bu yıl İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın Ebu Musa Adası'nı ziyaret etmesine, BAE Dışişleri Bakanı Şeyh Abdullah Bin Zayed el-Nahyan sert tepki göstermiş ve İran'ın BAE Büyükelçisi Dışişlerine çağrılmış ve bir nota verilmiştir. Notada, Ahmedinejad'ın, Ebu Musa Adası'nı ziyaretinin hukuka aykırı olduğu ileri sürülmüştür. Yine Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi üyelerinin, Katar'ın başkenti Doha'daki toplantısından sonra yapılan açıklamada, Ahmedinejad'ın bu ziyaretinin BAE'nin adalardaki egemenliğinin ihlali olduğu öne sürülmüştür. Buna karşılık İran ise 2012 yılının sonunda 3 adadaki egemenliğini kuvvetlendirmek için, Basra Körfezi'ndeki askeri kuvvetlerini arttırmaya başlamıştır. İran'ın bu tutumu Arap komşuları ve onlarla ilişkileri için bir tehlike oluşturmaktadır. Yine bu konuyla ilgili olarak İran Devrim Muhafızları Ordusu Komutanı Muhammed Ali Caferi, Basra Körfezi'ndeki İran

---

[365] Asghar Jafari Valdani, "Efraz Merzha-yi Derya-yi İran Der Helicı Fars…", s.48-49.

[366] Ali Demir, "İran'ın Basra Körfezi'ni Bloke İhtimali…", s.112.

adalarının güvenliğinin, İran'ın askeri-deniz stratejisinin önemli bir parçası olduğunu söylemiştir. Bütün bu sebeplerden dolayı 3 ada sorunu40 yıldan fazla bir süredir çözülememiş ve çözülmesi de zor görünmektedir.[367]

İran-Umman sınır suları 1974 yılında belirlenip, 1975'te de yürürlüğe konulmuştur. Aslında iki ülkenin sınır suları Hürmüz Boğazı'nın ortay hat çizgisi esasıyla ortaya çıkmaktadır. Fakat Umman Denizi'nde daha uzun sınıra sahip iki ülkenin sınır suları belirlenmemiştir.[368]İran ile Umman arasında Hürmüz Boğazı'nda bir kaç petrol ve doğal gaz rezervi bulunmakla beraber, Hengam (Hangam) Ortak Petrol ve Doğal gaz Sahası iki ülke arasındaki tek ortak sahadır. Sahanın %80'ni İran'a ve %20'si ise Umman'a aittir. İlk kez 1975'te yapılan sondajda sahada petrol olduğu anlaşılmıştır. 2006 yılındaki ikinci sondajda ise 700 milyon varil petrol ve 2 tm3 doğal gaz olduğu kesinleşmiştir. Umman 2008'den günümüze dek milyonlarca varil petrol çıkarırken, İran 1 milyon varil bile çıkaramamıştır.[369]

İran-Irak sınırı: Irak'ın açık denize kıyısı sadece 5.15 kilometredir. Aslında Irak ile İran sınır anlaşmazlığı, Irak'ın, İngiltere'nin manda yönetimine girdiği 1920'ye dayanmaktadır. Anlaşmazlık, kara ve deniz sınırları üzerinde olsa da, kara sınırı daha ağırlık taşımıştır. İran ile Irak arasındaki kıta sahanlığı anlaşmazlığı 1950'lerin sonlarına dayanmaktadır. İran, kıta sahanlığından petrol çıkarma faaliyetlerine başlayınca, Irak Hükümeti 1957'da bir bildiri yayınlayarak itiraz

---

[367] Behruze Nehmetova, "Birleşik Arap Emirlikleri ve İran Arasında 3 Ada Sorunu", http://akademikperspektif.com/2014/12/27/birlesik-arap-emirlikleri-ve-iran-arasinda-3-ada-sorunu/ (E.T.20.10.2016)

[368] Dorreh Mirheidar, Sohrab Asgari, "Jeopolitik-i Gelemro-i İran Der Halic-i Fars", [İran'ın Basra Körfezi'nde coğrafi jeopolitiği], *Pajouheshhaye Joghrafyaei*, Cilt 36, Sayı 50, 2004, s.168.

[369] Asghar Jafari Valdani "Efraz Merzha-yi Derya-yi İran Der Helicı…", s.45.

etmiştir. Irak'ın 1963'te OPEC zirve görüşmelerine katılmasıyla bu sorunun OPEC çerçevesinde çözülme umutları yeşermiştir. Irak Cumhurbaşkanı Abdurrahman Arif'in 1967 yılında İran ziyareti sırasında taraflar, sorunun müzakere yolu ile çözülmesini dile getirmişlerdir. Fakat 1968 yılında Baas rejiminin darbeyle iktidarı ele geçirmesi bir dönüm noktası olmuş ve sonraki yıllarda Baas rejiminin bu konuda uzlaşmadan ziyade saldırgan bir tavır sergilemesi, 1980'de de iki ülke arasında savaş başlaması nedeniyle kıta sahanlığı sorunu akim kalmıştır.[370]

İran, Irak ile diğer komşularına nazaran, en uzun sınıra sahiptir. Yine Irak ile 20. yüzyılın en uzun savaşını vermiştir. Ayrıca bu sınır, dünyanın en zengin petrol yataklarını barındıran siyasi sınırlardan da biridir. Günümüzde bu sahalardan petrol çıkarılması için iki ülke arasında yoğun bir rekabet söz konusudur.

Irak ile 1458 km'lik sınırın sadece 105 km'lik kısmı (Şattülarap Nehir kıyısı) su sınırını oluşturmaktadır. İki ülke sınırları 1555 Amasya Anlaşması'ndan 1975 Cezayir Anlaşması'na kadar olan zaman diliminde şekillenmiştir. Saddam'ın 1980 yılında kameralar karşısında Cezayir Anlaşması'nı yırtıp atmasıyla savaş başlasa da, 1988'de BM'nin 598 numaralı kararını tarafların kabullenmesiyle de savaş sona ermiş ve tekrar Cezayir Anlaşması kuralları sınırlar için geçerli olmuştur. İki ülke arasında 15 ortak petrol sahası bulunmakta ve 14 milyar varil petrol rezervinin olduğu tahmin edilmektedir. Buda toplam İran petrol rezervlerinin %9'una denk gelmektedir. Irak tarafının yabancı sermaye yardımı ile bu sahaları hızla geliştirmesi, sermaye yoksunu İran açısından endişe vericidir. İki ülkeye ait çok sayıda ortak sahanın bulunması, siyasi diyalog ve işbirliğini de zorunlu kılmaktadır. Bu doğrultuda, 2006 yılında Irak'ın Petrol Bakanı Hüseyin El-Şehristani, İran'ı ziyaret etmiş ve iki ülke ortak

[370] Dorreh Mirheidar, Sohrab Asgari, "Jeopolitik-i Gelemro-i İran…" s.169-170.

sahalarda işbirliğini geliştirmek amacıyla, "Ortak Teknik Çalışma Komisyonu"nun kurulacağını medyada duyurmuşlardır. Aynı görüşmeden sonra İran Petrol Bakanı, ortak sahaların geliştirilmesi için iki ülkenin beraber çalışacağını ve sahaların işletilmesinin de birlikte aynı müteahhit firmaya devredileceğini açıklamıştır. 2007'de de Irak Petrol Bakanı El-Şehristani, İran ve Kuveyt hükümetlerini, ortak sahaların birlikte işletilmesi ve sahaların zarar görmemesi için, tarafların kendi sınırları içinde tek taraflı faaliyetten kaçınmaları konusunda bilgilendirdiklerini açıklamıştır. Irak Petrol Bakanı diğer bir röportajında da, iki ülkenin, uluslararası ortak petrol anlaşmaları çerçevesindeki bir anlaşmayla, ortak petrol sahalarını birleştireceklerini söylemiştir. 2009 yılında yapılan bir anlaşmayla, ortak sahaların bulunması, üretim aşamasında olan bir saha ve geliştirme aşamasında olan başka bir sahayı deneme amacıyla beraber çalışılması için mutabakat imzalanmıştır. Taraflar arasında bazı sahalar üzerinde anlaşmaya varılsa da, müzakereler diğer ortak sahalar için hala devam etmektedir. Karşılıklı olarak bu şekilde açıklamalar yapılması, tarafların ortak sahalar konusundaki siyasi, hukuki ve mali sorunların giderilmesine yönelik bir adım attıkları anlamına gelebilir.[371]

Muhammed Hatemi döneminde ise iki ülke arasındaki ilişkiler ilerlemiştir. Ancak 2003 yılındaki Irak işgali ve sonrasında Şiilerin yönetimde güçlenmesi, KİK nezdinde İran'ın elinin güçleneceği endişesi doğurmuşmuşsa da, KİK üyelerinin Irak konusunda bir uzlaşı içinde oldukları da söylenemez. Kuveyt ve Katar, Irak işgali konusunda ABD'yi açıkça desteklerken, Suudi Arabistan ise işgali kınamakla birlikte, ABD'ye lojistik desteğe devam etmiş, ancak Irak'a büyükelçi atamamıştır. BAE ve Bahreyn ise 2008 yılında Irak'a büyükelçi atamışlardır. İran bütün

[371] Saeid Ghanbari, "Negahi Ber Revend-i Teamolat-i İran…", s.16-20.

gelişmelerin ortasında 2006'dan 2011'e kadar pek çok askeri tatbikat[372] yaparak gücünü göstermeye devam etmiş ve bir saldırı anında Hürmüz Boğazı'nı kapatacağı tehdidinde bulunmaya devam etmiştir. Hürmüz Boğazı'ndan dünyanın petrol ihtiyacının yaklaşık %40 gibi büyük bir kısmı ile günlük yaklaşık 17 milyon varil sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) çıkış yapmaktadır. Bunun yanında KİK üyeleri yine bu yoldan ihtiyaçları olan tüketim mamullerini almaktadırlar. İran, 2007 yılı başlarında devriye gemilerinin sahalarını genişleterek, Irak'ın Körfez'deki petrol platformlarına iyice yaklaşmıştır. Yine 2008 yılının sonunda birkaç deniz üssü daha inşa ederek Hürmüz Boğazı'ndaki hâkimiyetini güçlendirmiştir. Bu durum doğal olarak KİK üyelerini endişelendirmektedir. ABD ise buna karşılık Haziran 2011 yılında Bahreyn'de bulunan 5. Filo karargâhını genişleteceğini açıklamıştır.[373]

Körfez ülkeleri stratejik açıdan önemli sorunlarla karşı karşıyadırlar. Ülke içinde meşruiyet krizi yaşayan bu ülkeler, ABD himayesine daha çok ihtiyaç duymaktadırlar. Ayrıca İran tehdidini de sürekli yanı başlarında hisseden bu ülkeler, ABD'den silah almağa da teşvik edilmektedirler. Buda bölgede gerginliğin tırmanmasına neden olmaktadır.

Clinton Hükümeti, ABD'nin ulusal çıkarlarına tehdit oluşturdukları gerekçesiyle, 1993'te, İran ve Irak'a karşı "çifte çevreleme" politikasını ilan etmiştir. ABD, Körfez güvenliğini bölgesel güçlere devretmesi yerine, direkt kendi askeri

---

[372] 2010 yılında Hürmüz Boğazı ve çevresinde yaptığı Büyük Peygamber-5 tatbikatında yeni geliştirilen ve radara yakalanmayan, süratli, uzaktan kumandalı, taşıdıkları füzelerle düşman gemilerinde yedi metre delik açabilen "Ya Mehdi" sürat motoru vb. modern harp araç, silah ve gereçlerini kullanmıştır. Bkz. Ali Demir, "İran'ın Basra Körfezi'ni Bloke İhtimali…", s.119-120.

[373] Esra Pakin Albayrakoğlu, "ABD-Körfez İşbirliği Konseyi İlişkilerinde İran Faktörü", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, Sayı 31, 2011, s.104.

varlığıyla sağlamayı planlamıştır. Ancak buda bölgedeki Suudi Arabistan gibi güçlü ülkeler ile yakın askeri işbirliği ile gerçekleşmektedir. ABD'nin Basra Körfezi'ndeki askeri varlığı, İran'ın bölgedeki gücünü zayıflatma ve etkisini azaltma açısından da önemlidir. Devrim sonrası İran, Basra Körfezi'nde, İran-Irak Savaşı gibi çeşitli tehditlerle karşı karşıya kalmıştır. İran, Basra Körfezi'nde, Umman ve Katar haricinde diğer ülkelerle sorun yaşamaktadır. Suudi Arabistan, ABD'nin 1990-1991 krizinde ABD'nin askeri üssü haline gelmiş ve hâlihazırda diğer bölge ülkelerinde olduğu gibi, kendi şehirlerinde de ABD askeri üssü bulunmaktadır. Suudi Arabistan'ın OPEC'teki nüfuzu ve İran'ı Körfez'deki güvenlik denkleminin dışında tutması, İran hükümeti nezdinde kaygıya sebep olmaktadır. Bunun yanında iki ülke aynı zamanda bölge ve bölge dışı mezhebi rekabet(Şii ve Sünni)içerisindedirler.[374]

ABD yönetimi, 11 Eylül saldırılarından sonra Irak'ı işgal ederek Saddam rejimine son verdiği zaman, bölgede dışlanan Şii grupların İran etkisine gireceklerini tahmin edememişlerdir. Ancak Irak'ta Şiilerin hükümeti kurması, bölgedeki diğer şiilere de umut olmuştur. Bahreyn'de %75, Katar'da %16, Kuveyt'te %30, BAE'de %6, Suudi Arabistan'da ise %10 oranında Şii nüfusu olmasına rağmen bu ülkeleri Sünni idareciler yönetmektedir. Irak'ta Şiilerin başa geçmesi bu ülkelerdeki Şii nüfusu da hareketlendirmiştir. Bu da doğal olarak Şii dünyasının lideri konumundaki İran'ın etki sahasını genişletmiştir. Bu sebepten 11 Eylül terör saldırılarının sebebi olarak görülen Saddam rejiminin yıkılması terörü bitireceğine aksine artırmıştır. Çünkü sıranın İran'a geleceği kuşkusu, İran'ın bu terörist gruplarla bağlarını daha da artırmıştır. Diğer yandan ABD'nin bölgede demokrasi inşa edeceğini açıklaması,

[374] Lionel H. Olmer, "Eber Cam-i Enerji; Siyaset-i Etratejik-i Hoze-yi Halic-i Fars ve Derya-yi Hezer", [Enerji Oyunu; Basra Körfezi ve Hazar Havzası'nda Stratejik Politika], *Markaze Pajhouheshha* (Rapor), Tahran, 2000, s.35-37.

Sünni yönetimler altında yaşayan Şiileri güçlendirmiştir. Bu da İran'ın, Şii nüfus aracılığı ile Orta Doğu politikalarında daha etkili olmasının yolunu açmıştır.[375] İran, kendisini korumak için, Körfez ülkelerinde yaşayan Şiileri örgütlemeye ve siyasi bir güç haline getirmeyi başarmıştır. Hizbullah ve İslami Cihat gibi örgütlerle Lübnan, Filistin ve Irak'ta etkin faaliyetler yürütmüş, Suriye'ye destek vermiştir. Karşılıklı menfaat çerçevesinde bazı Avrupa ülkelerinden, ABD'ye rağmen, askerî, bilimsel ve diplomatik alanda destek de almıştır. Karşılıklı büyükelçilikler açılmıştır. Bunun karşılığında İran da, Güney Pars sahasındaki doğal gaz rezervlerinin çıkarılması için AB devletleri ile antlaşmalar imzalamıştır.[376]

Hürmüz Boğazı, bölge enerji kaynaklarının naklini sağlaması bakımından büyük öneme sahiptir. Bu bağlamda dünya petrol tankerlerinin çoğu bu boğazdan geçmektedir. Körfezde bulunan sekiz ülkenin de[377] ekonomisi büyük ölçüde petrole bağımlı olduğundan boğaz, aynı zamanda büyük bir ekonomik öneme de sahiptir. Konum itibariyle, kuzeyde İran ve güneyde Umman arasında uzanmaktadır. Hukuksal olarak geçiş koridoru Umman karasularında yer aldığı için gözetim hakları da Umman Hükümeti'ne ait olmalıdır. Ancak Hürmüz Boğazı, İran ve Umman arasında yer alan uluslararası bir boğaz olduğu için, 1974 yılında iki ülke arasında imzalanan anlaşma ile geçiş gözetimi ve güvenlik sorumluluğu her iki devletin egemenliğine geçmiştir. Fakat günümüzde Umman için boğazın önemi, komşu

---

[375] Burak Bilgehan Özpek, "En Uzun On Yıl: 11 Eylül Sonrası Orta Doğu", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 3, Sayı 2, 2012, s.197-198.

[376] Yaşar Semiz, Birol Akgün, "Büyük Orta Doğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri", *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 9, 2005, s.172.

[377] Körfez Ülkeleri Şunlardır: Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Irak, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, İran ve Umman.

körfez ülkeleri ticaretiyle sınırlı iken, İran için Hürmüz Boğazı petrol ihracı için dünyaya açılan bir kapıdır. Aynı zamanda dış ticaretinin de %80'i Hürmüz Boğazı'ndan gerçekleşmektedir.[378] Petrol ihraç eden Körfez ülkeleri ve İran'ın okyanuslara açılan tek çıkış noktasıdır ve Larek, Geşm ve Hormuz (Hürmüz) Adaları vasıtasıyla İran hâkimiyeti altındadır.[379]

Kaynak: http://geograpy.blogcu.com/dunya-uzerinde-onemli-bogaz-ve-kanallar/1678197

---

[378] Asghar Jafari Valdani, "Jeopolitik-i Tenge-yi Hormuz ve Ravabiti İran ve Umman", [Hürmüz Boğazı'nın Jeopolitiği Ve İran-Umman İlişkileri], Pajouhesh Namey-e Oloume Siyasi Dergisi, Cilt 5, Sayı 3, 2010, s.41-42.
Türkçe kaynakların bazılarında Umman yerine Birleşik Arap Emirlikleri yazılmıştır. Bkz. Özdemir Akbal, "Çatışmadan Diplomatik Arayışlara ABD'nin Hürmüz Politikası", http://www.21yyte.org/tr/arastirma/amerika-arastirmalari-merkezi/2012/01/30/6470/catismadan-diplomatik-arayislara-abdnin-hurmuz-politikasi,(E.T.18.01.2016).

[379] Arzu Celalifer Ekinci, "İran'ın Stratejik Kartı Olarak Hürmüz Boğazı'nın Önemi", *Akademik Orta Doğu*, Cilt 6, Sayı 2, 2012, s.25; Adem Özer, "Hürmüz Boğazı; İran Ve Petrol", http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2011211_the.strait.of.hormuzz.pdf, (E.T. 20.01.2016).

Sadece Körfez Ülkeleri değil Orta Doğu ülkeleri açısından da büyük önem arz eden Hürmüz Boğazı, Orta Doğu petrolünün yaklaşık % 60'ının geçişini sağlamaktadır. Güney Doğu Asya ve Asya ülkeleri, Çin, Hindistan, Pakistan, Japonya, petrol ihtiyaçlarının büyük kısmını bu bölgeden sağlamaktadır. Dünya petrol rezervlerinin de % 52'sini elinde bulunduran Körfez Ülkeleri için Hürmüz Boğazı, hem kendileri hem de enerjiye ihtiyacı olan ülkeler için çok önemli bir yerdir.[380] Çünkü bu boğazdan sadece petrol Avrupa, Çin, Japonya'ya gitmiyor, aynı zamanda Avrupa, Japonya ve Çin'den de ihraç edilen malların % 60'tan fazlası da yine bu boğaz aracılığı ile Orta Doğu'ya giriş yapmaktadır.[381]

Orta Doğu petrolünün dünya pazarlarına ulaştırılmasında büyük bir öneme sahip olan Hürmüz Boğazı'nın İran'ın elinde olması, dünya ülkelerini her zaman kaygılandırmıştır. Çünkü İran'ın 1979 devriminden itibaren dış dünyaya takındığı tavır ortadadır. Bu sebepten Hürmüz Boğazı'nın denetimi, enerji güvenliği açısından her zaman hayati öneme sahip olmuştur.

Boğaz, bölgedeki petrol üreticisi ülkelerin dünyaya açılan tek kapısıdır. Bu sebepten enerjilerinin büyük bölümünü Orta Doğu ülkelerinden karşılayan gelişmiş ülkeler, bu bölgedeki her olayla yakından ilgilenmektedirler. Dünya petrol ticaretinin %40 veya daha fazlasının geçiş rotası olması, Hürmüz Boğazı'nın öneminin ne kadar büyük olduğunu da göstermektedir. Günlük petrol ihracatı ise yaklaşık 15-17 milyon

---

[380] Onur Yıldız, "Arap Baharında Hürmüz Boğazı: Değişen Enerji Politikaları ve Enerji Hatları", http://akademikperspektif.com/2012/08/15/arap-baharinda-hurmuz-bogazi-degisen-enerji-politikalari-ve-enerji-hatlari/, (E.T.19.01.2016).

[381] Arzu Celalifer Ekinci, "İran'ın Stratejik Kartı Olarak Hürmüz Boğazı'nın Önemi", s.25; Adem Özer, "Hürmüz Boğazı; İran Ve Petrol…", s.2.

varildir.[382]İran açısından bu kadar stratejik öneme sahip bir boğazın kendi elinde olması önemlidir. Çünkü İran da biliyor ki, bu boğazın stratejisini iyi yönetirse, hem gelişmiş Batı ülkelerine hem de petrol üreticisi Arap ülkelerine karşı bir üstünlük elde edecektir.

İran'a karşı tek başlarına Körfez'in güvenlik ve istikrarını sağlayamayacaklarının farkında olan Körfez Ülkeleri de bölgesel ve uluslararası ittifak yapma yoluna girmişlerdir. Başta KİK (Körfez İşbirliği Konseyi) olmak üzere pek çok ittifak bu amaçla yapılmıştır. Bu üyeler 2000 yılında bir müşterek savunma paktı (Pakt aynen NATO'nun 5'inci maddesinde olduğu gibi KİK'e üye bir devlete saldırı tüm KİK üyelerine yapılmış sayılacaktır maddesini kabul etmiştir)anlaşması imzalamıştır. Bu kuruluş aynı zamanda üye ülkelerin içişlerinde meydana gelen olaylarda da müdahil olmuştur Mart 2011'de Bahreyn'de Sünni iktidara karşı ayaklanan Şii çoğunluğu bastırmak için Savunma Kalkanı Karargâhı'nın emriyle 1.000 Suudi Arabistan askeri, 500 BAE askeri ve birkaç yüz Katar askeri bu ülkeye gönderilmiştir.[383]

Basra Körfezi çevresinde bulunan diğer ülkelerin ABD ile yakın diplomatik ve askeri ilişkiler kurması İran açısından olumsuz bir durumdur. Çünkü Amerika sadece bu ülkelerle dostane ilişkiler içerisinde değildir. Aynı zamanda bu bölgeye kendi askeri kuvvetini de yerleştirmiştir. Mesela Katar'da ABD'nin Al Udeyd Hava Üssü bulunurken, Bahreyn'de 5. Filosu konuşlanmıştır. Yine BAE'de El Zafra Üssü'nde Amerika kuvvetleri varken, Suudi Arabistan'ın Cidde, Hamis Muşayt,

---

[382] Ali Oğuz Diriöz, "Hürmüz Boğazı ile ilgili Jeopolitik Riskler", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 42, Haziran 2012, s.86; *Denizlerde Hakimiyetin Dar Yolları*, DÜBAM Yayınları, Ocak 2014, s.12-13.

[383] Ali Demir, "İran'ın Basra Körfezi'ni Bloke İhtimali…", s.112.

Dahran ve Taif şehirlerinde de ABD eğitim üsleri bulunmaktadır. Bunlardan başka Kuveyt'in Ahmed el Cebir Hava Üssü'nde de Amerika kuvvetleri yerleşmiştir.[384]

İran tehditlerine karşı, Körfezde kıyısı olan Arap ülkeleri, NATO ve diğer güçlü devletlerle yakın ilişkiler kurma yoluna gitmişlerdir. 2004 yılında İstanbul'da yapılan NATO zirvesinde, KİK üyelerine yapılan çağrı ile (Suudi Arabistan ve Umman olumlu yanıt vermemişlerdir) İstanbul İşbirliği Girişimi (İİG) kurulmuştur. Böylece Körfez Ülkeleri, Körfez'in güvenlik ve istikrarının sağlanması konusunda NATO'nun ortağı haline gelmişlerdir. 2-3 Aralık 2009 yılında Roma'da yapılan "NATO ve Körfez Güvenliği" seminerinde de İran sahip olduğu nükleer silahlar ve terörist faaliyetleri sebebiyle Körfezi tehdit eden unsurların başında sayılmıştır. Yine seminere katılanlar, Körfezin güvenliğinin ancak ABD ve İran arasında kurulacak bir diyalogun sonucuna göre belirlenebileceği görüşünü kabul etmişlerdir.[385]

İran diğer ülkelerin petrole olan ihtiyacını bildiği için, onları ara ara bu boğazı kapatmakla tehdit etmektedir. Fakat böyle bir durum sadece diğer ülkeleri değil kendisini de oldukça zor durumda bırakacağı için, şimdiye kadar böyle bir durum yaşanmamıştır. Petrole bağımlı olan İran ekonomisi, yıllardır uygulanan yaptırımlardan dolayı oldukça zordadır. Ayrıca İran'ın Hürmüz Boğazı'nı kapatmasına petrole bağımlı ülkeler de izin vermeyeceklerdir. Kaldı ki bu ülkeler arasında, İran'ın Orta Doğu'daki gelişmelerde kendi yanında yer alan Çin de bulunmaktadır. Fakat Orta Doğu'nun, her an her şeyin olacağı bir bölge olması

---

[384] Özdemir Akbal, "Çatışmadan Diplomatik Arayışlara ABD'nin Hürmüz Politikası", http://www.21yyte.org/tr/arastirma/amerika-arastirmalari-merkezi/2012/01/30/6470/catismadan-diplomatik-arayislara-abdnin-hurmuz-politikasi,(E.T.18.01.2016).

[385] Ali Demir, "İran'ın Basra Körfezi'ni Bloke İhtimali…", s.112-113.

nedeniyle tahmin yürütmek de oldukça zordur. Nitekim İran'ın herhangi bir sebeple boğazı kapatma olasılığına karşı, Körfez ülkeleri de alternatif yollar aramaya başlamıştır. Bunlardan biri Suudi Arabistan'ın doğusundaki esas petrol bakımından zengin bölgenin, ülkenin batısıyla bağlantısını daha da geliştirmektir. Ancak bu boru hatlarının Avrupa'ya ulaşması pek de kolay değildir. Körfez ülkelerinin Hürmüz Boğazı'na alternatif arayışlarındaki diğer seçenek ise mevcut Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının kullanılmasıdır. Ancak bu da Irak'taki iç karışıklıklar yüzünden mümkün olmamıştır.[386] Bir diğer alternatif yolu da, ki bu en kullanışlı olandır, Birleşik Arap Emirlikleri'nin geliştirdiği Ruweis'ten, Murban üzerinden Al Fujayrah'a kadar uzanan petrol boru hattı sayesinde petro-tankerler körfezde değil açık denizlerde doldurulmaktadır. Bu sayede de petrol tankerleri Hürmüz Boğazı'ndan geçmek zorunda kalmamaktadır. Fakat tüm bu projelere rağmen bütünüyle Hürmüz Boğazı'na karşılık gelecek bir alternatif yol da bulunabilmiş değildir.[387]

Ayrıca, Hürmüz Boğazı her ne kadar coğrafi olarak İran'ın kontrolünde olsa da, İran, Boğaz üzerinde tam bir inisiyatif sahibi de değildir. Çünkü bu ülkeler İran ile aynı güce sahip olmadıklarından, olası bir çatışmada devreye hemen ABD girmekte ve otomatikman duruma müdahil duruma gelmektedir. Bütün bu sebeplerden Basra Körfezi ülkeleri kendi güvenliklerini sağlamak için silahlanmaya gitmekte, bunu da ellerindeki en büyük gelir kaynağı petrol ile yapmaktadırlar. Bu silahlanma ise bölgeyi daha da istikrarsız bir hale getirmektedir.

---

[386] Ali Oğuz Diriöz, "Hürmüz Boğazı ile ilgili Jeopolitik Riskler", s.89.

[387] Onur Yıldız, "Arap Baharında Hürmüz Boğazı…".

Sadece Batılı ülkeler değil, Uzakdoğu'daki ülkelerde Körfez petrolüne bağımlı oldukları için, bu bölgenin güvenliği onlar için de hayati önem taşımaktadır. Mesela Japonya yaklaşık %80 oranında Körfez petrolüne bağımlıdır. Bunun yanında Çin ve Hindistan da enerji ihtiyacı için bu bölgedeki petrolle ilgilenmektedir.[388] Bu sebepten Orta Doğu Bölgesi adeta dünyanın merkezi konumundadır ve bölgenin güvenliği dünyadaki büyük devletleri de yakından ilgilendirmektedir.

Sonuç olarak, Basra Körfezi, İran ekonomisi ve güvenliği için kilit bir yere sahiptir. Basra Körfezi, İran'ın dünyaya açılan kapısı olma özelliğinin yanı sıra, ülkenin güvenliğine ciddi tehdit oluşturan devletler de yine bu bölgede bulunmaktadır. Devrim öncesi Batı bloğunda yer alan İran, Suudi Arabistan ile beraber bölgenin güvenliği ve istikrarını sağlayan ülkelerden idi. Fakat Devrim sonrası İran, izlediği ideolojik dış politika sonucu, hem bölge ülkelerini tedirgin etmiş hem de Batı'yı karşısına almıştır. Böylelikle bölgede dengeler hızla alt üst olmuş ve koşullar İran aleyhine değişmiştir. Yeni oluşan siyasi atmosferde bir iki ülke hariç (Suriye ve Umman), Arap dünyası ve Batı, İran karşısında yer almış ve İran bölgede istikrarı sağlayıcı unsurdan, tehdit unsuruna dönüşmüştür. İran-Irak Savaşı'nın başlamasıyla da, Batı ve Körfez ülkeleri Irak ile olan eski anlaşmazlıklarını bir kenara bırakmış ve Irak'ın yanında yer almışlardır. Aynı zamanda bölgedeki, enerji olmak başta olmak üzere, izlenilen tüm politikalar İran aleyhine dönmüştür. Suudi Arabistan'ın başını çektiği Körfez ülkeleri ile OPEC başta olmak üzere, diğer kuruluşlarda, İran'ı sıkıştırmağa yönelik politikalar izlemişlerdir. İran-Irak Savaşı bittikten sonra, İran dış politikasının yumuşaması ile Basra Körfezi

[388] Muharrem Ekşi, "Körfezde Güvenlik…", s.116.

ülkeleriyle, dönem dönem ilişkilerde iyileşme yaşanmıştır. Ancak kalıcı bir karşılıklı güven zemini oluşmamış ve günümüze kadar da bu durum devam etmiştir.

Körfez bölgesi ve ABD ile devam eden bu anlaşmazlıkları, İran'ın Basra Körfezi bölgesinde bulunan enerji kaynaklarını da olumsuz etkilemektedir. İran söz konusu bölgede komşuları ile ortak petrol ve doğal gaz sahalarına sahiptir; ancak komşuları ve Batı ile yaşadığı anlaşmazlıklar yüzünden yalnızlaşmıştır. Böylelikle bir yandan, Batı ambargoları yüzünden yaşadığı sermaye ve teknoloji eksikliği nedeniyle, petrol ve doğal gaz endüstrisini geliştirememekte, diğer taraftan da komşu ülkeler ile yaşadığı sorunlar yüzünden, onlarla, ortak sahaların ortaklaşa işletilmesine yönelik bir anlaşmaya da varamamaktadır. Nitekim Arap ülkeleri İran'ın yalnızlığından yararlanıp, Batı teknolojisi ve sermayesi yardımıyla ortak sahalardan tek taraflı fayda sağlamaktadırlar.

İran, dünya petrolünün yaklaşık %40'nın geçişini sağlayan Hürmüz Boğazı'nı, bölge ve Batı'ya karşı bir koz olarak kullanmaktadır. İran, herhangi bir olumsuz durumda, dünyayı, boğazı kapatmakla tehdit etmektedir. Bölge ülkeleri petrolünün büyük bölümü Hürmüz Boğazı'ndan geçmekte ve İran'ın bu tehditkâr tavrı, bu ülkeleri boğaza olan bağımlılıklarını azaltma yoluna itmektedir. Bu doğrultuda Suudi Arabistan ve BAE yeni petrol boru hattı inşası yoluna gitmişlerdir. Bu gelişmeler boğazı tamamen bypass edebilecek anlamına gelmemektedir. Fakat İran'ın izlediği bu saldırgan politika, kendi aleyhine dönmekte ve Körfez ülkelerinin yanı sıra Batı'yı da karşısına almasına neden olmaktadır. Sonuçta yalnızlaşarak bölge enerji oyununun da dışına itilmektedir. Diğer bir deyişle İran'ın izlediği bu politika başkalarından ziyade kendisini hedef almaktadır. Zira ekonomisinin %80'den fazlası petrol ve doğal gaza bağımlı olan İran'ın kendisi de, petrol ve doğal gazını bu

boğazdan ihraç etmektedir. Kaldı ki İran'a yakın olan Çin gibi ülkeler de bu boğazı hem enerji hem de ticari malları için kullanmaktadır. Yani İran'ın boğazı kapatması bir anlamda tüm dünyayı karşısına alabileceği anlamına gelmektedir. Bu sebepten Hürmüz Boğazı'nın kapatılması pratikte zor görünmektedir. Bununla birlikte İran'ın boğaz kapatma politikası gerçek bir girişim olmuş olsa bile, sadece İran'ın yalnızlaşmasına ve bölgedeki enerji çıkarlarının tehlikeye girmesine neden olmaktan başka bir işe yaramamaktadır. İran'ın bölgeye yönelik yukarıda bahsi geçen politikasına, 2003 Irak Savaşı ve Arap Baharı olaylarından sonra izlediği mezhepçi dış politikası da eklenirse, yakın gelecekte bölge ülkeleri ile ilişkilerinin normalleşmesi mümkün görünmemektedir. Buda Bölgede İran'ın enerji alanında karşılaştığı zorlukların devamı edeceği anlamına gelmektedir.

SONUÇ

Hidrokarbür kaynaklarının kısıtlı olması ve dünyanın belirli bölgelerinde yer alması, uluslararası enerji güvenliği bağlamında büyük önem arz etmektedir. Günümüzde fosil yakıtların dünya toplam enerjisindeki payı yaklaşık %87'dir. Bu da hidrokarbür kaynaklarının uluslararası ekonomi-politik gelişmelere yön vermede ne kadar etkili olabileceğinin bir göstergesidir. Her ne kadar devletler hidrokarbür kaynakları yerine yenilenebilir ve çeşitli alternatif enerji kaynakları arayışı içindelerse de, dünyanın bugünkü teknolojisine bakıldığında, yakın gelecekte petrol ve doğal gaz enerji kaynaklarının tekel olma konumlarını korumaya devam edecekleri açıktır. Bu sebepten uluslararası arenada devletler bir yandan alternatif enerji kaynakları için yatırım yaparken bir yandan da hidrokarbür kaynaklarını kendi kontrollerinde tutmaya çalışmaktadırlar. Tükenebilir enerji kaynaklarının kısıtlı miktarda ve dünyanın belirli bölgelerinde bulunması, yeni mücadele ve rekabetleri beraberinde getirmektedir. Petrol ve doğal gaz rezervleri bakımından dünyanın önde gelen ülkeleri arasında yer alan İran, bu özelliğine rağmen, üretim ve tüketimde çeşitli sorunlar yaşamaktadır. Çünkü hem ülkenin enerji ihtiyacının %96'sı petrol ve doğal gazdan sağlanmakta hem de konut ve sanayi sektöründeki enerji verimliliği oldukça düşük seviyelerdedir. Bu sebepten ülke içindeki enerji tüketimi miktarı, uluslararası standartların çok üstündedir. İran hükümeti her ne kadar sübvansiyonları gözden geçirerek fiyat artışlarına gitse de aşırı enerji tüketiminin önüne geçebilmiş değildir. Enerji tüketimine yönelik uzun yıllardan beri plan ve proje üretemeyen İran Hükümeti'nin, yakın gelecekte de bu sorunu çözmesi mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla dünya doğal gazının %5'ini üreten İran'ın, içteki yüksek tüketim sebebiyle, doğal gazı ihracatı %1'in altında kalmaktadır. Ermenistan'a ihraç ettiği az

miktarda doğal gaz haricinde, neredeyse ürettiği doğal gazı ülke içinde tüketmektedir. Petrol tüketiminde de durum farklı değildir. Ülkede ulaştırma sisteminin eski olması ve arabaların düşük standartları, benzin ve mazot gibi yakıtların tüketim hacmini yükseltmektedir. Ayrıca dünya petrol rezervinde 4. sırada yer alan İran, günümüzde benzin ve mazot ithalatçısı konumundadır.

Hidrokarbür kaynaklarının dünyanın belirli bölgelerinde bulunması, o bölgelere stratejik önem kazandırmakta ve ister istemez buraları uluslararası güç mücadelesinin odağı haline getirmektedir. Zengin petrol ve doğal gaz rezervlere sahip olan Basra Körfezi bölgesi, dünya petrol rezervlerinin yaklaşık yarısını barındıran ve Orta Doğu'da yer alan önemli bir coğrafyadır. Hazar Havzası da aynı şekilde, zengin hidrokarbür kaynaklarına ve jeopolitik öneme sahip diğer bir bölgedir. İran'ın coğrafi konumu itibariyle söz konusu iki stratejik bölgenin arasında yer alması ve her iki bölgede de hidrokarbür rezervlerine sahip olması, kendisine büyük bir güç kazandırmaktadır. 157 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervleri ile dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %10'una sahip olan İran, dünya sıralamasında dördüncü sırada yer almaktadır. Doğal gaz rezervleri açısından ise BP'nin 2015 verilerine göre, 34 trilyon m3 rezervle dünyada birinci sıradadır. Böylelikle İran, jeopolitik öneminin yanı sıra, sahip olduğu hidrokarbür kaynakları açısından da uluslararası arenadaki büyük siyasi aktörlerin dikkat merkezi haline gelmiştir. Ayrıca İran, jeopolitik konumu itibariyle Doğu-Batı ve Kuzey-Güney ekseninde adeta bir köprü görevi üstlenmektedir. Bu da İran'a, uluslararası ticarette ve hidrokarbür kaynaklarının dünya piyasalarına taşınmasında, bir koridor olma özelliği vermektedir.

Hazar Havzası, SSCB döneminde uluslararası ilişkiler bağlamında pasif bir bölge iken, 1991 yılında Sovyetlerin dağılmasından sonra, sahip olduğu hidrokarbür rezervleri ve jeopolitik konumu nedeniyle uluslararası rekabetin odak noktası haline gelmiştir. Hazar Havzası'nda kayda değer miktarda hidrokarbür rezervlerinin bulunması ve bu kaynakların hangi güzergâhlardan (bölge ülkeleri içinde sadece Rusya ve İran'ın açık denizlere yolları vardı ve Sovyetler döneminde Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan petrol ve doğal gazı da bu günkü Rusya toprakları üzerinden taşınıyordu) dünya enerji piyasasına nakil edileceği sorunu, dünya enerji güvenliği açısından büyük önem taşımıştır. Çünkü hidrokarbür kaynakları açısından dışa bağımlı olan ülkeler için, enerji kaynaklarını çeşitlendirme ve arz güvenliği son derece önemlidir. Bu durum da bölgede çeşitli aktörlerin güç mücadelesine zemin hazırlamış ve Yeni Büyük Oyun'un başladığı fikrinin ortaya atılmasına sebep olmuştur. 1991'de bağımsızlıklarını yeni kazanan bu ülkelerin, Rusya'nın kendi üzerlerindeki baskısını azaltmak ve ekonomik kalkınmalarını sağlamak amacıyla Batı'ya yönelmeleri, ABD, AB, Çin ve diğer ülkeler için de enerji güvenlikleri açısından alternatif bir enerji kaynağı olmuştur. AB için Hazar Havzası, Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak ve Rusya'nın boru hatları üzerindeki tekelini kırmak anlamına gelirken, ABD için ise bahsi geçenlerin yanı sıra, siyasi ve güvenlik nedenlerinden dolayı Rusya, Çin ve İran'ın oyun alanlarını daraltma anlamına geliyordu.

Gelişmiş ülkelerin bölgedeki enerji kaynaklarına ilgi göstermeleri yeni enerji koridorlarını gündeme getirmiştir. 1990'lı yılların başında Hazar Havzası'nın enerji kaynaklarını dış dünyaya taşıyabilecek iki koridor bulunmaktaydı. Birincisi Kuzey koridoru olarak tanımlanan Rusya üzerinden, ikincisi ise Güney koridoru olarak

tanımlanan İran toprakları üzerinden Basra Körfezi'ne uzanan rotaydı. Rusya sınırları içinde bulunan ve SSCB döneminden kalan boru hatları halen kullanılmaktadır. İran topraklarından geçen Güney rotasında ise direk boru hattı bulunmaksızın, takas yöntemi ile petrol ihracı mümkündür. Ancak her iki rotanın altyapısı bölge enerji kaynaklarının taşınması için yeterli değildir. Çünkü 90'lardan sonra bölgede geniş çaplı arama-çıkarma faaliyetlerinin başlaması ile üretim miktarı artmaya başlamıştır. Bununla birlikte ABD, AB ve Çin gibi büyük güçlerde kendi çıkarları için yeni güzergâh arayışı içindedirler. ABD'nin çoklu boru hatları stratejisi, AB'nin boru hatları üzerindeki yatırımları ve petrol şirketlerinin ekonomik çıkarları, yeni boru hatlarının şekillenmesinde etkili olmuştur.

Hazar Havzası hidrokarbür kaynaklarının transferi üzerinde yaşanan bu rekabette, bir tarafta Rusya kendi tekelci konumunu korumaya çalışırken, diğer tarafta da bölge ülkeleri, Batı ile Rusya arasında denge politikası gütmeğe çalışmaktadırlar. Batılı aktörler ise yeni enerji koridorlarının Rusya ve İran toprakları dışından geçmesini istemektedirler. Bu karmaşık rekabette, Rusya ve İran aynı tarafta görünseler de aslında Rusya ile İran arasında da rekabet söz konusudur. Nitekim Ruslar, İran doğal gazının Batı'ya sevk edilmesine, Rusya'nın enerji üzerindeki etkinliğini azaltacağı sebebiyle karşı çıkmaktadırlar.

ABD'nin Hazar Havzası'na yönelik politikası, Rusya başta olmak üzere İran'ı etkisizleştirmek ve yalnızlaştırmaktır. Bu sebepten Kuzey ve Güney koridorları yerine Batı ve Güneydoğu koridorlarını desteklemiştir. Yine bu doğrultuda NATO çerçevesinde Barış İçin Ortaklık gibi programlarla bölge ülkelerini kendi tarafına çekerek Rusya'dan uzaklaştırmağa çalışmıştır. Bunun devamı olarak Rusya'nın enerji etkinliğini kırmak, enerji arz güvenliğini sağlamak ve bölge ülkelerinin

entegrasyonunu kolaylaştırmak için ABD desteği ile 1997 GUAM Örgütü (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova) kurulmuştur. ABD, Rusya'nın yanı sıra İran'ı da bölgedeki enerji mücadeleleri dışında bırakmak için çeşitli adımlar atmıştır. 1990'ların başında İran üzerinden geçmesi planlanan Güney koridoru, maliyeti ve güvenliği açısından daha avantajlı iken, ABD buna karşı çıkmış ve bunun yerine BTC (Bakü-Tiflis-Ceyhan) ve BTE (Bakü-Tiflis-Erzurum) petrol ve doğal gaz boru hatları hayata geçirilmiştir. 1996 yılında Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'ı İran üzerinden enerji ihracatı yapmamaları konusunda uyarmış ve Kazakistan'ı, petrolünü BTC Petrol Boru Hattı'ndan ihraç etmesi yönünde zorlamıştır. Böylelikle İran, Doğu-Batı koridorunun dışında bırakılmıştır. Zamanla enerji transferi konusunda Hazar çevresi ülkeleri, İran ile ilişki kurmak istediklerinde de Amerika ya da Rusya'nın müdahaleleri ile geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Örneğin, Kazakistan-Türkmenistan-İran arasında inşası planlanan petrol boru hattı, ABD'nin baskısıyla sonuçsuz kalmıştır. Yine İran doğal gazını Pakistan ve Hindistan'a ulaştırması öngörülen Barış Doğal Gaz Boru hattı (İPİ) da ABD baskısıyla rafa kaldırılmış ve yerine, Güneydoğu Rotası hayata geçirilerek TAPİ Doğal Gaz Boru Hattı (Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan) inşa edilmiştir. Yine NABUCCO Projesine de İran dahil edilmemiştir. Günümüzde İran, Hazar Havzası enerji nakil projelerinin hiçbirinde yer almamaktadır. Sadece zaman zaman Kazakistan ve Türkmenistan ile petrol takası gerçekleştirmektedir.

Hazar Havzası'nda yeni başlayan büyük oyunun bir parçası da doğal olarak burada kıyısı olan İran olmuştur. Sovyetler döneminde hukuki olarak Hazar Denizi'ne kıyısı olan devletler İran ve SSCB idi. İlk olarak 1921'de yapılan bir Dostluk Anlaşması sonucu İran ve Sovyetler Birliği gemilerinin Hazar Denizi'nde

serbest dolaşımı karara bağlanırken, 1935 yılında anlaşmaya yeni hükümler eklenerek, 10 millik balıkçılık bölgesi de serbest dolaşım olarak tanınmıştır. Söz konusu anlaşmalar sadece Hazar Denizi'nin yüzey ve dibinin ortak kullanımına işaret etmekteydi. Astara-Hasangulu hattı iki taraf için gayrı resmi sınır olarak kabul edilmişti. Bu bağlamda İran, Hazar'da %14'lük paya sahip olurken, geri kalan kısım SSCB'nin payına düşüyordu. SSCB ise kendine düşen payı 1970 yılında Azerbaycan, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan arasında paylaştırmıştır. 1991'de SSCB'nin dağılması ile birlikte beş yeni kıyıdaş devlet ortaya çıkınca, Hazar'da bulunan doğal kaynakların nasıl paylaşılacağı ve kullanılacağı sorunu gündeme gelmiştir. 1990'larda başlayan Hazar'ın hukuki statüsünü belirleme sorunu, çeşitli nedenlerden dolayı günümüzde de devam etmektedir. İran'ın tutumu, Rusya ve Türkmenistan'a yakın olsa da Rusya'nın tavrı zaman zaman değişikliğe uğramaktadır. Örneğin 2003 yılında Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan kendi bölgelerindeki deniz dibinin paylaşımı konusunda anlaşmışlardır. Hazar Denizi'nde diğer dört ülke petrol ve doğal gaz sahalarını işletebiliyorken, İran söz konusu alanı işletemediği gibi, bu sahada ne kadar rezerve sahip olduğuna dair yeterince arama ve keşif çalışması da yapamamıştır. Yine Rusya, İran'ın nükleer faaliyetlerini ve siyasi duruşunu desteklese de İran'a karşı ABD öncülüğündeki BM Güvenlik Konseyi yaptırımlarına da olumlu oy kullanmıştır. Bütün bunlar İran'ın Batı'dan daha da uzaklaşmasına ve yalnızlaşmasına sebep olmuş ve İran bölgede oynanan oyunların dışında kalmıştır. Rusya'nın bölge ülkeleri üzerindeki güçlü etkisi İran'ı da etkilemiş ve İran'ın bölgeye yönelik dış politikası Rus dış politikasının etkisinde kalmıştır. İran ve Rusya her ne kadar Batı eksenine karşı aynı cephede yer alsalar da sonuç, AB ülkelerinin birinci petrol ve doğal gaz tedarikçisi olan Rusların lehine olmaktadır. İran,

ambargolar nedeniyle AB enerji piyasasını tamamen Rusya ve Suudi Arabistan'a kaptırmıştır. Bununla birlikte enerji alanında İran'ı kendisine rakip olarak gören Rusya, onun Batı'dan ziyade Doğu'ya yönelmesini istemektedir. Bu bağlamda da İran'ın güneyinden çıkarılan doğal gazın Afganistan veya Pakistan üzerinden doğuya ihracatını desteklemektedir. Böylelikle Batı'ya karşı kendi enerji tekelini koruyup, enerjiyi siyasi bir araç olarak kullanabilecektir. Bunun yanında Rusya, İran enerji sektöründe de faaliyet göstermiştir. Ancak bu faaliyetleri kalıcı ve geniş çaplı olmamıştır. Bu bağlamda 1999 yılında Güney Pars Doğal Gaz Sahası'nın 4. ve 5. fazlarının geliştirilmesi için İran ile bir sözleşme imzalamıştır. Fakat nihai anlaşma için bir daha dönmemiştir. Buda Rusların, kendilerine rakip gördükleri İran'ın doğal gaz alanında söz sahip olmasını istemediğini açıkça göstermektedir.

Bununla birlikte Rusya aynı zamanda İran'ın Ermenistan ve Gürcistan üzerinden AB'ye doğal gaz boru hattı inşa etmesine de karşı çıkmakta ve bu yönde Ermenistan'a baskı uygulamaktadır. Ayrıca Rusya, İran- Ermenistan Doğal Gaz Boru Hattı'na yönelik de kayıtsız kalmamış ve Ermenistan'a ait boru hattı satın alarak, burayı kendi egemenliği altına almıştır. Rusya bununla da yetinmeyip, İran-Ermenistan arasındaki ikinci doğal gaz boru hattı anlaşmasına da müdahale etmiş ve Ermenistan hükümetine boru hattının kapasitensin düşük olması için baskı yapmıştır. Böylelikle hem Ermenistan'ın bağımsız hareket etmesini engellemiş, hem de gelecekte İran'ın Kafkasya'dan Batı'ya olası bir doğal gaz sevkiyatının önüne geçmiştir.

Hazar havzasındaki bir başka önemli aktör de Çin Halk Cumhuriyetidir. Çin ise ekonomik ve güvenlik kaygıları nedeniyle 1996'da ŞİÖ'yü kurmuş ve bu çerçevede Rusya-Çin işbirliği artmıştır. Ancak Rusya ve Çin arasında da her zaman

rekabet yaşanmıştır. Çin ayrıca Orta Asya ülkeleri ile enerji ve ekonomik işbirliğini artırarak bir taraftan ekonomisi için gerekli olan hidrokarbür kaynaklarına ulaşmayı amaçlarken, bir taraftan da bölgede ABD ve Rusya'nın etkinliğini engellemeye çalışmaktadır. Bu doğrultuda Kazakistan-Çin Petrol Boru hattı ve Orta Asya Doğal Gaz Boru Hattı gibi projeleri gerçekleştirmiştir. Çin, Rusya'nın enerji nakil hatları üzerindeki etkinliğini azaltmak için, Altay Doğal Gaz Boru Hattı'nı askıya almış ve yerine Orta Asya Doğal Gaz Boru Hattı'nı getirmiştir. Çin'in Orta Asya'daki kaygıları, İran'ın kaygıları ile örtüşmektedir. İran, Çin hükümeti gibi kuzey sınırlarındaki etnik meselelerden ve ABD nüfuzundan endişelidir. Enerji meselesine gelindiğinde, İran, Çin'in en önemli petrol tedarikçilerindendir ve ambargolar zamanında bile İran-Çin enerji işbirliği devam etmiştir. Fakat Hazar Havzası'nda, İran'ın oyun kabiliyeti düşükken, Çin ekonomik gücü ve maddi imkânları sayesinde bölgede ekonomi ve enerji alanlarında büyük yatırımlar gerçekleştirmiştir. Orta Asya ülkeleri, petrol ve doğal gazlarını Batı'ya ihraç etmek isteseler de siyasi ve coğrafi şartlar buna imkân sağlamamaktadır. İran topraklarını kullanarak Kuzey-Güney ve Doğu-Batı yönünde Batı'ya açılabilseler de bu koridorlara ABD başta olmak üzere Batı'nın karşı çıkması, Orta Asya ülkeleri için Çin başta olmak üzere doğu enerji piyasası önemli bir alternatif haline gelmiştir. Bu da İran'ın enerji piyasasının dışında bırakılmasına neden olmuştur.

Basra Körfezi dünya hidrokarbür rezervlerinin yarısından fazlasını barındırmaktadır. Aynı zamanda da dünyanın büyük petrol ve doğal gaz üreticileri ve rezervlerine sahip ülkeler de Basra Körfezi'nde yer almaktadırlar. Yine bu bölge, İran'ın dünyaya açılan kapısı olma özelliğini de taşımaktadır. İran'ın bu bölgede zengin petrol ve doğal gaz yatakları bulunmaktadır. Örneğin dünyanın en büyük

doğal gaz sahası olan Güney Pars Doğal Gaz Sahası, Basra Körfezi sularında yer almaktadır. Bu saha aynı zamanda Katar ile ortak bir sahadır. İran'ın bölgede BAE, Kuveyt, Umman, Irak ve Suudi Arabistan gibi devletlerle de ortak petrol ve doğal gaz sahaları bulunmaktadır. 1979 yılında İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi sonrası, İran dış politikasında, ideolojik eksenli, idealist, saldırgan bir dil hâkim olmuştur. "Devrim İhracı" gibi söylemler, İran'ın komşu ülkelerini, özellikle Körfez Ülkeleri'ni, tedirgin etmiştir. Nihayetinde İran'a karşı örgütlenmeye gitmişlerdir. Körfez ülkelerinin İran-Irak Savaşı sırasında Irak'ın yanında yer almaları, bunun en somut örneğidir. İran'ın bu tutumu, ABD'nin direk bölgeye yerleşmesine, askeri üsler kurmasına ve körfez ülkeleri ile ikili anlaşmalar yapmasına neden olmuştur.

Basra Körfezi, ABD'nin kendi enerji güvenliğinin ötesinde, uluslararası hegemonyasını sürdürmesi açısından önem taşımaktadır. Bölgenin kontrolü, dünyadaki enerji kaynaklarının kontrolü demektir. Buda ekonomileri Basra Körfezi enerji kaynaklarına bağımlı olan diğer rakip ülkelerini kontrol etme anlamına gelmektedir. Bölgede istikrarın ve enerji güvenliğinin sağlanmasına yönelik olarak ABD çeşitli stratejiler uygulamıştır. 1979 İran İslam Devrimi'nden önce, bölge jandarmalığını "İki Ayaklı" politikası çerçevesinde, Suudi Arabistan ve İran'a devretmişken, Devrim sonrası bu politikasını değiştirmiş ve bölgede günümüze dek direkt askeri varlık göstermektedir. Ayrıca 11 Eylül 2001'e kadar bölgeye yönelik ABD'nin dış politikası, "serbest petrol (free oil)" yani petrolün arz ve talep mekanizmasının düzenli çalışması ve petrol akışının istikralı bir şekilde sağlanması yönünde iken, 11 Eylül'den sonra, ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi çerçevesinde, "petrol serbest" (freedom oil) ilkesi benimsenmiştir. Yani, Basra Körfezi'ndeki ABD'ye muhalif olan ülkelerin iktidarları değiştirilecek ve petrol gelirleri

demokrasinin gelişimi için kullanılacaktı. Son yıllarda yeni teknolojilerin gelişmesiyle birlikte, kaya gazı ve petrolü üretiminde hızlı bir yükseliş kaydeden ABD, bazı uzmanlara göre gelecek yıllarda bölgeye yönelik dış politikasını değiştirebilir. Ancak ABD'nin rakiplerine üstünlük sağlamak için, yakın gelecekte dünya genelindeki enerji kontrolünden vazgeçmeyeceği de açıktır.

AB ise Rusya enerji kaynaklarına aşırı derecede bağımlı olduğu için, Basra Körfezi Bölgesi onun için oldukça önem arz etmektedir. AB'nin KİK çerçevesinde, bölge ile yakından ilgilenmesi 1980'lere dayansa da 2006 ve 2009 yıllarında Rusya-Ukrayna krizi Avrupa Birliği'nde enerji güvenliği konusunda ciddi endişeye neden olmuştur. Nitekim Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltma ve enerji güvenliği konularında acil çözüm üretme yoluna gitmiş ve 2006 yılında KİK ile yapılan görüşme neticesinde, enerji işbirliği alanında bir anlaşma imzalamıştır. Bölge istikrarı, AB enerji güvenliği açısından önem taşıdığı için, ABD'nin (İngiltere hariç) Irak müdahalesine karşı çıkmıştır. AB, ABD'nin baskılarına rağmen son yıllara dek (2012'ye kadar) İran ile ilişkilerini sürdürmüş ve ambargolara rağmen İran petrol ve doğal gaz endüstrisinde yatırım yapmış ve bu yatırım 2010 yılında taraflar arası nükleer görüşmeleri tıkanana kadar da devam etmiştir. İran'ın nükleer faaliyetleri nedeniyle Batı ile anlaşmazlığının, 2015 yılında müzakere sonucu çözülmesi ve ambargoların kalkmasıyla birlikte, AB petrol şirketleri tekrar İran'daki faaliyetlerine dönmeye başlamışlardır.

Çin'in, Basra Körfezi'ndeki varlığı çok uzun yıllara dayanmasa da, enerjiye olan bağımlılığının artması, onun bölge ile ilgilenmesine neden olmuştur. ABD'nin bölgedeki etkinliği, Çin'in enerji güvenliği, siyasi ve ekonomik çıkarlarına ters düşmektedir. Bu doğrultuda Çin hükümeti, bölgedeki ülkelerle ilişkilerini geliştirme

çabasındadır. 11 Eylül 2001 sonrası ABD hükümetinin bölgeye yönelik dış politikasının değişmesi ve otoriter rejimlerin demokratikleştirileceği söylemi, bölge monarşilerini korkutmuştur. Bölgede etkinliğini arttırmak isteyen Çin, yeni oluşan bu siyasi atmosferden yararlanmış ve bölge ülkeleriyle siyasi ve ekonomik ilişkilerini artırmıştır. Buna karşılık Körfez monarşileri de ABD'yi dengelemek için Çin'e yakınlaşmışlardır. Bunun yanında Çin, İran ile de yakın ilişki içinde olmuş, İran'ın petrol ve doğal gaz alanında geniş yatırımlar yapmıştır. Öyle ki ambargolar döneminde dahi faaliyetlerini sıfıra indirmemiştir. Bu faaliyetler ambargoların kalkmasıyla daha da gelişmektedir.

Petrol ve doğal gaza bağımlı olan gelişmiş sanayi ülkeleri coğrafi olarak Basra Körfezi'ne yakın olmadıkları için, enerji kaynaklarının bu ülkelere boru hatları ile ulaştırılması da zor olmaktadır. Bunun yanında boru hatları inşası da bölgede istikrarın olmaması ve komşu ülkeler arasındaki sorunlar sebebiyle oldukça zor olmaktadır. Bu sorunlara rağmen inşa edilen petrol ve doğal gaz boru hatlarının büyük bölümü ise günümüzde komşu ülkelerin anlaşmazlıkları yüzünden kullanılamaz durumdadır. Çalışan az sayıdaki hatlarda ise bölgede yaşanan istikrarsızlık nedeniyle zaman zaman aksama yaşanmaktadırlar.

Dünyanın en büyük doğal gaz sahası İran ile Katar arasında yer almaktadır. Katar, İran'ın yalnızlığından ve ona uygulanan ambargolardan yararlanarak, tek taraflı olarak bu sahadan İran'ın birkaç katı fayda sağlamaktadır. Katar'ın İran'a nazaran, coğrafi nedenlerden dolayı, doğal gazını boru hattı aracığıyla uluslararası piyasalara sevk etme imkânı zor ve az olmasına rağmen, 2003'te Dolfin projesi ile Katar-BEA-Umman Doğal Gaz Boru Hattını hayata geçirmiş ve uzun vadede de Pakistan ve Hindistan'a kadar uzatmak istemektedir. İran ise jeopolitik avantajlarına

rağmen, 1995'ten beri görüşmeleri başlanan İran-Pakistan-Hindistan Doğal Gaz Boru Hattı (Barış Doğal Gaz Boru Hattı)'nı hâlâ hayata geçirebilmiş değildir. Aksine TAPİ Doğal Gaz Boru Hattı bu hattın yerini almış durumdadır. Projenin önündeki engelleri gören İran, 2011 yılında alternatif bir yol olarak, İran-Irak-Suriye Doğalgaz Boru Hattı için adım atmışsa da bölgedeki istikrarsızlıklar ve bölge ülkelerinin enerji ihracatçısı konumunda olmaları, bu projenin çok da gerekli olmadığını göstermektedir. Aslında İran'ın bu boru hattından nihai amacı Akdeniz'i aşarak Yunanistan ve İtalya üzerinden Avrupa'ya ulaşmak idi. Fakat daha önce Batı tarafından Avrupa'ya giden hatlardan bypass edilen İran'ın, bu hattan da Batı'ya ulaşması pek de gerçekçi görünmemektedir. Ayrıca bölgede yaşanan gerginlikler ve anlaşmazlıklar yüzünden daha önce yapılan boru hatları kullanım dışıyken, yeni hatların yapılması gerçekçilikten ziyade politik bir propagandadır.

Devrim öncesi Batı bloğunda yer alan İran, Suudi Arabistan ile beraber bölgenin güvenliği ve istikrarını sağlayan ülkelerden idi. Fakat Devrim sonrası İran, izlediği ideolojik dış politika sonucu, hem bölge ülkelerini tedirgin etmiş hem de Batı'yı karşısına almıştır. Yeni oluşan siyasi atmosferde bir iki ülke hariç (Suriye ve Umman), Arap dünyası ve Batı, İran karşısında yer almış ve İran bölgede istikrarı sağlayıcı unsurdan, bölgesel tehdit unsuruna dönüşmüştür. Bu sebepten İran-Irak Savaşı'nda Batı ve Körfez ülkeleri, Irak ile olan anlaşmazlıklarını bir kenara bırakarak, Irak'ın yanında yer almışlardır. Bunun yanında bölgede, enerji başta olmak üzere, izlenilen tüm politikalar İran aleyhine dönmüştür. Suudi Arabistan'ın başını çektiği Körfez ülkeleri ile OPEC ve diğer kuruluşlar da, İran'ı sıkıştırmağa yönelik politikalar izlemişlerdir. İran-Irak Savaşı sonrasında yumuşayan İran dış politikası sonucu Basra Körfezi ülkeleriyle, zaman zaman ilişkilerde iyileşme olsa da, bu

durum kalıcı olmamıştır. Körfez ülkeleri ve ABD ile devam eden bu anlaşmazlıklar, İran'ın Basra Körfezi bölgesinde bulunan enerji kaynaklarını da olumsuz etkilemiştir. İran söz konusu bölgede ortak petrol ve doğal gaz sahalarına sahip olmasına rağmen, komşuları ve Batı ile yaşadığı sorunlar yüzünden yalnızlaşmıştır. Bu sebepten bir yandan Batı ambargoları yüzünden yaşadığı sermaye ve teknoloji eksikliği nedeniyle, petrol ve doğal gaz endüstrisini geliştirememekte, diğer yandan da komşularıyla ortak sahaların işletilmesine yönelik bir anlaşmaya varamamaktadır. Körfez ülkeleri ise İran'ın yalnızlığından yararlanarak, ortak sahalardan tek taraflı fayda sağlamaktadırlar. Bütün bunlara rağmen İran, dünya petrolünün yaklaşık %40'nın geçişini sağlayan Hürmüz Boğazı'nı da bölge ve Batı'ya karşı elinde bir koz olarak tutmaktadır. İran, herhangi bir olumsuz durumda, dünyayı, boğazı kapatmakla tehdit etmektedir. Bölgede ülkeler enerji kaynaklarının büyük bölümünü Hürmüz Boğazı'ndan geçirmekte ve İran'ın bu tehditkâr tavrı, bu ülkeleri boğaza olan bağımlılıklarını azaltma yoluna itmektedir. Bu doğrultuda Suudi Arabistan ve BAE yeni petrol boru hattı inşası yoluna gitseler de bu gelişmeler boğazı tamamen kullanmayacakları anlamına da gelmemektedir. Fakat İran'ın izlediği bu saldırgan dış politika, kendi aleyhine dönmekte ve Körfez ülkelerinin yanı sıra Batı'yı da karşısına almasına neden olmaktadır. Sonuçta yalnızlaşarak bölge enerji oyununun da dışına itilmektedir. Diğer bir deyişle İran'ın izlediği bu politika başkalarından ziyade kendisini hedef almaktadır. Zira ekonomisinin %80'den fazlası petrol ve doğal gaza bağımlı olan İran'ın kendisi de petrol ve doğal gazını bu boğazdan ihraç etmektedir. Kaldı ki İran'a yakın olan Çin gibi ülkeler de bu boğazı hem enerji hem de ticari malları için kullanmaktadır. Yani İran'ın boğazı kapatması bir anlamda tüm dünyayı karşısına alabileceği anlamına gelmektedir. Bu sebepten Hürmüz Boğazı'nın

kapatılması pratikte zor görünmektedir. Bununla birlikte İran'ın boğaz kapatma politikası gerçek bir girişim olmuş olsa bile, sadece İran'ın yalnızlaşmasına ve bölgedeki enerji çıkarlarının tehlikeye girmesine neden olmaktan başka bir işe yaramayacaktır. İran'ın bölgeye yönelik bu politikasına, 2003 Irak Savaşı ve Arap Baharı sonrasında izlediği mezhepçi dış politikada eklenirse, yakın gelecekte bölge ülkeleri ile ilişkilerinin normalleşmesi mümkün görünmemektedir. Bu da Bölgede İran'ın enerji alanında karşılaştığı zorlukların devamı edeceği anlamına gelmektedir.

Devrim sonrası İran'ın, Batı başta olmak üzere komşu ülkelerle yaşadığı anlaşmazlıklar ve son yıllardaki nükleer faaliyetleri, onun daha da yalnızlaşmasına neden olmuştur. Batı'nın uyguladığı ambargolar sonucu yabancı petrol şirketleri,İran petrol ve doğal gaz endüstrisine ya hiç ya da dış politika yumuşama devresine girdiği zamanlarda, sınırlı yatırımlar yapabilmişlerdir. Ancak 2010 yılından sonra Batı'nın, nükleer faaliyetlerinden dolayı İran'ın, petrol ve doğal gaz endüstrisi başta olmak üzere, ekonomisine uyguladığı büyük çaptaki ambargolar, yabancı petrol şirketlerinin İran'dan tamamen çıkmasına sebep olmuştur. Bu da İran'ın petrol ve doğal gaz sahalarını geliştirmesini engellemiştir. İran'ın komşuları, ortak petrol ve doğal gaz sahalarından, yabancı teknoloji ve sermaye sayesinde tek taraflı olarak faydalanabiliyorken, İran projelerinde çok geride kalmıştır. Bu sebepten yüzlerce milyar dolar zarara uğramıştır. Günümüzde de bu durum hâlâ devam etmektedir. İran'ın komşuları ortak sahalardan İran'ın birkaç katı petrol ve doğal gaz çıkarabilmektedir.

Yabancı petrol ve doğal gaz şirketlerinin İran'da yatırım yapmaktan kaçınmaları, petrol ve doğal gaz sanayisinin gelişmesini geciktirmiştir. Çünkü yabancı şirketler, İran'ın komşuları ile ortak olduğu petrol ve doğal gaz sahalarına

kaymış ve sonuçta İran'ın komşuları ortak sahalardan, İran'ın birkaç katı fayda sağlamışlardır. Örneğin Katar ile ortak olan Güney Pars Doğal Gaz Sahası'nda yıllardır Katar, İran'dan iki kat daha fazla doğal gaz çıkarmaktadır. Bu da İran'ın her gün 100 milyon dolar zarar etmesi anlamına gelmektedir.

ABD'nin baskıları sonucu, uluslararası bankaların İran bankaları ile ilişkilerini kesmesi ve SWİFT sisteminden çıkartılması ile yabancı şirketler, İran'da yürüttükleri projelerine mali kaynak temin edemedikleri için, bu projeleri ya yarıda bırakmışlar ya da İran'da yatırım yapmaktan vazgeçmişlerdir. Bu doğrultuda birçok Avrupa, Çin, Malezya, Japonya ve Güney Kore gibi ülkelerin petrol ve doğal gaz şirketleri, İran'daki faaliyetlerine son vermişlerdir. Buda sermaye ve teknoloji yetersizliği nedeniyle, Güney Pars Sahası başta olmak üzere, onlarca petrol ve doğal gaz sahasının yarıda bırakılmasına sebep olmuştur. Nitekim İran Petrol Bakanlığı'nın raporuna göre, üretim kapasitesinin arttırabilmesi ve mevcut üretimdeki yıllık %7'lik azalmanın önüne geçilebilmesi için, 2015'e kadar 70 milyar dolar yabancı sermayeye ihtiyaç vardır. Yine aynı şekilde doğal gaz sanayisinde de 70 milyar dolar yatırım gerekmektedir. Ayrıca petrol üretiminin günlük 5.5 milyon varile çıkarılabilmesi için de 20 milyar dolar yatırma gereksinim duyulmaktadır. Bunlara ek olarak da enerji alanında altyapının yenilenmesi ve verimli hale getirilmesi için milyarlarca yabancı sermayeye ihtiyaç vardır. Böylelikle petrol ve doğal gaz sanayisinde toplam 150-200 milyar dolar yabancı sermayeye ihtiyaç duyulmaktadır.

Son olarak, tezde üzerinde durulan, *"İran, Hazar Havzası'nda ve Basra Körfezi'nde bulunan hidrokarbür enerji kaynaklarına yönelik taktiksel politika izlemekte ve herhangi bir uzun vadeli stratejisi bulunmamaktadır."* varsayımı aşağıda verildiği şekilde kanıtlanmaktadır.

1. İran, Batı ile anlaşmazlığı ve Hazar Havzası'na yönelik yanlış politikalarından dolayı, Kuzey-Güney ve Doğu- Batı enerji koridorlarından dışlanmıştır.
2. İran, Hazar Denizi'nin hukuki sorununun çözümü konusunda, Rusya ve Türkmenistan ile hareket etse de, zamanla Rusya, İran'ı görmezden gelerek, diğer komşular ile ikili anlaşma yapmıştır. Böylece İran'ın aksine diğer 4 ülke Hazar Denizi'nde petrol ve doğal gaz arama ve çıkarma yaparken, İran günümüze kadar gözle görünür bir sonuç alamamıştır.
3. İran'ın Devrim sonrası Basra Körfezi ülkelerine yönelik izlediği saldırgan dış politika sonucu, komşularıyla ilişkilerinde gerginliğine neden olmuştur. Nitekim dünya enerji güvenliği açısından büyük önem taşıyan bu bölgeye ABD'nin yerleşmesine neden olmuş ve bölge ülkeleri İran'a karşı kamplaşmaya başlamıştır. Bu da İran'ın bölgede bulunan enerji kaynaklarını olumsuz etkilemiştir.
4. İran, komşuları ve Batı ile anlaşmazlığı yüzünden, Basra Körfezi'nde bulunan ortak petrol ve doğal gaz sahalarını işletmede sorun yaşarken, aksine komşuları İran'ın yalnızlığında yararlanarak, tek taraflı olarak ortak sahalardan İran'ın birkaç katı petrol ve doğal gaz çıkarabilmektedirler. Böylelikle, günümüze kadar milyarlarca dolar zarara uğramış olan İran'ın, aynı zamanda uluslararası enerji piyasasında da etkinliği zayıflamıştır.

KAYNAKÇA

Kitap Ve Makaleler

Adeli, Mohammad Hossein, "Tehrim-i Ektesadi ve Eser-i An Ber Neft", [Ekonomik Ambargoların Petrole Etkisi], *Naft ve Siyasate Khareji*, Mahmoud Vaezi (der.), Tahran, Ayin Gostar Yayınları, 2010, ss.531-548.

Aghalikhani, Mehdi, "Berresi-yi Revabet-i İttihadiye-yi Urupa Ba Şora-yi Hemkari-yi Helic-i Fars Ez Menzer-i Emniyet-i Enerji ve Tesir-i An Ber İran", [Enerji Güvenliği Açısından AB-KİK İlişkisi ve İran'a yansımaları], *Oloum-e Siyasi*, Sayı 18, 2012, ss.45-74.

Agharzadeh, Sahar, "Senet-i Neft-i Erag ve Çeşm Endaz-i Piş-i Ru", (Irak Petrol Sanayisi Ve Geleceği), *Ektashaf ve Tolide*, Sayı 116, 2013, ss.17-24.

Ahin, Tahereh, *İran İslam Cumhuriyeti'nde Kamu Yönetimi*, YLT, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Akdevelioğlu, Atay, "İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 2, Yaz 2004, ss.129-160.

Akdoğan, İsmail, "Arap Baharı'nın İran-Suudi Arabistan İlişkileri Üzerindeki Etkisi", *Orta Doğu Yıllığı*, 2012, ss.463-482.

Akhunzada, Emin ve Seray Özkan, *İran Enerji Görünümü*, İstanbul, Hazar Strateji Enstitüsü Enerji ve Ekonomi Araştırmaları Merkezi, Aralık 2014.

Akpınar, Mahmut, "Orta Doğu'daki Dönüşüm Ve Türkiye Orta Doğu'daki Son Yaşananların Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Açısından Yorumlanması", *Orta Doğu Raporu*, Kayhan Mutlu, Ramazan Taş ve Mahmut Akpınar (der.), Ankara, Turgut Özal Üniversitesi Yayınevi, 2012, ss.49-104.

Aktürk, Uğur, "Orta Asya ve Kafkasya Jeopolitiğinde Küresel Egemenlik Mücadelesi", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2010, ss.20-39.

Akyener, Oğuzhan ve Abdullah Altun, *Türkiye'de Enerji Stratejileri Ve Politikalarının Belirlenmesinde Rol Oynayacak Kurumsal Bir Yapılanma Modeli*, Ankara, TESPAM, 2006.

Alkan, Haluk, *Azerbaycan Paradoksu; Azerbaycan'ın İç ve Dış Politikası*, Ankara, USAK Yayınları, 2010.

Amirahmadi, Houshang, "Mohaterat-i Siyasi-yi Mesirha-yi Mohtelef-i Hutut-i Lule Der Hoze-yi Derya-yi Hezer", [Hazar Havzası Boru Hatlarının Siyasi Zorlukları], çev: Alireza Tayyeb, *Mahname Ettelaate Siyasi Eghtesadi*, Sayı 165/166, 2001, ss.162-169.

Ansari, Mohammad Taghizadeh, *Siyaset-i Hareci Ve Tosee-yi Saderat-i Mavad-i Medeni Der İran*, [İran'ın Maden Ürünlerindeki İhracat Artışı ve Dış Politika], Tahran, Daftare Motaleate Siyasi Ve Beynolmelali Yayınları, 2000.

Aras, Bülent ve Arzu Yorkan, *Avrupa Birliği ve Enerji Güvenliği: Siyaset, Ekonomi Ve Çevre*, TASAM Stratejik Rapor, No:13, Aralık 2005.

Arı, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 4.Baskı, Bursa, Mkm Yayınları, 2008.

Arjomandi, Mohammad Javad ve Yazdan K. Dolatyari, "Tahlil-i Jeopolitiki-yi Revabet-i İran ve Ermenistan ve Terh-i Yek Hemgerai-yi Mentegei", [İran-Ermenistan İlişkilerini Jeopolitik Açıdan İnceleme ve Bölgesel İşbirliğinin Yaratılması], *Jeopoletik Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, 2014, ss.192-223.

Asadi, Bijan, "İran ve Halic-i Fars, Siyaset-i Teniş Zodayi, Gofti Guy-i Temedonha, Monasebat-i Cedid ve Sobat-i Menteg-yi", [İran Ve Basra Körfezi, Yatıştırıcı Dış Politika, Medeniyetler Arası Diyalog, Yeni ilişkiler Ve Bölgesel İstikrar], *Siyasete Khareji Dergi*, Cilt 14, Sayı 4, 2000, ss.1005-1028.

Asadi, Feridoun, "Karname-yi Gazi-yi İran Der Negşe-yi Urupa", [Avrupa Haritasında İran'ın Doğal Gaz Karnesi], *Donya-e Egtesad Gazetesi*, Sayı 3197, 2014.

Ataman, Muhittin ve Gülşah Neslihan Demir, *Körfez Ülkelerinin Orta Doğu Politikası Ve Arap Baharına Bakışları*, SETA Analiz Yayınları, Sayı 52, Ekim 2012.

Ataman, Muhittin ve Özkan Gökcan, "Bush Dönemi Amerikan Dış Politikası: Bir Aşırı-Yayılmacılık Denemesi", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, 2012, ss.199-229.

Avcı, Erkan, *Hazar'ın Statü Sorunu Ve Sahildar Devletlerin Konuya Yaklaşımları*, Konya, USBED (Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü) Yayınları, Nisan 2014.

Ayan, Ergin, "Avrasya'da Değişen Dengeler Üzerinde Oynanan Küresel Oyunlar", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2010, ss.37-54.

Aydın, İnci Selin, *Irak Cumhuriyeti Ülke Raporu*, Ankara, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008.

Aydın, Mustafa, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası Cilt II*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, ss.366-439.

Aydın, Mustafa, Nihat Ali Özcan ve Neslihan Kaptanoğlu, *Riskler Ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği Ve Türkiye*, Ankara, TEPAV Yayınları, Temmuz 2007.

Ayduk, Hakan, *Dünya Enerji Politikaları Ve Rusya, Çin, ABD Rekabeti*, YLT, İstanbul, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Ayhan, Veysel, *Orta Doğu Ve Petrol*, 2. Baskı, Bursa, Dora Yayınları, 2009.

Ayhan, Veysel, *Petrol ve Güvenlik: Orta Doğu'daki Krizlerin Ekonomi Politiği*, DT, Bursa, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

Azad, Ehsan, "Dereng Cayiz Nist, Menafe-i Keşver Der Heter Ast", [Zaman Kaybı Caiz Değil, Ülke Çıkarları Tehlikededir], *Asr-e Energy Dergisi*, Cilt 8, Sayı 22, 2015, ss.6-8.

Azadi, Nahzate, *Tarikhe Muasere İran*, [İran'ın Çağdaş Tarihi], Cilt 9, Tahran, [yayınevi yok], 1989.

Azer, Özlem Arzu, "Çin'in Enerji Güvenliği Bağlamında Kafkasya ve Orta Asya Politikası", *Internatıonal Conference On Eurasian Economies*, 2012, ss.233-240.

Balcı, Ali, "Türkiye'nin Irak Politikası 2012: İki Irak Hikâyesi", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2012*, Ankara, SETA Yayınevi, 2013, ss.119-135.

Başkan, Birol, "Körfez'in İran Sorunu: Güvenlik İkileminde Çoklu İlişkiler", *Akademik Orta Doğu*, Sayı 14, ss.39-63.

Baştürk, Levent vd.,*Irak Siyasetini Anlama Kılavuzu*, Ankara, SETA Rapor, 2013.

Baycaunova, Saule, "Kazakistan Petrol Ve Gazının Türk Ve Rus Dış Politikalarındaki Yeri Ve Önemi", *Avrasya Dosyası*, Cilt 6, Sayı 2, 2000, ss.252-276.

Baysoy, Emre, "Rusya, AB, ABD İlişkileri Bağlamında Enerjinin Ekonomi Politiği Ve Küreselleşmenin Jeopolitiği", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10, 2009, ss.59-81.

Bazrgar, Afshin, "Monazeat-i Mentege-i Der Asiya-yi Merkezi Ve Gefgaz Ve Tesir-i An Ber Emniyet-i Entegal-i Enerji", [Orta Asya ve Kafkasya'daki Bölgesel çekişmelerin Enerji Sevkiyatı Güvenliğine Etkisi], *Faslname Motaleate Asiyeye Markazi Ve Ghafgaz Dergisi*, Sayı 60, 2007, ss.99-140.

Beden, Aydın, "Türk Basınına Göre, 2003 Irak Savaşı'nın Temel Nedenleri Hakkında Bir Değerlendirme (Kitle İmha Silahları ve El-Kaide Bağlantısı)", *History Studies, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı*, 2011, ss.65-80.

Berber, Seçkin, "İran'ın Ekonomi Politikası, Yaptırımların Etkisi ve İkilemleri", *Bilge Strateji*, Cilt 5, Sayı 9, Güz 2013, ss.61-84.

Beyk Alizadeh, Behrouz, "Neft-i Erebistan Der Mesir-i Siyaset Ya İktisad", (Suudi Arabistan Petrolü Siyaset mi Yoksa Ekonomi Yolunda mı?), *Eghtesade Enerji*, Sayı 147/148, 2012.

Beyzaei, Ebrahim, "Eraey-e Modelhay-e Teyin-e Evamel-e Moeser Ber Erzeşe Efzoude-ye Behşe Hemlo Negl ve Tolid", [Ulaştırma Katma Değerini Etkileyen Faktörleri İnceleme], *Pejouheşname Hemlonagl*, Cilt 1, Sayı 2, 2005, ss.65-78.

Birdişli, Fikret, "İran'ın Nükleer Teknoloji Politikası ve Türkiye İçin Yaratacağı Sonuçlar", *Güvenlik Stratejileri*, Yıl 8, Sayı 15, ss.33-53.

Brzezinski, Zbıgniew ve Robert M. Gates, *İran'ın Zamanı Geldi*, İstanbul, Profil Yayınları, 2006

Byrd, William, Martin Raiser ve Anton Dobronogov, "Economic Cooperation in the Wider Central Asia Region", Washington, World Bank Publications, No 75, 2006.

Cafersoy, Nazım, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, Ankara, ASAM Yayınları, No 30, 2001.

Celalifer Ekinci, Arzu, "İran'ın Stratejik Kartı Olarak Hürmüz Boğazı'nın Önemi", *Akademik Orta Doğu*, Cilt 6, Sayı 2, 2012, ss.21-39.

Celalifer Ekinci, Arzu, *İran Türkiye Enerji İşbirliği*, USAK (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu) Yayınları, Kasım 2008.

Commıttee On Foreıgn Affaırs House Of Representatıves One Hundred Eleventh Congress Fırst Sessıon On H.R. 2194, "Iran Refıned Petroleum Sanctıons Act Of 2009", 28 October, 2009.

Cordesman, Anthony and Al-Rodhan, *Iran's Weapons of Mass Destruction: The Real and Potential Threat*, Washington, Center for Strategic & International Studies, 2006.

Çağ, Galip ve Sami Eker, "Orta Doğu'da Baas Rejimleri: Suriye Ve Irak", *Avrasya Strateji Dergisi*, Sayı 2(2), 2013, ss.57-72.

Çelik, Kenan ve Cemalettin Kalaycı, "Azeri Petrolünün Dünü Bugünü", *Avrasya Etüdleri*, Sayı 16, 1999, ss.105-128.

Çelikkanat, Ersin, "11 Eylül Sonrası ABD-İran İlişkileri Ve Siyasi Boyutta Türkiye'ye Etkileri", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı 6, 2007, ss.123-152.

Çelikpala, Mitat, "Enerji Alanında Rekabet Yeniden Hareketleniyor: Türkiye Merkezli Gelişmelere Genel Bir Bakış", *Orta Doğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 41, Mayıs 2012, ss.8-20.

Çelikpala, Mitat, "İran-Ermenistan İlişkileri ve Kafkaslar'a Yansımaları", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Ankara, Genelkurmay Atase Başkanlığı Yayınları, Yıl 7, Sayı 13, Mayıs 2009, ss.123-129.

Çelikpala, Mitat, "Enerji Güvenliği: NATO'nun Yeni Tehdit Algısı", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 10, Sayı 40, 2014, ss.75-99.

Çetin, Tamer, "Orta Asya ve Kafkaslar'da Enerjinin Politik Ekonomisi", *Enerji, Piyasa ve Düzenleme Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2010, ss.76-100.

Çetinoğlu, A. Nur, "11 Eylül 2001 Sonrası Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) İlişkileri", *Akademik Orta Doğu*, Cilt 4, Sayı 1, 2009, ss.144-171.

Çiftçi, Kemal, "Soğuk Savaş Sonrasında ABD: "Rıza"ya Dayalı "Hegemonya"dan, "İmparatorluk" Düzenine", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10, 2009, ss.203-219.

Çolakoğlu, Selçuk, "11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri ve Çin-Orta Asya İlişkileri", *OAKA Dergisi*, USAK yayınları, Cilt 1, Sayı 2, 2006, ss.38-55.

Çolakoğlu, Selçuk, "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 53, Sayı 1-4, Ocak-Aralık 1998, ss.107-122.

Çomak, Haser ve Ayşegül Gökalp, "2010'lu Yıllarda Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Türkiye", *II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi, Orta Asya Toplumlarında Sosyal, Siyasi, Ekonomik Arayışlar*, Kongre Kitabı, Kocaeli 2008, ss.235-245.

Dalgıç, Gökçe, "Souk Savaş'tan Bugüne ABD ve 'Petrolcü' Müttefikleri", *Avrasya Dosyası*, Cilt 8, Sayı 4, 2002, ss.270-293.

Daman Pak Jami, Mortaza, "Diplomasi-yi İktisadi-yi Cumhuri-yi İslami-yi İran Der Asya-yi Merkezi", [İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya'da İktisadi Diplomasisi], Tahran, Vezarate Kharejeh Yayınları, 2009.

Darvishi, Farhad ve Ehsan Nojoumi, "Mahazen-i Moşterek-i Hidrokerbori-yi İran Der Halic-i Fars; Forsetha ve Çallişha", [İran'ın Basra Körfezi'ndeki Ortak Hidrokarbon Sahaları; Fırsatlar ve Tehditler], *Jogharfya*, Cilt 5, Sayı 12/13, 2007, ss.167-186.

Dehghani Firouzabadi, Jalal, "Siyaset-i Emniyeti-yi Cumhuri-yi İslami-yi İran Der Kafkaz-i Cunubi", [İran İslam Cumhuriyeti'nin Güney Kafkasya'da Güvenlik Politikası], *Faslname Jeopilitik Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 2010, ss.208-239.

Demir, Ali, "İran'ın Basra Körfezi'ni Bloke İhtimali ve Hürmüz Boğazı'ndan Geçişlerin Uluslararası Hukuk Açısından Analizi", *Savunma Bilimleri Dergisi,* Cilt 13, Sayı 1, Mayıs 2014, ss.107-140.

Demirtepe, Turgut, *Dağlık Karabağ Sorunu Dar Alanda Büyük Oyun*, 1.baskı, Ankara, Usak Yayınevi, 2011.

Denizlerde Hakimiyetin Dar Yolları, DÜBAM Yayınları, Ocak 2014.

Dikbaş, Kadir, "Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi", *Avrasya Dosyası*, Cilt 7, Sayı 2, Yaz 2001, ss.74-96.

Dikkaya, Mehmet, "Türk Cumhuriyetleri Enerji Kaynakları: Yeni Büyük Oyunun Temel Dinamikleri", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, No 3, Kasım-Aralık-Ocak 1999/2000, ss.33-63.

Dilek, Kaan, *İran'ın Orta Asya Politikaları*, Ankara, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi, No 7, 2011.

Dinç, Cengiz, "Birleşik Arap Emirlikleri", Kemal İnat ve Muhittin Ataman (der.), *Ortadoğu Yıllığı*, İstanbul, Açıkkitap yayınevi, 2011, ss.360-378.

Diriöz, Ali Oğuz, "Hürmüz Boğazı ile ilgili Jeopolitik Riskler", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 42, Haziran 2012, ss.84-93.

Diriöz, Ali Oğuz, "Suudi Arabistan Dış Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 39, Mart 2012, ss.94-100.

Duman, Bilgay, *2012 Irak Değerlendirmesi Ve Irak Kronolojisi*, Orsam Rapor, No 143, Ocak 2013.

Duran, Hasan ve Kadir Kürşat Yılmaz, "Devi Bağlayan Bağlar: Çin'in Orta Asya Enerji Kaynaklarındaki Çıkarı", *Internatıonal Conference On Eurasıan Economies*, 2011.

Ebrahimifar, Tahereh, Saied Hedayati, "Çin ve Şora-yi Hemkari-yi Halic-i Fars Pes Ez Ceg-i Serd; Ez Godret-i İktisadi Ta Nofuz-i Siyasi ", [Soğuk Savaş Sonrası Çin ve Körfez İşberliği Konseyi; Ekonomi Güçten Siyasal Etkinliğe], *Pjouhesh Name-ye Siyasi*, Cilt 10, Sayı 3, 2015, ss.7-40.

Efegil, Ertan, "İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar", *Orta Doğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 48, 2012, ss.53-68.

Eghbal, Esmail, *Negşe-ye Engelis Der Kudeta-ye 28 Mordad*, [İngiltere'nin 28 Ağustos Darbesindeki Rolü], Tahran, Rouznameh Ettalat Yayınları, 1953.

Ekrem, Erkin, *Çin'in Orta Asya Politikaları*, Murat Yılmaz (der.), Ankara, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, No:4, 2011.

Ekşi, Muharrem, "Körfezde Güvenlik: Güvenlik Sistemi, Güvenlik Sorunları ve Yapılanmaları", *Akademik Orta Doğu*, Cilt 3, Sayı 2, 2009, ss.113-130.

El Marashi, İbrahim, "Şii Hilali Mitini İnşa Etmek: İran Devrimi'nden 2003 Irak Savaşı'na", *Avrasya Dosyası (Şii Jeopolitiği)*, Cilt 13, Sayı 3, 2007, ss.7-36.

Elik, Süleyman, *Ahmedinejad Sonrası Türkiye-İran İlişkileri*, İLEM Politika Notu, No 1, 2014.

Emirhan Göral, "Avrupa Enerji Güvenliği Ve Türkiye", *Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Cilt 19, Sayı 2, 2011, ss.117-139.

Ener, Meliha ve Orhan Ahmedov, "Türkiye-Azerbaycan Petrol-Doğalgaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi", *2. Ulusal İktisat Kongresi, 20-22 Şubat 2008/DEÜ İİBF İktisat Bölümü/İzmir-Türkiye*.

Entakhabi, Niloufar, "Emkan Senci-yi Ehdas-i Hutut-i Lule-yi Neft-yi Derya-yi Hazer", [Hazar Denizi Petrol Boru Hatlarının inşasını irdelemek], *Etelaate Siyasi -Eghtasadi Dergisi*, Sayı 155/156, 2000, ss.26-35.

Eraydın, Kıvılcım, *Petrol Fiyatlarındaki Düşüşün Nedenleri ve Etkileri*, Türkiye İş Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü Yayınları, Ocak 2015.

Erbaş Açıkel, Aslıhan, "Katar-Irak-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Mümkün mü?", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 28, 2011, ss.57-67.

Erhan, Çağrı, "ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül'ün Etkileri", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 3, Güz 2004, ss.123-149.

Erkmen, Serhat, "Irak'ta İşgal Sonrasi Siyasal Yaşam Ve 2010 Parlamento Seçimleri", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 2, Sayı 3, Temmuz 2010, ss.107-145.

Ermağan, İsmail ve Burak Gümüş, "Katar Dış Politikası ve Arab Baharı", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 2, 2014, ss.300-320.

Ersoy, Eyüp, "Çin Diç Politikasinda Ortadoğu: Temkin Diplomasisi Üzerine Bir ínceleme", *Uluslararasi Hukukve Politika*, Cilt 8, Sayı 31, 2012, ss.37-55.

Ertaş, Uğur, "Japonya Enerji Politikası: Yaklaşımlar ve Hedefler",

Eslami, Mesoud, "Diplomasi-yi Enerji-yi İran ve Rusiye; Zeminehay-i Hemgeray-i ve Vagera-i", [İran Ve Rusya'nın Enerji Diplomasisi; Ayrışma Ve Uzlaşma Konuları], *Faslnameh Rahbord Dergisi*, Cilt 27, Sayı 64, 2012, ss.189-220.

Etaat, Cavad ve Hamid Reza Nosrati , "Neft, Jeoekonomik ve Emniyet-i Milli İran", [Petrol, Jeo-Ekonomi Ve İran'ın Ulusal Güvenliği], *Fezaye Coghrafiai Dergisi*, Cilt 11, Sayı 36, 2011, ss.65-102.

Farshad Ghohar, Naser, *Seyri Der Garardadha-ye Nefti-ye İran*, [İran Petrol Anlaşmalarına Bir Bakış], Tahran, Pajhouheshkadeh Eghtasadi Yayınları, 2001.

Faslnameye Peyke Naft Dergisi, Sayı 238, 1988.

Faslnameye Peyke Naft Dergisi, Sayı 265, 1991.

Fateh, Mostafa, *Pencah Sal Neft-i İran*, [İran Petrolünün 50 yılı], Tahran, Peyam Yayları, 1980.

Firuozabadi, Jalal, Mohammad Yousefi, "Tebyin-i Tetbigi-yi Olgo-y- Revabit-i Harici-yi İran Der Do Dolet-i Bazergan ve Haşimi-yi Refsencani" [Rafsancani ve Bazergan Dönemi İran Dış Politikasını Karşılarştırmak], *Siyasare Jahani*, Cilt 4, Sayı 3, 2015, ss.57-84.

Ghanbari, Saeid, "Negahi Ber Revend-i Teamolat-i İran ve Erag Der Behr-i Berdari Ez Menabe-i Moşterek-i Merzi", (Iran İle Irak Ortak Sahaların İşletilmesi Gidişatına Bir Bakış), *Ekteshf ve Tolid*, Sayı 90, 2012.

Ganun-e Esasi-ye cumhuri-ye eslami-ye İran, [İran İslam Cumhuriyeti Anayasası].

Geoffery, Kemp, "The persian Gulf Remains The Straregic Prize", *Survival*, Vol.1, No:4, Winter 1998-1999, p.142.

Gökçe, Mustafa, "Soğuk Savaş Öncesinden Günümüze İran'ın Hazar Denizi Siyaseti", *Tarihin Peşinde*, Sayı 6, 2011, ss.153-176.

Güngör, Ferhat, "Ortadoğu Denkleminde Irak Türkmenleri Ve Geleceği", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Aralık 2014, ss.14-43.

Hafeznia, Mohammadreza, Ebrahim Romina, "Tehevol-i Revabet-i İran Ba Arabistan ve Tesir-i An Ber Jeopolitik-i Halic-i Fars", [İran-Suudi Arabistan İlişkilerindeki Gelişmeler ve Basra Körfezi Jeopolitiğine Etkisi], *Tahghighate Jogharfyaei*, Sayı 77, 2005, ss.65-82.

Hajlou, Mohammad Hossien ve Mohammad Reza Abdollahpuor, "Tehlili Ber Caygah-i Etehadiye-i Urupa Der Do Gofteman-i Tose Telebane-yi Siyaset Mehver Ve Usul Gerai-yi Edalet Mehver, [Avrupa Birliği Konumunu Adalet ve Yayılmacı Söylemler Çerçevesinde Analiz Etmek], *Faslanameye Uloume Siyasi Dergisi*, Sayı 15, 2011, ss.189-214.

Hajyousefi, Amir Mohammad, *Siyasete hareciy-i İran Der Perto-i Tahavvolat-i Hareci*, [Uluslararası Gelişmeler Işığında İran'ın Dış Politikası], Tahran, Markaze Motalaate Vezarate Khaerje Yayınları, 2005.

Hakman, Selahattin, *Türkiye'nin Enerji Arz Politikaları Raporu*, İstanbul, Türkiye-ABD Karma İstişare Komitesi, 27 Nisan 2009

Hardinge, Sir Arthur, *Haterat-e Sir Arathur Hardinge*, [Sir Arthur Hardinge'in Günlükleri], Çev. Javad Shekholeslami, Tahran, Markaz Nashre Daneshgahi Yayınları, 1984.

Heshmadzadeh, Muhammed Bagher, "Pencah Sal OPEC Ve Siyaset", [OPEC'in 50 Yıllık Siyaseti], *Rahbor Dergisi*, Cilt 20, Sayı 60, 2011, ss.113-140.

Heshmatzadeh, Mohammad Bagher, *İran Ve Neft; Came-i Şinasi-yi Siyasi-yi Neft Der İran (1979- 1997)*, [İran Ve Petrol; İran'da Petrolün siyasi Sosyolojisi], Tahran, Markaze Baz Shenasiye Eslam Ve İran Yayınları, 2001.

Hosseini, Hamid ve Morteza Bagheriyan, "Tasellot-i Rusiye Ber Bazar-i Enerji-yi Ettehadiye-yi Urupa Ve Mohalefete İn Keşver Ba Erze-yi Enerji-yi İran Be Urupa", [Rusya'nın AB Enerji Piyasasını Kontrolü Ve İran Enerjisinin AB'ye Akışına Karşı Olması], *Naft ve Siyasate Kkareji*, Mahmoud Vaezi (der.), Tahran, Ayin Gostar Yayınları, 2010, ss.465-483.

İbrahimov, Rovshan, "Azerbaycan Enerji Politikası: Alternatif Enerji Nakil Hatları Arayışı", *OAKA*, Cilt 7, Sayı 14, 2012, ss.125-148.

İnan, Aybüke, "Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı ve Türkiye-Irak İlişkileri (1973-2011)", *Orta Doğu Analizi*, Cilt 5, Sayı 56, 2013, ss.68-85.

İnat, Kemal, "Türkiye'nin İran Politikası 2011", *Ortadoğu Yıllığı 2011*, Sayı 7, Yıl 7, ss.9-30.

İpek, Pınar, "İşgal Sonrası Irak'ta Devletleşme Sorunlarının Kuramsal İncelemesi ve Petrol Zenginliğinin Etkileri", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 3, Sayı 1, Temmuz 2011, ss.61-90.

İsmayılov, Elnur ve Türkan Budak, "Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikası", *Bilge Strateji*, Cilt 6, Sayı 11, Güz 2014, ss.29-49.

İsmayılov, Elnur ve Türkan Budak, "Bağımsızlık Sonrası Kazakistan'ın Enerji Politikası", *Bilesam Analiz,* No:1189, 2015, ss.1-8.

İşcan, İsmail Hakkı, "Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 2, Yaz 2004, ss.47-79.

İşcan, İsmail Hakkı, "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Geleceği Açısından Avrupa Birliği Enerji Güvenliği Sorunu", *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları*, Cilt 1, Sayı 2, 2007, ss.113-168.

Jafari Valdani, Asghar, "Jeopolitik-i Tenge-yi Hormuz ve Ravabiti İran ve Umman", [Hürmüz Boğazı'nın Jeopolitiği Ve İran-Umman İlişkileri], *Pajouhesh Namey-e Oloume Siyasi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 3, 2010, ss.35-67.

Jaferi, Asghar, "Revabet-i İran ve İttihadiye-yi Urupa Pas Ez 11 Septambır 2001", [11 Eylül Sonrası İran-AB İlişkileri], *Elttelaate Siyasi ve Eghtesadi Dergisi*, Sayı 197/198, 2003, ss.40-53.

Jami, *Gozaşte Çerağ-i Rah-i Ayande est*, [Geçmiş, Geleceğin Aynasıdır], Tahran, Ghoghnoos Yayınları, 1988.

Javadi, Ali, "Erag ve Gozineha-yi Pişi Ru", [Irak ve Önündeki Seçenekleri], *Eghtesad ve Enerji*, Sayı 129/130, 2010, ss.5-9.

Kalaycı, Rıdvan, "Irak 2012", *Ortadoğu Yıllığı 2012*, Sayı 8, Yıl 8, 2013, ss.35-62.

Kamran, Hassan, "Berresi Nagş-i Derya-yi Hezer Der Tehvvolat-i Jeopolitiki-yi Mentage, [Hazar Denizi'nin Bölgedeki Jeopolitik Gelişmelere Etkisi], *Joghrafya Dergisi*, Sayı 28, 2010.

Kantörün, Ufuk, "Bölgesel Enerji Politikaları ve Türkiye", *Bilge Strateji*, Cilt 2, Sayı 3, 2010, ss.87-114.

Karaca, R. Kutay, "Uluslararası sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik", Turgul Demirtepe ve Güner Özkan (der.), *Çin Halk Cumhuriyetinin Dış Politikasında Orta Asya*, Ankara, USAK Yayınları, 2013.

Karaca, R. Kutay, "Çin'in Değişen Enerji Stratejisinin Dış Politikasına Etkileri (1990–2010)", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 9, Sayı 33, 2012, ss.93-118.

Karacasulu, Nilüfer, "Türk Dış Politikasında İran", *Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyum Tebliğleri: Yeni Dönemde Türk Dış Politikası*, Osman B. Dinçer vd. (ed.), Ankara, USAK Yayınları, Şubat 2010.

Karagöl, Erdal Tanas, "Enerjide Yeni Aktör: Irak Bölgesel Kürt Yönetimi", *Perspektif*, Sayı 23, 2013, ss.2-4.

Karami, Jahangir, "Ravabet-i İran ve Rusiye Der Salha-yi 1368- 1388", [1989-2009 Yılları Arası İran-Rusya İlişkileri], *Motaleaate Urasiya-ye Markazi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, 2010, ss.111-136.

Kartoğlu, Cem, *Hazar Denizi Bölgesi Petrol-Doğal Gaz İhraç Boru Hatlarının Hazar Denizi Kıyısı Ülkeleri Ve Türkiye Açısından Önemi*, YLT, İstanbul, İstanbul Teknik ÜniversitesiFen Bilimleri Enstitüsü, 2010.

Kasalak, Kadir, "Irak'ta Manda Yönetiminin Kurulması Ve Atatürk Dönemi Türkiye-Irak İlişkileri", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 9, Şubat 2007, ss.187-201.

Kashef Asl, Nasser, *1979 Sonrası İran'ın Orta Doğu Politikası Ve Bölge Ülkeleri İle İlişkileri*, Dok. Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Kaşfi, Mansour, *Seyr-i Tahavvol-i Sanat-i Naft Der İran Ve Haver Miyane*, [Orta Doğu ve İran'da Petrol Endüstirisinin Süreveni], Tahran, Moasese Entasharat Yayınları, 1981.

Katman, Filiz, "Yeni Büyük Oyun, Güney Kafkasya Ve NATO", *İstanbul Aydın Üniversitesi Uygulama Gazetesi*, Sayı 2, 15 Nisan-15 Mayıs 2011, ss.12-15.

Kaya Erdem, Burcu, "Orta Doğu'da 'Küçük' Ama 'Önemli' Olabilmek: 'Katar' Örneği", *Akademik Orta Doğu*, Cilt 4, Sayı 1, 2009, ss.27-58.

Kendo, Nobuaki, "Japon; Revabit-i Siyasi ve Ticari Ba İran", [Japonya'nın İran İle Siyasi Ve Ekonomik İlişkileri], çev. Majid Matlabi Shabestari, *Faslnameye Tarikhe Ravabete Khareji Dergisi*, Cilt 11, Sayı 43, 2010, ss.171-199.

Keskin, Arif, "İran-Türkiye İlişkilerine Genel Bir Bakış", *21. Yüzyıl Dergisi*, Sayı 12, Aralık 2009, ss.45-54.

Keskin, Arif, *Irak'ta ABD-İran Savaşı*, Stratejik Analiz, Şubat 2007.

Khajavi, Ali, "Tekapu-yi Erebistan ve Gerg Bera-yi Kehiş-i Ehemiyet-i Tenge-yi Hormoz Der Mobadelat-i Ceheni-yi Neft-i Ham", [Suudi Arabistan ve Batı'nın Hürmüz Boğazı'nın Dünya Petrol Ticaretindeki Rolünü Azaltma Çabaları], Ekteshaf ve Tolid, Sayı 92, 2012, ss.30-35.

Khaleghi, Roya, "Tahran-Mosko; Çerağha-yi Rabite Roşen Mişeved", [Tahran- Moskova; İlişkilerde Yeşil Işık], *Asr-e Enerji Dergisi*, Cilt 8, Sayı 19, 2014, ss.11-13.

Kıyman, Begüm, *Nabocco*, İzmir Ticaret Odası Yayınları, 2009.

Klavson, Patrik, *Tehrimha-yi Amrika Eleyh-i İran*, [İran'a Karşı ABD Ambargoları], çev. Hosseyin Najm Mohammadi, Tahran, Doraye Aliye Jang Yayınları, 1999.

Koçgündüz, Leyla Melike, "Basra Körfezi'nin Parlayan İncisi: Katar", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 26, Şubat 2011, ss.71-81.

Kodaman, Timuçin, "Hazar Havzası'nda Stratejik Oyun", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 2005, ss.251-2662.

Koolaee, Elahe ve Mahnaz Goodarzi, "Tsir-i Tahavaolat-i Ermenistan ve Torkiye Ber Revabet-i İran ve Ermenistan", [Türkiye-Ermenistan Arasındaki Gelişmelerin İran-Ermenistan İlişkilerine Etkisi], *Jeopoletik Dergisi*, Cilt 11, Sayı 1, 2016, ss.38-70.

Köse, Talha, *İran Nükleer Programı Ve Orta Doğu Siyaseti: Güç Dengeleri Ve Diplomasinin İmkanları*, SETA Yayınları III, Ağustos 2008.

Köten, Faysal, "Boru Hattı Projelerinin Hazar Havzası Jeopolitik Ve Jeoekonomisindeki Rolü", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, II/1, 2013, ss.65-84.

Kubursi, Atif ve Salim Mansur, "İktisad-i Siyas-i Neft", [Petrolün Ekonomi Politiği], çev. Amir Mohammad Haji Yousefi, *Ettelaate Siyasi ve Eghtesadi Dergisi*, Sayı.107-108, 1999, ss.48-55.

Kurt, Selim, "Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası", *Tarih Okulu Dergisi*, Cilt 7, Sayı 19, 2014, ss.167-196.

Kuzu, Adem, *Putin Dönemi Rus Enerji Politikasınıntürkiye'nin Enerji Politikasına Etkileri*, YLT, Ankara, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Lotfian, Saideh, *Kezakistan: Tehevulat-i Siyasi, Siyaset-i Harici ve Emniyet-i*, [Kazakistan: Siyasi Gelişmeler, Dış Politika ve Güvenlik], Tahran Üniversitesi Yayınevi, Tahran, 2011.

Mashayekhi, Arefeh, "Bazi-i Segane-i Neft Der Zemin-i Urupa", [Avrupa Zemininde Üçlü Petrol Oyunu], *Donyaye Eghtesad*, Sayı 3629, 2015.

Miratorabi, Saeid, "Nezm-i Taze-yi Bazar-i Neft-i Cehan", [Dünya Petrol Piyasasındaki Yeni Düzen], *Etellaat-e Siyasi ve Eghtesadi Dergisi*, Sayı 223/224, 2006, ss.166-181.

Miratorabi, Saeid, *Mesael-e Neft-e İran*, [İran Petrolünün Sorunları], Tahran, Ghomes Yayınları, 1999.

Mirheidar, Dorreh, Sohrab Asgari, "Jeopolitik-i Gelemro-i İran Der Halic-i Fars", [İran'ın Basra Körfezi'nde coğrafi jeopolitiği], *Pajouheshhaye Joghrafyaei*, Cilt 36, Sayı 50, 2004, ss.161-176.

Moazami, Mansour, Mohammad Sadegh Jokar, *Katar Enerji Raporu*, Tahran, 2013.

Mohammadi, Mahnaz, "Rekabet-i Azer Ba Bedra", [Azer İle Badra'nın Rekabeti], *Maşal Dergisi*, Sayı 669, 2014, ss.1-4.

Mojtahedzadeh, Pirouz, "Hazer Ber Ser-i Dorahi-yi Dergiri Ve Hemkari", [Hazar Çekişme Ve İşbirlik ikileminde], çev. Vali Kouzehgar, *Faslname Motaleate Khavarmiyane*, Sayı. 54/55, 2008, ss.165-195.

Moniquet, Claude and William Racimora, *The Ermenia-İran Relationship: Strategic İmplication for Security İn The South Caucasus Region*, European Strategic İntelligence and Security Center, 17 January 2013.

Montahayi, Alireza, "Meziyet-i İstratejik-i İran; Meyadin-i Moşterek", [Ortak Sahaların Geliştirilmesinde İran'ın Stratejik Üstünlüğü], *Eketshf ve Tolid*, Sayı 76, 2010, ss.10-13.

Mostaghimi, Bahram, *Hefz-i Mohit-i Zist-i Derya-yi Hezer*, [Hazar Denizi Çevresinin Korunması], Tahran, Vezarate Umure Kharaje Yayınları, 2005.

Mottaghi, Afshin, Mosayyeb Ghareh Beygi, "Cayigah-i İstratejik Hahic-i Fars Der Siyaset-i Harici-yi Çin", [Çin Dış Politikasında Basra Körfezi'nin Stratejik Yeri], *Pajouhesh Name İran-i Siyast-e Beynalmelal*, Cilt 2, Sayı 2, 2014, ss.70-89.

Mottaghi, Ebrahim ve Maryam Hemmatkhah, "Caygah-i İran Der Bazar-i Enerji-yi Asya-yi Merkezi", [Orta Asya Enerji Piyasasında İran'ın Yeri], *Joghrafya ve Toseye Nahiyei*, Cilt 1, Sayı 1, 2008, ss.127-146.

Naderi, Mahmoud, "Siyasrti Harici-yi İran Nisbet Be Etihadiye-yi Urupa Der Doreyi İslahat Ez Menzer-i Sase İngari", [Reform Dönemi İran'ın Avrupa'ya Yönelik Dış Politikası], *Motaleaate Rahbordiye Jahani Shodan*, Cilt 6, Sayı 16, 2015, ss.41-92.

Naficy, Hormoz, "A Review of Opportunities for Japanese Firms to Participate in Iranian Upstream Projects", Chatham House, October-November 2008.

Najati, Gholamreza, *Tarih-i Siyasi Bistopenc Sale-i İran*, [İran'ın 25 Yıllık Siyasi Tarihi], Cilt 1, Tahran, Rasa Yayınları, 1992.

Nasiri, Hossein, "Berresi–yi Mogeiyet-i İran ve Keşverha-yi Regib Der Mobadilat-i Cehani-Mentege-i", [İran ve Rakip Ülkelerinin Uluslararası ve Bölgesel Değiş Tokuşlardaki Durumu], *Faslname Siyasi*, Cilt 38, Sayı 3, 2008, ss.349-378.

Nasri, Ghadir, *Neft Ve Emniyet-i Milli-yi Cumhuri-yi Eslami-yi İran*, [Petrol Ve İran İslam Cumhuriyetinin Güvenliği], Tahran, Pejouheshkadeh Rahbordi Yayınları, 2002.

Nifti, Efgan, Emin Akhundzada ve Emin Emrah Danış, *Azerbaycan Enerji Görünümü*, İstanbul, Hazar Strateji Enstitüsü Yayınları, Ekim 2014.

Nobakht, Moahmmad Bagher, "Neft Behş-i Pişro Der Tose-yi Namotavazen-i İran", [İran'ın Dengesiz Gelişmesinde Önde Giden Faktör Olarak Petrol], *Rahbord Degisi*, Cilt 18, Sayı 52, 2009, ss.35-54.

Nogayeva, Ainur, *Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin: Stratejik Denge Arayışları*, Ankara, USAK Yayınları, 2011.

Ehsan Nojoumi, Akhtar Sadegh Moghaddasi, "Modiriyet-i Stratejik ve Yekparçe Az Berdaşt Mahazen-i moşterek-i Neft ve Gaz", [Ortak Petrol ve Doğal gaz Sahalarının İşletilmesinde Stratejik Yönetim], *Ekteshaf ve Tolid*, Sayı 90, 2012, ss.5-12.

Nugman, Gülnar, "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü", *Avrasya Etüdleri*, Sayı 13, 1998, ss.80-91.

Oğan, Sinan, "Hazar'da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılamayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı", *Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel Sayısı*, Cilt 7, Sayı 2, 2001, ss.143-183.

Ok, Selçuk Tayfun, Ömer Kuray, *Katar Ülke Etüdü*, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, No 51, 1999.

Olcott, Martha Brill, "International Gas Trade in Central Asia: Turkmenistan, Iran, Russia and Afghanistan", *Natural Gas and Geopolitics From 1970 to 2040*, David G. Victor (ed.), New York: Cambridge university press, 2006, ss.202-233.

Olmer, Lionel H., "Eber Cam-i Enerji; Siyaset-i Etratejik-i Hoze-yi Halic-i Fars ve Derya-yi Hezer", [Enerji Oyunu; Basra Körfezi ve Hazar Havzası'nda Stratejik Politika], *Markaze Pajhouheshha* (Rapor), Tahran, 2000.

Onur, Gülsevin, *Birleşik Arap Emirlikleri Ülke Raporu*, Ankara, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2011.

Özalp, Necdet, "Büyük Oyunda Hazar Eerji Kaynaklarının Önemi Ve Konumu", *Panorama*, Sayı 1, Şubat 2004.

Özbay, Fatih, *Hazar'da Güvenlik İkilemi Ve Silahlanma Yarışı (Hazar Raporu)*, Hazar Stratejik Enstitüsü, Yaz 2013.

Özdemir, Atasay, "Doğal Gazın; Dünya, Avrupa Birliği ve Türkiye Açısından Önemi Bağlamında Nabucco Projesi'nin Değerlendirilmesi", *Güvenlik Stratejiler Dergisi*, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yayınları, Yıl 5, Sayı 10, Aralık 2009, ss.83-104.

Özdemir, Mesut, *Irak Raporu*, Ankara, Dib Analiz Yayınları, Sayı 27, Ağutos 2013.

Özder, Adem, "Avrasya Kavramı Ve Önemi", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, II/2, 2013, ss.65-88.

Özekmekçi, M. İnanç, "Türkiye'nin Doğu Sınırında Yeni Bir Güç: Çin", http://dispolitikaforumu.com/wp-content/uploads/2013/05/cin.pdf, (E.T.20.09.2016).

Özer, Sanem, "Doğu Akdeniz'de Enerji Güvenliği Ve Savaşları", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 60, Aralık 2013, ss.68-79.

Özkan, Gökhan, "Soğuk Savaş Sonrası Orta Asya Ve Kafkasya Ekseninde Türkiye-Nato-Rusya İlişkileri Ve Türk Dış Politikası'na Yansımaları", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, 2010, ss.109-132.

Özpek, Burak Bilgehan, "En Uzun On Yıl: 11 Eylül Sonrası Orta Doğu", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 3, Sayı 2, 2012, ss.184-215.

Öztürkler, Harun, "Kuveyt Ekonomisinin Genel Özellikleri", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 48, Aralık 2012, ss.93-99.

Pakin Albayrakoğlu, Esra, "ABD-Körfez İşbirliği Konseyi İlişkilerinde İran Faktörü", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, Sayı 31, 2011, ss.95-116.

Pala, Cenk, *20. Yüzyılın Şeytan Üçgeni, ABD, Petrol, Dolar*, İstanbul, Yasak Elma Yayınları, 2. Baskı, 2007, s.183-185.

Pamir, Necdet, "Kafkaslar Ve Hazar Havzası'ndaki Ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri," İstanbul, Harp Akademileri Basım Evi, 9-10, Mart 2006.

Pekşen, Hasan Deniz, "NATO'nun Dönüşümünün Sınırları: Bir Uygulama Vakası Olarak Enerji Güvenliği", *Güvenlik Stratejileri*, Cilt 12, Sayı 23, 2016, ss.35-69.

Pierce, Jonathan J., "Oil and the House of Saud: Analysis of Saudi Arabian Oil Policy", *Digest of Middle East Studies*, Volume 21, Number 1, Pages 89-107, Spring 2012.

Pirinççi, Ferhat, "2003 Savaşı Sonrası Süreçte Irak'ta Siyasal Yapılanma", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Müdürlüğü İkinci Orta Doğu Semineri: Dünden Bugüne Irak (Uluslararası Katılımlı)*, 27-29 Mayıs 2004, Elazığ, Fırat Üniversitesi Basımevi, Cilt II, ss.481-509.

Purtaş, Fırat, *Orta Asya ile Güney Asya Arasında Modern İpek Yolu Projesi*, Ankara, Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi Yayınları, No 6, 2011.

Rahmani, Mansour, *Gostereş-i NATO Be şerg Ve Emniyet-i İran*, [NATO'nun Doğuya Yayılması Ve İran'ın Güvenliği], Tahran, Dafttare Motaleaate Beynolmalali Yayınları, 2007.

Ramazani, Rouhallah, *Çaharçubi Tehlili Ber Siyaset-i Harici-yi Cumhuri-yi İslami-yi İran*, [İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Analiz Çerçevesi], çev. Alireza Tayyeb, Tahran, Ney Yayınları, 2001.

Roberts, John, "Caspian Oil and Gas; How Far We Come and Where are We Going" in: S.N.Cummings, *Oil, Transition and Security in Central Asia*, London and New York, Routledge, 2003.

Saadati, Rahman ve Daryoush Eyvazi, "Eser-i Tehrim Ber Senet-i Neft", [Ambargoların Petrol Endüstrisine Etkisi], *Naft ve Siyasaste Khareji*, Tehran, Ayin Gostar Yayınları, 2010, ss.549-568.

Sadeghi, Shamsaddin, "İran ve Teamülha-yi İktisad-i Siyasi-yi Enerji Der Asya-yi Miyane", [Orta Asya'da Enerji Eksenli İlişkilerin Ekonomi-Politiği], *Motaleate Urasiyaye Markazi*, Sayı:12, 2013, ss.95-114.

Sadeghi, Hadi, Jafar Naghdi, "Revabiti İran ve Dej-i Mentege-i Şore-yi Hemkari-yi Halic-i Fars", [İran'ın Basra Körfezi Bölgesi Kalesi Olan KİK İle İlişkisi], *Siyasate Jahani*, Cilt 3, Sayı 4, 2014, ss.151-182.

Sadjadpour, Mohammad Kazem, *Çaharçubha-yi Mafhumi ve Pajuhişi Berayi Siyaseti Harici-yi İran*, [İran Dış Politikasının Çerçevesine Bir Bakış], Tahran, Dafare Motaleate Siyasi Yayınları, 2004.

Sahneh, Behrouz, "Tehevolat-i Bazar-i Neft, Tağyir-i Çeşm Endaz ve Zeruret-i Tecdid-i Sahtar-i OPEC", [Dünya Petrol Piyasalarındaki Gelişmeler, OPEC'in Zorunlu Yapısal Değişimi], *Ettelaatte Siyasi Ve Eghtesadi Dergisi*, Sayı 215/216, 2005, ss.180-189.

Sanayi, Mehdi, Fatmeh Atri, "Mokayese-yi Tehlili-yi Siyaset-i Harici-yi İran ve Rusiye Der Asya-yi Miyane", [Orta Asya'ya Yönelik İran ve Rusya'nın Dış Politikasını Karşılıklı İnceleme], *Motaleat-e Urasyaye Markazi*, Cilt 4, Sayı 9, 2011, ss.21-38.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih*, Cilt 2, 15. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2007.

Sandıklı, Atilla ve Bilgehan Emeklier, "İran'ın Dış Politika Vizyonu ve Jeopolitik Hedefleri", *Uluslararası Orta Doğu Kongresi 1-2 Kasım 2011*, Hasret Çomak, Itır Aladağ Görentaş ve Derya Özveri (ed.), Kocaeli, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, Eylül 2012, ss.419-448.

Sargı, İslam, *Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) Döneminde Türkiye'nin Irak, İran ve Suriye ile İlişkileri*, YLT, Ankara, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2014.

Sarıaslan, Fatma, "2000'li Yıllarda Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri", *Akademik Orta Doğu*, Cilt 7, Sayı:14, 2013, ss.65-91.

Sayyadi, Mohammad ve Feridoun Barkeshli, "Eeserat-i kutah moddet ve Bolend Moddet-i Tehrimha-yi Beynolmeleli-yi Neft-i Ber Behş-i Enerji-yi İran", [Uzun Ve Kısa Vadede

Uluslararası Ambargoların İran Enerji Sektörüne Etkisi], *Gozaresh-e Rahbordi Dergisi*, Sayı 155, 2012, ss.1-48.

Semiz, Yaşar, Birol Akgün, "Büyük Orta Doğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri", *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 9, 2005, ss.163-181.

Sevim, Cenk, "Küresel Enerji Jeopolitiği Ve Enerji Güvenliği", *Journal of Yasar University*, Cilt 7, Sayı 26, 2012, ss.4378-4391.

Sevim, Cenk, "Küresel Enerji Politikaları ve Yeni Enerji Düzeni", Ankara, *Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi-Türkiye 12. Enerji Kongresi*, 2012.

Sevim, Cenk, "Petrol Rezervlerinin Zirve Noktasının Enerji Güvenliği Açısından Büyük Enerji Pazarları (ABD, AB, Çin ve Hindistan) Üzerindeki Etkileri", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı 11, Haziran 2010, ss.53-72.

Sharif Kazemi, Kazam, "NATO Ve Negşha-yi Cedid Der Erse-yi Beynolmelel", [Uluslararası Alanda NATO'nun Yeni Rolü], *Gozaresh Dergisi*, Sayı 197, 2008, ss.53-72.

Sharyatiniya, Mohsen, "Çin; Emniyet-i Enerji ve Siyaset-i Harici", [Çin; Enerji Güveliği ve Dış politikası], Mohsen Sharyatiniya (der.), *Asya ve Emniyet-i Enerji*, Tahran, 2009, ss.14-46.

Abolhasan Shirazi, Habibollah ve Masoud Akhoud Mahrizi, "Cayigah-i Menabe-yi Enerji Der Emniyyet-i Halic-i Fars ve Emniyyett-i Amrika Ba Tevecoh Be Olgu-yi Emniyyeti-yi Moşariketi", [Toplu Güvenlik İşbirliği Açısından Enerji Kaynaklarının Basra Körfezi Güvenliği ve ABD Güvenliği için Rolü], *Siyaete Khareji*, Cilt 4, Sayı 7, 2007, ss.187-211.

Shouri, Mahmoud, "İran ve Rusiye, Az Movazene-yi Godret Ta Mesele-yi Hoviyet", [İran Ve Rusya, Güç Dengesinden Kimlik Meselesine], *Faslnameh Nameye Ravabete Kkareji*, Cilt1, Sayı 2, 2009, ss.219-242.

Simbor, Reza, "Ceyegeh-i İran Der Tahavvolat-i Jeopolitik-i Asya-yi Merkezi ve Kafkaz", [İran'ın Orta Asya ve Kafkasya'da Jeopolitik Gelişmelerdeki Yeri], *Joghrafya ve Toseeyei Nahiyeei*, Sayı 6, 2006, ss.71-89.

Sinkaya, Bayram, "Irak Kürtleri'nin İran İle İlişkileri: Netameli Bir İttifakın Sancılı Seyri", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 7, Sayı 66, Ocak-Şubat 2015.

Sinkaya, Bayram, "İran'ın Nükleer Programına Arap Ülkelerinin Yaklaşımı", *Orta Doğu Analiz*, Mart 2010, Cilt 2, Sayı 15, ss.88-97.

Sinkaya, Bayram, "Rationalization of Turkey-Iran Relations: Prospect and Limits", *Insight Turkey*, Vol. 14, No.2, 2012, pp.137-156.

Sinkaya, Bayram, *Amerikan Askerlerinin Çekilmesinden Sonra Irak-İran İlişkileri*, Ankara, SETA Rapor, No 9, Mayıs 2013.

Somuncuoğlu, Anar, "Bush Doktrininde Demokrasiyi Teşvik Politikası: Orta Asya Örneği", Gazi Türkiyat, Sayı 12, Bahar 2013, ss.29-50.

Souri, Amir, "Berresi-yi Amari-yi Zerfiyet-i Enerji-i Mentege", [Bölgenin Enerji Kapasitesinin İstatiksel İncelenmesi], http;//www.ravandno.net/articlesdetail ?aid=46 (E.T.23.03.2015).

Şahin, İsmail, Cemile Şahin ve Samet Yüce, "Birinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Irak'ta Devlet Kurma Çabaları", *Akademik Bakış*, Cilt 8, Sayı 15, Kış 2014, ss.105-132.

Şöhret, Mesut, "Enerji Güvenliği'nin Ekonomi Politiği Ve Uluslararası Çatışmalara Etkisi", *Kocaeli Üniversitesi-Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi*, 23-24 Eylül 2014, ss.528-572, http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-199-2014122935guvenlik_kongresi_bildirileri-35.pdf (E.T. 29.11.2015)

Tarakçı, Nejat, "Türkmenistan Küresel Sisteminin Yeni Hedefi", *Strateji*, Yıl 3, Sayı 146, 2006.

Telatar, Gökhan, "Barack Obama Yönetiminin İran'ın Nükleer Faaliyetlerine Yönelik Politikası", *Akademik Orta Doğu*, Cilt 7, Sayı 1, 2012, ss.53-78.

Tellal, Erel, "Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 65, Sayı 3, 2010, ss.189-236.

Terazname-i Hidrokerbor-yi Keşver", [Ülkenin (İran'ın) Hidrokarbon Bilançosu], Tahran, İran Petrol Bakanlığı, 2008.

Terzioğlu, Süleyman Sırrı, "Tarihsel Süreç Çerçevesinde 2005 Irak Anayasasına Göre Irak Türklerinin (Türkmenlerinin) Hukuksal Konumları", *Akademik Orta Doğu*, Cilt 1, Sayı 1, 2006, ss.159-176.

Tozar, Barış ve Esat Güzel, "Enerji Lojistiği Perspektifinde Hazar Petrollerinin Türk Boğazlarına Etkiler", *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2011, ss.1-14.

Turan, Aslıhan P., "Hazar Havzası'nda Enerji Diplomasisi", *Bilge Strateji*, Cilt 2, Bahar 2010, ss.43-73.

Uğrasız, Bülent, "A.B.D.'nin Irak Politikası", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı 4, 2003, ss.152-156.

Uğrasız, Bülent, "Çin'in Hazar ve Orta Asya Bölgesine Yönelik Politikası", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensitüsü Dergisi*, Cilt 4, Sayı 3, 2002, ss.227-237.

Uluatam, Ela, "Nabucco Doğalgaz Boru Hattı Projesinin Neresindeyiz", *AB Proje Geliştirme Ve İzleme Müdürlüğü*, Ekonomik Forum, Temmuz 2010, ss.66-69.

Uluslararası Kriz Grubu, "Suudi Arabistan'da Şii Sorunu", *Avrasya Dosyası*, Cilt 13, Sayı 3, 2007, ss.321-354.

Ural, Abdullah, "ABD'nin Enerji Hakimiyeti Teorisi ve Büyük Ortadoğu Projesi", *Akademik Orta Doğu*, Cilt 3, Sayı 2, 2009, ss.131-147.

Uslu, Kamil, "Hazar Bögesi Enerji Kaynaklarının Ekonomik ve Uluslararası Boyutu", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt XXI, Sayı 1, 2006, ss.99-130.

Uslu, Nasuh, "Körfez Savaşı ve Amerika'nın Politikaları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 54, Sayı 3, Temmuz-Eylül 1999, ss.165-199.

Usta, Yasin, Ameri Birleşik Devletleri'nin Irak Politikası Bağlamında Türkiye İle İlişkileri (1990-2006), YLT, Edirne, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Ünal, Mustafa Cem, *Rus Dış Politikasında Enerjinin Rolü Ve AB Enerji Politikasına Etkisi*, YLT, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Ünal, Serhan, *Yaptırımlar Sonrası İran ve Bölgesel Enerji Jeopolitiği*, Ankara, Türkiye Enerji Vakfı, No 5, Şubat 2016.

Vaezi, Mahmoud, "Diplomasi-yi Enerji-yi İran ve Godretha-yi Bozorg Der Halic-i Fars", [İran'ın Enerji Diplomasisi ve Basra Körfezi'ndeki Büyük Güçler], Mahmoud Vaezi (der.), *Neft ve Siyaseti Harici*, Tahran, Ayin Gostar yayınları, 2010, ss.122-152.

Jafari Valdani, Asghar, *Siyaseti Harici-yi İran*, [İran Dış Politikası], Tahran, Avaye Nour Yayınları, 2003.

Jafari Valdani, Asghar, "Efraz Merzha-yi Derya-yi İran Der Helicı Fars; Ba Tekid Ber Meyadin-i Moşterek-i Neft ve Gaz", [İran'ın Basra Körfezi Sularındaki Sınır Belirlemeleri; Petrol ve Doğal Gaz Eksenli], *Siyasate Jahani*, Cilt 4, Sayı 4, 2015, ss.39-71.

Veliyev, Cavid, "Azerbaycan Enerji Gözdesi", *Strateji*, Yıl 4, Sayı 207, 2008.

Veliyev, Cavid, *Azerbaycan Dış Politikasının Enerji Boyutu*, YLT, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Yadegari, Hossein, "Tesir-i Tosee-yi Meyadin-i Neft-yi Irak Ber Bazar-i Cehani-yi Neft ve OPEC", [İtak Petrol Sahalarının Geliştirilmesinin OPEC Ve Dünya Petrol Piyasalarına Etkisi], *Eghtesade Energy Dergisi*, Sayı 155-156, 2014, ss.5-11.

Yapıcı, Utku, "Gürcistan Savaşı: Öncesi ve Sonrası", *Ankaran Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 63, No 3, 2008, ss.185-190.

Yardımcı, Okan, "Türkiye Doğal Gaz Piyasası: Geçmiş 25 Yıl, Gelecek 25 Yıl", *Ekonomi Bilimler Dergisi*, Cilt 3, No 2, 2011, ss.157-166.

Yazdani, Enayatollah ve Mortaza Shoja "Neft; Ebzar-i Godret Der Sede-yi 21; ABD Ve Khalic-i Fars", [Petrol: 21. Yüz Yılın Güç Aracı; ABD Ve Basra Körfezi], *Ettalaate Siyasi Eghtesadi Dergisi*, Sayı 223-224, 2008, ss.158-165.

Yazdani, Enayatollah, Najmeh Masoudi, Hosein Dalvan, "Berresi-yi Ruykerd-i Emniyeti-yi İran Der Asya-yi Miyane", [İran'ın Orta Asya'ya Yönelik Güvenlik Algısıa bir Bakış], Faslname-ye Asyaye Miyane ve Ghafghaz, Sayı 79, 2012, ss.139-166.

Yegorova, Natalia, "Bohran-e Azerbaycan Ez Didgah-i Esnad-i No Yafte-yi Şorevi", [Sovyetler Birliği'nden Kalan Yeni Belgeler Işığında, Azerbaycan Krızi], *Ettelaat Siyasi Egtesadi Dergisi*, Sayı 207-208, 2004, ss.116-133.

Yergin, Daniel, *Petrol*, çev. Kamuran Tunçay, Ankara, İş Bankası Yayınları, 1999.

Yergin, Daniel, *Tarih-i Cehani-yi Naft*, [Uluslararası Petrolün Tarihi], çev. Gholamhossein Salehyar, Tahran, Ettalaat Yayınevi, 1995.

Yetiv, Steve A. and Chunlong Lu, "China, Global Energy, and the Middle East", *Middle East Journal*, Volume 61, No 2. Spring 2007.

Yorkan, Arzu, "Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası ve Türkiye'ye Etkileri", *Bilge Strateji*, Cilt 1, Sayı 1, 2009, ss.24-39.

Yu Guoging, "Chana's Forgen Energy Policy Towards İran", *The Newsletter*, No 62, Winter 2012.

Yüce, Çağrı Kürşat, "Hazar Enerji Kaynaklarının Türk Cumhuriyetleri İçin Önemi Ve Bölgedeki Yeni Büyük Oyun", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 1, 2008, ss.158-183.

Zafer Akbaş, *Irak*, Ankara, Barış Kitap Yayınları, 2011.

Zeyrek, Can, "Orta Asya'da Etkin Bölgesel Bütünleşme Çabaları: Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)", *Ege Akademik Bakış*, Cilt 3, Sayı 10, 2010, ss.871-884.

Zibakalam, Sadegh, Javad Arabameri, "Menabe-i Geyr-i Motearifi-i Enerji ve Cayigah-i Halic-i Fars Der Emniyet-i Enerji-i Eyalet-i Mottehide", [Alternatif Enerji Kaynakları ve ABD Enerji Güvenliğinde Basra Körfezi'nin yeri], *Siyasate Khareji*, Cilt 28, Sayı 1, 2014, ss.173-198.

Zehayer-i Neft ve Gaz Derya-yi Hazar, [Hazar Denizi'nin Petrol Ve Doğal Gaz Rezervleri], Tahran, Markaze Pajhouheshhaye Majles Yayınları, 2007.

Zoghi, İraj, *Mesael-i Siyasi Ve Egtesadi-yi Naft-i İran*, [İran Petrolünün Ekonomik- Politik Sorunları], 3. Baskı, Tahran, Pejhahang Yayınları, 1995.

"Gerardad-i Saderat-i Gaz-i İran Be Irak Nahayi Şod", [İran Irak ile Doğal Gaz İhracatı Konusunda Anlaştı], *Mashal Haftalık Degisi*, Sayı 668, 2014.

"Tehiye-yi Piş Nevis-i Gerardad-i Nefti Beyn-i İran ve Erag", (İran ile Irak Arasında Petrol Sözleşmesi), *Gostare-ye Enerji*, Cilt 4, Sayı 46, 2009.

"Telaş-i Geter Bera-yi Hozur Der Porojeha-yi Enerji Cehan", (Katar'ın Dünya Büyük Enerji Projelerine Katılma Çabası), *Eghtesade Enerji*, Sayı 145-146, 2012, ss.48-49

"340 Milyar Dolarlık Vaha", Global Export Turkish Time, Haziran 2013.

Gazeteler

"Aherin Veziyet-i Meydan-i Nefti-yi Furuzan", [Furuzan Petrol Sahasının Son Durumu], *Afkar*, Sayı 1375, 2015.

"Coziyat-i Tavafog-i İran-Japon", [İran-Japonya Anlaşmasının Ayrıntıları], *Emtiyaz Gazetesi*, Sayı 1717, 2015.

"Gostereş-i Monasebat-i Nefti-yi Tahran-Bakü", [Petrol Alanlarında Tahran-Bakü Arasındaki İşbirliğinin Derinleşmesi], *Mashaal Gazetesi*, Sayı 747, Ağustos 2016.

Raporlar

Energy Information Administration (EIA), 2015.

International Energy Agency (IEA), Country Analysis, 2010.

International Energy Agency (IEA), 2015.

International Energy Agency, World Energy Outlook, 2004.

BP Statistical Review of World Energy, 2008.

BP Statistical Review of World Energy, 2011.

BP Statistical Review of World Energy, 2015.

BPStatistical Review Of World Energy, 2007.

BP Energy Outlook 2030, January 2013.

Ham Petrol Ve Doğal Gaz Sektör Raporu, Ankara, Türkiye Petrolleri Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Mayıs 2015

Orta Doğu Durum Raporu, İpekyolu Kalkınma Ajansı, Ocak 2011.

Katar Ülke Bülteni, DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu), Haziran 2015.

Kuveyt Ülke Bülteni, DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu), Nisan 2015.

İnternet Kaynakları

Akbal, Özdemir, "Çatısmadan Diplomatik Arayışlara ABD'nin Hürmüz Politikası", http://www.21yyte.org/tr/arastirma/amerika-arastirmalari-merkezi/2012/01/30/6470/catismadan-diplomatik-arayislara-abdnin-hurmuz-politikasi(E.T.18.01.2016).

Alizade, Hakim, "Küresel Değişimlerin Eşiğinde Rusya'nın Avrasyacılığı",http://sde.org.tr/tr/newsdetail/kuresel-degisimlerin-esiginde-rusyanin-avrasyaciligi/2795(E.T.01.07.2016).

Bahadır, U. Kerem, "Enerji Bağlamında Türkiye-İran İlişkileri", http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=1550 (E.T.16.03.2016).

Barış, Hasan, "AB'den Enerjide Yeni Açılım: Enerji Güvenliği 2020 Strateji Belgesi", http://www.eppen.org/index.php?sayfa=Yorumlar&link&makale=123#sthash.jG7r3muh.dpuf (E.T.06.06.2014).

Bilgin, Mert, "Yeni Asya'nın Enerji Paradigmasında Orta Asya ve Kafkaslar", http://www.stratejikongoru.org/pdf/yeniasyaninenerjiparadigmasi.pdf (E.T.21.10.2015).

Cafersoy, Nazım, " Rus Jeopolitik Düşüncesinde Avrasyacılık-1-2 ", http://nazimcefersoyy.blogspot.com.tr/2014/12/rus-jeopolitik-dusuncesinde-avrasyaclk-1.html (E.T.12.04.2016).

Dehghan, Saeed Kamali, "Iran's dealmaking with Europe", http://www.theguardian.com/world/2016/jan/29/irans-dealmaking-europe-seven-biggest-contracts (E.T.29.01.2016).

George W. Bush State of the Union Address Washington, D.C. January 29, 2002,http://www.bc.edu/content/dam/files/centers/boisi/pdf/Symposia/Symposia%202011-2012/BushSOTU2002.pdf (E.T. 14.02.2016).

Gökçe, Deniz, "Petrolde Savaş Var", http://www.aksam.com.tr/yazarlar/deniz-gokce/petrol-savasi-var-c2/haber-482129(E.T.19.01.2016).

Hasanoğlu, İbrahim, "Rusya-Avrupa Birliği İlişkilerinde Enerji Faktörü", http://akademikperspektif.com/2014/04/18/rusya-avrupa-birligi-iliskilerinde-enerji-faktoru/ (E.T.04.02.2016).

Esmaili, Najimeh Pour, "Sazokarha-yi Siyaset-i Havermiyane-yi İttihadiye-yi Urupa", [AB'nin Orta Doğu'ya Yönelik Politikası], http://peace-ipsc.org/fa (E.T. 25.10.2016).

Kerküklü, Ali, "Kerkük'ün Demografisi (Nüfus Yapısı) Değiştiriliyor", http://millidusunce.org/kerkuekuen-demografs-nuefus-yapisi-detrlyor/ (E.T. 6.01.2016).

Kısacık, Sina, Kazakistan'ın Enerji Politikasında Rusya'nın Vazgeçilmez Konumu, http://politikaakademisi.org/2013/11/06/kazakistanin-enerji-politikasinda-rusyanin-vazgecilmez-konumu/ (E.T.29.06.2016).

Koyama, Ken and Mgoıchı Komori, "Oil & Gas Development In Iran And Implıcatıons For Japan", *The Institute of Energy Economics*, Japan, May 2001, s.2-5, http://eneken.ieej.or.jp/en/data/old/pdf/iran05rp.pdf (E.T.13.03.2016).

Nehmetova, Behruze, "Birleşik Arap Emirlikleri ve İran Arasında 3 Ada Sorunu", http://akademikperspektif.com/2014/12/27/birlesik-arap-emirlikleri-ve-iran-arasinda-3-ada-sorunu/ (E.T.20.10.2016)

Omidvar, Kaveh, "Pars-e Conubi Esir-e Tahrim", [Güney Pars Sahası Ambargo Tutsağı], http://www.bbc.co.uk/persian/business/2012/07/120701_ka_sanctions_iran_oil_gas.shtml (E.T.01.06.2015).

Özer, Adem, "Hürmüz Boğazı; İran Ve Petrol", http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2011211_the.strait.of.hormuzz.pdf, (E.T. 20.01.2016).

Purtaş Fırat, "Hazar Bölgesine Rekabetin Yeni Boyutu; Silahlanma Yarışı", http://www.turksam.org/tr/ac1.html (E.T.1.10.2013).

Razavi, Abdoljalil, "Meyadin-i Moşterek-i Neft ve Gaz Teşneyi Sermaye Gozari", [Ortak Petrol Ve Doğal Gaz Sahalarının Sermaye Eksikliği], http://www.daneshenaft.ir/cvid/250/content/8046/ (E.T.17.01.2016).

Şenyurt, Ali Haydar, "İran-Ermenistan İlişkileri: Tecride Karşı Dayanışma", http://www.bilgesam.org/incele/162/-iran-ermenistan-iliskileri--tecride-karsi-dayanisma/#.VtyjffmLTIU(E.T.02.03.2016).

Şenyurt, Ali Haydar, "İran-Hindistan İlişkilerinin Sınırları", http://www.bilgesam.org/incele/79/-iran-hindistan-iliskilerinin-sinirlari/#.VwYXU_mLTIV (E.T.07.04.2016).

The National Security Strategy of the United States of America, September 2002, http://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf(E.T. 20.01.2016).

Yesevi, Çağla Gül, "Avrupa Enerji Birliği: Ortak Enerji Politiksı Mümkün Mü?", http://www.21yyte.org/tr/arastirma/avrupa-birligi-arastirmalari-merkezi/2015/02/26/8087/avrupa-enerji-birligi-ortak-enerji-politikasi-mumkun-mu? (E.T.26.02.2015).

Yıldız, Onur, "Arap Baharında Hürmüz Boğazı: Değişen Enerji Politikaları ve Enerji Hatları", http://akademikperspektif.com/2012/08/15/arap-baharinda-hurmuz-bogazi-degisen-enerji-politikalari-ve-enerji-hatlari/ (E.T.19.01.2016).

Yılmaz, Sait, "Irak'ın Geleceği ve Türkiye", http://usam.aydin.edu.tr/irakingelecegi.pdf, (E.T. 6.01.2016).

Yorkan, Arzu, "Kerkük-Yumurtalık Ham Petrol Boru Hattı ve Geleceği", http://www.bilgesam.org/incele/1940/-kerkuk-yumurtalik-ham-petrol-boru-hatti-ve-gelecegi/#.WChMx_mLTIV (E.T.25.10.2016).

http://akademikperspektif.com/uluslararasi-iliskiler-sozlugu-d/ , "D'Amato Yasası", (E.T. 02.08.2015)

http://alef.ir/vdceep8wxjh8ppi.b9bj.html?266643 , "Tevafog-i Cedid-i Nefti-i Beyni İran-Çin", [İran-Çin Arasında Yeni Petrol Anlaşması], (E.T.11.04.2015).

http://isna.ir/fa/news/91030201098/ ,"Ehrac-e Çiniha; Payan-e Esaret-e Azadegan", [Çinlilerin Kovulması; Azadegan Sahasının Tutsaklığının Sonu], (E.T.21.06.2015).

http://sde.org.tr/userfiles/file/Turkıye%20ısraıl%20ılıskıleri.pdf, *Türkiye-İsrail İlişkileri*, SDE Analiz Yayınları, Ekim 2011, (E.T.07.01.2016).

http://www.bbc.com/persian/iran/2016/01/160122_l26_china_xi_jinping_iran_visit , "Reis-i Cumhuri-i Çin Varede İran Şod.", [Çin Cumhurbaşkanı İran'a Geldi], (E.T.22.04.2016).

http://www.did.ir./document/index.fa.asp?cn=pp00020035805421310 , "Jeopolitik-i Cedid-i Deryay-i Hezer Ve NATO", [Hazar Denizi'nin Yeni Jeopolitiği Ve NATO] , (E.T.22.09.2014).

http://www.iranpetrotech.com/education/learning-papers/offshore-education/ , "Berresi-ye Meyadin-e Moşterek-e Neft Ve Gaz", [Ortak Petrol Ve Doğal Gaz Sahalarını İnceleme] , (E.T.21.11.2015).

http://www.jahannews.com/fa/doc/news/435119/ ,"Tesir-i Ref-i Tehrimha Ber Revebet-i İran ve Çin", [Ambargoların Kalkmasının İran-Çin İlişkilerine Etkisi], (E.T. 12.02.2016).

http://www.mashreghnews.ir/fa/news/164616/, "Erziyabi-i Caigah-i İran der 28 Meydan-e Müşterek-i Neft-i ve Gazi", [28 Ortak Petrol Ve Doğal gaz Sahalarındaki İran'ın Konumuna Bir Bakış], (E.T.20.06.2016).

http://asrebazar.com/News/16732/ (E.T. 27.03.2016).

http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/haber/nsan-2002/3530 (E.T.01.07.2016).

http://beyazgazete.com/haber/2010/6/11/ahmedinejad-evet-e-karsin-cin-i-ovdu-sanghay-982561.html(E.T.27.06.2016).

http://donya-e-eqtesad.com/news/510482 (E.T. 20.02.2016).

http://donya-e-eqtesad.com/SiteKhan/938760 (E.T.02.07.2016).

http://enerjienstitusu.com/2015/11/16/turkmenistan-tapi-dogalgaz-boru-hatti-projesinde-kararli/ (E.T.02.07.2016).

http://fararu.com/fa/news/44670/ (E.T 01.06.2016).

http://irdiplomacy.ir/fa/page/1264(E.T.03.03.2016).

http://khordadnews.ir/print.php?id=38779 (E.T.25.03.2016).

http://library.tebyan.net/fa/Viewer/Text/94049/1 (E.T 29.06.2016).

http://naftema.com/news/38564 (E.T 3.01.2016).

http://politikaakademisi.org/wp-content/uploads/central-asia-precaspian.jpg

http://tr.sputniknews.com/analiz/20150204/1013770201.html#ixzz42A2fl0vi (E.T.02.11.2015).

http://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2014_10_21/Trans-Hazar-dugumu/(E.T.11.01.2016).

http://tr.trend.az/business/analysis/2503040.html (E.T.16.03.2016).

http://turkish.cri.cn/281/2008/07/10/1s96661.htm (E.T.28.06.2016).

http://turkish.irib.ir/makaleler/siyasi-makaleler/item/353582-h%C5%9F-1394-afganistan-ve-pakistan%E2%80%99%C4%B1n-iran%E2%80%99la-ili%C5%9Fkileri (E.T.09.04.2016).

http://turkish.mehrnews.com/news/1854806/%C4%B0ran-ve-Gazprom-G%C3%BCney-Pars-do%C4%9Falgaz-sahas%C4%B1nda-i%C5%9Fbirli%C4%9Fi-yapacak (E.T.01.02.2016).

http://www.abgs.gov.tr/index.php?l=1&p=80 (E.T.18.09. 2015).

http://www.aftabir.com/news/view/2008/dec/02/c2c1228223627_economy_marketing_business_oil_akbar_torkan.php/ (E.T. 15.02.2016).

http://www.ajansspor.com/futbol/dunyadanfutbol/h/20080926/katar_ligi_yildizlar_gecidi_gibi.html (E.T.01.02.2016).

http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/iranin-ortadogudaki-kilici-kasim-suleymani, (E.T. 13.01.2006).

http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/iranin-ortadogudaki-kilici-kasim-suleymani, (E.T. 13.01.2016).

http://www.aljazeera.com.tr/haber/abd-yaptirimlari-sertlestirdi (E.T.03.04.2016).

http://www.aljazeera.com.tr/haber/irandan-avrupaya-gaz-teklifi (E.T 05.03. 2016).

http://www.analistdergisi.com/sayi/2016/03/cin-in-ortadogu-acilimi (02.07.2016).

http://www.bbc.co.uk/persian/business/2011/04/110402_ka_gas_iran.shtml (16.02.2016).

http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/12/071213_zebari_syria.shtml

(E.T. 01.11.2016).

http://www.bbc.com/persian/lg/business/2008/12/081231_he_gas_iran_price.shtml (E.T. 12.11.2015).

http://www.bbc.com/turkce/ekonomi/2012/07/120716_uae_hormuz.shtml (E.T.01.07.2016).

http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151108_katar_ekonomi(E.T.29.01.2015).

http://www.bilgesam.org/incele/162/-iran-ermenistan-iliskileri--tecride-karsi-dayanisma/#.VtyjffmLTIU(E.T.02.03.2016).

http://www.bultannews.com/fa/news/342489/ (E.T 9.04.2016).

http://www.dektmk.org.tr/upresimler/enerjikongresi12/3-CenkSevim.pdf(E.T.14.06.2015)

http://www.dunyabizim.com/?aType=haberYazdir&ArticleID=17646&tip=haber (E.T.01.02.2016).

http://www.dunyabulteni.net/gunun-haberleri/352695/japonya-irana-uygulanan-yaptirimlari-kaldiriyor (E.T.17.02.2016).

http://www.dunyabulteni.net/haber/314255/iran-ve-azerbaycan-arasinda-yeni-anlasmalar (E.T.6.10. 2015).

http://www.economy.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/BAE/ekonomik-gorunum(E.T.4.02.2016).

http://www.economy.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/BAE/ekonomik-gorunum (E.T.13.02.2016).

http://www.economy.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Irak/ekonomik-gorunum (E.T.14.02.2016).

http://www.economy.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Kuveyt/ekonomik-gorunum (E.T.19.02.2016).

http://www.economy.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Malezya/ekonomik-gorunum? (E.T.15.03.2016).

http://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=KWT (E.T.20.02.2016).

http://www.eia.gov/beta/international/country.cfm?iso=IRQ

http://www.eia.gov/beta/international/country.cfm?iso=KWT (E.T.19.02.2016).

http://www.eia.gov/beta/international/country.cfm?iso=MYS (E.T.15.03.2016).

http://www.eia.gov/todayinenergy/images/2013.09.18/map.png

http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Katar (E.T.29.01.2016).

http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Uluslararasi-Boru-Hatlari-ve-Boru-Hatti-Projeleri (E.T.28.06.2016).

http://www.enerjihub.com/newsdetail/ulkeler/cin_kazakistan_ham_petrol_boru_hattiyla_cin_e_70_milyon_10_bin_ton_ham_petrol_tasindi._1015.aspx

http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=13940928001217 (E.T.5.2.2016).

http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=8408040372 (01.06.2016).

http://www.haberler.com/turkmenistan-enerji-kaynaklarini-kesfetti-haber-5614367-haberi/ (E.T 06.03.2016).

http://www.haberler.gen.al/haberfoto/turkmenistan-iran-dogal-gaz-boru-hatti-acilisa-hazir/ (E.T.03.07.2016).

http://www.hurriyet.com.tr/abdyi-kizdiracak-boru-hattina-imza-turkiyede-atildi-14138841 (E.T.06.04.2016).

http://www.hurriyet.com.tr/iran-avrupa-turunda-para-saciyor-40045244 (E.T.26.01.2016).

http://www.hurriyet.com.tr/suudi-arabistan-irani-dusurmek-icin-petrol-fiyatlarini-dibe-cekiyor-iddiasi-40035613 (E.T. 04.01.2016).

http://www.irna.ir/fa/News/81752028/ (E.T.8.01.2016).

http://www.isna.ir/fa/news/94090704453 (E.T. 05.03.2016).

http://www.ivmedergisi.com/enerji-nedir.htm (E.T. 15.03. 2013).

http://www.kazakistan.kz/kazakistan-petrol-boru-hatlari/ (E.T. 28.06.2016).

http://www.mfa.gov.tr/birlesik-arap-emirlikleri-kunyesi.tr.mfa (E.T.03.02.2016).

http://www.mfa.gov.tr/birlesik-arap-emirlikleri-siyasi-gorunumu.tr.mfa (E.T. 4.02.2016).

http://www.mfa.gov.tr/irak-kunyesi.tr.mfa (E.T.14.02.2016).

http://www.mfa.gov.tr/katar-ekonomisi.tr.mfa (E.T.28.01.2016).

http://www.mfa.gov.tr/katar-siyasi-gorunumu.tr.mfa (E.T.28.01.2016).

http://www.mfa.gov.tr/kuveyt-ekonomisi.tr.mfa(E.T.19.02.2016).

http://www.mfa.gov.tr/kuveyt-ekonomisi.tr.mfa (E.T.19.02.2016).

http://www.mfa.gov.tr/suudi-arabistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa (E.T. 28.01.2015).

http://www.milliyet.com.tr/5-iranli-ve-37-sirketi-kara-listede/dunya/sondakikaarsiv/08.11.2010/1307118/default.htm (5.04. 2016).

http://www.milliyet.com.tr/-enerjide-guvenilecek-tek-ulke/dunya/detay/2183569/default.htm (E.T.24.01.2016).

http://www.milliyet.com.tr/turkmenistan-iran-dogal-gaz-boru-hatti-acildi/dunya/dunyadetay/06.01.2010/1182585/default.htm (E.T 29.06.2016).

http://www.mynet.com/haber/dunya/birlesik-arap-emirlikleri-suriyeye-asker-gonderiyor-2311401-1 (E.T.13.02.2016).

http://www.naftnews.net/view/17141 (E.T. 23.03.2016).

http://www.neconews.com/vdcjxyex.uqeiazsffu.html (27.03.2016).

http://www.nioc.ir/portal/Home/ShowPage.aspx?Object=GeneralText&ID=85 (E.T.14.2015).

http://www.ntv.com.tr/ekonomi/nabucco-projesi-iptal-oldu,jFjrPgRHu06_MlSYgc7OSw?_ref=infinite "Nabucco Projesi İptal Oldu", (E.T.05.04.2016).

http://www.nukte.org/node/100 (E.T. 12.02. 2012).

http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=1550(E.T.14.02.2016).

http://www.payvand.com/news/05/may/1009.html(E.T 11.10.2015).

http://www.petronet.ir/oilcountries/-/asset_publisher/jOF6inRV3JB4/content/id/2383060 (E.T.02.02. 2016).

http://www.radikal.com.tr/dunya/irak-bolgesel-yonetimi-bagimsizlik-icin-sinirini-mi-ciziyor-1497846 (E.T. 11.01.2016).

http://www.radiofarda.com/content/f4_total_buy_oil_iran_france/27517221.html (E.T.27.01.2016).

http://www.radiofarda.com/content/f5_trans_caspian_negotiation/24376104.html (E.T.14.03.2016).

http://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf

http://www.tabnak.ir/fa/mobile/news/264377 (E.T.04.03.2016).

http://www.tespam.org/upload/2(1).pdf (E.T.18.04.2016).

http://www.thefreelibrary.com/Khatami+calls+for+foreign+investment+in+Iranian+oil.+%28Business+%26...-a089582819 (E.T. 25.10.2015).

http://www.theguardian.com/world/2016/jan/29/irans-dealmaking-europe-seven-biggest-contracts (E.T.29.01.2016).

http://www.tuicakademi.org/japonya-enerji-politikasi-yaklasimlar-ve-hedefler/ (E.T.17.02.2016).

http://www.tuicakademi.org/nabucco-projesi/ , "Nabucco Projesi", (E.T.04.04.2016).

http://www.yenisafak.com/arsiv/2006/haziran/16/d02.html (E.T.29.06.2016).

http://www.yjc.ir/fa/print/5462377 (27.03.2016).

https://tr.wikipedia.org/wiki/Bak%C3%BC-Tiflis-Ceyhan_Petrol_Boru_Hatt%C4%B1 (E.T.03.07.2016).

https://www.cihan.com.tr/tr/rusya-turkmenistan-kazakistan-ve-ozbekistan-hazar-dogalgaz-boru-hattinda-anlasti-379608.htm (E.T.04.04.2016).

https://www.cihan.com.tr/tr/turkmenistan-afganistan-pakistan-ve-hindistani-baglayan-hattin-temeli-atildi-1965817.htm (E.T. 07.03.2016).

https://www.cihan.com.tr/tr/turkmenistan-afganistan-pakistan-ve-hindistani-baglayan-hattin-temeli-atildi-1965817.htm (E.T. 07.03.2016).

https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=ARE (E.T.12.02.2016).

https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=AZE (E.T.20.03.2016).

https://www.eia.gov/beta/international/country.cfm?iso=ARE (E.T.12.02.2016).

https://www.eia.gov/beta/international/country.cfm?iso=AZE (E.T.20.03.2016).

https://www.eia.gov/beta/international/country.cfm?iso=AZE (E.T.20.03.2016).

https://www.eia.gov/beta/international/country.cfm?iso=IRN, (E.T.11.04.2016).

https://www.eia.gov/beta/international/country.cfm?iso=QAT (E.T.01.02.2016).

https://www.eia.gov/beta/international/rankings/#?prodact=3-6 (E.T.14.02.2016).

https://www.eia.gov/beta/international/rankings/#?prodact=3-6&iso=QAT&pid=3&aid=6&tl_id=6-A&tl_type=a&cy=2015 (E.T.01.02.2016).

https://www.eia.gov/beta/international/rankings/#?prodact=3-6&iso=QAT&pid=3&aid=6&tl_id=6-A&tl_type=a&cy=2015 (E.T.01.02.2016).

https://www.eia.gov/beta/international/rankings/#?prodact=57-6&iso=QAT&pid=57&aid=6&tl_id=6-A&tl_type=a&cy=2015 (E.T.01.02.2016).

www.eia.gov/beta/international/rankings/#?prodact=57-6 (E.T.14.02.2016).

www.eia.gov/beta/international/rankings/#?prodact=57-6 (E.T.15.03.2016).

www.eia.gov/beta/international/rankings/#?prodact=57-6 (E.T.19.02.216).

http: Feridoun Abbasi, "karname-yi Gazi-yi İran Der Negşe-yi Urupa", Donya-yi Egtesad, no:3197, 2015

http://www.donya-e-eqtesad.com/news/801680/ (25.03.2016)

www.ilna/4/291846 (24.03.2016).

ÖZET

Azimy, Ghorban, İran'ın Hazar Havzası Ve Basra Körfezi'ne Yönelik Hidrokarbür Kaynaklı Enerji Politikaları, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Atay Akdevelioğlu, 264 s.

Hazar Havzası ve Basra Körfezi bölgesi sahip olduğu hidrokarbür kaynakları nedeniyle uluslararası güçlerin odak noktası haline gelmişlerdir. İran'ın hidrokarbür rezervlerinin her iki bölgede de bulunması ve bu bölgelerde enerji kaynaklı yaşanan rekabet ve siyasi anlaşmazlıklar bölgeyi daha da kritik bir hale getirmektedir. İran'ın her iki havzada da bölgesel ve bölge dışı aktörlerle yaşadığı sorunlar, ülkenin ulusal çıkarlarını olumsuz etkilemektedir. İran, jeopolitik konumu itibariyle Hazar Havzası'nın Kuzey-Güney ve Doğu-Batı istikametinde yer alsa da, uluslararası boru hattı projelerinin hiç birinde yer alamamıştır. Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirsizliği ve İran'a düşen payın net olmamasının yanı sıra, İran, diğer paydaş ülkelerin aksine, kendine düşen payı işletemediği gibi, ne kadar rezerve sahip olduğunu da bilmemektedir. Basra Körfezi'nde bulunan ortak hidrokarbür rezervler konusunda da durum iç açıcı değildir. Komşuları İran'ın yalnızlaştırılmasından yararlanarak, uluslararası yabancı sermayenin katkısıyla ortak sahalardan milyarlarca dolar kâr sağlarken, İran bu kârdan yoksun kalmıştır. İran, Batı ile yaşadığı sorunlar nedeniyle uluslararası hidrokarbür nakil hatlarının da dışında bırakılmıştır. Ayrıca uluslararası ambargolar sonucu yabancı şirketler, İran petrol ve doğal gaz sahalarından geri çekilmişler ve birçok proje yarıda kalmış, birçoğu da durma noktasına gelmiştir. Bütün bu olumsuzluklar, ülkenin ulusal çıkarını, güvenliğini ve ekonomik kalkınmasını negatif yönde etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Hazar Havzası, Basra Körfezi, Petrol, Doğal Gaz, Enerji Boru Hatları, Ambargolar, İran.

ABSTRACT

Azimy, Ghorban, Iran Energy Policy Toward Caspian Basin and Persian/Basra Gulf Hydrocarbons Resources, Master's Thesis, Advisor: Assoc. Prof. Atay Akdevelioğlu, 264 p.

Caspian zone and Arabian/Persian gulf because of their rich hydrocarbon resources have been become quite important for international powers. There are tow reasons, which increase the importance of Iran and make it a critical region. First, these tow region (Caspian zone and gulf) where mentioned above are a part of Iran's territory as well. Second, international competition in order to reach to these resources and political disagreements. Iran has been experiencing a lot of internal and external challenges in both Caspian zone and Arabian Gulf that affects the country's national interests in negative ways. Even if Iran geopolitically is placed in southeast and southwest of Caspian zone, has not been involving in none of international energy pipeline projects. Alongside of undefined legal situation of Caspian Sea between shareholder countries, Iran is not able to use this resource as the other shareholder countries do and Iran doesn't know the total amount of owned resources in this area. The situation about resources in Arabian/Persian gulf is almost similar to Caspian zone. Nowadays Iran politically has been isolated. Isolation of Iran is an opportunity for neighbour countries in Gulf area to gain billions of dollars that comes from their shared projects with foreign investigators. Due to sanction applied against Iran, international companies and investigators are not allowed to collaborate with Iran in term of energy. Therefore, international companies have not been investigating or stopping existing projects in Iran's oil and gas areas. All these developments are influencing Iran's national interests negatively.

Key words: Caspian Basin, Persian/Basra Gulf, Oil, Gas, Energy Pipelines, Sanction, Iran.